

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL IX

I IANUARIE 1942

Nr. 1

D. CARACOSTEA	Expresivitatea limbii române	3
NICHIFOR CRAINIC	Mărturisiri	23
ION PILLAT	Versuri	50
I. V. SPIRIDON	Versuri	54
MIRCEA STREINUL	Țărani din Camena	57
GEORGE VOEVIDCA	Coloare și sunet m'au ademenit	68
GEORGE POPA	Aleșii	70
VIRGIL BIROU	Ghiorgi Rață se lămurește cu revoluția	71
OVID CALEDONIU	Versuri	125
ION FRUNZETTI	Traduceri din Arthur Rimbaud	127
AL. POPESCU-TELEGA	Incercări de traduceri ale lui Don Quijote în românește	132

TEXTE ȘI DOCUMENTE

NUNZIO COPPOLA	Legăturile lui Vittorio Imbriani cu Români (I)	159
--------------------------	--	-----

COMENTARIILE CRITICE

PERPESSICIUS	Jurnal de lector (Kogălniceanu, II)	177
PETRU P. IONESCU	Două cărți ale actualității (Ilariu Dobridor: Decăderea dogmelor; Ștefan Ionescu: Dela Petru cel Mare la Stalin)	184

CRONICI

SHELLEY, POETUL VÂNTURILOR ȘI AL DESCĂTUȘĂRIILOR de *Olga Caba*; SIMBOLURI CREȘTINE LA GEORG TRAKL de *Wolf von Aichelburg*; CRONICA ARTISTICĂ de *Adrian Maniu*; POETUL ION MOLDOVEANU de *George Popa*

ACTE ȘI MĂRTURII DIN RĂZBOIUL NOSTRU

Din faptele de arme ale noilor cavaleri ai Ordinului Mihai Viteazul clasa III-a

REVISTA REVISTELOR

NOTE

Revista « Transilvania » — G. Bacovia — Al. Marcu: « Dante » — Basarabia din 1858 într'o poezie — Poziția biologică a României în spațiul dunărean — Scriitorii noștri și războiul actual — Utilitatea statistice populației — Editura Miron Neagu — Salonul oficial de Toamnă — Olimpiu Boitoș: « Activitatea lui Slavici la Tribuna » — Victor Tufescu: « Migrațiuni sezonale pentru lucru în Moldova de Nord » — Revista « Cercetări istorice » — Biblioteca « Tribuna Ardealului »

NUMĂRUL — 240 PAGINI — 40 LEI

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, D. GUSTI,
E. RACOVIȚĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor șef: CAMIL PETRESCU



R E D A C Ț I A
A D M I N I S T R A Ț I A
D I R E C T O R A T U L G E N E R A L
A L F U N D A Ț I I L O R R E G A L E
B U C U R E Ț I I I I
89, BULEVARDUL LASCAR CATARGI, 89
TELEFON 2-40-70



A B O N A M E N T U L A N U A L L E I 480
PENTRU INSTITUȚII ȘI ÎNTREPRINDERI PARTICULARE LEI 2.000
EXEMPLARUL 40 LEI

CONT CEC POȘTAL Nr. 1210

ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI ACHITA PRIN ORICE
OFICIU POȘTAL DIN ȚARĂ
MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE DIRECTORATUL GENERAL
AL FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL IX, NR. 1, IANUARIE 1942



BUCUREȘTI
UNIUNEA FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39

1942

EXPRESIVITATEA LIMBII ROMÂNE

— ATMOSFERIZARE —

"ἴσως ἄρα ἔσται ὁ μὲν ἀγαθὸς
θημιονργὸς ὀνομάτων, ὁ δὲ κακὸς;
Platon

Deschizând prin lucrarea de față o cale de cercetări private la limba română considerată ca stil supra-individual și în sensul acesta ca modelator virtual al oricărei creațiuni literare românești, este firesc ca acest fel de a vedea să pară multora subiectiv. Este într'adevăr ciudat să afirmi că limba în sine poate și trebuie să fie considerată ca operă de artă de o categorie specială. De aceea, când aduci fapte și argumente, te întâmpină îndoieli principale, în primul rând acelea cu privire la obiectivitatea afirmărilor.

În științele spiritului însă, subiectivitatea, întrucât este adecvată domeniului de cercetat, s'a dovedit necesară și rodnică, în măsura în care este o trăire adâncită și controlată. Aici însă pân-dește o primejdie: desfacerea rezonanței noastre de însuși suportul ei obiectiv. Iată de ce este nevoie de un mic preambul teoretic pentru ca cititorul să poată dobândi elementele necesare judecării unor obiecțiuni curente.

Nu-mi plac luptele de cuvinte, mai ales cele pe teme ca subiectiv-obiectiv. Ele au fost și continuă să fie una din plăgile culturii românești. Dar pentru că atât unii filologi cât și unii istorici literari, ca să nu mai amintesc de critici, au luat de câțiva ani poziție față de problemele ridicate de mine, să-mi fie îngăduit să arăt că însuși înțelesul cuvântului *subiectiv* are fețe care cer să fie precizate. În chip obișnuit, la noi se afirmă că obiectiv este numai ceea ce există în afară de noi, iar subiectiv însemnează

predominarea propriei rezonanțe. Și una și alta din aceste poziții sunt extremiste și streine lucrării de față. Dacă obiectiv însemnează luare de contact cu o realitate în afară de mine, atunci vederea acestui condei cu care scriu, ca și trăirea unei poezii, sunt tot atât de obiective, ca orice operație curentă de control experimental, de pildă a fizicienilor, când citesc locul de pe un cadran unde se oprește acul aparatului de înregistrare. Dimpotrivă, nu pot numi obiectivă vocea internă a unui bolnav mintal, deoarece o astfel de nălucire nu corespunde nici unui obiect real.

Privind condeiul sau frumusețea unei poezii sub raportul actualizării în conștiință, ele sunt subiective, deoarece depind de procesul meu sufletesc, la fel ca și citirea pe cadran a fizicianului.

Obișnuit, cei care învinuesc cercetările de expresivitate ca fiind subiective cred că în domeniul vieții spirituale nu există mijloace de control analoage cu acelea pe care le ia fizicianul. Și mai cred că a sublinia necesitatea mijloacelor de control este tot una cu a rumpe bariera dintre științele spiritului și cele ale naturii. Evident, operația fizicianului e caracterizată prin măsurile de control menite să înlăture tot ce ar face ca citirea să difere dela o înregistrare la alta și dela o persoană la alta. În chipul acesta, se micșorează posibilitățile generatoare de erori. Astfel de îngrădiri se pot lua și în domeniul științelor spiritului, conform naturii proprii a acestor științe. În chipul acesta, activitatea lingvistului devine și ea obiectivă, deci controlabilă de oricine în împrejurările date. Aici însă apare o condiție indispensabilă: cel care controlează să aibă simțul nuanțelor cercetate, căci se poate să-i lipsească. După cum colorile roșu și verde nu sunt văzute de circa 5% din bărbați, tot astfel nu e greu lucru ca în privința expresivității limbii să existe un mare procent de oameni care n'o pot recepționa, după cum nu pot gusta poezia.

În domeniul receptivității estetice, să-mi fie îngăduit să lămuresc problema pusă aici printr'o experiență personală.

Pe vremuri, ocupându-mă de ceea ce pe atunci se numea problema educației estetice, eram și eu înclinat să cred că prezența chiar și a reproducerii unui tablou sau a unei statui ajunge să deștepte în spectator ceva din adâncul întruchipat în opera

dată. De oarece eu trăiam valorile în reproduceri, mi se părea că ele prin ele însăși trebuie să aibă cu necesitate o funcțiune înălțătoare pentru toți spectatorii. Iar când la aceștia constatam deficiențe în receptivitate, înclinam să cred că ele provin din faptul că spectatorii nu se aflau în fața originalelor. Fericeam deci pe cei care, contemplând pânzele însăși, trăiau o înălțare superioară celei pe care putea s'o deștepte o simplă reproducere.

Când, mai târziu, mi-a fost dat să contemp lu originalele, prin urmare realitatea nealterată prin reproducere, după ce mă adânceam identificat cu lumea aceea de forme și colori și trăiam deplin, în limita receptivității mele, semnificația lor, mă așezam alături pe o bancă, pentru a observa echivalența de înălțare în lumea spectatorilor ce se perindau. Am văzut îndurerat că nu e deajuns să trăiești în preajma minunilor lumii și să le vezi zilnic în deplina lor obiectivitate, căci prezența lor obiectivă, pentru a deveni vieață de artă, cere un suflet care, în acelaș timp, să transforme actul creației artistice într'o împărțășire adecvată. Cum să-l fac pe spectatorul care trece nepăsător în fața unei minuni obiective de artă să se împărțășească din ea? Simt nevoia să-i spun: uite linia aceasta, privește ce spune cutare sau cutare contrast de colori, vezi armonia mișcărilor; într'un cuvânt, ține seama de toate datele pe care le vezi și de optica necesară pentru a te împărțăși din marea taină care-ți stă în față. Dacă se poate, dând din sufletul tău suflet fiecărui detaliu.

Dela înălțimea aceasta, ce minuscul pare jocul, la noi curent, de-a subiectiv-obiectiv. Se rupe bariera dintre pura obiectivitate și pura subiectivitate și nu mai poți afirma că vederea la care te-ai înălțat este subiectivism. Pentru că acesta face una cu un ansamblu în afară de tine, pe care îl poți învedera funcțional, la nevoie până în ultimele nervuri, oricui ar dori un control.

Se poate tăgădui în toată această receptivitate și identificare dreptul factorului subiectiv, care *el* dă viață realității obiective? Este deci nevoie de o operație asemănătoare celei de cataract, prin care spectatorul să vadă minunea care îi stă în față și semnificația ei.

Pentru noi deci problema este de a semnaliza trăsături obiective, care constituie un ansamblu de semnificații și valori. În sensul acesta, cei care cred că subiectivitatea este tot una cu o nălucire,

iar obiectivitatea este tot una cu inventariere de material și de simple procente, vor rămâne străini de spiritul acestei lucrări, care revendică dreptul unei viziuni obiective, transsubstanțiată în semnificații, la fel pentru limbă ca și pentru literatură.

Fiind vorba de o poziție nouă, se cuvine să subliniez dela început că rezultatele cer să fie privite cu acea rodnică îndoială deșteptată de tot ce pare că nu aparține încă bunurilor definitiv încorporate științei. Cu atât mai necesar e să precizăm dela început obiectul și metoda, cu cât, pentru o disciplină începătoare, acestea sunt mai importante decât chiar rezultatele.

În centrul preocupărilor stând limba românească privită ca o construcție de artă, voi aminti mai întâi ce aspecte ne interesează aici. După cum în desfășurarea ei concretă limba noastră înfățișază atâtea fețe câte faze istorice, straturi sociale și îndeletniciri, tot astfel sub raportul estetic, există tot atâtea fețe câți mari creatori s'au afirmat. Limba doinelor, a baladelor populare, a lui Budai-Deleanu, Alecsandri, Eminescu, Slavici, Creangă, Caragiale, ca să mă mărginesc numai la aceștia, reprezintă tot atâtea laturi ale expresiei, încât te întrebă dacă poate fi vorba de o expresivitate a limbii române, privită în generalitatea ei, sau dacă diversitatea nu ne constrânge numai la cercetarea individualizantă.

Am încercat în *Arta cuvântului la Eminescu*, prin expresia văzută funcțional, să intru în esența semnificației poetului. Dar chiar în lucrarea aceea, raportarea la configurația generală a limbii se vădea necesară, mai întâi ca mijloc de individualizare, apoi pentru a învedera cum se împlinește prin creațiunea poetică destinelul către care tindeau virtualitățile expresive ale limbii.

Oricât de înrudită cu opera anterioară, poziția lucrării de față este alta. După cum nu poate fi vorba aici de stil individual, tot astfel nu este vorba de norme, de ceea ce trebuie să fie limba literară, ci de înfățișarea obiectivă și trăită în acelaș timp, deocamdată numai a unora din trăsăturile comune câte pot da farmec și caracter limbii române.

După cum geometrul lucrează cu raporturi spațiale ideale, iar chimistul cu raporturile posibile dintre elemente, tot astfel limba poate și trebuie să fie privită și ca o totalitate de semne ideale

față de care felurile rostiri individuale sunt aproximații. Dacă lingvistica și expresivitatea ar fi discipline în felul științelor naturii, ne-am limita la stabilirea obiectivă a acestui sistem de semne. Dar ea este și cea mai însemnată dintre disciplinele spiritului. Ca și în literatură, semnele rămân linii moarte, dacă nu sunt adecvat trăite.

Astfel se pune problema semnificațiilor și a valorii, nevoia unei lingvistici trăite, și aceasta ne duce la a recunoaște dreptul subiectivității ca mijloc necesar și în lingvistică; repet: o subiectivitate în sensul arătat, față de care s'a luat toate mijloacele științifice de control. Poziția este atât de mult cuprinsă în natura însăși a obiectului de studiat, încât te miri că nu s'a impus cu necesitate ca un fel de a vedea definitiv recunoscut.

Este deci vorba de a deschide prin colaborarea dintre literatură și lingvistică o nouă cale de cercetări.

Dela început, trebuie să subliniez că, dacă acest fel de a vedea poate avea (și de fapt are) puncte de sprijin într'unele directive noi ale științei limbajului, anume în directivele care duc mai departe, în spirit critic, concepția lui Wilhelm von Humboldt, nu din acestea a izvorât prezenta lucrare, ci mai întâi dintr'un simplu fapt de experiență, pe care oricine îl poate controla.

Observând limba noastră pe buzele sătenilor, ai foarte rar prilejul de a nota o simplă comunicare a unei judecăți desfăcută de afectivitate. Dimpotrivă, aproape nu e moment al vorbirii, în care să nu apară o trăsătură afectivă, nedespărțit însoțită de un aspect expresiv. În realitatea ei permanentă, limba este deci expresivitate. Urmează că și cercetările științifice trebuie să se conformeze naturii obiectului de studiat. Mileniile de necesară gramaticalizare raționalistă au trecut peste cerința firească de a da o atenție susținută funcțiunii expresive a limbajului. Expresivitatea a rămas o cenușereasă nu numai a lingvisticeii, dar și a studiilor de literatură, care au devenit prilej de analize ideologice și de urmărire a dependențelor pe cale comparativă.

Aleg termenul de expresivitate, preferându-l celui apropiat, de estetică, nu numai pentru că acesta începe să fie compromis, atât

de mult a fost pășunea diletantismului de pretutindeni, dar și pentru că termenul de expresivitate este mai plin de seva vieții și de realitatea obiectivă, pe care în literatură o avem în față, neconținut.

Obișnuit, studiile de expresivitate s'au mărginit fie numai la unele generalități cu privire la limba comună, fie la observații atomizante asupra limbii cutărui sau cutărui scriitor, fără să se urmărească reciproca lămurire a celor două domenii.

În domeniul expresivității, cel mai însemnat mijloc de control vine din adâncirea marilor creațiuni privite ca operă de artă a cuvântului. Marii poeți având darul de a pătrunde intuitiv virtualitățile expresive ale limbii comune, dintr'unele momente fericite ale creațiunii lor se varsă lumina asupra acelor trăsături ale limbii materne care conțin posibilități expresive proprii.

De aici necesitatea unei strânse colaborări între cele două discipline. Noile orizonturi s'au deschis adesea la hotarul între două domenii de cercetare.

Cum Dragoș, urmărindu-și zimbrul, a dat de o țară nouă, tot astfel cercetătorul dus de imperativul de a merge până la limitele disciplinei sale.

Cineva ar putea ridica o obiecțiune principială de mare însemnătate: în ce sens suntem îndreptățiți să privim limba ca operă de artă și de stil. Limba ca instituție, considerată deci în sine, în tiparele ei, apare azi gramaticalizată, ca ansamblul unei ideale ființări spirituale. Ca atare, ar putea fi comparată cu *Fecioara fără trup*, din cunoscutul basm versificat de Eminescu. Atunci când te apropii de ea, vezi că e o simplă nălucire lipsită de concretul care singur dă vieață. Mai poate fi considerată ca operă de artă o astfel de construcție de pură abstracție?

Răspunsul trebuie să aibă un îndoit aspect: unul istoric, altul în legătură cu însăși structura ideală, independentă de istoria ei. Însemnătatea chestiunii acesteia este în strânsă legătură cu întrebările despre existența unor stiluri supraindividuale. Cercetătorul literaturii naționale are nevoie de o iconă a posibilităților ideale, proprii expresiei etnice. Așezând pe un creator dat în cadrul unor astfel de tipare supraindividuale îi poți diferenția obiectiv ceva din însăși ființa lui unică.

În lipsa unui astfel de instrument, ceea ce interesează în primul rând este să dai un număr de exemple, prin care să se deschidă o cale și să se întrevadă rezultatele. Aici totul atârână de pregnanța exemplurilor. Întrebarea este: în ce chip vor fi alese exemplele, ca să fie mai concludente? Vom conveni că, dintre nenumăratele aspecte ale limbii, o atenție deosebită merită acelea, pe care le întâlnești într'o limbă dată și numai într'aceea. Idiotismele fonologice, sintactice și lexicale, fiind creațiuni proprii, au purces dintr'o necesitate organică a viziunii despre lume concretizată în limbă. Semnalizând astfel de aspecte și adâncindu-le, vom da de un răspuns la întrebarea: cărei forme de gust corespund și ce funcțiuni expresive îndestulează? În privința aceasta, ca și într'altel, mă deosebesc fundamental de K. Vossler, care vede în trăsăturile proprii ale unei limbi, în primul rând un « aspect ornamental » (*Nationalsprachen als Stile*, în *Jahrbuch für Philologie* I, 1925, p. 1 și următoarele). Astfel în domeniul limbii specificul național ar fi captat la înccput sub aspectul ornamentalului.

Se va obiecta, poate, că un număr de exemple nu poate să fie hotărâtor. Dacă limba ar fi un simplu magazin eclectic, sigur că obiecțiunea ar fi valabilă. Dar pentrucă limba este un tot organic, prezența unui aspect și a unei funcțiuni proprii însemnează un întreg complex, față de care exemplele devin reprezentative. Și în domeniul științelor spiritului un ochi pătrunzător poate să scoată din câteva trăsături elemente de caractereologie. În sensul acesta, adâncirea câtorva aspecte deschide calea către o adâncire totală.

De altminteri, deși limba ca instituție este o pură abstracție, nu e mai puțin adevărat că ea are o fizionomie și o formă internă proprie. Și toate acestea semnalizează că ne aflăm în fața unor trăsături, care îndreptățesc considerarea limbii ca o formă fundamentală a stilului național. Dacă până în prezent toți cei ce s'au ocupat de limbă ca stil național n'au dat decât aproximații, uneori destul de searbăde, rămâne faptul că nu poate fi tăgăduită pe linia valorilor existența unor virtualități de expresie, ceea ce noi am denumit *esteme*.

Cunoașterea ideală a funcțiunii expresive a limbajului ar fi aceea care ți-ar îngădui nu numai să trăiești valoarea actuală, dar să și intuești ceva din pozițiile acelor anonimi creatori, care întâi au pus în circulație o trăsătură menită să prindă și să devină

astfel un bun comun al limbii. Orice aspect gramaticalizat azi a fost odinioară o simplă posibilitate, o alegere între mai mulți termeni. Și cine zice alegere zice și stilistică. Nu este aspect, cât de redus, al limbajului, care să nu fi fost odată o creațiune în luptă cu alte elemente expresive. Chiar și încorporarea unui element nou străin, un neologism, fie lexical, fie sintactic, este un act de creațiune. Toate accidentele limbii: asimilări, disimilări și cum le mai zice, sunt la rândul lor și ele poziții expresive.

Astfel se încheie cercul valorilor, din trecut la cele actuale. În chipul acesta, ceea ce se numește atât de searbăd gramatica unei limbi, este de fapt depozitarea unei forme a gustului național. Nenorocirea este că se socotește în mod obișnuit gramatica drept un cod de legi și nu se vede în ea o morfologie în sensul de modelator de stil supraindividual.

Dar răsfoind cineva gramatica românească, ar putea ușor releva o sumă de trăsături comune nouă și altor limbi, dela fonologie până la sintaxă. Intemeiat pe constatări de felul acesta, care sunt monetă curentă în gramatica privită comparativ, și relevând, de pildă, unele sunete și forme care în aparență circulă și într'alte limbi, simplul filolog va întreba dacă mai poate fi vorba de un stil național, aunci când unele elemente, privite izolat și analitic, apar și într'alte limbi. Obiecțiunea însă este de ordin cu totul elementar, pentru că același element izolat își schimbă caracterul când este încorporat într'un ansamblu deosebit, așa cum o imagină în aparență asemănătoare are funcțiuni cu totul deosebite, potrivit structurii totale în care e încorporată. Chiar admitând că limba română are sunete identice cu alte limbi, funcțiunile fiind diferite, valorile sunt altele. Cu atât mai mult atunci când evidența arată structuri proprii românești. Toate acestea nu implică însă că un aspect dat are cu necesitate o funcție ne varietur. Tocmai vederea organică este tăgăduirea interpretărilor mecanizante.

Indirect se pune astfel și problema specificului românesc, pe alt teren decât cele bătute până acum. Dela P. M a i o r și până azi, fiecare generație a luat poziție în această însemnată chestiune. Limitându-mă la generația cea mai apropiată de noi, și trecând peste contribuția epocală a lui B. P. H a s d e u, relev ez că puține

probleme au frământat generația dela 1900, ca tocmai aceasta a specificului românesc. Și nu puțin a contribuit această sete la consolidarea istoriografiei și lingvisticii noastre ca discipline științifice. În ordinea ideologică, orice student care se respecta trebuia să fi citit opera lui A. Fouillée, *Psychologie du peuple français*, ceva mai mult, să fi plănuit una asemănătoare a poporului român. De altă parte, impozanta *Völkerpsychologie* a lui W. Wundt, încoronarea operii lui, deștepta o evlavie cu atât mai mare cu cât, pentru cei mai mulți, rămânea o zăvorită terra incognita. În atmosfera aceasta, foiau și la noi nesfârșitele discuții și anchete asupra psihologiei poporului român, stârnite în mare parte de lucrarea lui Fouillée, *Esquisse psychologique des peuples européens*. Eu însumi am încercat, în *Aspectul psihologic al războiului*, o psihologie diferențială, schițând unele trăsături românești. Monografiile apar și azi, bunăoară: Louis Reynaud, *L'âme allemande*; Jules Legras, *L'âme russe*; Paul Gautier, *L'âme française* etc., etc.

Față de generalitățile acestea și față de psihologismul speculativ, direcția lui Wundt se distinge prin tendința de a se întemeia pe un bogat material concret din domeniul științelor spiritului. Și nici nu este o întâmplare că-și începe opera cu cercetarea limbii, prima legătură spirituală prin care individul este integrat totalității. Poziția lui însă este cea istorică: lămurirea vieții actuale din străvechile începuturi. Față de accentul pus pe trecut, nu odată își vin pe buze cuvintele lui A. Meillet: « l'observation des faits actuels est encore plus capable d'expliquer le passé que l'étude du passé d'expliquer le présent ».

Spre deosebire de intelectualiști și raționaliști, Wundt vede în afectivitate fundamentul vieții sufletești, apropiindu-se în acest punct esențial de voluntarismul schopenhauerian.

Dar deși atribuie mișcărilor și limbii gesturilor un rol însemnat în viața socială, ceea ce implică un primat al expresivității, totuși el nu dă atenția cuvenită laturii estetice. Aceasta din cauza că, în situația de atunci, ca și astăzi, studii adâncite în direcția aceasta nu existau, specialiștii interesându-se mai mult de istoria de cât de caracterul limbii.

Mai mult decât lipsa studiilor de amănunt, a contribuit la neglijarea problemelor de expresivitate însuși psihologismul vremii,

care raporta totul la o entitate lipsită de fundament: acele procese sufletești colective denumite când «spiritul», când «sufletul» poporului, ca în recentele lucrări amintite.

Când în astfel de studii se cercetează limba, în loc ca privirile să fie îndreptate în sus și să cuprindă în același act al înțelegerii marile creațiuni ale cuvântului și virtualitățile care capătă înțeles din înălțimi, privirile erau îndreptate în jos, spre rudimente din care avea să se explice inexistentul suflet colectiv, care a prezidat la sinteza creatoare.

În situația aceasta, o îndoită reacțiune s'a afirmat în chip necesar.

Față de neajunsurile psihologismului care se mulțumea cu generalități, istoria și filologia ca discipline pozitive au câștigat teren. Aici cel puțin te afli în fața unor fapte concrete. Cât privește interpretarea și semnificația, prudența recomanda să fie rezervate viitorului, dacă se va afla vreodată în fața construcției isprăvite. Tineretul de pretutindeni a lucrat și lucrează cu râvnă la această construcție colectivă, adunând până și cele mai mici fărâme cu evlavia celui care crede că aici stă o părticică din sufletul neamului. Faptele însă nu se sfârșesc niciodată și nicăeri nu ne aflăm încă în fața unui repertoriu complet...

De altă parte, pe plan teoretic, după bancruta psihologiei etnice, spiritul critic surpă orice încredere în posibilitatea de a stabili un raport de cauzalitate între neam și limbă.

Sociologul german *Werner Sombart*, în lucrarea *Volk und Sprache* (apărută în *Schmollers Jahrbuch*, Jahrgang LXIII Heft 1, 1939 p. 15—42, cu o prețioasă bibliografie), a dat o nimitoare critică a exagerărilor și contrazicerilor psihologiei etnice, în sensul dependenței cauzale dintre popor și limbă. Rămâne însă deschisă problema întrucât limba, ca expresie, nu face una cu însuși poporul dat, ceea ce pune problema pe alt teren decât acela al cauzalității.

Ca și filologul francez *Antoine Meillet*, sociologul german crede că limbile moderne, întrucât se desvoltă în condiții asemănătoare, își pierd caracterul propriu, devenind oarecum aspecte deosebite ale uneia și aceleiași limbi. Firește că, din înălțimea aceasta, structura proprie a fiecărei limbi poate să apară disparentă. Dar pentru criticul și istoricul literar, ceea ce intere-

sează este tocmai specificul, cu mireasma acea proprie și farmecul fiecărei limbi. Ca și filosoful care dovedea existența mișcării, mergând, este suficient ca un cunoscător să citească în original o pagină dintr'un poet celebru și alături orice traduceri, oricât de izbutite, și existența specificului limbii originalului se va face simțită cu puterea evidenței.

Această realitate și nu limba privită de lingvist ca o « ficțiune », ca un sistem rațional de semne separate, este ceea ce, în primul rând, interesează pe cercetătorul expresivității. Față de acest ansamblu de semne, expresivitatea se întreabă ce virtualități cuprind, ce poziție față de lume indică ele. În realitate, expresivitatea elementelor limbii nu trebuie să aibă neapărat o semnificație, ci a avut și poate să aibă una, potrivit cerințelor mereu reînnoite ale vieții și ale artei. Creativitatea este intuiție, este altceva decât raționamentul prin care te căznești să scoți la iveală concluzii asupra sufletului popular, și din acesta asupra limbii. În psihologia etnică, unul din cei doi termeni este necunoscuta pe care cercetătorul vrea s'o deducă; în expresivitate, ambii termeni: limba comună și intuiția de artă sunt fapte date, două fețe ale unei realități, menite să se întrească într'un control reciproc.

Mai mult decât în lingvistică, expresivitatea este menită să devină un capitol esențial în critica și istoria literară. Am înaintea mea aproape tot ce s'a scris cu privire la specificul românesc în literatură. Un singur teren e bătut: *Motivul*, cu complementul lui, *ideologia*. Dacă într'o operă se vorbește, de pildă, de Făt-Frumos, de Mircea, de Vlad Țepeș, de Ștefan sau Mihai, mulți văd un semn că în ea trebuie să vibreze ceva propriu nouă. Alții ar putea contesta, arătând că, dincolo de eroii lui B u d a i - D e l e a n u, stă lupta dintre dreptul medieval întemeiat pe privilegiu și sentimentul modern de stat, atât de caracteristic pentru scriitorii renașterii ardelenice, dar și pentru spiritul general-european al vremii. Tot astfel, dincolo de eroii lui G r. A l e x a n d r e s c u, apar umbrele ossianice, sau dincolo de eroii legendari ai lui V. A l e c s a n d r i, apare V. H u g o, după cum dincolo de unele recente simboluri religioase sau folklorice, apar R i l k e sau alți moderni. Originalitatea n'o dă însă tema, ci expresia. Aici vibrează ceea ce este mai adânc și tocmai acest aspect este ca inexistent în cercetările literare.

Ca o reacțiune necesară față de situația aceasta, apare și cartea de față. Îi cunosc mai bine ca oricine lipsurile, dar iarăși îi cunosc și noutatea pe care fratele necunoscut de mâine va ști s'o scoată la iveală și s'o ducă mai departe.

Primele capitole: *Estemele limbii române*; *Geografia lingvistică a estemelor* au apărut în « Gândirea » din 1938, iar al treilea *O problemă de versificație românească*, în « Revista Fundațiilor Regale » din 1937. Tustrele capitolele sunt fragmente detașate dintr'un curs litografiat ținut în 1934—1935 despre forma lui Eminescu.

Pentru că o concepție se lămurește și prin pozițiile luate de contrazicători, este necesar să amintim pe scurt câteva din obiecțiunile aduse împotriva unor capitole ale lucrării de față, în urma publicării lor în periodice.

Din nefericire, în afară de obișnuitele răstălmăcirii din critica zilei, recolta contraargumentelor este nu numai șisăcăvă, dar și contradictorie. Dovadă că realitatea înfățișată aici n'a fost prinsă în unitatea ei, este că unii văd atât în *Arta cuvântului*, cât și în amintitele capitole, numărătoare mecanică de amănunte și tot atât de mecanice considerațiuni asupra versificației, prin urmare o încercare de a substitui spiritului cifra în sens de abstracție lipsită de seva vieții. Ar fi deci o greoaie operațiune de pipăire obiectivă, acolo unde hotărâsc intuiția și vibrația estetică. Alții, dimpotrivă, susțin și mai ales lasă să se înțeleagă că ceea ce înfățișez este subiectivitate lipsită de control obiectiv. Așa dar pentru unii sunt prea obiectiv, iar pentru alții prea subiectiv.

La fel cei cari vor să-mi descopere sursele gândirii. Pe când unii repetă că sunt în dependență de Grammont, alții susțin că vederile mele vin din « critica germană ». De sigur aceștia din urmă sunt buni cunoscători ai criticii amintite, trăiesc în atmosfera ei și ar putea oricând să arate anume cu ce izvor german mă identific...

Aflându-mă între păreri atât de opuse, mă pipăi și nu mă mai recunosc. Îmi amintesc de cuvântul poetului, că fiecare oglindire trădează sufletul în care te oglindești.

Diversitatea oglindirilor arată că și unii și alții sunt conduși, în obiecțiunile făcute, nu de natura însăși a concepției mele, ci

de natura propriei optici deprinsă să vadă vieța spirituală sub o singură latură.

Până ce criticii de duzină se vor pune de acord și înainte de a așeza unele jaloane bibliografice menite să dea dreapta perspectivă ideologică a lucrării, voi alege o trinitate de specialiști, doi filologi, iar la mijloc un critic literar. Mă mărginesc la aceștia pentru că, în fond, tustrei ilustrează fațete deosebite ale unui caracteristic proces în care vechile deprinderi pozitivistice sunt în luptă cu dorința de a vedea altfel și mai în adânc.

Iată, de pildă, capitolul *Eufonia* din prețioasa lucrare a d-lui S. Pușcariu, *Limba română* (I, pp. 82—96). Cum era de așteptat, apare mai întâi obiecția subiectivismului. «Incerările asupra limbii poeziilor lui Eminescu n'au izbutit să iasă cu totul din atmosfera neprecisă a unor interpretări impresioniste». Imediat după aceasta, apare judecata: «armonios și frumos sunt noțiuni subiective». Dar în chiar alineatul introdus astfel, apare afirmarea că limba vorbită de un Muntean «ni se pare sobră, dar rece», cea moldoveană, «mai dulce, și caldă, dar mai moale, mai feminină» ș. a. m. d. Cum vedem, subiectivismul suspectat își cere drepturile... Nu numai aici, dar și când e vorba de «cumpătul» Românului, de cuvinte mai «poetice» și «nepoetice», apoi când se afirmă că poeții sunt «dotați din fire cu un simț care lipsește altora», în sfârșit când își însușește părerea curentă că disocierea diftongilor în versificația franceză sporește expresivitatea cuvintelor, bunăoară în cazuri ca *harmoni-eux*, când apare o «muzicalitate mai bogată», și în *delici-eux*, cu o «savoare voluptoasă și alinătoare».

De altminteri, d-l Pușcariu vede că, pentru a face pipăită expresivitatea, se cer însușiri speciale pe care, în chip obișnuit, lingviștii nu le au.

Cu toate acestea, în lucrarea citată sunt pagini, care vor să scoată la iveală eufonia limbii prin elemente obiective de apreciere, care rezultă din statistica frecvenții relative a sunetelor. Pentru că atât în lucrarea de față, în ceea ce privește rimele, cât și în *Arta cuvântului*, am recurs uneori la ceva care ar da impresia unei statistici în spirit mecanicist, e necesar să-mi precizez principial vederile cu privire la îndreptățirea și limitele de valabilitate ale metodei statistice, când e vorba de lucruri atât de gingașe cum

sunt poezia și expresivitatea. Altminteri cititorul grăbit ar putea repede să capete impresia că sunt prins de mirajul cifrei, care este însăși negațiunea spiritului acestei lucrări. Una este a recurge la numărătoare pentru a evidenția o structură obiectivă și a face pipăit celor nereceptivi unul din multele aspecte ale structurii poetice, și alta este a veni cu tabulatura, care n'are nimic comun cu poezia, necum cu specificul ei național.

Nu contra cifrei mă ridic, pentru că și expresia muzicală poate să fie transpusă în cifre. Dar mă ridic împotriva cifrei care nu poate semnaliza sau controla o intuiție de expresivitate și nu poate fi deci un mijloc noetic. Renașterea a cunoscut calculul menit să pue în lumină certe raporturi de simetrie în domeniul plastic. Totul atârnă de spiritul care însuflețește cifra.

Presupunând că cifrele și procentele prezentate de d-l S. Pușcariu corespund întocmai unei realități obiective, pot ele să spună ceva despre expresivitatea și individualitatea limbii române?

Mai întâi, observ că, dacă este ceva a b s t r a c t, deci străin de însăși viața limbii, aceasta se află tocmai în cifre ca cele înșirate, care nu sunt văzute funcțional. De altă parte, nu există un etalon comun la care să raportezi toate limbile. La noi, primul care a pășit hotărât pe calea aceasta este d-l I. Șia d b e i într'un articol, *Din estetica limbii române, proporția fonemelor* (1934). Aici ajunge la concluzia că, pe scara frecvenței elementului vocalic, limba română cuprinde 42,7% element vocalic, față de 47,73% în italiană și 38,86% în germană.

Procedee de felul acesta nu sunt noi. De fapt, gândul numărătorii a apărut în critica antică și a fost principal susținut de critica romantică a limbajului. De altă parte, specialiști în statistică, A. N i c e f o r o de pildă (*Il Metodo statistico*, 1923), au indicat principal o asperitate: în limba vorbită, numărătorea prezintă mari dificultăți, din cauza greutății de a rubrica precis fonemele care înfățișează într'unele limbi o mare diversitate de nuanțe, așa încât se naște îndoială în ce categorie să fie așezate. La noi, de pildă, foarte caracteristici diftongi *ea* și *oa* sunt de așezat separat sau în categoria vocalei *a*, care dă relevanță acestor diftongi? În configurația vocalismului românesc, nu e lipsit de însemnătate să stabilești că vocala *a* este un centru de gravitate cu două afluențe din direcții opuse, și din partea lui *e* și din partea

lui *o*. Dar chiar dacă ar exista un etalon comun, totuși cum s'ar putea oare așeza pe același plan de semnificație vocalele accentuate și cele neaccentuate? După cum în cuvânt, așa și în frază, accentul este inima expresiei. În accent converg multiple funcțiuni expresive, și tocmai de aceea este legitim din punct de vedere al expresiei să ne dăm seamă prin accent de o configurație. Aici este, în ansamblul ritmic, un centru de organizare. Iar pentru cine vrea să intuiască valorile expresive prin frecvența vocalelor, punerea pe același plan a vocalelor accentuate și neaccentuate este negațiunea expresivității. Iată de ce și în ce spirit, în capitolul *Fizionomia estetică a limbii*, pun și eu problema frecvenței, dar aici frecvența este un mijloc de conturare aproximativă și e pusă în slujba unei probleme de maximă relevanță artistică, aceea a funcțiunii vocalei accentuate în rimă, pentru că rima este și un centru de gravitate și un punct de maximă pregnanță și o funcțiune de simetrie și una de opoziții și contrast. Pentru expresivitate, deosebirile acestea fiind hotărâtoare, e nevoie de alte instrumente de lucru decât statisticele discutate.

Presupunând însă că am înlăturat toate greutățile arătate și am izbutit să avem o tabulatură completă a frecvenței fonemelor, putem oare să individualizăm limbile? Un astfel de instrument de lucru este posibil numai făcând din toate limbile o apă, ceea ce exclude tocmai specificul, pe care credeai că-l poți capta. Dovadă: după statistica d-lui Șiadbei rezultă că, din punctul de vedere al armoniei, italiana este cea mai apropiată de serbo-croată, deosebirile procentuale fiind disparente. Este însă suficient să observe cineva structura vocalică atât de deosebită a celor două limbi (serbo-croate are și vocale lungi), pentru ca să-și dea seama că se compară structuri eterogene, pe care procedul le aduce la un numitor comun și la o iluzorie asemănare.

Las la o parte jocul de-a procentele cu scrupulozitate împins până la stabilirea chiar și a două decimale. Din tot mirajul acesta al cifrelor, rezultă că ne aflăm în fața unor simple etichete, puse pe diversele limbi, dar cari ascund, prin aparenta claritate, tocmai esența trăită a expresiei. În felul acesta, se preschimbă realități vii în ceva asemănător unor pseudo-existențe, care nici măcar n'ar putea fi înșirate într'un muzău, căci am avea ciudățenia unui muzău numai de etichete.

Pentru adâncirea individuală a plăsmuirilor, astfel de procente sunt cadre-fantome, iar pentru cercetări viitoare ele rămân fundături.

Străinul, când ascultă o limbă și-i apreciază eufonia, pleacă dela o imagine totală a ei, și tot ceea ce nu ajunge la o astfel de imagine este o abatere dela însuși sensul cercetării.

Pentru un filolog, păreri și procedee ca cele caracterizate aici nu surprind și n'ar putea duce la erori în propriul domeniu de cercetare.

Dar nu tot astfel stau lucrurile când ele sunt însușite de un critic literar. Într'un recent articol al d-lui B a s i l M u n t e a n u, intitulat *Limbă și suflet*, citesc următoarea propozițiune: «Un mijloc neprețuit de caracterizare este frecvența proporțională a sunetelor». După ce citează unele procente de frecvență, alineatul se încheie astfel: «Tot atâtea observații care, împreună cu altele mai amănunțite, situează limba română în concertul limbilor înrudite, exprimă concret calitatea specifică a tonalității și a timbrului ei și comportă astfel o semnificație stilistică națională, cooperând la definirea temperamentului național și la diferențierea lui, prin comparație, de alte stiluri și temperamente» (*Transilvania*, 1941, Oct., p. 537).

Calitatea specifică a tonalității și timbrului și definirea temperamentului național pe această cale? Dacă într'adevăr cifre ca cele citate ar putea coopera să exprime «concret» realitatea specifică a timbrului, a tonalității și ar defini, chiar și în contur vag, temperamentul național, ce epocală, nu numai «neprețuită» relevare, am avea în procente d-lui Macrea! Ar însemna că există un etalon la care, raportând unele observații mai amănunțite, toate întunecimile problemei ar fi alungate, ca prin farmec.

Cine recunoaște astfel de tabulaturi, se contrazice strigător, când susține că «sunetul și ideea sunt două atribute ale aceleiași substanțe poetice (*Loc. cit.*, p. 535).

Am afirmat constant această din urmă părere și am ilustrat-o larg, în deosebi în *Arta cuvântului la Eminescu*. Totuși se vede că nu a fost de ajuns de înțeleasă, poate nici măcar citită, de vreme ce s'au găsit critici care îmi atribue tocmai contrariul. Probabil de aceea și d-nul Basil Munteanu, îngrijorat de astfel de erori, combate cu lux de argumente poziția pernicioasă care coincide

cu aceea pe care mi-o atribue gratuit criticii mei. Subliniez în articolul citat următoarea propozițiune: « Deseori, literatura și în deosebi poezia sunt caracterizate ca arte ale cuvântului ».

Deseori? Desigur recentul meu coleg ar putea documenta amplu din propria-i specialitate pe acest « deseori » și, deoarece se interesează de astfel de lucruri și le rectifică atât de categoric, poate ar fi gentil să-și documenteze pe acel « deseori », citând lucrări de specialitate italiană sau pe specialiștii germani, printre care unii critici m'ășează... Aș fi foarte recunoscător să mi se indice o lucrare care să adâncească expresia, așa cum am făcut-o în « Arta cuvântului la Eminescu », unde pun și problema literaturii comparate a formelor, a cărei necesitate d-l Bazil Munteanu o proclamă: « Așa de neglijată până astăzi în literatura comparată, comparația stilurilor va trebui să se înalțe pe primul plan al conștiinței comparațiștilor » (*Loc. cit.*, p. 532).

Ca material documentar, ar putea servi și o lucrare a mea asupra preromantismului lui G. A s a k i, care întâmplător a apărut chiar în limba franceză, cu mai bine de un an înainte.

Desigur d-l Munteanu are un material concludent la dispoziție, de vreme ce se simte îndrituit la o reacțiune, care trebuie să fi fost îndreptățită de cineva și de ceva, la noi. Imediat după ce afirmă că poezia a fost caracterizată — deseori — ca artă a cuvântului, apare o rectificare: « cu condiția ca prin *cuvânt* să se înțeleagă nu numai un tot sonor, iar prin arta cuvântului nu numai un joc pur fizic-auditiv ci, prin amândouă, vastul proces omenesc de traducere a personalității, această definiție pare justă » (*Loc. cit.*, p. 523).

Dar este oare vr'un năstrujnic la noi, care să fi afirmat contra-iul, așa încât d-l B. Munteanu să se simtă obligat la o atât de categorică rectificare?

În critică, faptele își au nu numai semnificația lor individuală, dar și semnificația lor în grup. Astfel se introduce în literatură un element de configurație, pe care unii cercetători îl numesc legea soartei comune. Rectificări de felul celor pe cari le aduce d-l Basil Munteanu, se încadrează perfect în păreri pe care se simte obligat să le susțină și d-l A l e x a n d r u R o s e t t i.

Intr'adevăr, încă dela apariția primelor capitole cu privire la expresivitatea limbii române, d-l Al. Rosetti s'a văzut obligat

să-și spună cuvântul. Mai întâi în recenzia publicată în *Bulletin linguistique* pe 1938, despre capitolul din prezenta lucrare, *O problemă de versificație românească*, și în răspunsul său la întâmpinările noastre, publicat în același *Bulletin* VIII, 1940. Le amintesc cu atât mai bucuros cu cât aceste discuții sunt cauza ocazională, din care au crescut capitolele *Pozitivism și expresie* și *Specificul românesc*, care altminteri ar fi fost mult reduse.

Am crezut totdeauna că cei cari gândesc onest altfel, pot fi un factor în afirmarea propriei concepții. Nu numai pentrucă ești îndemnat să examinezi de ce gândesc altfel, dar și pentrucă tăgăduirea ar putea fi un prețios element de opoziție în reliefaarea propriilor vederi.

Din nefericire, poziția d-lui Al. Rosetti este interesantă nu prin lumina pe care ar aduce-o, ci numai ca mărturie pentru un anumit spirit: imposibilitatea de a vedea adecvat în materie de expresivitate la cineva care, atât ca receptivitate cât și ca pregătire, rămâne prizonierul vechiului fel mecanizant de a înțelege probleme ca cele tratate aici. Și totuși, am continuat discuția în capitolul *Fizionomia estetică a limbii*, considerând lucrurile într'un mai larg plan comparativ. Acolo se găsește sinteza vederilor mele în discuție. Sinteza d-lui Rosetti se găsește într'un articol publicat în *Universul literar* și intitulat *Despre expresivitatea sunetelor vorbite sau dilema d-lui Caracostea*.

Inspirat probabil de dictonul lui Napoleon I că cea mai serioasă figură de vorbă este repetarea, d-l Al. Rosetti, în sinteza sa, se mărginește să repete cetitorilor ceea ce afirmase mai înainte. Și din considerația pe care o arată față de acești cetitori, crezând, se vede, că e necesară mreaja senzaționalului, își scandează cele două coloane ale periodicului cu subtitluri de conștiincios secretar de redacție: *D. Caracostea novator* ; *Doctrina curentă* ; *D. Caracostea în contradicție cu doctrina* ; *D. Caracostea revine la o teză medie* ; *Dilema d-lui Caracostea* ; *Considerațiuni finale*. Iar totul are un epilog de o savoare deosebită. Ca în tetralogia antică, tragedia repetărilor se încheie cu o notă de comedie satirică: un nota bene despre *Cazul Jakobson*, din care trebuie să rezulte, încă odată, că filologul Jakobson n'a afirmat ceea ce a afirmat...

Toate acestea sunt oarecum organizate în jurul unei părghii de care autorul se încleștează: învinuitul « nu ține seama de faptul

că expresivitatea este dependentă de sensul cuvântului sau al frazei respective » (*Universul literar* din 7 Iunie 1941, col. 3). Neputând recurge la figura de vorbă a repetării, răspunsul meu la răspunsul d-lui Rosetti este un gest simplu. Trimet la capitolele mele amintite, la care de fapt d-sa nu răspunde nimic. Rog deci pe cititor să străbată acele capitole, care nu au nimic ad-hoc, căci le reproduc în volum din periodice, fără să schimb o iotă din afirmațiile vizate. Pentru că autorul nostru și-a publicat replica și în broșură, oricine va putea să se lămurească, prin confruntarea spuselor sale cu cele arătate de mine. A mă opri aici să consider praful destinat pentru ochii naivilor, ar fi să cobor discuția.

Deși am arătat în *Fizionomia estetică a limbii* că în discuțiile trecute a atribuit și lui Grammont și mie păreri pe care nu le avem, la fel cum atribuisse filologului Iakobson păreri tocmai opuse celor pe care le are, d-l Rosetti perseverează, repetând același joc.

A mă opri să-i arăt că îmi atribue păreri gratuite, ar însemna să reproduc aproape pagină de pagină *Arta cuvântului* și tot ce am scris, înainte și mai târziu, în problema aceasta. Pe fiecare din ele trăește ideea că fonemele n'au o funcțiune mecanică, ci au valoare numai întrucât sunt străbătute de sens și de sufletesc adecvat. Acesta este și înțelesul conceptului «estem».

Fiind deci nevoit să constat, iarăși și iarăși, acel perseverare diabolicum, din nefericire discuția se deplasează din domeniul științific în cel etic. Știința fiind și ea o formă a caracterului și cerând imperios onestitate profesională, atitudinile și procedeele se califică dela sine, pentru totdeauna. Iată de ce credem că cititorul în măsură să judece singur nu mai are nevoie de sublinierile noastre.

Din lucrarea de față, lipsesc unele capitole, pe care diferite motive mă împiedică să le dau acum. Le amintesc totuși ca să se vadă întreaga atmosferă de gândire.

Un capitol își propunea să înfățișeze viziunea metaforică a lumii așa cum apare în graiul țaranului român. La început, am încercat ceva asemănător cu ceea ce a făcut C. N e g r u z z i pentru mentalitatea omului din popor; după cum scriitorul moldovean înfățișa prin șiruri de proverbe înțelepciunea populară, tot astfel

gândeam să arăt prin șiruri de expresii, așezate în deosebite cadre spațiale și temporale, puterea plăsmuitoare a graiului poporan. V. Alecsandri a schițat o jumătate de pagină de exemple pentru a ilustra « vorba împodobită cu figuri originale » a țaranului nostru. Pe calea aceasta, s'ar putea merge mai departe, acumulând exemple, dar grupate — cum? Expresivitatea este altceva decât vechea stilistică sau poetică pentru care se cerea să aduni în fișier material rubricat sub îndatinatele categorii cu nume grecești. Am înaintea mea lucrări de așa zisă estetică a unor limbi. Când nu sunt generalități, din care nu iese nimic, sunt colecții de exemple rânduite pe categorii, ca în Oskar Wiese, *Ästhetik der deutschen Sprache*, care în 1915 ajunsese la a patra ediție, dar azi e atât de searbădă, parcă ar fi un ierbar de plante uscate. De aceea, metaforica poporului român mi s'a părut că poate fi în chip mai potrivit înfățișată funcțional în prezentarea folklorului nostru privit ca artă a cuvântului, așa încât să se poată reliefa și comparativ. Aceasta, în lucrarea de față ne-ar duce prea departe.

La celalt pol al expresiei, stă limbajul nostru ideologic: constatarea valorilor specifice pe care le-au dobândit cuvintele noastre, când s'au învrednicit să devie purtătoarele unor concepții mai înalte. Astfel, echivalentul românesc pentru elinul *logos* din celebrul verset evanghelic: la început a fost *cuvântul* înfățișează lumini proprii față de termenii corespunzători romanici, germanici și slavi. Iar cuvântul *lume* are fațete care-l diferențiază de echivalentele filozofice străine.

În privința aceasta, traducerile evangheliilor, apoi acelea ale scripturilor clasicismului creștin, în sfârșit lupta pentru alcătuirea unui limbaj filozofic, la T. Maiorescu, de pildă, oferă un material prețios pentru cine va vrea să adâncească resursele proprii ale limbii noastre pe terenul ideologic. Asupra acestor întrebări reviu în capitolul despre neologism. Un prețios instrument de lucru ar fi un dicționar al terminologiei filozofice, nu după tiparul și cu scopul celor străine, ale unui E. Eisler, H. Schmid etc., dar alcătuit din însăși strădania noastră de a da termenilor limbii comune o semnificație mai largă.

Un alt capitol avea să arate comparativ estemele limbii noastre pe terenul expresiilor. În centrul lucrării, concepusem un motiv general folcloric, un basm povestit de unul din maeștrii cuvân-

tului românesc, Creangă. Traducându-l în toate limbile surori și în limbile înconjurătoare, este firesc să iasă la iveală acele expresii intraductibile, deci proprii limbii noastre. Funcțiunea lor expresivă la Creangă ar fi aruncat lumină asupra valorii și am fi avut astfel un capitol de cercetare comparativă a expresivității românești. Dar lucrarea cere o perfectă cunoaștere a tuturor limbilor amintite, așa încât n'ar putea fi executată decât capitol de capitol printr'o colaborare unitară a unui select număr de specialiști, ceea ce rămâne de văzut în ce măsură va putea fi realizat. Cercetările comparative pe terenul acesta au urmărit până acum, fie numai dependențe, fie paralele menite să scoată la iveală ceea ce este bun comun general-balcanic. Relevarea specificului românesc a rămas în umbră, deși aspectele proprii sunt ceea ce interesează în deosebi, când este vorba de a adânci expresivitatea.

Capitolul despre geografia lingvistică a estemelor nu cuprinde și el decât o parte din contribuția pe care această disciplină este chemată să o aducă în studiul problemelor de expresivitate. În lucrarea de față, am considerat cuvintele noastre numai în comparație cu cele străine. Rămâne însă deschisă problema lexicului în cuprinsul propriei limbi, așa cum o putem urmări în *Atlasul lingvistic* lucrat în Muzeul limbii române. Când pe o hartă nu există decât un singur cuvânt în variantele sale fonetice, atunci problema nu poate fi urmărită decât în comparație cu limbile străine. Dar când o hartă înfățișează un mozaic de cuvinte, și acestea sunt dintre cele care vin în chip firesc dintr'o poziție răsplată subiectivă a vorbitorilor, ele se cer urmărite și în concurența lor ca valoare expresivă.

Inovația Atlasului nostru lingvistic de a înregistra și mărturiile a trei scriitori reprezentativi din trei provincii românești: d-nii Brătescu-Voinești, Sadoveanu și Agârbiceanu, arată cum aceștia, pentru același concept, dau mai multe cuvinte. La fel, sătenii întrebați ar fi putut da, la numeroase cuvinte, sinonime. Eu însumi cunosc cazuri în care un « subiect » interogat dă întâmplător un cuvânt, pe când, cercetat într'o altă dispoziție de spirit, el ar aminti alte cuvinte. Pentru geografia lingvistică preocupată de problema dependențelor istorice, instantaneul primei reacțiuni este suficient. Dar pentru o geografie lingvistică preocupată de problema creativității, instantaneul acesta nu ajunge. E nevoie

și de multiplele fețe pe care le poate înfățișa un concept, și aceasta presupune o tehnică deosebită în inventarierea lexicală. De câte ori vorbitorul alege între mai multe posibilități de exprimare, ne aflăm în fața unui fapt de expresivitate, la fel cum cercetăm de ce un scriitor a preferat o expresie și nu alta din câte îi stau la dispoziție.

Pe când cele mai multe pagini ale acestei lucrări sunt închinete gândului de a scoate la iveală și a valorifica ce are limba română mai caracteristic în țesutul ei străvechi, ultimul capitol privește cealaltă față a expresiei: *problema neologismului*, care nu poate fi lămurită nici numai de un lingvist, nici numai de un cercetător literar, ci prin colaborarea celor două discipline.

Am vrut să scot chestiunea aceasta din arena luptelor pentru sau contra și să fac pe cititor să o trăiască în tot complexul ei, ca pe una din cele mai însemnate pentru destinul limbii noastre. După un secol și jumătate de largă receptivitate romanică, avem un bogat material care se cere rânduit nu numai istoric, dar și geografic, și pe specialități, potrivit deosebitelor domenii ale vieții. A introduce aici tot acest material, cu toate oscilările de formă, ar fi însemnat să stric unitatea lucrării, dând o monografie încărcată cu numeroase pagini de dicționar. Mărginindu-mă la ceea ce mi s'a părut strict necesar, am ales pentru deosebitele capitole exemple care mi s'au părut pregnante. Cât privește documentarea pentru fazele materialului recepționat, am recurs la un rezumativ instrument de informație. Mi-am fixat atenția asupra dicționarilor de neologisme care se dovedesc mai reprezentative pentru cele două faze hotărâtoare, generația lui Alecsandri și generația lui Eminescu.

Paralel cu materialul acesta anonim, am privit și exemple tipice de utilizarea neologismului în creațiuni pur literare. Dar pentrucă altfel lucrarea ar fi luat proporții, cele mai multe dintre exemplele alese au fost confruntate cu părerile exprimate de teoreticieni.

M'am oprit mai mult la părerile maioresciene, pentrucă ele vin dintr'o întregă concepție despre poezie și vederile lui pot fi încadrate în atmosfera nu numai internă, dar și internațională din care au crescut. Capitolul despre ideologia maioreșciană va părea unora prea desvoltat. O discuție largă era însă necesară

și aici, pentru că până azi părerile lui Maiorescu au lăsat urme în viața noastră literară. Pentru integrarea poziției maioresciene în ansamblul părerilor lui despre cuvânt, trimet la *Semnificația lui Titu Maiorescu*.

Unele pasaje din acest capitol ar putea să dea supărătoarea impresie a repetării. Dar una este repetarea în sens didactic de mater studiorum și alta este aceea nevoie de a reveni completând mereu și privind faptele pluridimensional. Problemele atinse de Maiorescu nu mai pot fi astăzi discutate cartesian. Ca orice aspect al vieții, ele cer multiple reveniri, pentru că însăși viața nu-și epuizează deplin conținutul.

Arătând că părerile lui Maiorescu sunt astăzi depășite, a fost necesar să precizez poziția actuală, așa cum rezultă nu numai din mișcarea noastră literară, dar și din experiența cercetărilor științifice și din încercările de terapeutică aplicate altor limbi.

În genere, chiar și în capitolul despre neologism, am căutat să evit discuțiile empirice de categoria « ne dites pas, mais dites ». A ciuguli neologisme, hiaturi, cacofonii, greșeli de ritm sau de rimă și a arăta cum s'ar cuveni să fie evitate, este o operațiune utilă, ca și sublinierea greșelilor de gramatică într'o lucrare de liceu. Ceva mai mult: colecții de astfel de asperități sunt material folositor pentru te miri ce *L'art d'écrire enseigné en vingt leçons* sau *Allerlei Sprachdumheiten*. Decât, pot să am zeci de pagini absolut corecte și totuși inexistente. Expresivitatea unei limbi este cu totul altceva decât stilistica analitică a manualelor care înșiră greșeli de evitat și modele de imitat. După cum estetica normativă este azi în discredit, tot astfel și o atare stilistică. Critica limbajului este o operă de valorificare, ceea ce este cu totul altceva decât un caporalism al formelor.

La început, pentru a avea o discuție mai amplă, în care aș fi dorit să cunosc și părerea specialiștilor apuseni, gândul meu a fost să prezint atât lucrarea de față cât și *Arta cuvântului* unui public străin. Dar după cum traducerea franceză a prezentei lucrări, încercată de un Institut competent, s'a dovedit neîndestulătoare, tot astfel încercarea de a da în limba germană capitolul ultim din *Arta cuvântului* s'a oprit la jumătatea drumului, unele aspecte fiind intraductibile. Ambele încercări mi-au dovedit im-

posibilitatea de a reda exact studii de expresivitate într'o altă limbă decât cea maternă.

În situația aceasta, am luat o cale de mijloc. Pentru că vedeam într'unele studii recente, ca cele amintite în cursul lucrării, că se caută, cel puțin principial, o nouă cale și în domeniul expresivității, unde adâncirea exemplelor este atât de necesară, am dat sub titlul *Die Ausdruckswerte der rumänischen Sprache*, 1939, o parte din substanța lucrării de față. Discuțiile cu colegii străini care mi-au făcut cinstea să asculte această lucrare, mi-au întărit convingerea că mă aflu pe o cale necesară într'un domeniu nou al cercetării.

În străduința mea de a întregi bibliografia, m'am încredințat că nu s'a făcut încă pentru o limbă străină o lucrare concepută și executată în felul celei de față. Pentru că mi-a înlesnit prilejul să intru în contact mai larg cu specialiști străini, țin să mulțumesc cordial d-lui Ernst Gamillscheg, titularul catedrei de filologie romanică dela Berlin, care, în toiu multiplelor sale preocupări, a găsit timp să-mi revadă traducerea.

Dintre toți romaniștii germani de astăzi, d-l Gamillscheg este, în chip recunoscut, acela care duce mai departe pozitivismul spiritualizat al lui Meyer-Lübke. O dominantă a personalității sale este ascuțimea spiritului înăscut matematic aplicat studiilor de limbă. Pentru adâncirea limbii noastre, cât și pentru cercetarea ei pe teren, d-l Gamillscheg face azi mai mult decât toți specialiști străini la un loc.

În recenta sa comunicare la Academia din Berlin: *Über die Herkunft der Rumänen* (1940), d-l Gamillscheg, reluând vechea problemă a persistenței Românilor în Dacia Traiană, aduce prețioase contribuții menite să illustreze dănuirea elementului românesc în Ardeal.

În concordanță cu actuala funcțiune a limbii române ca limbă de înțelegere — Verkehrssprache — între feluritele popoare conclouitoare în Ardeal, d-l Gamillscheg îi recunoaște și pentru trecut o deosebită putere de circulație și de asimilare.

Când vrea să definească esența acestei limbi, ajunge la următoarea formulare, potrivit căreia limba noastră ar fi nu o subordonare a elementelor slave în tipare romane, ci dimpotrivă, o modelare a moștenirii romane potrivit tiparelor interne și externe

slave: « Das Rumänische ist also das an die innere und äussere Sprachform der Slawen angepasste Vulgärlateinisch ».

Datorim expansiunea limbii noastre numai simplei superiorități numerice sau și unei superiorități culturale în care limba, în chip firesc, a jucat un rol primordial?

Funcțiunea de circulație internațională, atribuită de d-l Gamilscheg limbii române, implică în sine o noțiune de valoare.

Puține limbi au devenit pe continent limbi de circulație internațională. În Sud-Estul european, după cum în trecut, tot astfel și astăzi, funcțiunea aceasta o îndeplinește româna. Dela Budapesta până la Odesa, Constantinopol, Atena și Coasta Adriaticei, din Epir până în Istria, în tot acest larg spațiu, limba română continuă să aibă o largă circulație. Iar acolo unde astăzi nu mai e cunoscută, urmele trecutului, unele tipare ale expresiei și adesea toponimia, o scot la iveală cum țâșnește apa dintr'o adâncă patură subterană.

Ceea ce caracterizează limba noastră este tocmai faptul că, primind elemente sud-est-europene din mediul în care s'a dezvoltat, le-a stăpânit totuși, le-a potrivit geniului ei romanic, care însemnează limpezime, măsură și arhitectonică luminoasă.

Cu toate împrejurările politice atât de favorabile, rusa n'a putut deveni în afară de hotarele statului o limbă de circulație internațională, deși dispune de o literatură atât de bogată și apreciată.

Așezată între Răsărit și Apus, literatura română este chemată, ca și limba, să dea o sinteză unică, împacând ceea ce Apusul are superior și mai presus de generații cu posibilitățile largi ale Răsăritului.

Adevăratul arbitru al destinului nostru este însăși limba românească.

... *Expresivitatea limbii române* apare în vremuri apăsătoare, puțin prielnice contemplărilor teoretice. Și totuși asprimea împrejurărilor ne desvăluie și o altă semnificație decât cea pur științifică, din care a purces lucrarea aceasta. Pătrundem ceea ce aș putea numi semnificația ei *vitală*. Azi, când în jurul conceptului de « *mindwertig* » se vorbește uneori de popoare alese și popoare mediocre, fără mesaj, ne înălțăm privirile spre icoana

ideală a limbii noastre, ca spre un veșnic izvor de consolidare sufletească. Desvăluindu-i originalitatea și farmecul, vedem limpede în ea chezașia destinului românesc ca o sinteză necesară între Răsărit și Apus. Și înțelegem cu ce chemare *logosul* întrupat în ea a biruit vremurile. Adâncind problema valorii, oricine își poate da seama că o astfel de limbă nu putea fi creată unui popor fără o aleasă menire.

D. CARACOSTEA

MĂRTURISIRI¹⁾

— NOTE STENOGRAFICE —

Mi s'a făcut invitația, să viu în mijlocul d-voastră, în calitate de scriitor care se spovedește, care trebuie să se spovedească. Spovedania e de obicei un lucru foarte intim, care nu se petrece decât între patru ochi.

E cu atât mai penibil pentru mine că trebuie s'o fac aici, în fața atâtor ochi tineri, care — iertați-mă că o remarc — nu-mi fac deloc impresia unor ochi de duhovnic.

Principiul dela care pleacă distinsul meu coleg și vechi prieten, d. profesor Caracostea, e un principiu modern în știința literaturii și îl găsesc și eu foarte interesant, decât numai cu condiția ca să se petreacă pe socoteala altuia, nu a mea.

Eu, pe când eram la vârsta d-voastră și eram student tot la această universitate — am cercetat foarte multe cursuri, în afară de cursurile speciale pe care le urmam la Facultatea de teologie.

Intre altele, unul din cursurile care m'au impresionat profund, n'a fost de literatură, căci pe atunci nu profesas d. Caracostea; a fost însă un curs de medicină și anume unul din cele mai stranii cursuri care se pot asculta la Facultatea de medicină, cursul de psihiatrie al d-lui profesor Obreja, exemplificat cu persoane aduse dela Pantelimon. Eu nu vin de acolo, ci dela redacția ziarului meu.

¹⁾ Din seria de *Mărturisiri literare* făcute la Facultatea de litere București, în 1932. Despre spiritul în care au fost inițiate, vezi prefața la *Fragmente Autobiografice* de Octavian Goga.

Vorbind însă din experiența mea, nu găsesc, vă mărturisesc, asemănări între ceea ce aș putea numi speța mea literară și clienții doctorului Obreja.

Acum să trecem la subiect.

Sunt obligat să vă spun câteva lucruri de autobiografie, mi se pare în legătură cu cele ce bruma am scris și eu.

O fac, deși vă mărturisesc încă odată, că nicicând nu m'am găsit în fața publicului, așa de strimtorat și neajutorat ca astă seară.

Domnișoarelor și domnilor, principiul acela estetic, pe care îl cunoașteți d-voastră mai bine decât mine, că opera unui scriitor n'ar avea nicio legătură cu viața lui, mie mi s'a părut întotdeauna absurd: nu din punct de vedere teoretic, ci al experienței pe care o poate avea și aduce în fața d-voastră un scriitor.

Mie mi se pare că ceea ce în genere se poate numi opera unui scriitor, e o rezultată directă a vieții lui, fiindcă principiul în care cred eu, e că arta e o ritmare, o transfigurare a vieții pe care o trăim, sau cel puțin pe care o observăm.

Nu despre un adevăr de ordin general, obiectiv, vă vorbesc, ci despre verificarea personală a unui adevăr: din tot ce am scris în viața mea, fie în versuri fie proză eseistică, nu e nimic care să nu fi avut directe legături cu simțirea, gândirea și experiența vieții mele personale. De aceea, cred că e foarte bun gândul d-lui profesor Caracostea, de a vă pune în față experiența scriitorilor, ca plecând dela această experiență a celor mai modești, prin ea să vă deschidă d-voastră perspective de înțelegere mai adâncă, a operei marilor scriitori, pe care altfel nu-i puteți experimenta ca pe noi.

Să vă spun câteva amănunte biografice.

Eu sunt fecior de țăran și de țăran, dacă vreți, de cea mai joasă situație: un țăran foarte sărac, de pe malurile Neajlovului, din județul Vlașca, la 35 de km de București.

Copilăria mi-am petrecut-o în acel șes întins, imens, care dă bogăție Țării românești, dar și o infinită frumusețe acestei Țări românești: șesul dunărean, șesul grânelor românești.

Am învățat carte, înainte de a mă duce la școală, dela tatăl meu, care, ca să zic așa, era un autodidact: nu a fost niciodată la școală, ci a învățat singur abecedarul, după oi.

Dela el am învățat să scriu și să citesc; el a fost primul meu învățător. Și încă înainte de a ajunge la școală, eu am luat contact cu frumusețile poeziei, tot prin tatăl meu. Era o nesfârșită colecție de balade, acest om; m'a crescut ținându-mă pe genunchi și spunându-mi baladele poporului, pe care le cunoștea și pe care mi se părea că niciodată nu le mai sfârșește.

Când am ajuns la școală, în clasele primare, știam atâtea lucruri, încât în clasa I-a am rămas repetent. Să nu vă mire faptul: nu mă interesa ce se spunea la școală, pentru că știam totul de mai înainte, dela acest țăran autodidact, care se pricepuse așa de bine să mă prepare, încât învățătorul nu avea ce să-mi mai spuie și atunci, iarna, în toiul școlii, mă dedeam pe gheața Neajlovului și am rămas repetent din cauza frecvenții.

Dar pe această gheață și pe acest râu, mi s'a întâmplat să fac și singurele mele fapte bune.

Eu înotam bine, deși astăzi nu-mi mai place sportul, și am salvat dela înec doi copii: unul era un frățior al meu, mult mai mic, și altul, un prieten al meu de dârdiuș pe gheață, care scăpase pe jumătate sub gheață: a fost o mare îndrăzneală să-l trag de picioare afară și să-i salvez viața —, așa că aceste evadări ale mele din școală, m'au făcut în același timp, să săvârșesc, vă spun încă odată, singurele fapte bune, cu care, probabil, în lipsă de altele, mă voi putea prezenta în fața lui Dumnezeu, pe lumea cealaltă.

Am deschis ochii într'o sărăcie lucie. Nici astăzi nu sunt bogat, dar de atunci mi-a rămas o credință care e un fel de regulă de viață: cred că se poate trăi pe acest pământ fără să fii bogat; banul nu contează pentru mine, decât în măsura în care e echivalentul unei pâini zilnice.

N'am avere și sper dela bunul Dumnezeu să n'am niciodată, pentru că scriitor sau dascăl cu mijloace oneste, nu-ți poți face avere în Țara românească. De aceea mă voi ruga la Dumnezeu, să nu-mi dea această nenorocire, să am avere.

Din clasele primare, fiindcă vă interesează, probabil, și formația intelectuală a unui scriitor, a avut o influență extraordinară asupra mea, un învățător, altul, pe care eu și astăzi îl cred un învățător genial: era actualul deputat, Constantin Spâneșteanu, care acum nu mai practică dascălia, fiind ocupat cu alte lucruri.

Acest om a avut, într'adevăr, o mare înrâurire asupra vieții mele și ceea ce n'am dela tatăl meu am dela el.

Lui îi datoresc toată lămurirea mea, dela început, și în ce privește iubirea mai înaltă, a Țării românești.

Am scris-o într'o carte. Era pe vremea când unirea nu se făcuse încă și acest dascăl ne învăța geografia Țării românești, punându-ne să facem în relief, în pământ, harta Daciei, lângă burlanul școlii. Când ploua, apa curgând din burlan, umplea toate văgăunile care erau râurile Țării românești, făcute de noi.

Așa că geografia, am învățat-o direct în pământ și am avut pe urmă norocul să trăesc și să văd, după ce am trecut prin războiu, și imaginea cealaltă, reală, care corespunde astăzi întru totul modestei imagini din satul meu, pe care o frământam cu mâinile pline de argilă, în pământul de acolo.

Învățătorul acesta m'a adus la școală la oraș. Mie nici nu-mi trecea prin gând, să ajung să învăț la oraș; sărăcia în care trăiam nu mi-ar fi dat curajul acestei năzuinți.

Tatăl meu avea într'adevăr, o arzătoare ambiție de a mă vedea cărturar; era dorul lui, pe care neputându-l împlini în viața lui, l-ar fi voit împlinit în mine; dar era o disproporție prea mare între mijloacele lui materiale și ceea ce îmi trebuia mie ca să învăț carte la oraș. Și atunci consfătuindu-se cu dascălul meu, m'a adus la Seminarul Central din București.

A fost această școală o adevărată providență pentru mine, copil sărac — așa cum pentru copiii din categoria mea sunt seminariile și școlile normale.

D-l profesor Mehedinți le numea odată «școli de elită ale Țării românești» tocmai din pricină că ele înlesnesc ascensiunea către sferele superioare ale culturii, elementelor din popor, care altfel ar fi sortite să se piardă în marele anonim rural.

Nu m'am dus la seminar, cu gândul special de a mă face preot, dar nici cu gând indiferent de preoție; credincios eram de acasă. Credincios e fiecare țăran și fiecare copil învață credința, transmisă cu laptele mamei, din casa părintească.

Tatăl meu — stăruia asupra acestui lucru, pentru că a avut o influență puternică asupra mea — tatăl meu era un om foarte credincios: lectura lui de căpetenie era sfânta evanghelie. Era de o religiozitate sobră, așa cum sunt țăranii noștri, fiindcă re-

ligiozitatea poporului român e altfel decât religiozitatea rusă bunăoară, ca să ne comparăm cu un popor de lângă noi.

Rușii sunt de o evlavie patetică, aproape dramatică. Dacă te uiți la un țăran rus, cum își face mătăniile, crezi că e un eminent absolvent de conservator.

La noi, nu. Și cred că religiozitatea noastră e mult mai adâncă și intensă, pentru că se exprimă prin această totală sobrietate: îi trebuie minimul de semne exterioare.

Știu că tatăl meu și cei mai mulți dintre țărani o singură dată pe an se duceau la biserică, pentru a lua sfintele Paști.

Avea însă un respect rar pentru preot, «popa Barbu», dela care mi-a rămas o profundă impresie, când am fost dus de mama în Vinerea Paștelui, să mă spovedesc.

Era un Paște târziu, cu iarbă verde. Sub un nuc înfrunzit, popa Barbu mi-a luat întâia spovedanie. Nu știu ce păcate aveam pe atunci, eram prea mic, dar o emoție profundă m'a stăpânit, când am îngenunchiat sub patrafirul lui popa Barbu.

Era om simplu, dar cu o viață curată. Imi aduc aminte că tatăl meu mi-l dădea ca exemplu și îmi spunea: Să știi că popa nostru e îngerul satului.

Acest cuvânt mi-a rămas dela el. E adevărat că se mai pot găsi asemenea exemplare, dar e regretabil că nu găsim cât mai mulți îngeri de aceștia în satele noastre, mai ales acum, când un duh de anarhie caută să se înstăpânească preturindeni.

Prin urmare, cu aceste elemente religioase m'am dus la seminar, dar nu eram hotărât neapărat să mă fac preot. De obicei, acest gând încolțește la copiii neam de preoți, feciori de preoți sau feciori de învățători, care fac parte din burghezia satului. Țăranii, îndrăznesc mai puțin să-și facă feciorii preoți, deși li se pare că e cel mai mare ideal, la care pot să ajungă odraslele lor.

Din Seminarul Central, n'aș avea lucruri deosebite să vă spun. Imi plăceau studiile religioase și în afară de acestea, am avut patimă pentru studiul geografiei. Aveam un profesor foarte sever, d. Gorciu, care mai trăește. Eram un fel de fenomen la dânsul: luam numai 9 și 10, note pe care le întrebuița foarte rar, în aprecierile sale faimos de sgârcite.

De câte ori n'am visat eu de pe meleagurile dunărene, la alte continente, la alte zone, la alte climate, pe care mi le oferea stu-

diul geografiei! A fost din acest punct de vedere, unul dintre cele mai fecunde studii, ce se pot face, și una din poeziile din primul volum al meu, e «Berzele», scrisă în seminar, stând cu coatele pe manualul de geografie.

Seminarul cu viața lui claustrală, ca orice viață de internat, te forțează să citești.

Imi plăcea să citesc și, în câțiva ani, am parcurs întreaga bibliotecă a seminarului, o bibliotecă bine înzestrată.

Pe-atunci era editura Minerva, care edita pe toți scriitorii la ordinea zilei și în special cărțile scriitorilor dela mișcarea Semănătorul.

Eu nu le puteam cumpăra, pentru că n'aveam bani și atunci recurgeam la șiretenie: aveam colegi bogați, cărora le laudam cărțile noi apărute, îndemnându-i să le cumpere, ca pe niște minuni literare; de fapt îmi trebuiau mie să le citesc.

Din seminar, am să vă mărturisesc un lucru: prima mea criză religioasă s'a întâmplat când eram prin clasa a VI-a. Cursul de dogmatică era așa de imperfect și, în imperfecțiunea lui dure-roasă, căuta să explice nici mai mult, nici mai puțin, decât taina Divinității. Ei bine, acel manual m'a îndârjit atât de mult încât mi-a dat o adevărată criză religioasă, din care mărturisesc că am ieșit ulterior și foarte greu. Aveam atunci ca profesor de dogmatică pe părintele Iuliu Scriban, actualul meu coleg dela facultatea din Chișinău, care dându-ne în scris o temă de dogmatică, iar eu lucrând-o după capul meu, mi-am atras nota 3, cu toate că eram un bun elev la această materie. Nota era însoțită de următoarea specificare: nu are voie nimeni să aibă păreri personale în materie de dogmatică.

Și profesorul avea dreptate: nu m'am supărat. O altă criză — aceasta mai puternică — pe care am avut-o, mi-a dat-o lectura unui filosof francez, pe care eu vi-l recomand cu toate insistențele, să-l cercetați. Eram student în anul I, când am citit cărțile lui: e Jean Marie Guyau, filosof pozitivist și în același timp un filosof poet.

A scris «Vers d'un philosophe» și încă vreo 15—20 de cărți, pe care le-am citit pe toate, cărți de filosofie. E un stilist dintre cei mai mari; are un verb colorat, ca puțini scriitori francezi; apoi o muzicalitate fermecătoare a frazei așa că filosofia lui e turnată

într'adevăr într'o impecabilă formă literară și aceasta face atracția puternică a operei lui.

E unul dintre cei mai fecunzi autori, care se pot citi. Pentru mine, J. M. Guyau, e un « creștin fără Dumnezeu », cum l-am denumit ulterior, în conferințele pe care le-am ținut despre literatura și morala lui, — un creștin cu inima, dar cu mintea devastată de ateismul veacului al XIX-lea.

Are o carte: « Schiță de morală, fără obligații și fără sancțiuni ». E o morală de generositate aproape evanghelică, însă nefundată pe ideea de Divinitate și autoritate dumnezeiască. Cartea însă care mi-a provocat a doua criză destul de gravă, e « L'irreligion de l'avenir », carte în care autorul, furat de elanul științific al veacului, vrea să demonstreze că pe măsură ce tehnica științifică se va perfecționa și răspândi, în aceeași măsură, misterele din lume vor dispărea și odată cu aceste mistere, va dispărea și religiozitatea omenirii.

Cu sufletul sfâșiat, pentru că nu-mi convenea deloc această criză, m'am dus la un fost profesor al meu, unde spre părerea mea de rău, n'am găsit vindecarea. Profesorul n'a putut decât să-mi arate două pisici ale lui care erau foarte frumoase și să-mi ofere niște struguri delicioși din via lui, ca leacuri pentru boala mea.

Și am trecut și printr'a treia criză, însă aceasta nu de ordin intelectual; vreau să vă spun, o criză religioasă, provocată nu de lecturi, fiindcă, cum știți, cărțile au o influență covârșitoare asupra noastră, la o anumită vârstă, la vârsta adolescenței și a primei tinereți, când în setea noastră de absolut, alergăm după formula definitivă a adevărului. Această a treia criză, n'a fost provocată de lecturi, ci de o experiență pe care am trăit-o în război. Eram în timpul armistițiului; toată mândria noastră de popor, fusese îngenunchiată la pământ; toate viețile pe care le risipisem se părea că le-am risipit zadarnic. D-voastră erați prea mici, ca să vă dați seama de ce a fost psihologia celui mai mare războiu, în acele luni groaznice, tragice, de armistițiu, când eram de fapt înfrânți de puterile centrale. Și atunci întorcându-mă din Moldova, aici, și văzând jalea și umilința poporului meu sub călcâiul străin, fiindcă erau încă armatele de ocupație în țară, m'a apucat o revoltă fără nume împotriva lui Dumnezeu, care ar fi semănat nedreptatea în această lume. Fiindcă mi se părea că noi Români,

pornind acest războiu nu împotriva cuiva, ci pentru a libera pe frații de sânge ai noștri, făceam actul cel mai logic, cel mai îndreptățit, care se putea face din dragostea pentru aproapele. Dar avântul nostru fusese îngenunchiat la pământ și mi se părea în această vreme de jelanie a țării, de catastrofă, că însuși Dumnezeu ar fi acela care era nedrept, că însuși Dumnezeu ar fi nedreptățit poporul nostru. Ce ridicul am apărut în fața propriei mele conștiințe, numai câteva luni după aceea, când țara se rotunjea mai frumos decât în visul cu care pornisem la luptă!

În astfel de crize nu poate fi vorba de ateism; acestea sunt revolte în fața unui Dumnezeu pe care îl socotești nedrept, sau îi atribui acțiuni nedrepte. După părerea mea, ateismul nu există, ci numai revolte luciferiene, diavolești, împotriva lui Dumnezeu, pe care noi, în insuficiența noastră omenească, îl socotim nedrept. Secretul unei credințe tari stă în acomodarea judecății noastre la judecata lui Dumnezeu, precum isvorul revoltei stă în pipernicirea infatuată a înțelepciunii divine până la măsura furnicilor cugetătoare, care suntem noi, oamenii.

Cu aceasta, crizele mele au luat sfârșit.

Acum sunt un om împăcat și uitându-mă în urma mea, pot să-mi dau seama perfect de un lucru: dragii mei, să știți: religia, credința, niciodată nu se poate învăța din școli și eu cred că cu cât o școală va fi mai savantă și mai înaltă în materie religioasă, cu atât mai puțină credință vei învăța în acea școală. Studiul îți poate provoca frământări lăuntrice, lupte cu tine însuși în iluzia că te lupți cu Dumnezeu. Toate acestea sunt bune, cu condiția să ieși biruitor din flacăra lor.

Credința religioasă e o chestiune a vieții, un element vital, o parte componentă, fundamentală, a sufletului omesc și numai pe calea vieții, a experienței directe, se poate verifica și se poate ajunge până la ea. Aș putea să vă dau câteva exemple din scriitorii mari, din Franța, cari pe calea cărților n'au ajuns niciodată la credință, dar imediat ce au apucat pe calea experienței practice, au fost izbiți de fulgerul divinității și au crezut.

È în special acela pe care eu îl socotesc cel mai mare poet al Franței, Paul Claudel, cam dificil de citit, înclinat spre considerațiuni metafizice și care s'a convertit, cum singur mărturisește, printr'o iluminare, în catedrala Notre-Dame. La mine însă

nu a fost vorba de o convertire, ci numai de rectificarea unei alunecări, care fusese provocată atât de lecturi, cât și de contactul direct cu viața.

Eu mai cred un lucru: anume că providența e o putere activă, care ne asistă neconștient și aceasta am constatat-o tot din experiență personală. Am fost de câteva ori în viața mea în așa situații, încât puterile mele erau în imposibilitate de a mă ajuta să ies la liman.

De câteva ori am fost pe patul morții, când doctorii se uitau la mine cu ultima milă pe care o poate avea cineva pentru unul care se duce.

Alte dăți am fost în așa de neagră sărăcie, încât credeam că singura ieșire nu poate să fie decât sinuciderea.

Ei bine, mă găseam, cum te găsești uneori în munte și mergi printr'un defileu: deodată ți se pare că perspectiva se înfundă: în față crește deodată un zid de piatră, încât nici înainte nu poți merge, nici la dreapta, nici la stânga.

Să vă povestesc un mic episod: eram la studii, la Universitatea din Viena și rămăsesem, la un moment dat, absolut fără niciun ban; era ora 2; steteam întins pe pat și mă gândeam, ce pot face; absolut nimic. Nici colegii mei n'aveau niciun ban: nimic, nicio perspectivă spre nicăieri. De vreo câteva zile, nu s'ar fi putut zice că mâncam. Și atunci deodată, bate cineva la ușă. I-am spus: intră! Era curierul unei mari bănci din Viena; venise să-mi aducă o înștiințare, că la banca respectivă, mi-au sosit 10.000 de lei din România. Ei bine, niciodată nu mă gândisem la acești bani, pentrucă nu-i așteptam. Am aflat că prieteni din țară, fără ca eu să le fi scris, știindu-mă în ce stare eram, vânduseră atunci un tablou la ministerul artelor, unde ministru era marele meu prieten, Octavian Goga, și îmi trimiseseră acești bani, care mi-au sosit în momentul cel mai disperat.

Aceștea și multe altele, pe care ar fi prea lung să vi-le povestesc, m'au întărit în convingerea că asupra noastră a tuturor veghează o putere divină, care are grije de noi.

Adânciți-vă în conștiința d-voastră, scrutați-vă fiecare experiența și veți vedea ce lucruri extraordinare puteți descoperi, care la prima vedere poate că vi se par insignifiante; sunt lucruri extraordinare ca sens înalt, suprem, pe care le puteți descoperi

în fiecare trăire personală, dacă vrei să vă aplicați atenția asupra ei, să vă înălțați puțin și să scoateți sensul din ea.

În cele ce am scris eu ca versuri, mi s'a spus deseori de oameni, cari nu cunosc lucrurile mai de aproape, că aceste versuri ar fi făcute după un anume program ce corespunde unei doctrine literare, culturale, pe care aș profesa-o eu.

E fundamental inexact. De ce ?

Eu am scris întâi versuri și pe urmă, reflectând asupra mea și analizându-mă pe mine și mediul din care am pornit și în care trăiesc, am ajuns să formulez câteva idei, pe care atât adversarii mei, cât și prietenii, le numesc doctrina mea, sau a revistei Gândirea.

Toate aceste lucruri sunt ulterioare. Eu nici n'am scris proză, sau articole, dela început. Ceva mai mult: am avut chiar credința, că nu voi putea să scriu proză.

Am făcut poezii de mic copil, când eram la țară, ca și niște verișoare ale mele, poezii în glumă, fără nicio pretenție, ca și când ne-am fi jucat de-a mingea.

Una din cele mai frumoase amintiri ale mele, e de când steteam cu un văr al meu, în serile de vară, întinși pe o laviță, sub streășina casei și printre trestii din streășină, vedeam stelele care răsăreau și această priveliște o turnam în poeziile noastre, foarte naive, din care n'a mai rămas nimic.

Făceam versuri din copilărie, fără să am vreodată gândul la vreo carieră literară. Dar când am ajuns la Viena, a fost pentru mine un prilej de găsire a mea însumi. Vedeți, d-voastră n'ați trăit încă acest fenomen, ca să-l înțelegeți deplin, dar probabil că l-ați citit: când ești într'un mediu străin, începi să te cunoști mai bine, pe tine și poporul din care faci parte. Astfel eu, izolat în mediul străin, mediul german dela Viena, am ajuns la ideea de tradiționalism și ortodoxism, care mi se pare că are să fie formula viitoarei desvoltări a culturii noastre românești.

Acolo unde nu era mediu românesc, de tradiție românească, unde nu era mediu ortodox, ci mediu catolic, protestant și mediul liber-cugetător dela universitate, tocmai prin contrast, ca să zic așa, tocmai prin această diferență tăioasă, care exista între acest mediu și sufletul meu, am ajuns să-mi dau seama mai bine de specificul nostru și să-mi construiesc câteva idei.

Deci încă odată: acest mediu străin, vienez, care a fost pentru mine anii cei mai fecunzi sufletește, cei mai fericiți din viața mea, acest mediu vienez m'a ajutat să ajung în România la ce am ajuns, dacă am ajuns.

Din copilăria mea și tot în legătură cu preocupările religioase, din această experiență a vieții, mi-a rămas cel mai puternic argument, pe care îl voi purta până la mormânt, al credinții mele și anume, e privescerea agoniei tatălui meu.

Tatăl meu era bolnav greu, întins în pat și parcă îl văd și astăzi, cu fața în sus, cu degetul care era numai piele și os, ridicat spre icoană și spunându-mi numai atât: Dumnezeu, să nu uiți pe Dumnezeu!

Acesta e pentru mine, vă mărturisesc, argumentul decisiv, mai tare decât toate apologeticele din lume, care mi-a refăcut siguranța în destinele vieții noastre, conduse de Dumnezeu.

Acum, ce legătură e între episoadele din viața mea, cu poeziile pe care le-am scris? Eu văd una foarte strânsă.

Astfel întâiul meu volum se cheamă *Șesuri natale*, al doilea volum se cheamă *Darurile pământului*; nu sunt decât niște amănunte autobiografice.

Șesurile acestea natale, pe care le-am cântat și le-am proslăvit în versuri și care mi-au deschis încă din 1916, din preajma războiului, porțile vieții literare românești, șesurile acestea natale, în fond n'au fost ale mele.

Aici e o oarecare curiozitate pe care v'o mărturisesc: părinții mei nu aveau decât o mică bucată de pământ, iar aceste fermecătoare șesuri natale, pe care se rostogoleau, vara, toate mirajiile cerului și ale pământului, aceste șesuri natale erau o mare moșie boierească, pe care țărani din satul meu, lucrau în stare de clăcași.

Domnișoarelor și domnilor, și eu am lucrat pe această moșie; până la vârsta de 19 ani, am lucrat la munca câmpului; veneam dela seminar și în vacanțe lucram împreună cu tatăl meu și cu mama mea, iar, astăzi dacă o nenorocire ar trece peste România, dacă un duh rău ne-ar învălui din nou, cred că, apucând iarăși coarnele plugului, aș dovedi că sunt fecior de plugar.

Și de aceea, eu am trăit admirabila poemă rectificată de Alecsandri, *Plugușorul*, care e poema vieții plugărești, după cum *Miorița* e poema vieții păstorești. Dar pe când în *Miorița* e condensată

până la imposibil o tragedie, pe atât de veselă, de senină e cealaltă poemă, care e preamărirea plugăriei românești.

Toată această viață a plugarilor, o cunosc și o cunosc într'un mod dureros, fiindcă aceste șesuri pe care am căutat să le cânt și să le proslăvesc, n'au fost ale mele decât în poezie. Eu m'am socotit proprietar spiritual al moșilor boierești, cu acel sentiment greu de definit, care ne leagă de pământul țării noastre.

Există între versurile mele o poezie intitulată *Poetul*, care de fapt e o paralelă între ceea ce făcea tatăl meu pe câmp și ceea ce voiam să fac eu pe hârtie: e un fragment pur și simplu autobiografic.

Există alte versuri, în care e redată viața țăranilor, însă nu individualizată ca la George Coșbuc, fiindcă Coșbuc cânta pe țăran, dându-i un nume propriu, o pasiune specială; la mine, țăranul e văzut în anonimatul lui, în impersonalitatea condițiilor lui de viață și mai ales în generalitatea suferințelor lui.

E o poezie intitulată *Cântec pe secetă*, în care am vrut să concentrez tragedia vieții țărănești, când cerul refuză să dea binefăcătoarea ploaie: e intitulat, *Cântec pe secetă*, adică un cântec de jelanie pe secetă. E în volumul actual, *Țara de peste veac*, o poezie cam cu același conținut, intitulată *Glas din câmp*. E o altă poezie în volumul actual, în care apar țăranii, fără să fie vorba de țărani, intitulată *Molima*, cum li se zice epidemiilor care bântue satele noastre, atât de puțin căutate de medicina cultă. E o altă poezie, în *Șesuri natale*, care e intitulată *De profundis*; acolo e iarăși un fragment biografic, amintiri familiare, în fond, care abia se observă la lectură: e vorba de seria de străbuni ai mei, total agramați, după cari eu cel dintâi m'am putut ridica; e un chiot de bucurie al aceluia care ajungând la școală, deci la lumină, răzbună toată seria de strămoși, fără carte. Fiecare din aceste poezii are de fapt un dedesubt biografic; nu e niciuna care să fi fost scrisă din pură fantazie; poate să fie câteva, ca *Berzele* și altele, care n'au nicio importanță deosebită în cărțile mele.

Ceea ce m'a impresionat pe mine, într'un mod deosebit, la șes, e vastitatea lui infinită și cred că privirea unui câmp infinit, care se topește la orizont și se face una cu cerul, în care mirajul amestecă realitățile de pe pământ și le transfigurează în viziuni halucinante, nu numai pentru mine, dar pentru oricine privește nemărginirea acestor câmpii, mai ales în zilele de vară,

nu poate să ducă decât la religiozitate. Orice sentiment pe care îl ai în tine, e imposibil să nu te împingă mai departe, pe calea considerațiilor, în legătură cu principiile metafizice ale acestei lumi.

Dar această câmpie natală, șesul acesta dunărean, mi-a dat și altceva: ideea de generozitate, ideea că în viață nu trebuie să faci aproape nimic pentru tine personal, ci totul pentru alții. Pământul e cea mai bună povață morală, ce se poate da în viață; el dă totul; toate darurile lui ni le pune la dispoziție; el nu ne cere nimic, decât trupul nostru când viața se sfârșește. Deci, toată bogăția, toată fertilitatea nesfârșită a șesului, e o mare povață morală de generozitate, un imbold să ne dăruim și noi altora, cu aceeași largime ca și pământul.

Un lucru pe care îl socotesc caracteristic în versurile mele, e prezența copacilor singuratici. E o poezie intitulată, *Terține pentru un arbore*, apoi un sonet intitulat *Copacul*, apoi în volumul actual, *Țara de peste veac, Cântec de toamnă*, unde tot un copac singuratic apare.

Copacii din versurile mele sunt copacii de pe șesul dunărean. Pe locurile acestea, au fost odată păduri, codri seculari și când s'au tăiat au rămas copaci răzleți, lăsați pentru a fi adăpost păsărilor, umbră drumurilor și oamenilor oboșiți și ocrotitori împotriva marilor arșițe ale amiezilor de vară.

Ei sunt dintre ființele care m'au impresionat într'un mod cu totul deosebit. Zăpușeala zilei îi face fumurii în depărtări, dar în amurg parcă umbrele ce împânzesc cerul se desvălătucesc din frunzarele lor. Atunci cresc uriași în taina nopții, iar stelele atârnă în ei ca vișinele.

Marile lor simboluri se impun dela sine și îmi pare foarte rău că n'am izbutit încă, în versurile mele, să găsesc expresia complectă a ceea ce aș vrea eu să spun despre acești copaci singuratici, despre acești pustnici și patriarhi ai câmpurilor, ocrotitori ai viețuitoarelor și trăsătură de unire între cer și pământ.

Și acuma sunt obligat să trec la alt capitol, și anume la tehnica scrisului: cum scriu eu.

Eu știu și dela alții și din citite, că sunt diferite feluri de a scrie; sunt scriitori, cari scriu cu program: dela ora cutare până la ora cutare. În special prozatorii și romancierii. Dar uneori și poeții s'au ținut strict de un asemenea program, ca bunăoară

Leconte de Lisle, dacă nu mă înșel, pentru care cu cât poema era mai lungă, cu atât onorariul pe care îl primea era mai mare.

Dacă aceasta interesează pe cineva, eu scriu pur și simplu la întâmplare. N'am scris niciodată după un program; vorbesc de versuri; ci numai atunci când îmi venea.

Ați auzit în popor vorbindu-se despre un lăutar: cântă *după ureche*. Ei bine, după părerea mea, arta adevărată, mai ales în ce privește lirica, e aceea care se face după ureche.

Și cu această ocazie, să vă spun un episod petrecut, se zice, cu St. O. Iosif, pe când era student ca d-voastră, tot la această universitate. Iosif făcea Literale și ajuns la examene — n'avea profesor pe d-l Caracostea — dascălul îl întrebă:

— Ce este un iamb? Poetul tăcu.

— Atunci spune-ne ce este un troheu? Poetul nu răspunse nimic.

— Dar D-ta nu știi, Domnule Iosif, că în poeziile D-tale ai atâția iambi și atâția trohei?

— Se poate să fie, Domnule profesor, dar eu scriu versurile cum îmi vin: după ureche, răspunse poetul.

D-voastră râdeți, dar aceasta mi se pare că e poezia adevărată: care se scrie după ureche. Ritmul nu se alege prin deliberare; el se impune. Poetul nu-și numără silabele pe degete ca esteticianul; simetriile lui vin din spontaneitatea muzicală a spiritului. E imposibil ca o poezie să se transpună în altă măsură decât cea originală

Acum sunt diferite feluri chiar la același scriitor — vorbesc de mine — de a-i veni o poezie.

Uneori sunt poeziile care îți vin numai sub forma unui vers care te urmărește: apare versul, dispăre; apare din nou în zarea conștiinței, dispăre din nou în umbră și stăruie numai el, uneori obsedant, dar absolut singur; niciun alt vers nu vine să se așeze lângă el: e ca un fel de abur, ca un fel de nebuloasă în jurul lui.

Un asemenea vers m'a urmărit pe mine vreo doi ani și jumătate, din care s'a născut poezia *Iisus prin grâu* și versul care m'a obsedat e acesta:

Inomenea dumnezeirea și îndumnezeia pe om...

Am scris alte lucruri în acest timp și nu m'a preocupat niciodată ce avea să precedeze și ce să urmeze versului versului care

mă vizita din când în când, până când, la un moment dat, venind pe la 5 dimineața, dela o petrecere prelungită cu prietenii mei, într'o splendidă dimineață de vară pe bulevardul Brătianu, spre casă, mi-a venit în minte, brusc, toată această poezie, organizată în jurul acestui vers.

E, poate, interesant de reținut că poezia vine de obicei în câte o împrejurare care n'are niciun fel de afinitate cu conținutul ei, ba e chiar contrariul acestui conținut.

Să vă dau un alt exemplu: poezia *Poetul*. Poezia aceasta e făcută în cele mai prozaice împrejurări, pe care ca să vi le arăt, trebuie să fac o paranteză.

Eu, ca să pot trăi, am făcut fel de fel de meserii: vara, când eram la seminar, și veneam acasă, pentru că aveam un văr perceptor, am fost și agent de percepție al satului. Am fost meditator de copii, și, fiindcă aveam o foarte frumoasă caligrafie, am fost litograf de cursuri de muzică bisericească și vocală; de atunci cunosc toată muzica ce s'a scris în românește în această privință, pentru că am copiat-o ani de zile. Am fost cântăreț de biserică, și între altele, am fost și funcționar, când eram student, impieगत clasa a 3-a, la Casa corpului didactic. Acolo făceam socoteli aritmetice, de situații care trebuiau date la timp, în niște registre colosale, în care parcă toate cifrele din lume erau condensate și de care eram responsabil. Ei bine, poezia *Poetul* s'a născut dintre cifre, ca o repulsie a subconștientului meu, împotriva acelor registre uriașe: prin urmare, un mediu absolut contrar conținutului poeziei.

Cele mai multe din poeziile pe care le-am scris, mi-au venit absolut fără să mă gândesc vreodată că s'ar putea să scriu aceste poezii.

În ce privește ritmul, n'am avut niciodată vreo incertitudine și cred că e imposibil să alegi cutare ritm într'o poezie. Cred că o poezie n'o poți reda decât în forma care îți vine atunci, determinată de momentul ei. Eu văd dinainte și strofele în câte trebuie scrisă poezia și mărimea pe pagina de hârtie, fără să știu ce să spun dela început.

Acesta e în câteva cuvinte, felul meu de a scrie versuri.

Uneori e un vers care mă obsedează și nu știu niciodată ce va ieși; alteori toată poezia, la care nu m'am gândit înainte, îmi apare ca ceva ce vine de dincolo de mine; propriu zis, nu de

dincolo de mine, ci din sinea spiritului, unde se acumulează toată experiența vieții noastre și printr'un mecanism al psihologiei umane, elementele care au aderență se contopesc în unități esențiale, în idei și în forme. E chestie numai de o erupție a lor din adânc la suprafața conștientului.

Știți cum, iarna, pescarul sparge în ghiața râului o copcă pentru a prinde pește și cum apare de sub ghiață, dintr'odată, apă vie, gălgâitoare. Acelaș fenomen se întâmplă și cu prezența unei poezii: e o copcă spartă în ghiața sufletului, prin care răbufnește și gălgâie la suprafața conștientului viziunea pe care nici n'o bănuiai.

Inainte de a vă vorbi despre *Gândirea*, să vă vorbesc despre influențele literare.

Prima influență puternică, pe care am simțit-o eu, e cum puteți deduce din ce v'am spus poezia populară: balada pe care am cunoscut-o prin graiul tatălui meu și din cântecele satului.

Pe urmă am citit colecțiile adunate de Academia Română.

Afară de poezii, citeam pe la șezătorile țărănești, când eram copil, cărțile populare, Alexandria, Epistolia, Visul Maicii Domnului și pe urmă Sfânta Evanghelie. Cu acestea, mă lua tatăl meu în serile lungi de iarnă, la câte o șezătoare prin vecini și fiindcă citeam destul de limpede, citeam toată seara, una sau alta din aceste cărți. Sunt unele din ele, pe care n'ai voie să le întrerupi, pentrucă e păcat de moarte, cum ar fi Epistolia și Visul Maicii Domnului; acestea se citesc dintr'odată. Dacă le întrerupi, cine știe ce catastrofă se poate întâmpla.

Dar din poezia cultă, poetul care m'a impresionat mai mult ca oricare altul a fost George Coșbuc, pe care îl știam pe dinafară.

Am avut pentru versuri o memorie excepțională; aproape tot ce am citit ca poezie românească, știam pe dinafară; colecțiile revistelor le cunoșteam așa de bine, încât făceam prinsori să spun la ce pagină e cutare poezie, de cine e, câte strofe are, cu ce literă e tipărită ș.a.m.d.

Era foarte natural ca George Coșbuc să mă farmece mai mult decât toți poeții noștri; eu eram un copil de sat și tot ce aveam în sufletul meu descopeream în marea poezie a lui Coșbuc.

Eminescu, propriu zis, nu m'a influențat; nici nu mi-a plăcut când eram mic, nici când eram adolescent, ci abia când eram

student am început să-l înțeleg, adică nu să-l înțeleg, ci să-l simt, căci un poet nu se înțelege, un poet se simte sau nu se simte; dacă ai afinități sufletești cu el, atunci îți place, dacă nu, îți rămâne indiferent.

Eminescu mi-a fost foarte multă vreme indiferent. Probabil fiindcă fondul rustic, care stăpâna încă în mine, mă făcea să nu simt aderențe sufletești cu poezia lui și deci să nu simt nici profundele rezonanțe ale poeziei eminesciene. Eminescu în special cred că e dintre poeții pe care îi poate gusta mai degrabă și mai ușor sufletul urban. Cu tiparele sufletului rural se potrivește poezia lui George Coșbuc, cum se potrivesc zânele cu imaginația copiilor.

Dintre poeții străini, mi-a plăcut, în primul moment J. M. Guyau, din care am tradus 5—6 poezii, publicate prin diferite reviste și în special una « Berceuse » în care e vorba de această idee, că poezia e cântecul de leagăn care adoarme omenirea : o foarte frumoasă idee.

Tot pe când eram student, alt poet care mi-a plăcut foarte mult, a fost Henry de Regnier, mai ales cu volumul lui « Médailles d'argile ». Și Samain mi-a plăcut într'o măsură oarecare.

Mi-a plăcut enorm Verlaine și poezia lui o consider și astăzi drept cea mai pură din poezia franceză.

Pentru mine, Verlaine e o excepție remarcabilă.

Pe Mistral l-am cunoscut mai târziu, după războiu.

Vă spuneam că pentru mine, Verlaine e o excepție în poezia franceză: singur Verlaine se apropie de modul liric german.

Poezia franceză e raționalistă; are o anumită formulă; orice conținut emoțional e turnat într'o anumită metrică, într'o formă absolut raționalizată.

N'aveți decât să luați pe Baudelaire ca să nu mai vorbesc de Alfred de Vigny.

Verlaine e o singulară excepție în lirica franceză; mi se pare cel mai profund și specific liric: e poetul care cântă, nu raționalizează versul și prin aceasta are mari afinități cu lirica germană.

Lirica pe care o socotesc lirică prin excelență, e cea germană.

Dintre poeții germani, nu mi-a plăcut deloc Heinrich Heine; poezia lui Heine parcă mă zgârie pe suflet.

Dar poetul din cei moderni, care mi-a plăcut și cu care mi-am găsit înrudiri nu e Rilke, cum s'a spus de anumiți critici care nici măcar nu l-au citit pe Rilke; poetul, care mi-a plăcut mult și în care am simțit afinități de temperament, e Richard Dehmel, al cărui chiot de viață, străbate sălbatic și viguros din inima vijelioasă a codrilor; căci și Richard Dehmel era tot dela țară.

S'a spus că am afinități cu Rainer Maria Rilke, care e un poet religios.

Cine îi cunoaște bine opera, care e foarte dificilă de citit, vede că una e în poezia mea, altceva e în a lui Rilke. Iar în ce privește tehnica, e o distanță polară între mine și el. E altceva care mă apropie nu pe mine, dar pe noi, de literatura lui Rilke: sunt acele povestiri despre bunul Dumnezeu, pe care le-am tradus în românește, încă din 1923. Când a apărut volumul cu poezia mea *Iisus prin grâu*, unul din recenzenți zicea: uite și aici o influență a lui Rilke. Niciunul dintre recenzenții noștri nu cunoaște limba germană. Când ei comit asemenea comparații, o fac din dorința naivă de a trece drept oameni învățați.

Lasă că din punct de vedere cronologic, eu am scris poezia la începutul anului 1919 și am publicat-o în revista *Luceafărul*, iar cu poezia lui Rilke n'am făcut cunoștință decât în 1921, când am ajuns la Viena.

Un alt poet cu care iarăși am simțit oarecare afinități, descoperit ulterior, după războiu, e poetul ungar Ady Endre. I-am citit poeziile, abia o sută dintr'o mie câte a scris, traduse în limba germană, pentru că nu cunosc limba maghiară, într'un volum intitulat *Blestem maghiar*.

Ady e din Ardeal, din Sălaj și în acest volum e cântată pusta, șesul dela Oradea-Mare, tot așa cum sunt în șesurile mele natale, cântate câmpiile dunărene. Sunt anumite motive, care vin să se apropie de ale mele.

M'a întrebat cineva dintre d-voastră de literatura rusească. Necunoscând limba rusă, o cunosc foarte puțin. Cunosc firește pe scriitorii traduși în întregime în nemțește și franțuzește și dintre ei, acela care mi s'a părut până acum omul genial cu adevărat, omul a cărui operă e într'adevăr inepuizabilă, oricât de mult ai cerceta-o, e Feodor Dostoievski.

Acum să trec la ceea ce m'a întrebat domnișoara și să vă vorbesc câteva cuvinte despre Gândirea. Într'adevăr, în colecția Gândirii, de 12 ani de când apare, veți găsi crezul meu literar, ideile formulate de mine asupra artei.

Când o veți cerceta, veți întâlni mai ales articole de polemică, fiindcă noi am purtat foarte multe lupte: e o ambianță care nu mi-a displicut niciodată — veți găsi adeseori două expresii: că izvoarele artei noastre ar trebui să fie *mitul folkloric* și *misterul religios*.

Iată două cuvinte, în care aș putea să rezum tot ce s'a scris în revista noastră, Gândirea.

Ce e acest mit folkloric? Ce e acest mister religios?

Vă mărturisesc, mie nu-mi plac studiile de estetică; mi se pare că de multe ori bat câmpii.

Dar să ne înțelegem: e vorba nu de ce faceți d-voastră aici, nu; e vorba de filosofia estetică, de anumite sisteme care adeseori formulează uluitoare aberații pe socoteala artei.

Pentru mine, arta nu poate avea decât un sens religios. La convingerea aceasta am ajuns și prin experiență personală și prin lecturile mele literare, teologice și filosofice. Am dat de un autor care a avut într'adevăr o influență fecundă asupra mea, un autor pe care d-voastră nu-l cunoașteți; și vă vine greu să credeți că e unul dintre cei mai geniali oameni pe care i-a dat omenirea, după cum cred eu: e Dionisie Areopagitul, un autor creștin, grec, despre a cărui existență nu se poate încă preciza: unii spun că a trăit în veacul al II-lea, alții în veacul al V-lea, alții, pe la jumătatea veacului al VI-lea.

E un filosof neoplatonic, care vede izvorul frumuseții în Divinitate, concepție pe care o am și eu.

Domnilor, s'a zis că arta e o evadare, o eliberare a omului din constrângerile și contingențele sub imperiul cărora trăește.

Să zicem că e adevărat, dar pentru mine arta e mai mult decât necesitatea de eliberare: arta reprezintă un elan către ceva care nu e și am vrea noi să fie.

Domnilor, una din cele mai mari aberații, e afirmația pe care au născocit-o esteticienii, că arta ar fi o copie a naturii. Artă nu poate să fie o copie a naturii, căci dacă ar fi o copie a naturii, ar fi mizerabilă; întâiu, fiindcă e imposibil să copiezi natura;

al doilea, ar fi inutilă: de ce să copiem natura pe care o vedem oricând ?

Arta e altceva. Arta, după convingerea mea, e o *supranatură*, este expresia elanului către o lume care nu e și care am vrea să fie, după cele mai nobile năzuinți ale sufletului nostru. Arta s'a născut poate, în primul om, din primul moment când în Paradisul terestru a văzut frumusețea lui Dumnezeu și a scos primul strigăt de admirație; poate, dar cred mai degrabă că arta s'a născut din primul suspin pe care l-a scos Adam, după ce a fost izgonit din Paradisul terestru. Atâta vreme cât a avut sub ochii lui frumusețile Paradisului, poate că nici nu le vedea. Poate se plictisea și de aceea a fost nevoit să facă păcatul și să rupă, prin Eva, mărul. Dar în orice caz, primul suspin pe care l-a scos Adam, după alungarea lui din rai, e începutul artei noastre omenești.

Ce e acest suspin ? E tristețea, regretul, părerea de rău după marea viziune care trăește în amintirea oricui, icoana Paradisului pierdut, e elanul acesta imposibil de a ne reîntoarce în acel Paradis, la acele frumuseți fără asemănare.

În necesitatea noastră de a face artă, eu cred că rezidă acest suspin ancestral, care se transmite din generație în generație și dela rasă la rasă; acest elan către ceea ce a fost poate odată, către ceea ce nu este, către ceea ce noi am vrea să fie, cu cca mai nobilă parte din ființa noastră omenească.

Se vorbește de viziunea poezilor, de viziunea artiștilor, a creatorilor, fie în cuvinte, fie în colori, fie în linii și volume, fie în sonoritatea muzicală.

Dar ce este această viziune ?

Dacă ar fi simpla natură în mijlocul căreia trăim, pe care o ai mereu lângă tine, la dispoziție, ce ar mai trebui această viziune ? Această viziune, pe care o au artiștii în genere, e probabil reziduul ancestral în memoria noastră, al unui paradis pe care l-am pierdut pentru totdeauna și către acel paradis caută să se înalțe elanul nostru.

E amintirea unei lumi ideale, de pe cellalt tărâm, cum se zice în basmele populare.

Ei bine, mitul folkloric, cum îi zic eu în revista *Gândirea*, e creațiunea imaginației populare, absorbită către această lume ideală de care vorbii eu și pe care poporul o numește *cellalt tărâm*.

Vedeți chiar din această expresie populară, *cellalt țărâm*, că arta nu reprezintă un lucru pe care îl găsești pe această lume, în natura în care trăim.

Toată lumea basmelor e ca fenomenul mirajului care se petrece vara pe câmp, în care toate lucrurile coordonate în mod real aicea jos apar transfigurate și iluminate acolo sus, prin vaporii apei morților.

Arta populară se face tot din necesitatea de a vedea pe cellalt țărâm, de a vedea măcar pe departe, imaginea acelei frumuseți, pe care ne-o închipuim și o atribuim paradisului care a fost odată.

Tot așa, misterul religios, investmântat în cele mai strălucitoare forme ale artei, reprezintă aceeași tendință de a evada din conțințele noastre umane, în sferile superioare, în ordinea cealaltă, a frumuseții dumnezeiești.

Iată prin urmare ce mi se pare mie că e arta: plecând dela elementele pe care natura i le pune la dispoziție, dar nu imitând natura, ci numai adunând materialul, arta caută să depășească natura, să depășească realitățile. E cel puțin tendința de a depăși realitățile, care îi dă prestigiul acesta deosebit, prestigiul acesta religios către care trebuie să tindă oricare artă adevărată.

Am ținut o conferință la Centrul studentesc, în care am arătat că începând dela Iliada lui Omer, până la Faust al lui Goethe și romanele lui Dostoievski, nu există capodoperă umană, care să nu aibă această tendință de depășire a realităților, către alte sfere, către paradisul care a fost odată.

Iată ce credem despre artă, noi cei dela Gândirea.

Arta e transfigurarea pe care a trăit-o Mântuitorul când s'a suit pe muntele Tabor și s'a schimbat la față și din figura omească pe care o avea, a căpătat figură dumnezeiască. Acesta e pentru mine sensul artei: transfigurare umană în aureolă quasi-divină.

NICHIFOR CRAINIC

PĂRERE

De-ai suferi cumplit, n'ai țipa tare;
Adâncul tău cu umbre nu-l sporești;
Decât luceafărul pe bolți cerești,
Un foc de târlă, noaptea, e mai mare.

Preferi — o știu — deplina 'ntunecare
E greu în miez de zi să ne orbești;
Prin umbră doar ești mit, de te 'nvelești
În ea întreg: viers, patimi, cugetare.

Eu, unul, voi rămâne azi ca ieri
Dăltuitor de vorbe vii în soare,
Limpezitor de rodnice tăceri —

Sau în umbriri albastre de nopți clare,
Cu sufletul pe apele din cer,
Adunător de râuri de cleștare.

F A R M E C

Cu ape verzi-albastre, fără teamă,
Foșnind prin ierburi, izvorînd pe prund,
Ies șerpii — când din fluerul rotund
Intărâtarea lor umbrit o chiamă.

Urmând în modulare strania gamă,
Inmlădieri viclene îi răspund —
Și el, pierdut în iaduri fără fund,
Se 'mbracă'n piei de vis ca'ntr'o năframă.

Stau spice 'n snop, înlănțuiți de cântec,
Șerpi săgetând venin șucrător,
Și iar învinși alunecă pe pântec.

Pe când stăpân pe limba lor grozavă,
Cu meșteșug înalt, un vrăjitor
Alege viers de miere din otravă.

SONETUL

Incerc și eu corabia cu minuni
Infrigurat, încrezător să-mi fie
Catarg înalt, severă armonie
Și punte aruncată pe genuni.

Cu prora ei ce clasic se subție:
Săgeată șlefuită de furtuni,
Cu suflet singuratic din străbuni,
Semeț înfrunt talaz și veșnicie.

La cârmă simt sub mână trainic vasul
Cum se cutremură înaripat
Și cum deodată-și domolește pasul.

Clar-văzător și buimăcit de basme,
De stricta mea busolă îmbătat
Pe-un ocean de vis și de fantasme.

P E G A S

Pe când în geambaşlăc de iarmaroc
Toți poetaştrii noştri vând măiţoage
Şi-şi umflă inspirații slăbănoage,
Schimbându-şi Lyra 'n lire cu soroc:

Neaşteptând ca nimeni să mă roage
Să mă amestec în murdarul troc
De 'njurături și laude, nu joc
In tumbă, dând în tobe și în doage.

Clădindu-mi din cuvânt de fildeş turnul,
Nu-mi pasă dacă singur am tăcut,
Păstrând senina mască și coturnul.

Căci zi de zi tot mai cumplit mă paşte,
Cu gâtul încordat ca și un scut,
Inaripatul cal, ce mă cunoaşte.

ION PILLAT

HAI, MOARTE

Hai, Moarte, stânge-mi nesfiită geana,
Că m'am târît fără folos prin ani.
Am chefuit prin crâşme cu Satana
Şi n'am plâns cu Isus în Ghetsimani

Am căutat un suflet de zăpadă,
Alb ca o rugăciune de copil;
Am împletit minunile baladă
Şi ghiocei ucis-am în April.

Să mai visez? Măi Moarte, cine crede
In vise când norocul nu-i ia seama?
Am tot visat un sfert de veac: se vede
Că m'a purtat pe mâna stângă mama.

Când era soare, eu vroiam să plouă
Şi 'n dimineţi de aur vream amurguri;
Imi trebuia tot altă zare, nouă
Şi 'n fiece popas tot alte burguri.

Eu n'am ştiut, măi Moarte, ce-i hodina
Că nu mi-a fost, se vede, scrisă 'n carte.
Când mi-am umplut şi eu de flori grădina
Mi-a scris pe straturi dracu: mai departe.

Hai Moarte-odată că 'n zadar mai sânger,
Scoboară-ţi noaptea golul să-mi înfunde —
Dac'am fugit de Diavol şi de Inger,
De *mine* n'am avut unde m'ascunde.

RUGĂCIUNE PENTRU DESLEGARE

Desleagă-mă de Poezie,
Doamne,
Să nu mă mai sfâșie
Oftica fiecărei toamne.
Să nu mă mai cutremur cu toți cerbii
Cari aud departe glas de pușcă,
Să nu tresar când mai aud cum mușcă
Custura unei coase 'n carnea ierbii.
Mă lasă, Doamne, om: cu noaptea noapte
Și cu veselia veselie.
Serilor să nu le-aud în șoapte
Plâns, nici roua cerului să-mi fie
Lacrămi grele stoarse din tărie.
În ce carte m'ai înscris, Stăpâne,
Să veghez stelele cu săptămânile,
Să-mi adun sufletul cu mânilor
Și să fug de lume ca un câne
Jigărit prin ploaie,
Să nu mă mai ostoiaie
Nici Ieri, nici Azi, nici Mâne?

Desleagă-mă de Poezie,
Stăpâne...

SCRISOARE

Frate Ioane, tot mereu îmi spui
Că în lumea asta 'ntreagă nu-i
Har mai sfânt ca harul versului;
Că pe firul lui poți înșira
Gândurile cari te-ar măcina;
Că prin el crești aripi la avânt
Și-ți descarci durerea în cuvânt;
Că-i prieten bun, stea pentru mag,
Călătorului prin vis toiag. . .

Hei, de-ai ști vreodată, frate Ioane
Cât norod de lacrimi și broboane
De sudori se logodesc sub barbă
Când pornesc sub tâmpile ca să fiarbă
Intrebări ce 'n suflet au împuns
Și, strivite, gem fără răspuns;
Dac'ai ști că noaptea nu mi-e noapte,
Ci hambar de frământări și șoapte;
Că văd ziua tot ce-i trudnic, greu
Și 'n spre seară pentru toți plâng eu;
Că în suflet — lup mereu flămând —
Liniștea nu s'a 'ncuibat nicicând;
Că-s sortit mereu să caut, să chem,
I-ai mai spune *har?* O, nu! *Blestem.*

I. V. SPIRIDON

ȚĂRANI DIN CAMENA

Comuna Camena se răsfirea săracăcioasă pe văi la câțiva kilometri de Cernăuți. În zare, spre miază-zi și apus, pădurile încremeneau enorme și înalte. Toamna, dealurile luau culoare roșcată, aspră, care, sub cerul plumburiu, dădea peisagiului un luci străniu și enervant, totuși nu neplăcut la vedere, de sânge uscat. De cum începeau ploile de toamnă, ulițele se desfundeau și comunicația cu Mihalcea și Cuciurul-Mare devenea aproape imposibilă. Când se întorceau cu lemne dela pădure, căruțașii își deșlău în bătaie gloabele, dar degeaba ! Roțile rămâneau înfundate până la butuci în glodul cleios și căruțele trebuiau lăsate în plata Domnului, căci nu mai puteau fi urnite din loc decât când se schimba vremea.

Ploua de vreo săptămână. Ploaie aprigă, neconținută. Șanțurile erau pline de apă și noroiul colcăia ca un aluat pe ulițe. Până și imașurile se'mbibaseră de atâta ploaie, așa că musteau sub picioarele vitelor scoase la păscut, iar gardurile de nuiele putrezeau risipindu-se când vântul bătea ceva mai tare.

Numai doi oameni din tot satul îndrăzniră să se ducă — disde-dimineată — la pădure pe o ploaie ca asta, care prefăcea văduhul într'un fel de ierbărie ciudată și prin ale cărei fire nu vedeai mai departe ca până'n vârful oiștei, dacă, bine'nțeles, nu era prea lungă... Numai cu greu, după multă osteneală, isbutiseră cei doi oameni să scoată lemnele din văgăuna la care-i dusesse forestierul și să se-aștearnă la drum.

— Mare necaz pe capul nostru, măi Mașteiu ! — spuse cu năduf Trifon. Tocmai astăzi și-a adus aminte dumnealui că-i trebuie lemne pentru fiertul povidlei...

«Dumnealui» era Gora Mațco, țăran chiabur și cârciumar în fundătura din spre Cuciurul-Mare; Mafteiu și Trifon slujeau la el. De mici copii, în ograda lui Mațco se treziseră. Acolo le-au crescut primele tulee de barbă, acolo și-au câștigat primii bani și și-au băut primul rachiou într'un ajun de Crăciun cu strașnică veselie. Tot acolo, au avut, fiecare, prima dragoste cu niște femei venite la lucru tocmai din Maramureș.

Mafteiu își șterse ploaia de pe frunte.

— Trifoane, — răsese dânsul, — apa a'nceput să-mi treacă prin căciulă. Nu m'oiu mira dacă îndată mi-or cânta din cap niște broaște. Dii, haram! Amu era să mă răstoarne spurcăciunea naibei. Ce, ți-i a harmăsar, Frozino? Dii, nea!

Iapa, albă de spumă, trăgea din greu. Căruța se'nfunda când cu o roată, când cu alta, așa că părea o corabie clătinată de toate furiile unei mări agitate.

— Mai avem un ceas de drum, — oftă Trifon. Poate-a da Dumnezeu și-om scăpa cu bine.

Ajungând pe-un deal, opriră căruțele și se adăpostiră sub o răchită, ca să-și aprindă câte-o țigară, căci dela pădure și până aici nu putuseră să fumeze.

Mafteiu privi lung satul, care abia se deslușea, posomorît și șters, din șuvițele ploii. Acolo, între perii, cireșii și nucii uriași ai pomătului, se grămădea, la drumul spre Cuciurul-Mare, gospodăria arătoasă a lui Mațco. Casa, cu localul cârciumii în față, — o namilă! Șura, uriașă, grajdul acoperit cu tinichea, șoproanele și cotețele dovedeau că Gora Mațco poate rivaliza în bogăție cu părintele Grigorencu și chiar cu primarul comunei. Grădina din jurul gospodăriei își ducea până departe, la părâu, pomii frunzoși și înalți. Spre Cernăuți, se 'ntindeau pământuri negre și grase cu legume și porumbiști, cari dădeau în câmp. Privind toate acestea, flăcăul nu-și putu reține un oftat pornit din adâncul sufletului.

— Ce dor te-a pălit, Maftulache măi? Ți s'au scufundat niscaiva corăbii ori Zanchira nu te mai sloboade la dânsa în ceasurile de noapte? Ha?

Flăcăul nu răspunse. Tăcu înainte, încăpățânat. O picătură de apă îi stinse țigara și el o aruncă înciudat în noroiu. Apoi, își întinse mâna spre sat, arătând casa lui Mațco.

— Bogat îi stăpânu' nostru, Trifoane !

— Aiasta te roade, măi frate ? Eh ! A avut noroc omul, că, în tinerețele lui, a fost calic ca și noi. Chioara, însă, avea zestre mare. Pământul, cât îl cuprinzi cu ochii, ea i l-a adus. Da'pe mine să mă ferească Dumnezeu de-așa nevestă ! Amù nu că duhnește dela dânsa ca dintr'un părâu cu cânepă, însă în răutate o întrece până și pe bunica prokletului, — glumi Trifon, calomniindu-și stăpâna. Ori nu-i așa măi frate ?

Mafteiu asculta mai mult ploaia decât vorbele tovarășului său. Stropii cădeau ca o dulce muzică pe frunzele palide ale răchitei. Văile par'că abureau. Sătenii fierbeau povidlă în pomete și fumul se târa leneș pe ierburi de sub scândurile așezate să ferească de ploaie cazanele cu fiertură. Mafteiu nu-și mai lua ochii dela gospodăria stăpânului său. Ii plăceau mai ales ogoarele acelea de sub deal cu țărna lor bogată și bună, neagră ca funinginea.

— Pentru așa minunăție de pământ, măi Trifoane, face să te bagi la pat cu o slută și zăludă ca femeea lui Mațco.

— Pe mine, să mă păzească Dumnezeu ! — se scutură Trifon. — Femeia aiasta îi așa de-a dracului, că nici copii nu i-a putut naște lui Gora. Da'hai, frate, că'ndată se lasă sara și n'om ști să ajungem acasă pe ulița asta numai gropi și baltă. Uf, ce vreme ! Cred că și broaștelor a'nceput să li se urască de-atâta apă !

Mafteiu se desprinsese cu părere de rău de trunchiul scorburos al răchitei, de care-și rezimase spatele ud learcă, și'ndemnă la drum iapa. Căruțele abia înaintau. Scrâșnind, roțile cădeau când într'o groapă, când în alta, și-amenințau să se rupă sub greutatea încărcăturii. Flăcăii, mergând alături de cai, își înfundau până peste gleznă picioarele'n glod. Coborîră, totuși, cu bine panta și nu mai aveau decât o bucățică de uliță până acasă, dar diavolul care, în loc să stea liniștit la căldură, în fundul iadului, pe o vreme ca asta, tocmai se plimba prin Camena și, pentrucă diavolul e diavol la orice ceas din zi ori din noapte, își vâri coada în roțile căruței lui Trifon.

— Dii, haramule ! Ce-i cu tine ? — se stropși băietanul.

Calul se-opinti, însă nici pomeneală ca roțile să se urnească măcar cât de cât din loc.

— Tare mi se pare c'am dat de dracu', frate Mafteiu, — oftă Trifon, scuișând cu amărăciune.

Celălalt flăcău își opri iapa și se-apropie de căruța împotmolită, însă, — oricât se-opintiră om și vită, — hargății nu reușiră s'o scoată din înfundătură.

— Na... Apoi a trebui s'o lăsăm aici, că nu-i ce face... — spuse cu un icnit de resemnare Mafteiu, vânat de efort. — Nu se putea ca satana să nu-și bage nasul în treburile noastre!

Trifon plesnea de ciudă. Știa că Zanchira va bodogăni și că-și va ațâța împotriva lui bărbatul. După ce-și șterse cu palma fruntea și-obrajii, pe cari șiroaiele de ploaie se-amestecaseră cu sudoarea, deshămă calul și, alături de Mafteiu, porni mai departe. Din când în când, se oprea și-și întorcea capul, ca să privească la căruța împotmolită, care-și aburea contururile în ploaia par'că și mai întetită. Peste puțin, ajunseră cu bine acasă. Inserase și felinarele ardeau amû în grajd, aruncând lumini tulburi în ogradă.

— Că mult ați mai stat! — sfârâi un glas din gura căscată a șurii care se proțăpise ca o namilă în fundul ogrăzii.

— Ptiu! — făcu Trifon, încet, ca să-l audă doar Mafteiu. — I-a și pornit clonțul... Nici lutul n'are să i-l astupe, s'o știi dela mine, măi frate!

Când Zanchira văzu că ei s'au întors numai cu o căruță, stârni un scandal care-l scoase din casă pe Gora. Plictisit de gura nevastei sale, care umplea ograda cu o grindină de văicăreli și sudălmi, dânsul porunci hargăților să descarce la rezezeală încărcătura, și-i trimise să aducă lemnele din căruța lăsată în părăsire.

— Hai, duceți-vă repede! — se răsti Zanchira. — Ori vreți să v'apuce miezul nopții?

— Om căuta s'aducem și căruța... — spuse Mafteiu, însă numai cu jumătate de gură, căci știa că roțile s'au afundat prea adânc în noroiu ca să mai poată fi trase afară.

— Așa ești tu, bărbate! — îl luă Zanchira la rost pe Gora. — Mă mir că nu le dai și-un rachiu pentrucă ticălosul acela de Trifon ți-a împotmolit ca un nerod căruța! Și încă o căruță nouă! Cu bănetul dat pe căruță puteam să-mi cumpăr o casă! — exageră femeia.

Mațco ridică din umeri și intră în cârciumă, ca să-l salute pe primar, care tocmai venise, înfruntând ploaia, să bea un păhăruț de rachiu sau, poate, ca să scape și el de gura vreunei nevaste cicălitoare.

În grădină, Varvara, sora lui Trifon, amesteca de zor chiselița de perje; flacărele din cuptorul săpat în pământ luminau roșietic pomii din apropiere și fața cu trăsături blânde și regulate a fetei. Lângă ea sta, închincită în groapa dela cuptor, Veronia, o copilă de pripas, care se-aciuiase într'o bună zi la casa lui Mațco, fără ca el sau altcineva să știe cum și de unde a venit.

Un iz greoiu, totuși plăcut, de putreziciune se ridica uneori când îl stârnea vântul, din bălele cartofilor, usturând nările fetelor, pe care le mângâia dulceag aroma chiseliței din căldarea de-aramă.

— Varvara, — spuse Veronia, aruncând un vreasc în foc, — Mașteiu s'a întors dela pădure, dar fratele tău și-a 'mpotmolit căruța și-a fost mare huit în ogradă. Până mai'nainte a tot boscorodit Zanchira!

Fata se-opri puțin din amestecat, însă tăcu. Veronia observă că Varvara are cearcăne la ochi și că abia se ține pe picioare. O liniște copleșitoare se lăsase peste pomăt. Numai ploaia și focul, care mânca vreascurile, erau vii în pomătul întunecat și'ncremenit sub cerul de seară. Mai târziu, fășii lungi de păclă începură să se târâie pe sub garduri și să-și scoată din șanțuri capetele de balaur, iar izul bălelor putrede, stârnit iarăși de-un vânt, deveni și mai pătrunzător.

— Varvara, ce-i cu tine?

Hargata făcu un semn cu mâna: «Nu-i nimic!» — și-și reluă lucrul, dar nu continuă mult, ci, scăpând din mâni enormul culișer, se puse pe plâns.

Veronia începu să amestece ea în locul Varvarei, căci chiselița amenința să se-afume.

— Astăseară am să-i spun lui Mașteiu, — îngăimă Varvara. — Nu mai pot! Doamne — Doamne, ce voi face?

— Când ai simțit pentru'ntăia oară? — se interesă lăcomă Veronia, uitând o clipă să amestece fiertura care borborosea furioasă.

— Încă amù o săptămână, da' m'am temut să-i spun. Așa veste n'aduce mare bucurie dacă n'ai cununie în toată regula.

— Ce crezi c'are să fie? Fată sau băiat?

Varvara își uită pentru o clipă necazul și zâmbi în pălălaia potolită a cuptorului, care înflorea cu trandafiri aurii întunerecele dese ca o pădure ale pomătului.

— Fată, ca să fie cuminte ca tine Veronia !

Copila roși de plăcere și bătu bucuroasă din pălmi. Culișerul căzu în căldare și Varvara oftă :

— Vezi ? Nici n'a apucat să vie pe lume, că plodul meu a și'n-ceput să facă pozne !

Apoi nu mai scoaseră nici o vorbă. Intunericele se grămădeau peste sat și pâcla prindea să'nvăluiască pomii. În curând, totul înota într'o mare de lapte cenușiu, vâcos și cu iz de vreasc umed, iar tăcerile se'mbulzeau din ce în ce mai aspru în ogrăzile goale, așa că nici câinii nu încercau să le stârnească și-abia dacă-și mișcau uneori lanțul, dar sgomotul era repede acoperit ca de-o pâslă.

Mafteiu și Trifon descărcaseră lemnele din căruța împotmolită și se 'ntoarseră fără niciun incident acasă. Invârtindu-se prin ploaie, Zanchira mai bodogănea. Abia într'un târziu, răsbită de umezeală, se duse în casă, dar nu stinse îndată lampa, ci-l mai descântă pe Gora în privința lui Trifon.

— Ia lasă-mă odată'n pace, femeie hăi ! — se răsti bărbatul.

— Apoi da ! Dumnealui n'are nicio grijă, că eu i-am adus zestre mare, ca s'o poată isprăvi în voie ! — nu se dădu bătută femeia și Gora icni în sec.

În cele din urmă, dânsa adormi.

Mațco, însă, se tot sucea în așternut, căci somnul nu voia să vină. Când socoti că nevastă-sa a căzut în lumea visurilor, bărbatul se ridică din pat și bojbăi prin dulapul cu străchini, ca să scoată la iveală o sticlă de rachiu, din care trase câteva înghițituri sdravene. După ce puse sticla la loc, se lăsă pe marginea laviței și sdrobi în degete câteva fire de busuioc uscat. Apoi, își duse degetele la nas și-aspiră cu putere parfumul tare, evocator de prospețimi primăvăratice. Ploaia țărâia la geamuri. Câteva umbre se mișcau prin ogradă. Gora stinse lampa și rămase să vegheze a pustiu.

Afară, Mafteiu și Trifon mai roboteau. Erau încă o mulțime de lucruri cari trebuiau terminate astă-noapte. Un purcel buiac scăpase din cocină și guița în șopronul de lângă grajd, unde se'n-curcase între niște lemne, stârnind lătratul câinilor. Trifon se duse să-l gabjească. O lodbă se desprinse și-i căzu peste picior, lovindu-l atât de puternic, încât băietanul rămase năucit câțva timp. Apoi, îl apucă o furie așa de oarbă, că-i veni să gătuie godacul care guița ca'ntr'o gură de șarpe.

— Hai, Trifoane, să punem sișca în ciubere s'o ducem în grajd, — îl chiemă Mafteiu.

Acela se-apropie șchiopătând și încleștându-și de durere dinții.

— Mi-a căzut un afurisit de lemn pe picior, de-am văzut stele verzi !

— Atunci, lasă, nu-mi mai ajuta. Ține fanarul !

— Ai înebunit ? Vrei să capeți vătămătură ? Cine-a mai văzut să ridice un singur om așa namilă de ciubăr ?

Totuși, Mafteiu nu vru să primească ajutorul lui și duse singur ciuberele. În grajd, atârnă de cuiu fanarul și se trânti pe-un butuc.

— Uf ! Iată c'a mai trecut o zi... Is așa de trudit, că nici nu-mi vine să mă culc ! Vai și-amar de bietele mele ciolane...

Trifon își desfăcu nojițele dela opinca piciorului stâng și și-o descâlță. Când își desfășură obielele, îi veni rău : ele erau pline de sânge. Mafteiu sări de pe butuc și-l prinse la timp de umeri ; apoi, vru să-l apuce de brâu, dar nu mai era nevoie să-l țină, căci băietanul se și desmeticise.

— Afurisită zi astăzi ! Se vede că m'am sculat cu josu'n sus... Noroc că lodba nu mi-a strivit osul ! Atâta-mi mai lipsea...

Mafteiu îi turnă apă peste picior. Carnea era ruptă pe alocuri și sângele izvora mereu din scrijileli. Trifon alese din boarfele sale o fășie de pânză curată și-și înfășură piciorul. Apoi, susținut de Mafteiu, schiopătă până'n odăița amenajată în corpul șopro-nului de lângă grajd.

— Zanchira e'n stare să spuie că mi-am făcut anume rana, ca să nu lucrez mâne. Afurisită femeie, măi ! Cu tine, însă, se poartă mai altfel. Când ne-am dus să ridicăm lemnele din căruța rămasă'n drum, mi s'a părut, chiar, că te privește așa, nu știu cum, ciudat.

— Prostii ! — protestă Mafteiu, și-și întoarse în altă parte ochii ; bănuiala tovarășului său îi umplea de speranțe inima.

— Ba nu, — se'ncăpățână Trifon. — Încă mai de mult am băgat de seamă că dânsa îți tot aține cărările, — și tăcu un timp, după care reluă pe-un ton jumătate serios, jumătate glumeț : — Vezi să nu-mi nenorocești sora, că teucid !

— Dormi, — îi spuse încet Mafteiu. Indată-i miezul nopții.

Prin întuneric, abia străbătea lumina slabă, roșietică, din grădina cufundată în tăcere. Ploaia bătea subțire în geam și Trifon

lălăia pierdut o frântură de cântec. Uneori, câte-o aripă de vânt se 'mpiedica'n fereastră, înspăimântându-l pe Mafteiu, căruia i se făcuse deodată frig. Amândoi băietanii aveau numai o singură pătură; ca să se 'ncălzească, Mafteiu se dădu lângă Trifon. Atinse fără să vrea, cu palma, obrazul acestuia.

— Măi, fața îți arde ca focul. Te doare tare piciorul? Ar fi bine să-ți pun un șervet ud peste rană.

— Lasă, că nu m'a lua dracu' din atâta treabă!

Însă Mafteiu nu-l ascultă, ci, aprinzând opaițul, de pe prichiciu, luă un capăt de ștergar pe care-l muie în apă și-l puse pe locul lovit; apoi, stinse din nou opaițul și se lungi alături de rănit.

— Așa... Ne-a fi cald la amândoi, — spuse cuibărindu-se cum putu mai bine; deodată, însă, se ridică într'un cot și-aprinse un chibrit, ca, la lumina pâlپătoare a acestuia, să-l privească pe Trifon.

Băietanul își deschise ochii, peste cari plutea o vagă ceață, și clipi jenat de flacăra.

— Ce te-a apucat, Maftulache? — zâmbi dânsul.

Chibritul se stinse, dar hargatul rămase cu chipul lui Trifon în minte; o frunte înaltă, dela care pornea un strălucitor păr castaniu, ochii verzui și buzele subțiri, fine — totul frumos și perfect proporționat, ca și la Varvara.

— Trifoane, ai fi tu într'adevăr în stare să mă ucizi? — și-așteptă răspunsul, însă nu veni decât un râs încet, care-l turbură, așa că nu insistă; se simți trist; încercă să-l vadă pe Trifon ridicând o secure, pentru a-l lovi la mir, dar imaginea îi scăpă și răsese și el.

— N'ai fi în stare să mă omori, — și iarăși așteptă un răspuns, care nu veni nici de astădată.

— Ci vorbește, omule! — se'nfuriè hargatul.

— Socotind bine, cred că n'aș fi în stare să te omor. Tu ești mai tare decât mine și pe la spate mi-ar fi scârbă să teucid. De altfel, însă, te-aș omori.

Mafteiu se învârti în culcuș. Încercă să găsească o poziție potrivită pentru somn, dar nu reuși. Gândindu-se la cele spuse de Trifon, încercă din nou să-l vadă ridicând securea; îndărăt-nică, viziunea refuza să se construiască. Enervat, Mafteiu aprinse iarăși un chibrit și-l privi gânditor pe Trifon; fața acestuia, arsă

de soare, era blândă și ochii aveau o odihnitoare lumină de iaz liniștit. Mulțumit, stinse chibritul și-l strânse prietenește de braț pe Trifon, care mai zâmbea îngăduitor prin întuneric de ideile ciudate ale prietenului său.

Apoi, regăsindu-și calmul, Mafteiu începu să se gândească la ale sale, ca'n fiecare noapte înainte de-a adormi.

Copilăria lui Mafteiu Timoteiu numai fericită nu fusese. Mama îi murise când dânsul împlinise abia cinci ani. Copil din flori, nu fusese adoptat de niciuna din rudele sale îndepărtate. Nimeni nu voia să se ocupe de vlăstarul unui asasin și-al unei fete ușuratece. Intr'o noapte de Mai, după câteva zile dela moartea mamei, nimerise bolnav și slăbit de foame în ograda lui Mațco și, cum acolo era nevoie de un băiat care să pască găștele, rămăsesse pe lângă casa bogătanului. Dovedindu-se dârz și puternic, Mafteiu începuse să fie întrebuințat și la munci mai grele sau mai de răspundere. Evident, nu primea nicio simbrie. Pentru demân-care și câteva boarfe, trebuia să muncească de-i săreau ochii. Cu toate acestea, băiețandrul nu voia să plece de-aici. Noaptea, când toată lumea se culca, el ieșea în ogradă și, plimbându-se înapoi și'ncolo, își închipuia că șura, grajdul, șoproanele, casa, pomătul și pământurile îs ale sale. Atunci, își trăgea adânc în piept aerul și, amețit, se bătea cu pumnul în inimă. În astfel de clipe, el era stăpânul. Dimineața, când se trezea, revenea la realitate și-și îndeplinea cuminte munca de toate zilele. Când i se făcea vreo nedreptate, îndura fără să crâcnească. Un fel de nătângie sălbatică i se cuibărise în inimă și, întărâtat de-această nătângie, Mafteiu nu s'ar fi despărțit nici în ruptul capului de casa lui Mațco, unde credea cu putere că, într'o bună zi, își va face din plin norocul. Așa, tot muncind și visând, Mafteiu ajunsese un flăcău voinic, în stare să ridice câte-o fată în fiecare braț.

— Tu, dormi ?

Trifon nu-i răspunse. Atunci, Mafteiu Timoteiu se ridică din pat și-ascultă în spre fereastră, dar niciun alt sgomot decât al ploii nu răsbătea din ogradă. După câtva timp, își trase o pereche de ciubote vechi în picioare și, deschizând ușa, care, deși scârțâi îngrozitor, totuși nu-l trezi pe Trifon, se furișă pe sub streășina grajdului, ca să ajungă la tinda casei unde dormeau Varvara și Veronia. Cercă ușa. Găsind-o descuiată, intră cu nesfârșite precauțiuni în

bezna dinăuntru. Bojbăind, ajunsese la culcușul Varvarei; când dânsul se plecă asupra fetei, mânilor ei îi căutară lacom grumazul și flăcăul se vârî în mindirul din care ieșea căldură amestecată cu miros de pelin și de ploaie. Veronia răsuflea liniștit alături. O pisică mieună încet, a alintare.

— E bine și cald la tine, Varvara, — îndrăzni să șoptească flăcăul.

Vru să-i spună că Trifon s'a rănit la picior, dar se răsghândi, căci fata s'ar fi neliniștit și, atunci, s'ar fi dus naibei tihna aceasta din așternutul moale și cald. « Am să-i spun abia când mă voi duce. . . » — și-o strânse de mijloc pe Varvara, care râse aburind cu răsufierea ei plăcută și calmă tâmpla băietanului. Apoi, încetară să se joace. Fata deveni nemișcată ca o bucată de lemn și flăcăul ghici prin întunericul aspru și des că trebuie să fie vorba de ceva foarte serios. Aproape că simți un fel de amenințare sau cel puțin ceva cu totul neplăcut, dar se reținu să întrebe.

« Acuma . . . Acuma îi voi spune . . . » — se gândea chinuită, Varvara; amână totuși. Strânse cu o teamă dureroasă mâna flăcăului; când, în cele din urmă, vru să vorbească, vântul începu să sgâlțâie atât de puternic ușa, încât, înfricoșată, amână din nou să spună ce are pe suflet. Întâiu, voise să-i spună deodată, brutal; apoi, se răsghândi și, când vântul se liniști, îl sărută pe băietan, și-i șopti:

— Mă ai dragă, Mașteiu ?

Dânsul nu răspunse îndată; îi plăcea s'o necăjească și, de aceea, afecta uneori indiferență față de ea. De astădată, nu-i răspunse imediat și din altă cauză; avea senzația că o mare obligație atârnă de răspunsul său și, de aceea, și-l întârzie până când fata repetă cu un fel de teamă întrebarea.

— Da, îmi ești dragă, — și ghici că fața Varvarei s'a destins dintr'o încordată așteptare.

— Atunci, n'am nicio grijă. Pot să-ți spun fără frică. Mașteiu, m'ai lăsat grea.

Abia vorbi și se și făcu mică. Simțise o tresărire puternică în mânilor lui Mașteiu și, cu toate că nu putea desluși nimic în întunericul vâscos și aspru al tindei, știu că fața lui a împietrit într'o groaznică strâmbătură de spaimă. Incepu să plângă. Băietanul se depărtă de dânsa, așa că spatelul lui atinse peretele, și rămase într'o

atitudine încordată, aproape dureroasă. Varvara continua să plângă, însă el n'o asculta, ci se gândea cu repeziciune la situația în care intrase. În curând, își dădu seama că, aici, lângă fată, nu se poate gândi în liniște.

— Ai spus cuiva până acuma despre... despre asta?

— Nu. Adică da. Veroniei.

— Muierea, muiere! — șopti dânsul, mânios. Ce dracu'! N'ai avut altă treabă?

— Trebuia să spun cuiva! Mă temeam să-ți spun ție. Ce-om face, Mafteiu? Doamne! Doamne!

— Taci! Am să mă gândesc ce-i de făcut.

— Trebuie să te'nșori cu mine Mafteiu, — și, cum el nu răspunse, fata reîncepu să plângă.

— Tu... Să nu-i suflă deocamdată nici o vorbă lui Trifon, că... Na! Lasă, că totul va fi bine... Vom vedea cum s'o dregem, — și, fără să mai aștepte vreun cuvânt, se pierdu în întunericul alburii și umed al ogrăzii, care, sub copacii dela garduri, devenea afund ca al unui iad.

Se opri abia lângă șopron. Ploaia îi cădea peste creștet, răcorindu-i-l. Cu încetul, îl pătrunse frigul, dar nu se duse în odăiță, să se culce, ci se furișă în grajd, unde se-așeză, toropit de-o mola-tică oboseală, în ieslea vitelor. Răsuflarea lor ușoară, ritmică, avu un efect calmant asupra băietanului. Abia aici începu să se gândească temeinic și metodic la încurcătura în care intrase. Ca să se'nsoare cu Varvara însemna să renunțe la o mulțime de planuri menite să-l ducă la bogăție. Oh! Și Mafteiu n'avea alt vis decât s'ajungă bogat... Prea se săturase să tot fie rob la alții și, dacă îndurase atâtea umilinți, o făcuse pentru că bănuia un mare noroc la capătul lor. De sigur, o iubea pe Varvara, dar una era iubirea, și alta însurătoarea. În primul rând, fata nu se bucura de simpatia Zanchirei. Până acuma, Mafteiu se-apropiase pic cu pic de stăpâna sa, i se vârise pe nesimțite sub piele și, cu timpul, nădăjduia să i se'nfingă și'n inimă. Mațco și Zanchira n'aveau copii și nici neamuri apropiate, așa că Mafteiu putea nădăjdui o minune. La altceva, evident, dânsul nu se gândea și nici nu bănuia că Zanchira adoarme în fiecare seară cu chipul lui lângă Mațco. Insurându-se cu Varvara, s'ar fi îndepărtat pentru totdeauna de stăpâna sa. Când somnul îl mână în odăiță, să se trântescă lângă

Trifon, care gema încet prin vis, Mafteiu ajunsese la hotărîrea să n'o ia de nevastă pe Varvara. Ce va fi mai departe — se va gândi mâne.

Ca aducându-și aminte de ceva depărtat, prinse mânilor lui Trifon. Erau plăpânde și fierbinți. Mafteiu fusese pe punctul să adoarmă și i se păruse că Trifon îl amenință cu securea. Dumerindu-se, se scutură ca de ploaie și răsă. Mânile prietenului său nu erau făcute să ucidă.

MIRCEA STREINUL

COLOARE ȘI SUNET M'AU ADEMENIT

Coloare și sunet m'au ademenit —
Și taina lor veșnic mă va durea...
Femei am cântat — și n'am fost iubit,
Izbânzi am slăvit — niciuna a mea.

Cu visul de mână mereu pribegesc,
Loc n'am niciunde; niciunde nu stărui.
Lucrurilor, în treacăt, mă dărui,
Lucrurile mă cheltuesc.

În preajmă, farmec sbucnește darnic.
— Nici când, în nimica nu sunt întreg:
din jucăușa risipă, zădarnic
încerc, în treacăt, să mă culeg.

GEORGE VOEVIDCA

ALEȘII

Izbăvitor, dela pământ la lună,
Gongul de aur prin văzduhuri sună.

O, ceas vendet, aruncă negrul vis:
O sută drumuri alte s'au deschis.

Peste piept ne așezăm armurile
Și trecem apele, trecem pădurile
Și-acolo unde gloria ne duce
Implântăm o sabie, o cruce.

Care dintre noi purta-va stea
De împlinire pentru țara sa
Și care dintre toți va fi ales
Să cadă în acest bogat cules?

Eu! Și eu! Mii glasuri se pornesc
Să poarte semnul cel dumnezeesc.

Ii veți cunoaște după mânilor cum e ceața,
Palizi cum e luna dimineața,
Dar mai cu seamă după frunțile lor luminate
Când vor trece în singurătate.

GEORGE POPA

GHIORGHI RAȚĂ

SE LĂMUREȘTE CU REVOLUȚIA

Barosul se ridică încet de lângă călcâiul omului. Muchia lucioasă tăie întunerecul galeriei, cuprinzând silueta încordată în fulgerarea de o clipă a dărei de lumină răsfrântă pe ea, apoi izbi vâjiind în peretele cu mii de sclipiri. Câteva țândări săriră și împroșcară fața plină de praf de cărbune. Omul nu le luă în seamă. Se aplecă grijuliu asupra blocului care nu se clintise. În coridorul îngust răsunetul izbiturii continua să hăue prelung.

Umbra unei mâini se întinse și dibui pe întunec icul înfipt în pieptul de piatră care s'a ivit în mijlocul cărbunelui și pe care omul trebuia să-l scoată ca să ajungă din nou la cărbune. Icul nu pătrunse mai adânc.

Atunci barosul căzu din nou. Mai amarnic. Galeria vui încă odată și icul sări din gaură, parc'ar fi fost aruncat de un arc.

Opaitul de mină era atârnat pentru fereală, mai la dreapta, cu cârligul înțepat în grinda de sprijin a tavanului. Flacăra gălbue abia clipea prin sita deasă și pâcla neliniștitoare, produsă de opaiț, contura figura omului cu reflexe unsuroase, care urmăreau în pete largi membrele scâldate de sudoare. Opaitul mai degrabă întuneca, decât lumina, bârlogul unde omul își sfredelise truda într'o grămejoară de cărbuni, care în ziua aceea niciun sfert de vagonet nu putea să umple.

Omul se aplecă fără grabă. Ridică icul și îl potrivește în gaură. Cu fălcile încleștate și cu pântecul încordat mai izbi odată. Scânteii verzi țâșniră dela ic, dar piatra nu se prăbuși.

În galerie, la cinci sute de metri sub pământ, era cald și aerul năbușitor și Ghiorghi Rață lucra în pielea goală. Corpul său, pe

care praful de cărbune s'a prins în sudoare, era îmbrăcat într'un strat de smoală. Din fața neagră albul ochilor licărea, subliniat straniu de roșul pleoapelor injectate cu praf și cercuit de negrul cărbunelui, care s'a încuibat între gene pentru o viață întreagă.

Interjecția izbucnită din figura cănită mai de grabă a resemnare, decât a înjurătură, întrerupse încordarea, Ghiorghii aruncă barosul și se îndreptă de șale. Șuvoaietele de sudoare, care s'au prelins pe fața osoasă, au spălat dăre deschise până în colțurile gurii largi ale omului, muind mustațele și lipindu-le de buzele supte; acolo s'au aiuit și și-au amestecat amarul cu praful de piatră și de cărbune, într'o cocleală care a prins limba și cerul gurii și a făcut să scârțâie puținele măsele pe care apa plină de var dela Sasca i le-a mai lăsat în gură. Pe frunte broboanele jucau în lumini cu strălucirea unor nestemate înșirate pe fond de catifea neagră, apele lor își schimbau într'una locul, după mișcărilor mai repezi sau mai încete ale lui Ghiorghii. Cu mișcare plictisită trecu brațul peste ele și le scutură în grămada de cărbuni, apoi întinse mâna după ciupul care își rotunjea burta neagră și umflată lângă o grămadă de pietre. Supte prelung și când apa clocită îi umplu gura, o clăti scuturând din cap, apoi o scupă cu scârbă. După ce se răcori, se așeză ocnărește, pe vine, lângă grămada de cărbuni, cu ochii ațintiți la pietroaie.

— Trebuie să o sap de din jos și din părți ca să cadă.

Ghiorghii era singur, dar vorbea cu glas tare, cum vorbesc copiii și ocașii și toți care stau multă vreme singuri. Se gândi atunci cu amar că săpatul îi va lua tot schimbul și nu va putea face porția de cărbuni de o zi, iar șeful de echipă va face o gură, cum a făcut și luna trecută, când s'a prăbușit tavanul și el iar a pierdut mult timp cu răpălațiile.

— Blăstămata de piatră, chiar acum, la sfârșitul săptămânii a trebuit să vină!

Stătu câteva momente nemișcat, apoi se ridică și se îndreptă spre partea întunecoasă a coridorului, unde dintr'o grămadă de scule ascunse între doi ștenapi, scoase ranga de fier cu care începu să scobească în jurul cleanțului.

În tăcerea neagră nu se auzeau decât izbiturile surde ce le făcea ranga. Membrele omului se îndoiau și se întindeau neîntrerupt. Nu erau groase, carnea atârna pe ele fleșcăită, dar ele se mișcau,

se răsuceau, se învârteau, se încordau și iarăși se întindeau ca aripile unei moriști, care s'a pornit și care nu se mai poate opri. Umărul i se izbi de o protpă. Grinda groasă șterse cărbunele și făcu să iasă la iveală pielea galbenă, sfâriată cu dungi late și roșii. În râvna sa omul nu simți nimic și pata se mișcă și pâlpoi în peisajul negru, până când sudoarea și cărbunele o năpădi din nou.

Surpătura a fost destul de mare, când a vârit ranga sub piatră. A icnit odată, a icnit și a doua oară, piatra rămase pe loc.

Atunci omul a căutat chilăvița și a coborât opaițul, pe care l-a așezat lângă piatră, în dreptul surpăturii. Apoi s'a culcat pe spate și și-a strecurat umerii înguști sub piatră. Acolo, mai mult la întunec, cu chilăvița într'o mână, cu cealaltă sprijinindu-se de perete ca să poată ajunge la fundul scobiturii, a început să sape piatra de din jos.

Săpa cu brațul încordat în lovituri cumpănite, ca de mașină. Nu se grăbea, cum a făcut-o pe la început. Acum știa bine până unde-i ajung puterile și le măsura după lucru; știa că graba momentană se răzbună printr'o oboseală venită înainte de vreme, care-l va face să piardă sfârșitul schimbului. Acum nu mai putea să-și cheltuiască puterile, ca în tinerețe, când aproape că și-a bătut joc de oboseală și de corpul lui ce părea de neînfrânt. În curând scurmătura îi ajunsese sub bărbie. Atunci se opri și o împinse cu palmele spre picioare, apoi începu lucrul din nou.

A săpat ca de un metru și corpul-i era vârit sub piatră până din jos de brâu, când n'a mai putut. Cu fiecare lovitură de chilăviță praful se făcea mai gros, înecându-i respirația, pe care i-o schimbă în curând într'un horcăit ce izbucnea și se întrerupea la fiecare opintire. Lăsă chilăvița din mână ca să-și ștergă nădușeala care-i curgea în orbite și-i împânzea vederea; printre genele abia deschise privirea lui rătăci cu dunga de lumină ce se răsfrângea în lungul trupului plin de sudoare până la picioare și se opri un moment pe opaițul așezat lângă grămada de cărbuni. Simți cum raza dușmănoasă i se înfige în ochi ca o săgeată gălbue, făcându-l să-și strângă pleoapele mușcate de durere. Un gust de dulce îi trecu prin nas și prin gură și totul începu să se cufunde în întunec.

Toropeala n'a ținut mult. Praful și focăria îl apăsa pe piept parcă s'ar fi lăsat stânca de deasupra. Prin creeri începură să vâjâe cercuri roșii și viorinte care se învârteau și în vârtejul lor nebun

se ciocneau, spărgându-se în mii de sfărâmături și lăsând la fiecare ciocnire durerea unui cui pironit în cap. Mai simți odată mirosul dulceag — tanățul ¹⁾ care cufundă pe ocnar în somn și de acolo în moarte — și atunci o încordare disperată îi svârli corpul de sub piatră, lăsându-l întins lângă scobitură.

Nici aici nu a putut să stea mult. Apa curgea râu printre coastele descărnate, care tresăreau odată cu svâcnirile rare ale inimii, umflându-se și căzând brusc. Urechile-i vâjăiau mai departe nebune, pe creeri; în locul cuțitelor ascuțite i se așează o majă de plumb, pe care o simți și în stomac.

— Tanățul! tremură prin conștiința amortită gândul pierdut. Trebuie să mă duc la aer, că mă curăț.

Când a putut să deschidă ochii, s'a ridicat în capul șalelor și a privit buimac în jurul său. Ștenapii ²⁾ jucau cu protpele o horă ametiță și i se păru că tot tavanul se dărâmă pe el. Lăsă capul frânt.

— Ar fi trebuit să mănânc ceva de dimineață, cugetă cu glas tare Ghiorghii. Dacă aș fi mâncat, nu aș fi așa de slăbit.

După câțva timp putu să se ridice și, cu pași tremurători și proptindu-se de ștenapi, se târî la gura suitoarei, unde se prăvăli cu pieptul peste ea. Prin gaura de două palme aerul venea din galeria de jos tot așa de cald și tot așa de împuțit, dar era în mișcare și sufla răcoros. Ghiorghii simțea că asta îi face bine. Respiră adânc și când mai prinse puteri, începu să-și facă vânt cu mâna. Apoi iar se culcă și trupul său subțire, cu brațele întinse, părea și el o grindă de sprijin, pe care presiunea muntelui a așchiat-o și a doborât-o la pământ.

Odihna fu întreruptă de câteva bubuituri surde, pe care urechia lui Ghiorghii le prinse venind din partea de jos a suitoarei. Tresări.

— Țsta trebuie că-i Pavel.

Se ridică și cu un bulgăr de cărbune lovi de trei ori în căptușeala de scândură a suitoarei, apoi își aplecă urechea deasupra găurii. Peste câteva clipite loviturile de jos se repetară. Ghiorghii aruncă bulgărul.

— Acuma vine.

Capul îi mai urla ca o moară ce merge goală măcinând piatră pe piatră. Se așează pe roaba care stătea răsturnată cu fundul în sus

¹⁾ Grisoul. ²⁾ Grinzi de sprijin.

lângă suitoare, apropierea ortacului îi ușura inima; ca să mai prindă puteri până la venirea lui încercă să cucăe cu capul îngropat în palmele sprijinite pe genunchi.

Il trezi sgomotul din suitoare, din care ieși întâiu o mână cu un opaiț, apoi capul negru și plin de sudoare al lui Pavel, care găfâia și tușea ca mașina dela gura pravățului ¹⁾. La lumina opaițului pe care-l așeză lângă gura suitoarei, ochii lui Pavel scăpărau ca licuricii. Se propti de scândurile căptușelii și plin de suflet strigă:

— Ghiorghi, haida!

Ghiorghi întoarse fața spre arătarea din suitoare.

— Ha?

— Haida, ia-ți țoalele și hai cu mine, îndemnă Pavel găfâind.

— Unde?

— Afară. Nu mai stăm niciun minut aici.

— Dar câte ceasuri sunt?

— Lasă ceasurile acuma. Nu mai avem vreme să ne uităm la ceasuri. Să ieșim, că sus e răvoluție!

Ochii lui Ghiorghi se lungiră cu dungă subțire:

— Răvoluție?

— Răvoluție, dară.

— Ce fel de răvoluție?

— Răvoluție, ca toate răvoluțiile. Zice că au venit acasă cătanele și pușcăresc pe uliți. Toți îs cu puști și cu răvoalfe și stau cu ceasurile pe la colțuri și şușotesc. Zice că vreau să puște pe domni, că acumă-i *fraihait*. S'o gătat bătaia ș'o fugit împăratul și domniul lui din Viana și Pesta...

Ghiorghi nu înțelese.

— Să puște pe domni?

Pavel își șterse fruntea plină de sudoare.

— Da. Să puște pe domni. Il știi pe pemul din Celnic, pe Kratovil, sau cum naiba îl chiamă, de l-au luat astă primăvară? S'a întors și cum a coborît din țug, drept la Vențel s'a dus. Nici n'a trecut pe acasă. S'a îmbătat tun și acum îl caută pe Gorbăjemschi, pentru că l-a scos din ocnă și l-a trimis pe front. Zice că toți plumbii din Mamlicăr i-i bagă în foale.

¹⁾ Puțul de extracție.

— I-i bagă în foale ?

— În foale. Și zice că și pe nevastă-sa o omoară.

— Pe a lui Gorbăjemschi ?

— Nu. Pe a lui. Zice că ar fi auzit că obârștaigărul ¹⁾ de aceea l-a trimis la cătane, ca să rămână singur cu nevastă-sa.

— De unde ai aflat poveștile astea ? Când am coborât azi dimineață, nu a vorbit nimeni nimic.

— După aceea a început comedia. Țugul cu cătanele a venit abia la opt, dar pe la nouă Kratovil a fost chitit și a vrut să coboare cu pușca în ocnă. Mașinistul însă a oprit cotărițele în mijlocul pravățului, ca să-l oprească, și Kratovil nu a mai avut ce face. A tras și vreo două focuri ca să-l sperie pe mașinist, dar acesta n'a trântit. Atunci s'a așezat în curte pe o grămadă de ștengi ²⁾, cu țeava spre pravăț, că doar l-o lua pe obârștaigăr. Nu l-a putut lua, că n'a ieșit. După vreo jumătate de ceas i s'a urât și a plecat după celelalte cătane, care iar s'au dus la birt. Suduia de mamă și de tată pe Gorbăjemschi și pe mașinist și spunea că le arată el când se întoarce.

— Zicea că se întoarce ?

— Da. Și mai zicea că va aprinde el toată ocna asta puturoasă, să nu mai rămână după ea decât pământul. Mașinistul a trimis în ocnă un om, după ce a plecat Kratovil, ca să-l caute pe Gorbăjemschi și ăsta a povestit întâmplarea.

— Și ce zice Gorbăjemschi ?

— Nu l-a văzut nimeni, dar se știe că a coborât. O fi undeva pe aici, în vreun cârtog ³⁾.

— E aici. A trecut și pe la noi, dar n'a zis nimic. Mi-a spus numai să am grijă la tanăt, că lângă noi, locul lui Klempa, l-a simțit.

— Când o afla ce-l așteaptă sus, n'o să-i mai ardă de tanăt. Toți lucrătorii din ocnă au luat-o spre pravăț, când au auzit că sus e răscoală.

— Au ieșit din lucru ?

— Au ieșit. Alergau ca nebunii și strigau că acum a venit vremea să-și arate și ei toți puterea. Erau ca beți, abia am putut vorbi cu unul mai astâmpărat. Și Klempa a fugit cu ei.

¹⁾ Primporion, contraistrau de mină. ²⁾ Șine. ³⁾ Scobitură în pământ.

— Și Klempa? Ghiorghi dădu din cap. Tanățul e lucrul dracului, Pavele; dacă nu avem grijă, ne poate lua dracul pe toți.

— Cu atât mai mult trebuie să ieșim și noi de aici. Ia-ți tăgârtele și ciupul, ori mai bine lasă-le aci, că acum nu-i nimeni să ți le fure, și să plecăm.

Ghiorghi nu se mișcă. După câteva clipe de gândire spuse:

— Nu te pripi, Pavele. Vezi că abia mai sufli. Odihnește-te o leacă și tu pe roabă și să chibzuim bine ce-i de făcut. Că-i mare lucru!

Liniștea cu care spuse Ghiorghi vorbele acestea, muie repezeala lui Pavel, care ieși din suitoare, parc'ar fi scos un sac de cărbuni pe umeri. Se șterse cu mâneca pe frunte și se așeză lângă Ghiorghi pe roabă.

Șezură tăcuți un timp. În întunerecul gangului liniștea era atât de adâncă, încât Pavel ar fi putut auzi gândurile lui Ghiorghi, dacă ar fi trăit mai mult timp în ocnă. Dar Pavel era nou în viața aceasta și deși lângă Ghiorghi s'a deprins cu ascultarea, totuși nu-l putea urmări totdeauna cu gândurile și multe fapte ale lui îi păreau ciudate. Intoarse capul de vreo două ori, dar nu deschise vorba pentru că îl văzu prea cufundat în gânduri. Se hotărî să lase întâiu pe Ghiorghi să lămurească singur lucrurile, atunci vor fi și pentru el toate limpezi, ca de alte dăți, când povețele lui l-au ferit de multele rele și primejdii ce pândesc pe omul neumblat în adâncuri. Asta-l făcu să nu se mai frământa; se mai uită odată la Ghiorghi, deschise chiar gura să rostească, dar renunță.

Ghiorghi într'adevăr se gândea serios la întâmplările cele noi. Adevărat, ar fi bună puțină mișcare, puțină scormoneală, ca să se mai primenească lucrurile. Săptămâna trecută s'a vorbit despre asta la Vențel, la Casină. Spunea careva că nevasta unui ocnar a văzut bine. S'a dus să facă rânduială în locul servitoarei care s'a betejit de șpaniolă și a văzut colacii făcuți cu gălbenuș de ou și chiflele albe. Iar muncitorii capătă dela magazină făină de grâu neagră și cu țădulă. Neagră ca negrul cărbunelui pe care-l scot din ocnă și amestecată cu ghips în ea, sau cu scoarță de fag măcinată. Cea de cucuruz e totdeauna mucegăită, săptămâna trecută de două ori l-au apucat sgârciurile la foale de coleașa proastă, iar pita ce o capătă pe zi, nici pentru o singură mâncare nu ar ajunge, dacă ar fi bună și s'ar putea mânca.

Pita dela Vențel e mai bună că e făcută în casă, cu grâu curat, adus de văleni. Dar trebuie plătită cu bani grei, pe o chilă dai plata pe o zi. Da, ar trebui făcut ceva. Ar trebui să ceară o plată mai bună. Sau să scadă prețurile. Dar să puști la domni? Ii puști pe ăștia, mâne vin alții. Domnii totdeauna vor fi domni, iar ocnarii ocnari. Dacă e numai poveste întâmplarea cu Gorbăjemschi și cu muierea lui Kratovil? Gorbăjemschi l-a băgat pe Pavel în ocnă ca să-l scape de cătănie. Poate l-a băgat chiar în locul pemului. E drept, Pavel a plătit bine pentru asta și vor mai fi poate și alții, dela care a luat bani Gorbăjemschi. Dar să-l omori așa, fără sfadă și fără încăerare dreaptă, de după un colț ca pe un câne, asta nu-i în regulă. Așa ceva la Sasca nu s'ar putca întâmpla; pe cel ce ar face, l-ar rupe oamenii în bucăți. Clătină din cap a desaprobare.

Pavel nu se mai putut stăpâni. Crezând că și Ghiorghi e de părere să plece, se ridică.

— Mergem? Că dacă mai stăm, te pomenești că nu ne mai scoate cotărița ¹⁾ și aici rămânem, sub pământ. Ori vrei să urcăm pe scări până sus?

Ghiorghi mai clătină odată din cap și ridică ochii spre Pavel. Apoi grăi cu glas potolit:

— Pavele, azi dimineață, după ce am săpat cărbune ca de un fărtaie de vagonet, s'a ivit piatra. Și de azi dimineață mă tot sbat să o sparg și n'o pot că-i prea mare. Dacă am lucra amândoi, într'un ceas am da-o gata, am săpat mult sub ea. Pune și tu mâna pe rangă, să-i dăm în cap.

Lui Pavel i se opri răsufflarea. Cu degetele rășchirate începu să dea din mâini.

— Poi bine, omule, sus lumea se pușcă și se omoară și tu vrei să stai aci, sub pământ, să spargi piatră? Om ești tu? Cum te și poți gândi la așa ceva, când afară cine știe ce se poate întâmpla? Io vreau să văd ce-i cu răvoluția asta și scurt s'o iau spre casă. O fi și acolo răvoluție, că dela noi Ion Drăghina și Dumitru Bibolariu au fost la Răcița, la verc ²⁾ și au fost soțialiști.

Acum fu rândul lui Ghiorghi să se mire.

— Soțialiști? Ce ai tu cu soțialiștii?

¹⁾ Ascensor. ²⁾ Uzină.

— Io n'am nimic cu ei. Dar ei fac gură mai mare. Zice că ei fac răvoluția și că-s tare mulți și nu se mai tem de nimeni. Is mulți?

— Is destui. Dar de ce zici tu că ei fac răvoluția?

— Așa au urlat oamenii, când au alergat spre pravăț. Era între ei unul lung și deșirat și a înfipt lampa într'un par și așa alerga în fruntea lor. Ceilalți abia se puteau ține după el. Era și Maldet și Petanec și Horog, unгурul ăla care a rămas fără ochiu, cu ei. L-am văzut și pe Bălak, cel care a fost îngropat în cărbune când s'a dărâmat hangătul ¹⁾, de a stat trei săptămâni beteag. Tu îi știi pe toți?

— Ii știe amarul, că umblă numai noaptea, pe ascuns.

— Dar ai fost pe la ei?

— Am fost de vreo două, trei ori la adunări de ale lor. M'a dus Klempa, vecinul. Se adunau la Tuma, vărul lui Kratovil, care are o șură lungă la capătul grădinii. Incap în ea mai bine de o sută de oameni. Au pus la un capăt o masă și un scaun și de acolo cetiau din niște butfare ²⁾. De multe ori au împărțit și caiete roșii printre lucrători și spuneau să le țină ascuns.

— De ce să le țină ascuns?

— Nu știi, că mie nu mi-au dat. Odată am găsit acolo un domn străin. Era mic și jigărit și avea un nas cât un castravete, strâmb și gros. Purta călare pe el o pereche de zârți ³⁾, care-i bulbucau ochii și-i făceau cât pumnul.

— O fi fost jădov?

— Jădov a fost, că tare semăna cu țoțărul Lebi, cel cu pânze, din Oravița. Când s'a suit pe masă, am crezut că aprinde șura cu părul, atât de roșu era și-l purta sburlit, tăman ca o sperietoare din grâu. Cred că dela mamă-sa nu l-a țesălat nimeni.

— De ce s'a suit pe masă?

— De mic și sgârniat ce era, ca să-l vadă și cei dela capătul celălalt al șurii.

— Și ce voia?

— La început nu l-am prea înțeles, că vorbea nemțește și spunea de *organization* și de *cotization* și despre niște tovarăși, care așteptau undeva afară, gata să ia lupta. Când am ieșit, i-am căutat, dar nu

¹⁾ Stratul de rocă de deasupra cărbunelui. ²⁾ Cărți groase. ³⁾ Ochelari.

i-am găsit. S'au ascuns bine în întunec. Mai târziu însă a început să vorbească mai lămurit.

— Ce spunea?

— Zicea că soțiaștii trebuie să ia dela cei care au și să dea la cei care n'au.

— Cum ar veni asta, Ghiorgi?

— Apoi așa a venit, că la urmă de tot a plecat cu telerul prin șură și fiecare a trebuit să dea câte ceva.

— Ai dat și tu?

— Io n'am dat, că n'am avut. M'a prins fără un crițar în buzunar.

— Atunci ți-a dat el din teler?

— Nu mi-a dat nimic, dar a început să bombotească ceva despre ajutor și că muncitorii trebuie să țină unul cu altul. S'a uitat urît la mine și mie mi-a fost muncă de el, dar n'am avut ce-i face, am dat din umeri și am întors pe dos buzunarele goale. Atunci m'a lăsat în pace.

— Asta io n'o înțeleg. N'a spus el că trebuie să iei dela cel care are și să dai la cel care nu are?

— Ba așa a spus. Și atunci nici eu n'am înțeles nimic din toată treaba. Dar în altă seară am aflat că e vorba să ia dela cei cu averi și dela cei cu case și să dea la cei săraci, care nu au nimic.

— Să ia dela cei cu case?

— Da, așa zicea.

— Și au mai spus și alții vorba asta?

— Nu știu, că nu m'am mai dus. M'am umplut într'o seară de pădiucei dela găinele neamțului, care dormeau pe o scară în colț și de atunci nu m'am mai dus. Abia am scăpat de ei. Tu mi se pare că ai două case la Potoc?

— Am. Una din moși și una am făcut-o eu cu tata. Dar de ce mă întrebi?

— Poi, dacă soțiaștii fac răvoluție și se țin de ce au vorbit, o să ia și dela tine una.

— Să ia dela mama dracului, io nu dau. Io nu mi-s soțiașt, io am muncit pentru casa mea. A rămas dela moși toată spartă, m'am chinuit doi ani până am făcut din ea casă ca lumea. Aialaltă știu cum am ridicat-o. Să ia dela Achim Roșu, că are trei, toate

căpătate de-a gata. Sau să ia dela Iovu, că-s casele lui cât cazarma dela Oravița.

— Asta așa-i, aprobă Ghiorghii. Să ia dela ei, de bună seamă. Atunci la voi acasă nu poate fi niciun necaz. Lui Bibolariu și lui Drăghina le dă câte una dela Achim și dela Iovu și tu ai scăpat.

Pavel, căruia argumentele lui Ghiorghii îi părură mai clare ca lumina soarelui, se veseli și aprobă:

— Așa-î cu dreptate. Să aibă și săracii o casă. Dar nici nu i-ar trebui casă lui Bibolariu și nici lui Drăghina, că au ei casele lor și au și pământ bun, rămas dela cei bătrâni. Au pământ la vale, ar putea scoate și opt cară din el, dar îs puturoși și nu le place să lucreze la pământ, băga-s'ar dracul în rărunchii lor. Să poartă în cizme și cu cărje galbenă trântorii și la birt nu mai încapi de gura lor. Dar voi cum stați la Sasca cu soțialiștii?

— La noi în Sasca românească îs puțini soțialiști; aproape tot omul are casa lui. Pe ulița noastră numai unul, Noborka, ăla de i-a murit muierea de tușit și i-au rămas patru copii mici, numai ăla nu are nimic.

— Nu-i ăla care stă din sus de tine, în buzana Popii Ilie, de-l ține popa de-a-fitea?

— Ba-i ăla.

— Il știi; bun om Popa Ilie, și-a făcut mare pomană cu neamțul.

— Ii bun, săracul, dar are și el destule necazuri. Când i-a murit copilul cel mic, toate țoalele ce au rămas le-a dat lui Noborka pentru copii, că umblau în pielea goală.

— Asta-i frumos, și face pentru un popă. Vezi al nostru nu-i chiar așa de curat. Se sfădește prea des cu oamenii și cere cam prea mult la înmormântări și la parastase. Și muierele trebuie să-i dea cât cere, să nu rămână oamenii căzuți prin Galiția fără rânduială. Dar Ghiorghii, dacă ar vrea să ia casa ta și să o dea lui Noborka, ce ai face tu? Că știi că la voi nu prea sunt oameni cu două case dela care să ia una?

Ghiorghii rămase cu ochi holbați la Pavel. Atâta avere avea, căsuța dela Sasca, unde-și adăpostea plozii, pe care numai odată sau de două ori îi putea vedea pe lună. Va să zică i-o ia. Și i-o dau lui Noborka cel sărac, care nici atâta nu are și te miri din ce trăește. Dar atunci rămâne el în drum cu copiii. Tocmai în pragul

iernii. Iarna trecută copiii mai mici au stat și ziua în pat, sub dușăg, că nu avea lemne cu ce să se încălzească. Doar când făcea nevastă-sa, Lena, de mâncare, zeamă de cartofi, sau o fasole, atunci se mai desmurțea odaia și coborau copiii din pat să se joace. Oricum ar fi însă, casa e casă, ai unde să te tragi când vine vântul mare din spre Cărbunari, de umple șoseaua cu nămeți. Dar nu poate să i-o ia, că atunci el ar rămâne fără nimica, așa cum e azi Noborka și atunci ar trebui să pretindă și el casa altuia. Asta iar nu se poate. S'ar încurca în felul acesta lucrurile, că nici dracul nu le-ar mai putea descurca. Nici n'ar putea el să scoată pe cineva din casă, nu, asta nu. Ar rămâne de pomină în Sasca și s'ar uita toți după el când ar trece pe uliță. În Sasca e mare sărăcia, dar toți trebuie să-și poarte omenia și rangul. Răspunse oarecum liniștit:

— Apoi io n'o dau.

— Și dacă or vrea să o ia cu sila?

— Dacă vin să o ia cu sila, pot. Io pun mâna pe secure. Dar n'au să vină. La noi nu sunt oamenii așa de răi ca să ia casa altuia cu sila, sau pe nedreptate.

— Dar dacă pleacă soțiaștii din Ștaier?

Intrebarea pusă de Pavel îl năuci de tot, lui nu i-ar fi trecut prin gând că ar putea fi amenințat din partea aceasta. La Ștaier sunt peste șasă mii de lucrători și din ăștia nici jumătate n'au casă. Ce va fi dacă soțiaștii din Ștaier, pleacă la vale?

Ochii lui rătăciră pierduți prin gangul întunecos căutând modul care să-l scoată din impasul în care l-a înfundat Pavel. Creerii i se frământau a trudă, pentru că și numai gândul de a rămâne fără casă îl aducea aproape de desperare.

Atunci îi veni în față figura lui Henț, ocnarul din Ștaier, care dedemult, înainte de războiu, s'a mutat la Sasca. Moștenise nevastă-sa dela o mătușă o căsuță și o grădină destul de mare pe Vârți și a vrut să stea în ea. Dar n'au stat mult, niciun an n'a trecut și ei au vândut casa și s'au întors din nou la Ștaier, deși cu banii căpătați pe casa din Sasca nu și-au mai putut cumpăra alta aci. Și o văruise neamțul și a făcut grădiniță în fața ei, unde nemțoaica a sădit rezede și mușcate și busuioc, ca la Români. Dar Henț, săracul, n'a putut să facă douăzeci și cinci de kilometri, dela Sasca la Anina, în fiecare zi. Nici să doarmă pe scânduri, ca alți ocnari români, nu a știut. Ajunsese slab ca o svârlugă și

nu-l mai țineau picioarele de frânt ce era după câteva luni, ba de multe ori se întâmpla să doarmă mergând. Nu, nu, nemții și pemii, oricât de soțialiști ar fi, nu sunt învățați cu asta, ei nu vor veni la Sasca. Ghiorghi scuipe tusa ce-i veni pe piept și zise râzând:

— Astea-s prostii.

— Care astea? întrebă Pavel mirat de răsul lui Ghiorghi.

— Astea cu soțialiștii și cu răvoluția. Pavele, se întoarse Ghiorghi hotărât, mă crezi tu pe mine om cu scaun la cap?

Pavel crescă ochii.

— Și mă crezi tu om cu rosturile mele, cum te știu eu pe tine cu rosturile tale?

Pavel vru să răspundă, dar Ghiorghi nu-i dădu răgaz:

— Atunci să ne vedem de treburile noastre. Să spargem piatra, că tot ce spui tu că se întâmplă sus, e o prostie.

— Dar Ghiorghi, începu să se apere Pavel, însă Ghiorghi îl întrerupse brusc:

— Ascultă ce zic eu. Tu ești paore ¹⁾ în Potoc; ai douăzeci de lanțe de pământ, ai nevastă harnică, ai copil. Și ai un socru în putere, care lucrează pentru voi, de când te-ai însurat. Tu umbli mai mult cu târgovină, pe la Oravița, pe la Biserica Albă și pe la noi, la Sasca. Aci ne-am și aflat. Așa-i?

— Așa, aprobă Pavel.

— Ai făcut bani cu târgovina, tu singur mi-ai spus că în trei ani de bătaie ai dat doftorului Kramfucek o mie și cinci sute de florinți, ca să nu faci cătănie. A fost destul de ușor, pentru că tu din copilărie ai rămas cam slab, iar doftorul a lăcomit după bani. Nu ți-a părut rău după ei; în timpul cât ai stat acasă, ai făcut peste zece mii de florinți și ți-ai reparat și casa. Astă primăvară însă pe Kramfucek l-au mutat la Jicin, în Austria, și tu de bun trai erai gras ca un pepene. Iți aduci aminte că într'o Sâmbătă, înainte de Blagoveștenie, ne-am întâlnit la Oravița la târg; ai adus niște cucuruz și erai negru de necaz când te plângeai că nu mai ajungi să faci Paștele acasă. Atunci ți-am amintit eu că ocnarii care lucrează la cărbune, nu fac cătănie. Este?

— Este.

¹⁾ Țăran cu pământ.

— A doua zi a fost Duminecă. Am venit amândoi cu cocia ta la Anina și te-am dus la Gorbăjemschi, care te-a primit în lucru. I-ai dat lui cinci sute și l-ai ținut toată primăvara și toată vara cu pui și cu găini grase și i-ai adus saci de făină albă dela sat, când în Anina nu se găsea un pumn de cea neagră. Mi-ai cinstit și mie un sac de făină de cucuruz, cu care am ieșit din iarnă, că nu știu ce m'aș fi făcut fără acest ajutor. Dar de când ești aici, cu banii pe care i-ai câștigat și-ai făcut o buzană ¹⁾ nouă. Tu îi zici buzană, dar e casă întregă.

— Incă nu-i gata, întrerupse Pavel. Mai trebuie să-i pun ușă și ferestre și să o spoiesc.

— Cu vremea le faci tu și pe astea, că nici socru-to nu a stat cu mâinile în sân. Așa, astea-s socotelile tale pe care tu și le știi. Acum să-ți spun și eu rosturile mele, pe care iarăși numai eu mi le știu, că ne cunoaștem de multă vreme, dar tu n'ai văzut cum trăiesc.

— Tu niciodată nu ai vorbit cu mine de asta.

— Pentrucă n'a fost vreme de vorbit de astea, Pavele. Dar acum îți vorbesc. Am o căsuță la Sasca și în jurul ei o grădină în care samăn crumpi și păsulă. În casă am o nevastă și șase copii. Și mai am două mâni. Asta mi-i toată averea, și sănătatea, pe care mi-o mănânc zi de zi în iadul acesta. Acum, dacă se întâmplă ceva la ocnă, unde ajung eu? Că nu știu altă meserie, neam de neamul meu tot ocnari au fost. Unde ajung copilașii mei? Cel mai mare are azi cincisprezece ani, l-am băgat să spele cărbuni de când a fost de doisprezece. La alt an îl bag în ocnă, la spălătorie vine al doilea. Dar ceialalți ce se vor face, că-s mănunței? Pătruț a fost opt luni beteag cu șpaniola, își trage și acum piciorul după el, de crede doctorul că-i rămâne mai scurt. Unde ajung toți, dacă se întâmplă ceva la ocnă?

— Apoi nu s'a întâmplat nimic aici, până umblăm noi pe afară. A mai stat groapa asta două, trei zile fără om în ea.

Ghiorghi se ridică de pe roabă. În mișcarea lui era atâta hotărîre, că Pavel se dete un pas îndărăt. Ghiorghi însă îl apucă de mână și-l duse la piatră.

— Apleacă-te și miroase!

¹⁾ Dependință în curte.

Pavel se supuse.

— Ce simți?

Pavel mai adulmecă odată.

— Nu simț nimic, dar parcă-i dulce.

— Ți-ai dat seama? Și acum uită-te aici.

Ghiorgghi ridică lampa spre tavan. Flacăra creștea și se înfoie să umple toată sticla. Ghiorgghi o lăsă repede în jos.

— Ai văzut? Este tanăt destul.

— De unde o fi venit? Că ieri nu-l simțirăm.

Gura lui Pavel era uscată și glasul cam răgușit.

— Am săpat sub piatră și m'am băgat cu chilăvița să măresc gaura. Acolo era să mă ia dracul; m'a înșelat tanătul și nici eu nu știu cum am scăpat. Acuma, îți spusei că lângă noi, în cârtogul lui Klempa, Gorbăjemschi a găsit tanăt. La noi este. Se prea poate să fim aproape de vreo gaură în cărbune, în care tanătul stă ca într'o pungă și așteaptă numai să iasă la iveală, ca să facă vreo nefăcută. Poate e chiar după piatră, poate e mai încolo și răzbate prin cărbune.

Pavel începu să-și mute trupul de pe un picior pe altul. Aproape fără glas rosti:

— Ghiorgghi. Să-mi dai tot aurul Societății, io nu mai stau. Io mă duc. Io nu vreau să-mi rămână odoloanele pe aici.

— Nu te teme, Pavele, încă nu-i niciun bai. Vezi că numai la tavan este tanăt și sub piatră. Și dacă nu aprinzi un chibrit, nu se întâmplă nimic.

— Se întâmplă, nu se întâmplă, io nu mai stau.

— Cum vrei, Pavele. Dar eu nu ies. Eu nu pot ieși. Că dacă tu pleci de aici, te duci acasă la copii și la pământ. Dacă s'a gătat bătaia, cum spuseși, nimeni nu-ți mai poate face nimic. Dar eu, dacă plec, unde mă mai duc eu? Și dacă se întâmplă să pocnească tanătul până sunt plecat, cum mă mai întorc eu aici? Să găsesc cârtogul ăsta dărâmat și astupat și să încep lucrul dela capăt?

Pavel dădu din mâni neputincios. Ghiorgghi continuă:

— Vezi, Pavele, noi ocnarii suntem legați cu lanț greu de ocnă. Cum îți cureți tu ograda și îți rânduiești carul pentru lucrul de a doua zi, așa trebuie să rânduim și noi bârloagele noastre din ocnă. Tu nu ai simțit greul lucrului de aici, pentru că nu ești de ai noștri, ai fost luat numai ca ajutor. Aduceai protpe și împingeai vagonete

pe galerie și te-ai suit și pe la mine de ai mirosit cum se scoate cărbunile. Ai lucrat cum ai vrut și ai plecat când ți-a plăcut, că ți-ai făcut rosturi cu obârștaigărul care știa, că fiecă plecare a ta înseamnă o pereche de pui pentru el. Dar lanțul dela gâtul meu este legat cu un capăt de ocnă, cu celalalt de casă; oricât m'aș smuci, numai între Anina și Sasca m'oi putea sbate, până m'or ține puterile. Și-i greu când simți că de fiecare verigă a lanțului este legat câte ceva din ale tale, casa, ograda, muierea și moșul, Pătruț și ceialalți copii și cele două capre ce le am acolo. De aceea eu trebuie să sap aici și să nu mă duc acasă cu săptămânile, când dă Dumnezeu și nu se întâmplă nimic rău la ocnă. Tu, dacă vrei, pleci să vezi răvoluția și să-ți vezi de casă, că pe tine nimeni nu te mai aduce înapoi, dar eu, până nu scot piatra să văd ce-i după ea, nu ies.

Mânile lui Pavel atârnavă moarte și în urechile lui răsuna încă glasul înecat al lui Ghiorghî, când acesta a început să bată din nou cu ranga. Cu inima strânsă se uita la spinarea osoasă a lui Ghiorghî, care se apleca și se ridica, se răsucea și iarăși se întindea și pe care șuvoaiele de sudoare au început să curgă din nou. Ca un sac gol, atârnat cine știe cum pe două bâte subțiri, așa-i păru lui Pavel corpul stors de vlagă al lui Ghiorghî; stă pielea strânsă pe el ca primăvara coaja pe cartofii de un an. Și cum lucrează totuși. Parcă și-ar fi luat oasele de împrumut. Un ceas nu-i mare lucru, atâta s'ar putea amâna plecarea. I se păru că n'ar fi tocmai frumos să-l lase acuma singur, după ce a stat atâta vreme lângă el și după ce a primit atâta bine dela el. Poate vor putea pleca împreună și de data asta până la Oravița, cum au mai făcut-o de multe ori. Mânile lui începură să despuiască țoalele în neștire și când fu în pielea goală, se duse lângă Ghiorghî. Cu glas tăiat întrebă:

— Ce să fac, Ghiorghî?

Ghiorghî se îndreptă de șale. Prin albul ochilor lui, care se înfipseră adânc în privirea lui Pavel, trecu parcă o lumină.

— Caută ranga cea lungă, cred că-i acolo, sub ștenap, și vâr'o aici, deasupra pietrii. Eu împing din partea ceastalaltă și trebuie să cadă.

Au potrivit rângile și au început să asude. După vreo jumătate de ceas de chin piatra a căzut și în locul ei o gaură adâncă își căscă

negreața. Ghiorghii se aplecă peste ea, mirosi aerul ce ieșea cu praf negru și-i dibui fundul cu mânilor, pipăindu-i toți pereții. Apoi apropié lampa. Flacăra începu să pâlpaie, iar când o coborî mai jos, ea se umflă. Ghiorghii scoase repede lampa afară din gaură.

— Iese tanăt destul, zise el, dar dacă vânturătoarea merge bine, nu se întâmplă nimic, că n'a fi luvat dracu creerii cuiva, să-l aprindă cu voia. Cât o fi ceasul, că îmi chiorăe mațele de foame, de ascară n'am băgat nimic în gură?

Pavel se duse la grămada de haine care zăcea la gura suitoarei, unde s'a desbrăcat, și scoase din praștie ceasul.

— E unu.

— Atunci mâncăm afară. Să aruncăm în rostogol cărbunele care l-am făcut azi dimineată și apoi ieșim să vedem ce-i cu răvoluția aia. Că o fi destul din zori, dela cincii.

Cu toată oboseala, glasul lui vibra vesel și mulțumit. Tot e copil bun Pavel, măcar că e frățuț dela sat și nu cunoaște cazna ocnei, gândi el. Apucară lopețile și umplură roaba, pe care Pavel o împinse pe calea de scânduri până la rostogol. Aici o răsturnă. Cărbunii alunecară cu uruit surd la orizontul de jos, unde căzură în vagonetul așezat sub gura de scânduri. Când isprăviră cu lopătatul și se aplecară deasupra suitoarei ca să-și sbicească pielea înainte de a se îmbrăca, Pavel zise grav:

— E greu, Ghiorghii, la ocna.

Acesta ridică din umeri.

— Ni-s învățați noi cu asta. Ș'apoi cum e norocul, odată ai loc mai bun și faci treabă, altădată e mai greu și atunci împingi de-ți iese ochii.

— Dar io de data asta am gătat-o cu ocna, ieși din ochii lui Pavel mulțumirea.

— Nu știe omul ce-i stă scris în cartea sorții. Dacă nu ne-am fi întâlnit noi la târgul Orăviții, poate ei fi ajuns și tu pe la Dobârdom sau prin Machidonia.

Imbrăcără zdrențele de mină și cu lampa la cheutoare coborîră la orizont. Văzură vagonetul plin de jumătate cu cărbuni.

— N'am crezut că grămada de sus va face atâta. Părea mai mică în întunec.

— Las' că-i bine așa. Dar dacă au ieșit muncitorii, cum spu-seși tu, nu știu cine îl va duce până la pravăț și când va ieși afară.

Pe orizont nu se vedea niciun suflet. Doar la capătul travesei licureau câteva puncte luminoase, lămpi care se bălăbăneau în cadența pașilor grăbiți. Dar și acelea dispărură după cotitură. În coridorul care altădată răsună de strigătele răznarilor, de izbiturile vagonetelor cu piatră și cu cărbune, de fluierițele manevranților și de pufăitul vesel al mititei locomotive de mină, acum nu se auzea decât bocănitul potcoavelor de fier dela bocancii celor doi ocnari, când păseau pe lespezile de piatră ce răsunau a gol. Din când în când stropi de apă cădeau de pe tavan și se spărgeau cu plescăit gras. Unele cadre de sprijin erau putrezite; în putregaiul lor și-au cuibărit vieața colonii de ciuperci care numai în întunec trăiesc. În noaptea galeriei fosforescența lor îmbrăca propteaua în lumină rece și albăstruie, marcând din loc în loc calea celor doi, a căror lămpi abia luminau un cerc de trei, patru pași.

Ajunseră la galeria principală. Și asta pustie. Intr'un loc Ghiorghii, care mergea înainte, se opri.

— Pavele, eu dau o fugă spre locul lui Jablanofski. Tu, dacă vrei, mă aștepți aici. Dar mai bine așteaptă-mă la puț.

— Un'te duci ?

— Il caut pe obârștaigăr. Pentru tanăt.

Ghiorghii se desprinse și dispăru în gura ce se deschidea neagră în peretele din dreapta. Pavel se uită după el până când negura galeriei îl înghiți. Atunci îl luă ca o strănsoare la foale; își făcu cruce și o apucă repede spre puț.

— Doamne ferește de orice arătare.

După o cotitură câteva puncte luminoase îi dădură de știre că s'a apropiat. Mai câțiva pași, apoi în ceața care se deschidea tot mai mult, desluși umbrele cenușii ale ocnarilor înghesuți la gura puțului. Erau negri și aveau ochii injectați ca și Ghiorghii. Unii erau îmbrăcați în pelerine; pe ele noroiul se întindea clisos. Alții, care lucrau la pompe, erau uzi până la brâu. Pe toți se vedea lupta cu pământul, pe care o duceau în zece chipuri și în zece mizerii. Corpurile lor păreau frânte, dar capetele se agitau și mâinile cu degete butucănoase și rășchirate întrebau avid. Vorbe nemțești se amestecau cu șoapte românești și cu interjecții ungurești.

Oamenii se îmbulzeau spre grilajul care închidea puțul. Peste capetele lor Pavel văzu cotărița, care gemea de ocnari mai norocoși așteptând pornirea.

— Năroc, zise Pavel când ajunse.

Cineva din grămadă schiță un gest cu capul, dar se întoarse pe loc la grupul care se frământa. Unul povestea:

— L-au căutat în cântălarie, dar nu l-au găsit, zice că s'au dus în casa de mașini. S'au dus după el și acolo. Plecase. Atunci a venit cineva cu știrea că l-au văzut întrând la jândari cu prim-inspectorul.

Pavel se vârî în grup.

— Ați aflat ceva nou?

Un tovarăș cunoscut, tot de pe sate, îi răspunse:

— Sus e ribiliune mare. S'au adunat toți la Casină și beau și țin vorbiri și iarăși beau. Se mai și încaeră, acum au luat arme și lucrători de ai noștri. Sunt niște străini aici, aia fac mai multă zarvă.

— Dar cotărița de ce nu merge?

— Merge, a ridicat într'una până acum. Dar ține mult până ies oamenii din ea, că s'au îngrămădit unii peste alții și s'au suit și pe coperișul ei. Nu se mai ține nicio răgulă.

Se auziră patru lovituri de clopot și cotărița smuncită brusc săltă în sus. Gălăgia celor rămași izbucni odată mai tare, apoi, pe măsură ce cotărița se îndepărta, se potoli în conversația agitată de până aci, la care luau parte toți cu înfrigurare. Sosi și Ghiorghi cu doi tovarăși pe care i-a luat de pe galerii. Pavel întrebă repezit:

— L-ai găsit?

Ghiorghi clătină din cap și-i făcu semn să tacă. La grilaj îmbulzeala se înteți, strigătele începură din nou.

— Păzea că vine.

Urducăitul care ieșea din puț, se apropia crescând. Cu sdrăncănit de tablă, fundul coliviei se izbi de opritori și oamenii se repeziră. Smulseră grilajul — să te miri că mai era întreg — se striviră, se călcară, se loviră cu pumnii și cei ce au izbutit, se aruncară în cotăriță. Pavel se simți luat pe sus și lipit de un perete între alți tovarăși. Văzu că și Ghiorghi se cuibărește pe sub cei dela grilaj, apoi nu mai văzu nimic, colivia se înfipse în întunerecul puțului urmărită de strigătele celor rămași. Larma din cotăriță acoperea zdrăncănitul pe care-l făcea când se izbea de grinzile conducătoare. Unul, ghemuit la fundul cotăriței înjura cât îl ținea gura că-l lovesc cu potcoavele bocancilor, altul țipa că-l arde lampa vecinului, vreo doi urlau cântece de războiu și pe toți emoția

urcării la întâmplările neașteptate și necunoscute îi făcea ca scoși din minți.

Lui Pavel niciodată nu i-a părut mai grea urcarea. Febra celorlalți s'a prins și de el; întreba și răspunea la trei deodată, care nici ei nu știau mai mult. Din când în când îi trecea un fior prin inimă; să nu se rupă pălămarul de fier chiar acum, sau să se agațe cotărița în puț, când cl ultima dată face drumul pe care l-a blestemat de atâtea ori, dar care totuși l-a scăpat atât de bine de grozăviile focului de pe front. Larma și agitația tovarășilor însă i-au împraștiat gândurile negre și când pe pereții puțului apăru zarea cenușie care arăta că s'au apropiat de gură, izbucni un vacarm îngrozitor, la care luă și el parte urlând cât îl țineau puterile. Colivia se ridică peste podețul de descărcare și un moment păru că vrea să treacă prin tavanul halei imense, dar se opri la timp și fu slobozită pe barele de susținere cu o izbitură, care-i buimăci pe toți. Pavel crezu că vor cădea din nou în fundul puțului. Cineva dinafară deschise grilajul și cei de lângă ușă căzură grămadă. Ceialalți năvăliră să iese, dar se împiedecară și se prăbușiră peste cei de jos. Urlete și sudalme în cinci limbi făcură să răsune hala și dacă s'ar fi putut, în momentul acela mulți ar fi răsturnat cu fundul în sus mașina și turnul de extracție, cu cotărițe cu tot. Din fundul coliviei Pavel văzu că Ghiorghii iese de sub grămadă ținând lampa cu grijă și acoperind-o cu corpul. Un tovarăș însă îl lovi cu cotul peste braț și lampa căzu.

— Las-o dracului, ce-o păzești atâta, parc'ar fi fată mare. Acuma nu mai ai lipsă de ea.

Lampa se rostogoli întâi încet, apoi tot mai repede spre puț. Flacăra ei pălpăia și lungea de jur împrejur sticla, lăsând dăre de fum gros pe ea. Ca o mătă se aruncă Ghiorghii și o prinse înainte ca ea să cadă în bezna ocnei. Sita încinsă îi pārpoși mâna și Ghiorghii slobozi o înjurătură. Dar nu o lăsă. O jucă dintr'o mână într'alta și se ridică suflând în degetele arse. Pavel scăpă din strânsoarea din colivie și se apropie.

— Te arseși la mână pentru un fleac de lampă?

— Mai bine mă ard eu la degete, că până mâine îmi trece și nu m'ei am nimic, decât să se întâmple cine știe ce în ocna plină cu tanăt, răspunse Ghiorghii frecându-și palma arsă de pulpana hainei plină de cărbune. Hai să dăm lămpile la magazin.

Un răs răgușit scârțâi lângă ei.

— Tum'ta umpli tupa macasie, acuma nix macasie, acum refu-luțion !

Omul care râdea, ridică mâna în sus și izbi cu lampa în placa de fier de pe pardoseală. Lampa se făcu țândări. Sita și cârligul sburară într'o parte, iar din burta pleznită începu să se scurgă uleiul.

— Uitați ște fromos arde, țipă omul cu glasul răgușit și smulse din mâna lui Ghiorghi lampa acestuia pe care iar o izbi de placă. Se aprinse o flacăra cu colțișori albaștri, ce tremurau încet în curen-tul produs de puț.

— Ha, am aprins luminițe ca la Priveghiu, la Zăpostit, strigă un ocnar dela sat. Hai să mai aprindem, că fiecare avem câte un mort.

Pe rând se sparseră lămpile de placa de fier, pe care se aprinseră vreo cinci focuri. Când nu mai avură nicio lampă întregă, unul țipă :

— La magazie, acolo sunt luminițe destule !

Ceata se prccipită spre lampagerie, unde pe cârlige, în cuiere așezate în ordine, atârnav vreo două mii de lămpi. Pavel vru să se repeadă cu ei, Ghiorghi însă îl apucă de o mână și-l trase după un stâlp.

— Ai căpiat și tu? Stai aci, nu fii prost, că ăștia nu mai au scaun la cap.

Când rămaseră singuri, aruncă dintr'o grămadă câțiva pumni de nisip peste focuri, apoi îl târi pe Pavel spre casa de mașini. La treptele ei sgomotul de sticle sparte și răbufniri înfundate îi ajunse din urmă. Pavel întoarse capul. Văzu un om cu părul vâlvoiu și cu figura descompusă de groază sărind pe fereastră; în mână mai ținea cârpa cu care ștergea lămpile.

În fugă, cu gura până la urechi, țipa ca scos din sine :

— Vöröș mi-a spart capul, Vöröș mi-a spart capul !

Ca fulgerul trecu pe lângă cei doi ocnari, care stăteau înlemnii. Din tâmpla stângă se prelingea o dără de sânge, care mânjea fața omului și-i roșea gulerul cămășii.

— Vöröș mi-a spart capul, Vöröș mi-a spart capul, țipă lam-pagiul către ei și dădu buzna în hala mașinilor cu aburi. Ghiorghi clătină din cap.

— Va să zică au început să se bată între ei. Ce-o mai fi până la urmă?

— Ghiorghii, io zic 'să ne ținem unul de altul și să plecăm împreună, zise Pavel nu fără strângere de inimă. Dacă o fi ceva, apoi doi tot facem mai mult.

— Asta așa-i, răspunse Ghiorghii. Năcazul nu știi de unde te apucă, văd că-i mai rău decât aș fi crezut eu jos.

Intrară pe ușa rămasă deschisă în urma celui rănit, pe care-l găsiră țipând și gesticulând în fața mașinistului. Acesta însă ședea neclintit pe scaunul său, în celalalt capăt al halei, cu ochii țintă la tabloul dintre cele două tobe pe care se înfășura sârma de oțel a coliviilor. Două limbi se mișcau pe acest tablou, una în sus și una în jos, arătând adâncimea la care mergeau cotărițele. Era voinic, cu început de burtă și ședea ca de piatră. Pe fața sa nu se vedea decât încordarea atenției cu care urmărea mișcarea limbilor de pe tablou; doar mâinile mișcau abia perceptibil două pârghii uriașe, una puneă în mișcare cotărițele, iar cealaltă era frâna tobelor care ajungeau până la tavan. Când limbile ajunseră la capăt, mașinistul trase frâna. Cu sâsăit puternic patru fălci imense înceștară tobele și totul se opri. Abia atunci întoarse capul. Ochii luceau tare ca oțelul.

— Ce-i?

— Vöröș mi-a spart capul, Vöröș mi-a spart capul, începu țipelele magazinerul.

Mașinistul schiță un gest cu capul către o ușă dela spatele lui:

— Treci la primul ajutor. Te va lega Kokai.

Cel rănit încercă să mai vorbească ceva, dar mașinistul era întors către cei doi. Omul ieși țipând isteric:

— Vöröș mi-a spart capul, Vöröș mi-a spart capul.

Mașinistul se întoarse fioros, dar omul închise ușa după el.

— Domnule Șmit, începu Ghiorghii, iese tanăt.

— Tanăt?

Intrebarea lui Șmit suna mai mult a lătrat și fruntea i se încreți.

— Tanăt. Mult tanăt; la mine și la Klempa.

Șmit ridică ochii mirat când auzi numele lui Klempa, dar nu zise nimic. Se ridică și se duse la telefonul care atârna pe peretele din dreapta. Chemă și vorbi ceva ungurește. Din scoică se auzi un zumzet subțire, în care lui Ghiorghii i se păru că recunoaște

vocea priminspectorului. Zumzetul ținu destul de mult și suna poruncitor. Șmit lipi călcâiele și dădu din capul cu părul tăiat scurt și pieptenat în sus, ca o perie; pe fața sa lătăreață apăru zâmbetul de subaltern neconștientat.

— Igheniș, cheremalașan !

Agăță receptorul în furcă și se întoarse la scaunul lui cu pernă, în care de atâta ședere s'au imprimat două adâncituri ovale. Masca sa își relua rigiditatea de mai dinainte.

— Domnule Șmit, ai vorbit cu domnul priminspector ? Știi unde este ?

— Știu că la două trebuie să predau serviciul și că mai am de scos patru cotărițe, răspunse scurt mașinistul.

— Dar știi că afară e răvoluție și că nu se arată a fi bine ?

— Nu știu nimic. Nu mă interesează ce fac niște derbedei bețivani pentru care avem jandarmi destui. Imi trebuie liniște !

Se așează bine în pernă și puse mâna pe pârghia de mișcare. Tobe începură din nou vârtejul lor nebun și cablurile prinseră a fâșâi ostil prin ferestrele înguste, tăiate în peretele din față, până șa roțile din vârful turnului de extracție, de unde se cufundau în întunerec, sau scoteau la lumină cele două cotărițe cu cărbuni sau sute de sorți omenești. Șmit înțepeni cu ochii la tablou. Ghiorghi văzu că nu mai are cu cine vorbi, îl trase de mânecă pe Pavel spre ieșire. Prin ușa deschisă un moment, răzbi gălăgia care continua la magazia de lămpi, dar Șmit nu întoarse ochii.

— Al dracului om, zise Pavel după ce închiseră ușa și coborau treptele care duceau spre ieșire.

— Așa trebuie în acest loc, răspunde Ghiorghi. Dacă n'ar fi așa, nu ar scoate totdeauna din ocnă atâția, câți a băgat.

Un nou val de șgomote și urlete sosi la ei dela magazia de lămpi. Cei doi ciuliră urechile. Din depărtare se auziră câteva împușcături.

— Auzi ? întrebă Pavel.

— Aud. O să plângă ei după lămpile astea când o să le treacă nebunia, de asta sunt încredințat.

La ieșire, poarta deschisă vracniță. Intrară în cabina portarului să-și predea mărcile de lucru cu schimburile făcute. Nimeni. Pe jos grămezi de mărci galbene, călcate în picioare sau rupte în bucăți.

— Ca la răvoluție, zise Pavel. Parc'ar fi trecut vântul mare pe aicea.

Svârli și el marca în grămadă:

— S'o țină dracul, eu n'o mai țin.

Ghiorghi dădu din cap:

— Io nu las chinul meu de două săptămâni să se prăpădească. Cine știe dacă va mai ajunge cineva să le adune pe acestea de pe jos și să le ducă la cântălărie. Dar dacă o țin, după ce se vor potoli lucrurile, oricând îmi voi căpăta banii dela Soțietate.

O luară pe lângă șirul de case muncitorești care începe lângă ocnă și merge tăiat în coasta dealului împreună cu alte trei șiruri, paralele și ceva mai jos, în terase. Casele, prin a căror uși deschise, odinioară se vedeau muncitorii care la această vreme se spălau în ligheane de tablă sau în căzi de lemn împroșcând sburdați murdăria ocnei împrejur, azi căscău goale. Nici în ferestre, unde femeii gureșe își așteptau bărbații cu capul ivit printre oalele cu flori, nu se vedea nimeni. Coșurile de uzină spintecau înălțimea roșii și cănite la capăt. Slobozeau fum rar, a cărui negreață se întrecea cu plumbul cerului de Noemvrie, sub care vântul tăia ascuțit din spre Ștaier, făcând să flușture pantalonii de pânză rară pe cracii ocnarilor și aducea din spre munți miros de iarnă. Toate întăreau impresia de părăsire.

Ghiorghi și Pavel ajunseră la cortelul lor. Intrară pe ușa scundă, plecându-și capul, în subsolul în care trăiau împreună cu alți trei ortaci. Pe priciurile de scândură aspră, înșirate în lungul pereților netencuiți, se vedeau haine răvășite și aruncate în grabă și vreo două lămpi de mină stinse. La mijloc hârdăul cu apă. Patru pari legați în cruce improvizau, la o parte, o capră de tăiat lemne. Miros de mucegaiu, umed și rânced.

Ghiorghi se desbracă și intră în hârdău. Pavel se răsturnă pe pat în așteptare. Când isprăviră cu spălatul, scoaseră de sub pat lada cu haine bune și deslegară traistele cu clisă și cu mălaiu. Apoi ieșiră să meargă la Casină, ca să vadă răvoluția, din care au gustat o probă la magazia de lămpi.

Din înălțimea șirului de sus vederea cuprinde toată Valea Aninei, începând dela Puțul Central până la colonia de muncitori Sigismund. Ziua de toamnă se lăsa peste ea ca un amurg cenușiu ce nu mai voia să treacă. Un început de ceață descompunea con-

tururile instalațiilor din zăbrele de fier și a turnurilor dela puțuri, a căror dantelărie fină, altădată, în bătaia soarelui, arăta precizia implacabilă a riglei de constructor. Stâlpii de fier ai funicularului ce merge în lungul Văii, la înălțimea Șirului, își întindeau mult brațele legate, ca un lung șir de sclavi negri și uriași, cu otgoane de oțel, pe a căror negreață, din loc în loc, ceața condensată forma perle albastre.

— Parc'ar merge mai încet azi răznela ¹⁾ pe sârmă, zise Pavel când ajunseră la capătul treptelor ce coboară la Casină. Ghiorghi nu răspunse, se uita la mulțimea care mișuna în fața crășmei ca un stup în plină roire. Pe ușa deschisă a birtului unii intrau, alții ieșeau și plecau, iar în locul lor noi veniți se amestecau într'o forfoteală fără de sfârșit. Cei mai mulți erau cu mâna goală, dar unii strângeau înfrigurați bastoane sau pari groși, pe care i-au smuls de lângă pomii plantați de curând în Șiruri și care le ajungeau până aproape de umeri. Fețele erau închise; din ochii cercurii cu negru și cu roșu izvora parcă o tristețe care se știe și se vrea fără de hotar și fără de leac.

Ghiorghi și Pavel se apropiară. Din crășmă ieșea un murmur confuz, pe care vociferări tăioase și subliniate de lovituri de pumn în mese îl spărgeau din când în când. Cei doi se strecurară în sală și se traseră lângă tejgheaua după care Vențel și ajutorul său, un pui de neamț, lungan, cu coșuri pe față și cu părul roșu, nu mai pridideau comenzilor ce le veneau din toate colțurile încăperii.

— Ne dai și nouă câte o răchie, ceru Pavel, după ce se întrebă din ochi cu Ghiorghi.

— Da, poftim câte o răchie, repetă Vențel cu ochii la alt mușteriu. Sofort, dar plățiți acum, că n'am vreme să umblu după tot natul.

Pavel întoarse praștia și scoase din ea o coroană. Ghiorghi văzu pe poliță, la spatele lui Vențel, un șir de pite ascunse sub niște foi de ziar, cu coaja neagră și destul de turtite, dar pite, cum Ghiorghi de mult nu mai văzuse. Ochii i se lipiră de ele. Bună ar fi una să o duc acasă, gândi el, cum ar mușca din ea prichindeii. Dar se întoarse spre Pavel, care îi întinse dețul cu răchie. Ciocniră, apoi căutară prin sală. Oamenii ședeau la mese ținând în spate pe alții care nu mai avură loc pe scaune și care se aplecau

¹⁾ Vagonete.

peste ei lămurindu-le cu o mână lucruri pe care nici ei nu le înțelegeau, și cu cealaltă strângând bine paharul. Printre mese, grupuri, cu aceleași sticle nesfârșite de bere sau de rachiu în mâni, se învăteau, se amestecau, se împingeau și se frângeau într'o plămădeală amorfă. Toți păreau că așteaptă ceva ce întârzia să vină. În vârtejul fără de sfârșit cei doi se văzură împinși într'un colț, unde un muncitor înalt, cu mustața galbenă și arsă de tutun, vorbea de pe un scaun. De sub șapca dată într'o parte și cu cozorocul rupt ieșea un smoc de păr de culoarea paielor. Glasul îi era răgușit de atâta urlat; pe față se mai vedea praful de cărbune și cum se clătina amețit de alcool, berea din paharul pe care-l ținea în mâna stângă, se vărsa în ochii celor ce ascultau în jurul scaunului cu fețele holbate în sus. Dar ei nu simțeau, cu urechile ciulite și cu gurile căscate sorbeau cuvintele lui:

... Așa nu mai poate merge. Trebuie să isprăvim odată cu cei ce ne storc, cu câinii care sug sângele nostru și al muncitorilor din toată lumea. Acum a venit vremea noastră, acum să lovim și noi, că nimic nu ne mai poate sta în cale. Militarismul ticălos care a stat în slujba împăratului și al capitaliștilor acum s'a prăbușit. Monarhia puturoasă a Habsburgilor cu cap de apă, a conștilor cu multe bulendre și a magnaților jidovi maghiarizați a plesnit.

— Țista a fost azi dimineață cu lampa în par, șopti Pavel la urechea tovarășului său. Acum e și mai turbat, se vede că a turnat destul pe gât.

Nu putură asculta mai mult, pentru că șuvoiul care i-a adus până aci, îi luă mai departe. Se treziră față în față cu Klempa, vecinul de lucru a lui Ghiorghi. Era legat la cap și sugea cu ochi tulburi dintr'un țuiu.

— Năroc, ortacule, închină vesel către Ghiorghi. Să bem una, că acum nu mai suntem în ocnă, să ne suduie ștaigărul.

— Năroc vecine, ciocni Ghiorghi și trase și el o dușcă. Apoi se uită la legătura lui Klempa:

— Dar de ce ești legat la cap?

— Nu-i nimica, Ghiorghi, se împleteci limba lui Klempa. Când am coborât, în grabă am lunecat și m'am lovit de o bărnă. Dar am lecuit-o, m'am frecat cu puțină răchie și acum nu mă mai doare. Năroc, Ghiorghi.

— Năroc.

Beură. Prin trupul trudit a lui Ghiorghi alcoolul începu să umble cald. Un gând năstrușnic îi trecu prin minte.

— Vecine, la noi oamenii folosesc leacul mai bine. Când se vatămă, se freacă la rană cu sticla, iar cu răchia se ungu pe dinlăuntru. Și le trece, să vezi ce repede le trece.

Gura moale a ortacului legat la cap se întinse a răs.

— Vențel, auzi Vențel! Auzi ce leac îmi recomandă vecinul? Mai dă-ne două ciocane ¹⁾, să probim leacul vecinului. Năroc, Ghiorghi, hai să ne frecăm cu sticla pe dinafară și cu răchia pe dinlăuntru, he, he, he.

Dădură sticlele peste cap. Ghiorghi se aplecă la urechea lui Klempa:

— Ortacule, oare știi tu de ce se frământă lumea pe aici?

— Ăștia? Ăștia fac revoluțion, Ghiorghi. Nu știi, tu n'ai aflat că împărăția Habsburgului e gata și că acum începe altă împărăție? A mea, a ocnarilor. Și a ta, Ghiorghi, că și tu ești ocnar.

— Ce fel de împărăție să fie asta?

Klempa ridică dețul în dreptul ochilor și vru să-i răspundă, însă un val de îmbulzeală îi despărți. Gheorghii văzu că pe ușă intră câțiva soldați cu arme pe umăr; Pavel se trase mai aproape. Soldații își făcură loc spre teșghea, unde cerură de beut. Câțiva muncitori, tot cu arme, se vâriră după ei.

— I-ați prins? Întrebă unul dintre soldați.

— Nu. Am căutat și în pivniță, dar niciun suflet n'a rămas în casă. Am auzit că ar fi plecat la Reșița.

— Dacă-s la Reșița, punem noi mâna pe ei. Mergem la poștă și telefonăm tovarășilor dela Reșița.

Dupe ce beură, soldații ieșiră urmați de minierii înarmați. Se luară și câțiva din sală după ei. Klempa iar ajunse lângă teșghea.

— Ăștia umblă după inșpectori, lua-i-ar dracul de inșpectori. Vențel, mai dă-ne un deț, să beau cu vecinul meu, că cu el m'am ajutat când am avut nevoie sub pământ. Unde-i acuma Gorbăjemschi să ne mai suduie? răcni el deodată. Tu, Vențel, să știi că dacă pun mâna pe el, îi suflu lumânarea. Și ăștia îl caută dar ăștia-s proști, umblă pe la Reșița după el. Io știu unde-i și știu și ce am să fac cu el.

¹⁾ Sticluța (țoiu) de doi deși.

Klempa nu se mai putea ține pe picioare. Stătea răzimat cu coatele pe teighea, de-acolo întorcea din când în când ochi fio-roși spre ușă. Goțbăjemschi însă era bine ascuns și nu se arăta, cei porniți în căutarea lui nu puteau să-i dea de urmă.

— Să vină bestia, să-i arăt eu ei, țipă încă odată Klempa. Mai știi Ghiorghii, când s'a frânt suitoarea și n'am putut umbla pe ea două zile? Porcul a zis că eu am rupt-o cu voia și mi-a tras amendă trei coroane. Unde-i acum, să-l întreb eu de cele trei coroane?

Se lăsă încet lângă teighea. De jos întoarse capul spre Ghiorghii și spuse zâmbind:

— Dar tu ești ortac bun, Ghiorghii, eu te iubesc. Și să știi, de-acum încolo, când mă doare, mă ung cu sticla pe dinafară și cu răchia pe dinlăuntru. Ortacule, tu ești singurul meu prieten.

Klempa se emoționează; sughițuri începură să-i scuture umerii și din ochi porniră lacrimi. Dar nu ținu mult, mai spuse câteva cuvinte mâncate pe jumătate, cu capul în pământ și cu mâna arătând spre tavan, apoi pleoapele i se lăsară frânte și el se răsturnă pe scândura podelei.

Gheorghii sări la el:

— Maistore, zise către Vențel, ar trebui dus acasă, că-i tare ostenit. Il umple frigul, dacă rămâne trântit pe jos.

— Umple dracul, grăi Vențel ridicând din umeri. E învățat el cu asta. O să vină mai în de seară copiii și o să-l ducă acasă, cum l-au mai dus. Mâne, când se va trezi, va veni și va plânge după banii pe care i-a beut acum.

Nici ceialalți din sală nu se sinchiseau de necazul lui Klempa. Iși continuau forfoteala lovind cu pumnii în masă și răsturnând paharele cu beutură. Cufundați în controverse fără de sfârșit, nici n'au băgat de seamă că Klempa a căzut buștean. Dar umerii lui și în beție continuau să tresară sguđuți de un suspin mut, care venea din adâncul unor dureri nespuse și care-i crispa față și-i strâmba colțurile gurii întoarsă spre tavan. Pavel se aplecă spre Ghiorghii.

— Să mergem acasă, Ghiorghii, că se întunecă și nu mai vedem poteca.

Nici el nu prea stătea bine pe picioare, dar era îndesat și nu se lăsa cu una, cu două.

— Mergem, Pavele, dar să văd de o pită, să o duc la copii. Maistore, cât costă pita de sub foile alea?

Ghiorghii n'avea un crețar în buzunar. Dar voia, ca în atâtea rânduri, să-și amăgească sufletul măcar cu întrebarea. Maistor Vențel aruncă o privire spre teighea. Și el bănuia că Ghiorghii nu va cumpăra pita, pentru că știa că nu a luat plata. Totuși răspunse:

— Le zăriși? Am crezut că le-am acoperit bine și nu se văd. Apoi pentru dumneata fie doi florinți.

Lui Ghiorghii îi pieri pofta. Doi florinți pentru o pită, și câștigul lui pe o zi nu era cinci coroane. Cum va ieși cu celelalte cheltuieli, când nici nu știa dacă vor începe lucrul poimăine, Luni, sau se va întinde zarva și mai departe. Ridică din umeri a resemnare. Dar pitele erau acolo, nu se lăsau biruite așa de ușor; Ghiorghii fu silit să mai arunce odată ochii spre ele. Văzu acum coaja brună, bine bombată și cu tăietura de-a-curmezișul scrijelată galben. Bănuia un miez moale și pufos, — Vențel face pită din făină curată, cumpărată dela țărani —, și gura îi lăsă apă. Cum ar mușca Pătruț din ea, gândi cu ochii la pită și luă o hotărîre mare. Se întoarse spre Vențel:

— Maistore. Iaca, așa stă treaba, io n'am atâția bani la mine. Dar pot să-ți las zălog marca. Am unsprezece schimburi făcute, cu cel de azi, o las la dumneata până capăt banii. Dar dă-mi o pită.

Maistor Vențel luă marca și se uită la ea. Erau într'adevăr unsprezece schimburi, certificate de obârștaigăr.

— E bine, Ghiorghii. Cu dumneata n'am avut niciodată rufșine. Dacă vrei îți dau toți banii pe ea, fără un florint, care îmi rămâne mie pentru umblat și pentru așteptat.

Ghiorghii se gândi. Trei florinți mai puțin duce el acasă, tocmai acum, când trebuie să cumpere varză pentru acrit. Asta înseamnă, că săptămânile ce vin va trebui să strângă și mai tare cureaua. Socoti totuși că e mai bine să primească, domnii sunt fugăriți, se spune, pe la Răcița, nimeni nu știe când se vor face plăți. Iar dacă are banii în mână, mâne, Duminică, poate să cumpere varza mai lesne dela țărani care vin la piață. Mult nu poate aștepta, că o prinde bruma și atunci iese curechiul moale; și nu-i bun de nimic. Și așa îl cumpără prea târziu, dar n'a avut ce face, boala lui Pătruț i-a înghițit mulți bani. Se hotărî.

— Dă-mi banii și pita, maistore și Dumnezeu să ne ajute.

Pavel se amestecă.

— Maistore, stai. Dă-i lui Ghiorghii toți banii de pe lucru. Pita io o plătesc. Imi fac pomană cu copiii lui, că mi-a fost prieten și și el m'a ajutat pe mine în ocnă. Acuma, dacă s'a gătat bătaia, cine știe când ne-om mai vedea, să fie în pomana mea.

— Apoi, dacă chiar vrei, mulțam Pavele, primi Ghiorghii pita. Să fie în pomana ta.

Vențel numără banii și Ghiorghii îi legă în cârpa pe care o vârî în sân. Pavel mai glăsui odată:

— Acuma, maistore, să ne mai dai o uiagă de răchie, că-i lung drumul și seara vine cu frig.

— Câtă să fie?

— Dă-ne o jumătate de litră, ba nu, dă-ne una întregă, că de acu poate numai cu jordoline ¹⁾ și cu cucuruz oi mai veni pe la voi, zise Pavel și scoase banii din praștie.

Vențel se execută. Măsură lui Pavel o litră de răchie și întinse pita lui Ghiorghii, care o îndesă în straista dată pe spate. Zoriră să iese. În acel moment însă ușa se umplu de o ceată nouă de soldați și de muncitori. Erau frânți de oboseală și plini de praf și în ochii lor sclipea alcoolul; pe nasul roșit de frig și pe mustațele sburlite aduceau ceața de afară. Pe umeri, atârinate de puști, spânzurau legături de boarfe, perne, cearșafuri, cuverturi; unul avea înfășurat pe după umeri o jumătate de perdea, altul târa după el un covoraș. Un lucrător veni cu un scaun în cap, între picioarele scaunului, ridicate în sus, un lighean de porțelan și în acesta o cană albastră, în care se vedeau prosoapele vârite până la fund. Altul aducea un fotoliu de brocat roșu, iar din buzunar i se ivea gâtul unei carafe de apă. Cineva aruncă de pe umăr un sac, din care se auzi zdrăncănit de veselă. Se repeziră la tejghea. Băiatul de serviciu îngălbeni.

— Hei, Vențel, codaș bătrân, tot aici te gălesc, unde te-am lăsat când am plecat? Ai părăsit ocnă pentru totdeauna? De beut să ne dai, Vențel, că am scăpat și noi, s'a gătat cu porcăria și cu mondurul.

¹⁾ Caise.

Cel care vorbi întinse peste tejghea o mână lungă și osoasă. Vențel, după ce închise gura căscată de mirare, se aplecă spre soldat. Tresări, apoi se repezi peste tejghea.

— Sărvus, Gusti brudăr, ai venit? Iohan, se întoarse către băiat, repede bere în pahare, că a venit șogorul meu. Mein Gott, asta trebuie să i-o spun îndată lui Muti.

Iși strecură burta pe după tejghea și deschise ușa ce da în bucătărie.

— Muti, Muti, vino că a sosit Gusti.

Din ușă apăru crâșmărița, grasă și cu fața rumenită de foc. Pe figura lucioasă bucuria se așternea lată. Il îmbrățișară pe Gusti, care aruncă ranița și boarfele din spinare și întinse mâna după pahar. Vențel îl bătu pe umeri:

— Noa, apoi de unde vii?

— Dela Timișoara. Dar trenul ne-a adus numai până la Iasenova, de acolo am pornit pe jos.

Fața lui Vențel se lungi.

— Was Teufel, dela Iasenova pe jos? Dar ce-i cu trenurile?

— Nu știu ce-i, dar mi se pare că noi am prins ultimul tren. Am auzit că au împușcat pe mașinist pentru că nu voia să plece și că un soldat ar fi mânat trenul. Dar eu nu am văzut, că nu am putut ieși dintre lumea din vagon.

Crâșmărița îngălbeni.

— Iesus Maria, a nebunit lumea? Și aici, în cotlonul ăsta, au nebunit, nu mai vreau să lucre. Nu ți-a fost frică pe drum?

— Nu, că am fost cu mai mulți feciori de pe sate, la care am hodinit. La amiazi am mâncat la Stepăn Luca, la Ilidie.

— La Stepăn, care ne trimite vinuri?

— La ăla. Nepotu-so era la o cumpanie cu mine și am trăit bine cu el.

— Dar acum trebuie să-ți fie tare foame și sete. Iohan, iute încă un rând. Și tu, Muti, fă-i ceva să îmbuce.

Muti ieși. Iohan întinse un nou șir de pahare și după ce le sorbiră până la fund, Vențel întrebă:

— Dar în saci ce ați adus?

— Țoale de pat. Dela Marila.

— Dela Marila?

— Da. Dela Marila. E toată spartă. Au început țiganii din Ciclova; apoi au venit paorii de pe sate. Când am ieșit din Oravița,

ne-am întâlnit cu care întregi de țăujini dela băi. Ducea care cum putea. Când am ajuns noi la Marila, am găsit tot răsfirat. Am adunat ce au lăsat alții și am adus acasă. Și așa se strica de ploaie.

Oamenii se uitară unul la altul. Marila era a unor domni din Peșta care erau foarte aproape de stăpânire. Și oamenii au spart Marila. Va să zică nici de stăpânire nu le mai este frică. Gusti dădu din umeri; pe fața de adolescent scos din rosturile sale, apăru un zâmbet vag:

— Hia, se schimbă acum ceva în lume.

Oratorul cu părul ca paiul, care între timp a coborât de pe scaun, se apropie de tejghea.

— Da, se va schimba ceva. Vom da jos domnii și vom fi noi, muncitorii, stăpâni. Am dus destul greu în ocnă și în noroiu, nici baie nu ne-au făcut. Să cerem să ne facă baie. Și să mărească acordul și să nu mai plătim Bruderladul ¹⁾; să ne dea dela ei când suntem bolnavi, sau ajungem invalizi. Că destul au luat de pe pielea noastră.

Vorbele i se pierdură în gălăgia provocată de un nou grup care intră pe ușă. În frunte, un muncitor care avea pe braț un colac de sârmă de aramă înfășurată cu bumbac galben. Din buzunarele hainelor de pânză vânăta se iveau capetele diferitelor scule. Svârli colacul pe tejghea și strigă:

— Să fie al dracului, cui nu i-o plăcea. Acum e vieața vieață. Teșșék, o mie opt sute de coroane, atâta costă arama asta azi. Vențel, beătură.

Gusti se întoarse către el:

— Tovarășe, de unde ai sârma?

— Dela Marila. Am desfăcut dinamul. Când am auzit că se sparge acolo, ne-am dus și noi. Batori a luat ancărul. Joșka a scos celalalt colac și Poșa adună droturile dela lămpi. E și acuma acolo.

— Nu se teme de jândari? întrebă cineva.

— Nu-i nici urmă de jândar acolo. Nici nu i-ar putea urmări prin pădure. Dar nu e singur, câțiva tovarăși lucrează să demonsteze cazanele de apă caldă dela băi. Io n'am mai stat, mie îmi ajunge această sovenire, pot să ajung până la Peșta cu ea, răspunse cel cu colacul.

¹⁾ Casa de ajutor.

Câteva figuri întunecate se desprinseseră din fundul sălii și se furișară afară. Crâșmărița intră cu o tavă, pe care o așeză pe tețghea. Muncitorul care ceruse baie începu din nou. Dintre dinții lui știrbi părea că se slobod șerpi și vipere.

— Tovarășii, așa e bine. Să distrugă tot ce a făcut plăcere numai domnilor.

Mișcare febrilă începu să freamăte prin crâșmă și porniră spre ușă, când de afară se repezi unul și țipă:

— Săriți, fraților, au început să dărâme vila direcțiunii.

Cei din sală năvăliră. Nu rămase decât Pavel, Ghiorgghi și Gusti, pe care Vențel îl apucă de mână.

— Tu stai aci. Prostia asta nu ține mult și tu n'ai nevoie să te amesteci.

Ochii lui Gusti schinteiau verzi. Se repezi, dar Vențel îl ținea strâns.

— De ce vrei să te puni rău cu direcțiunea? Crezi că lucrurile vor rămânea totdeauna fără cap? Eu știu ce urmează după nebunia de azi, am mai văzut greve. Stai aci și te odihnește, că-i fi mort de oboseală.

— Dar camarazii? Ce vor zice camarazii?

— Sunt ei destui acolo ca să facă șfainărai ¹⁾. Ascultă de mine, că-s mai bătrân și am văzut multe.

— Tu ești bătrân și tu nu ții la camaraderie, se opuse Gusti dârz și se mai smunci odată să scape.

Crâșmărița i se atârnă de gât. În ochii ei se vedea spaima.

— Gusti, astă seară stai cu noi, Gusti. De dragul meu, numai o seară, mâne faci ce vrei.

Nu mai avu încotro. Se vedea că-i vine foarte greu, dar ridică paharul cu fundul în sus și zise:

— Bine, rămân. Dar tu vei fi de vină, Vențel, dacă vor zice ceva camarazii. Acum dă ceva de mâncare, dar mai înainte dă bere, că-i mult dela Ilidie.

Crâșmărița întinse tava. Ghiorgghi se amestecă în scena familiară:

— Io cred că are dreptate Vențel. O să se căiască oamenii de ce fac azi.

¹⁾ Porcărie.

Gusti dădu din umeri.

— Ce a fost, nu se mai poate întoarce. Acum trebuie să venim noi la rând.

— Om vedea ce-o fi. Pavele, chemă Ghiorghii, să plecăm și noi către casă, că acuși se face seară și nu-i prea ușor să mergi noaptea prin pădure.

Pavel se sprijinea de teighea; răsturnarea rosturilor, pe care o bănuia mai mult, decât o înțelegea, l-a amețit. Dar alcoolul lucra în el vartos.

— Ghiorghii, io vreau să merg la răvoluție. Io vreau să mai văd cum sar domnii pe ferestre.

Ghiorghii se luă cu mâna de cap. Abia potoliră un nebun și acum începe al doilea. Vențel interveni:

— Dar, Pavele, nu mai e nimeni la vilă. Nu auziși că au căutat și în pivniță și nu i-au găsit? Domnii au fugit la Reșița.

— Atunci să mergem la Marila, să vedem ce-i acolo.

— La Marila putem merge, că ne stă în cale, apucă Ghiorghii vorba. Om vedea ce-i acolo, Pavele. Năroc, Vențel și mulțam pentru bani. Seara bună la măistoriță, seara bună, Gusti.

— Năroc, Ghiorghii, răspunse Vențel. Pavele, când vei mai veni cu cucuruz, să treci pe la mine, dar mai cu seamă să treci cu ceva grâu.

— Trec, maistore, cum să nu trec. Cu dumneata totdeauna am făcut târg bun. Seara bună, vă poftesc și eu, se îmbie Pavel dând traista spre spate.

Ieșiră în amurg. Ceața se îndesă în burniță, care pătrundea neplăcut prin țoalele subțiri. Din depărtare se auzea vuietul mulțimii înfuriate și pocnituri seci, dar ei îi întoarseră spatele; ca să scurteze calea, o luară pe poteca ce trece prin Brădet. Sub picioare, frunzele scuturate de toamnă se topeau în răveneală. Totuși mergeau repede. Pe la șase voiau să fie la Oravița, de unde Pavel mai avea de mers ca un ceas și jumătate, iar Ghiorghii vreo trei, așa că mai târziu la miezul nopții putea să fie și el în pat la Sasca. Mergeau cufundați în gândurile lor. Deodată Pavel se opri.

— Ghiorghii, crezi tu că dacă prind pe domnii dela Soțietate, îi omoară?

— Nu știu, Pavele. Dar n'aș vrea totuși să fiu în pielea lui Gorbăjemschi. Nici în a priminspectorului, care l-a lăsat să facă

ce vrea. Nu face capul lor cât două cepe degerate. N'auziși ce fu la Timișoara ?

Pavel se scutură.

— Să bem una, Ghiorghi, că parcă-i frig.

Scoase sticla din care traseră sdravăn, apoi își continuară drumul. Din crengile copacilor cădeau stropi grași pe hainele lor, umplându-le de peceți cât argintul de cinci. Câte o creangă le mângâia fața cu atingerea ei umedă și delicată, care le mai potolea fierbințeala ce le ieșea din trup. Ceața se prindea de coroana copacilor așternând peste ei un pod de întunec, în care nicio vietate nu se simțea. Doar câte o bufniță se auzea fâlfâind dintr'un copac într'altul, făcând pe cei doi să ridice ochii. Rar o vedeau, o bănuiau din bătutul mai des de aripi, cu care se ajuta să-și prindă ghiarele de creanga udă și lunecoasă.

Ajunseră la vâlceaua care șerpuește la marginea pădurii de fagi. Pavel iar se opri.

— Io tot nu cred că Gorbăjemschi să fi fost atât de rău, ca să-l omoare acum. Tu ce zici? Mie mi-a făcut bine, io n'aș putea să mă lapăd de el.

— E greu Pavele, să cunoști bine un om; tu ești prea de scurt timp la ocnă, ca să poți ști tot ce s'a întâmplat. Mulți se vaită de el. Și nu-i toată lumea iertătoare. Dar, să pășim de zor, că aici întunecăm.

— Să mai luăm putere ca să urcăm ușor dealul, zise Pavel mohorît, arătând coasta plină de brazi printre care poteca se înfigea în șerpuiți abrupte.

— Când am scăpat de asta, am și ajuns la Marila, răspunse Ghiorghi ștergându-și gura mulțumit și restituind uiaga ortacului. Intr'un sfert de ceas suntem sus.

Se înfundară între brazii de pe Tâlva Pârlită, care își înălțau sulurile de ceață rar și lăsând să se strecoare printre ele mai multă lumină. Când au ajuns la coamă, o luară pe poteca ce se desbina spre stânga și ieșiră între dependențele stațiunii climaterice atât de faimoasă odinioară.

Se opriră. Din stânga se auzea un ciocănit surd și urducături, parcă cineva ar fi rostogolit pe podele ceva greu. Din spre șoseaua Oraviței, care trecea de cealaltă parte a stațiunii, răbufniră câteva împușcături. Cei doi se uitară unul la altul.

— Nu miroase a bine, dădu din cap Ghiorghii. Să băgăm bine de seamă să nu ne găurească pielea vreun netot.

Se îndreptară spre vila administratorului. Când ajunseră în parc, pustiirea se desfășură în fața lor în toată goliciunea. Peste rondourile de flori erau aruncate mese fără picioare, scaune frânte și paturi desperechiate. Urnele dintre flori aveau burta găurită și gloanțe se vedeau și în pereții vilelor. Niciun geam nu era întreg, printre jaluzinele smulse atârnav perdele sfâșiate în bucăți. Trepte întregi erau mutate din loc, de te mirai ce forță le-a putut muta, tencuială căzută de pe ziduri și țigle sparte pe coperiș. O ușă scoasă din balamale era să se răstoarne peste Pavel.

— Fir'ar al dracului cine o scoase, înjură el când reușiră să o sprijine de perete, oare de ce-or fi scos-o? Uite, e întregă, nici sgâriată nu-i măcar.

— O fi vrut cineva s'o ducă și apoi s'a lăsat, dădu cu părerea Ghiorghii. Adevărat, e tare faină, mânerul parcă acum ar fi fost frecat.

De după colț apărură doi oameni cu o țeavă de fier pe umeri. Când văzură pe ocnari, aruncară țeava și se apropiară. Fețele lor erau roșii și din gură le ieșeau aburi de rachiu. Unul avea încă ciocanul în mână. Ochii amândurora erau încruntați; se clătinau de-a-binelea.

— Ce căutați aici? întrebă cel cu ciocanul.

— Venim dela Anina, dela lucru și mergem către casă, răspunse Ghiorghii calm.

Ochii lucrătorului se muiară. Arătă uiaga din traista lui Pavel.

— E plină?

— Nu prea, dar tot mai sunt câteva înghițituri în ea, zise Pavel și o întinse.

Traseră toți câte-o dușcă.

— A noastră s'a isprăvit. Am avut răchie faină dela Oravița, explică cel cu ciocanul.

— Dela Oravița? Voi nu sunteți dela Anina?

— Ba la Anina lucrăm, dar tovarășii au adus răchie dela Oravița, dela Pomărie. Au spart cătanele și acolo și cară lumea răchia cu căldarea. Kokai s'a dus să mai aducă, acuși trebuie să sosească.

Uiaga mai merse odată în jur. O căruță se auzi oprindu-se cu mare zuruie și cu multe strigăte. Nouii tovarăși alergară spre șosea.

Din căruță căzu mai mult, decât coborî, Kókai și un țigan, care a mânat caii. Kókai aducea în mâni două ciupuri, pe care le scutura din zor.

— Hé, elvtárs, Tót, uite beuturica. Ișten mi-a scos în cale cioara asta, care a venit să ia și ea ceva dela Marila, Iștenu ei de cioară. Dar urîții ăștia cine-s? vociferă el arătând spre cei doi ocnari.

— De ai noștri, dela ocnă, răspunse Tót și luă ciupul, din care începu să sugă. Il întinse și celorlalți, care nu se lăsă mult îmbiați.

— Să mergem acum, să ne vedem de treabă, că ne apucă noaptea și mai avem câteva țevi de scos, propuse Tót, omul cu ciocanul.

Intrară toți în casa căldării, unde muncitorii se apucară cu mâni nesigure să distrugă ce a mai rămas din instalația de odinioară. Ciocanele izbeau în țevi fără cruțare, o pârghie le îndoi făcându-le bune de fier vechiu. Kókai se înfurie.

— Iștenul ei de treabă, mi le îndoiși tocmai când crezui că le scot întregi. Marhă, țipă el către ajutorul său, tu ești de vină, că n'ai ținut bine contra.

Marha aruncă pârghia din mână.

— Ba tu ești de vină, că ai tras de țevă și nu ai desfăcut șuruburile toate, Dumnezeii lor de șuruburi și a marhilor bete, care nu văd nimic. Acum poți să le duci la jidov pe un crițar chilul. Adă ciupul, că acum bag ranga în porcăria asta, ripostă cel vizat.

Și ca să se țină de vorbă, apucă din nou ranga și izbi cu ea în burta căldării. O rază groasă de apă țâșni prin gaura făcută, împrășcând pe cei din fața ei. Se năpustiră spre ușa în care se prinseră grămadă. Până să iese, erau uzi leoarcă. Înjurăturile porniră grozave; orbiți de furia neputincioasă apucară câte o țevă de fier și începură să lovească în dreapta și în stânga, ne mai căutând dacă lovesc perete, geam, sau cap de om. Ușile odată sparte le mai sfărâmară odată, iar ferestrele le scoaseră din zid cu toc cu tot.

Ghiorghii și Pavel priveau cu pielea împăroșată izbucnirea sălbătăciei scăpată din frâuri. Tot corpul le tremura; peste lucruri plutea duhul alcoolului, la fiecare svâcnire a inimii otrava le împrășca creerii și-i chema și-i îndemna, răscolind din adâncuri toate negurile instinctului de animal distrugător. Kókai apăru de după un colț de clădire cu capul gol și-i boldi cu țeva din mână. Cu

mânele sufocate, de sub care părul lung și roșcat de pe brațele osoase atârna în smocuri ude, cu fruntea îngustă și teșită, cu capul chilug, părea o gorilă ce a fugit din lanțuri. Falca de jos, enormă și încălecată peste cea de sus, nu mai slobozea sunete omenești.

— Ce stați ca niște mutălai, pironiți locului? Hai în vilele frumoaselor, că mai este treabă destulă acolo, Iștenul lor de izme puturoase, care au trăit din vloga noastră. Să spargem cuiburile de pupeze murdare și să facem noi ceva în ele, să ne pomenească până or trăi, răcni el cu fața congestionată și se repezi spre vilă. Din goană izbi cu țeava piticul, care împodobește fântâna săritoare din mijlocul parcului și care până aci scăpase neatins. Piticul nu căzu, ci continuă să stropescă broscii și peștișorii înțepenți în ciment emailat, de zeci de ani, la marginea bazinului. Asta înfurie mai tare pe Kókai, care se opri și începu să zdrelească tot ce avea în față, figurile, bazinul și grămada de piatră de tuf, pe care mușchiul verde a prins scoarță groasă și fire lungi ce tremurau pe apă. Loviturile curgeau ca ploaia și peștișorii verzi și broscii cu ochi care se holbau a mirare, începură să sboare în bucăți. Încă o lovitură, și piticul cu căciulă roșie, care până aci ținea în mână furtunul, râzând vesel în barba albă și lungă până la brâu de prostia deșănțată a turbaților, se prăbuși. Căciula țuguată se desprinse de cap, iar din picioarele rătăzate deasupra glesnelor rămaseră două cioturi caraghioase. În momentul următor — și Ghiorghii niciodată n'a aflat cine a oftat în acel moment — trunchiul desfigurat se lăsă la fund în apa care-l primi cu valuri tulburate. Kókai ridică țeava spre cer și se aruncă în întunecul serii spre alte distrugeri.

— Mai sunt aicea lucruri pentru grofi, dar o să le măture revoluția și n'o să mai rămână ele numai pentru spurcații aceia, se auzi urletul de sălbatic, după care Ghiorghii nu mai auzi nimic. I se păru că se prăbușește într'un abis, cu creerii amețiți, și că cineva, nu el, un străin care numai la chip semăna cu el, apucă un reteveiu și se repede după Pavel în vilă, învolburat de dorința de a sfărma totul.

— Răvoluție, am să fac și eu răvoluție cum face toată lumea, ca să se prăpădească toate porcăriile astea, strigă acel străin când izbi de zid o ușă sfărâmând-o în țândări și se precipită într'o cameră goală. Pe un perete văzu chipul unei femei cu umerii goi,

care zâmbea dintr'un cadru aurit. Pavel o și pocni; cadrul se izbi de dușumea cu sunet sec. O crepătură brăzdă geamul de-a-latul tăind gura în două și schimonosind zâmbetul într'o grimasă ca de durere. Un chip ca ăsta mi-a cerut Pătruș, adie gândul fugar prin creerii lui Ghiorghi. Nu-l putu opri. Se repezi la soba mică de fier, care sta într'un colț și cu o smucitură o îmburdă, lăsând în locul ei un cerc de funingină și de scrum pe postamentul de o palmă. Una dintre obezile sobei se rostogoli vumvănind până la fereastră; Ghiorghi sări după ea cu gândul să o arunce în parc, dar țipetele desperate, ce veneau de afară, îl abătură. Scoase capul pe geam și văzu pe Kókai luptându-se cu statueta unui Amoraș, care se înălța pe un soclu ca de un metru. Din vilele vecine răzbeau alte sgomote de distrugere. Statuia însă nu se lăsa ușor, în cimentul întărit loviturile abia lăsau semne și omul țipa și izbea scrâșnind din dinți.

— Ce dinți albi și ascuțiți are, parc'ar fi dinții lui Sultan de acasă când mărăie către vreun om rău, gândi Ghiorghi și sări pe fereastră să ajute.

Apăru și Pavel cu o ipilă ¹⁾ și după o trudă destul de lungă Amorașul zăcea la pământ cu aripile frânte. Din soclu bulonul de fixare rămase înfigându-se spre seară, ca o acuzare mută și neagră.

Lupta însă i-a obosit; vânzoleala cu piatra tare le-a descărcat nervii. Un moment domni liniște, în pădurea de brazi nici freamătul crengilor nu se mai auzi, apoi Kókai strigă după țiganul care nu se vedea nicăiri. Nu răspunse decât tăcerea. Kókai dădu fuga la șosea. Căruța dispăruse. Se întoarse cu un nou potop de înjurături, care însă acum erau muiate în oboseală.

— Acum putem căra pe umeri ferotina asta. Și-a umplut căruța cu frânturi de mese și de scaune de prin parc și a șters-o în întunerec. Dar nu las țevile astea aicea, nici să știu că până la Timișoara trebuie să le duc pe umeri. Tót, adă cărceagul, că simt că plesnesc.

Tót veni cu cărceagul și rachiul gâlgâi din nou, umplându-le membrele de puteri și ambiții nouă. Ca arătări necurate alergau încoaci și încolo să adune tot ce credeau că vor putea lua cu ei. Legară țevile cu sârmă de fier, iar mărunțișurile le aruncară într'un

¹⁾ Par lung și gros.

coș de tablă, rămas ca prin minune într'o cameră. Când fură gata, doi luară legătura de țevi pe umăr, iar al treilea luă în spate coșul și porniră cu pași șovăitori de oameni beți, lăsând pe cei doi ocnari singuri, așezați pe niște trepte, cu sticla în mână, ca să răsuflă.

— Plecăm și noi? întrebă Ghiorghi, pe a cărui ochi începu să se lase o ceață.

— Plecăm, dar fără ușa asta eu nu plec, se bâlbâi Pavel, arătând ușa care era să se răstoarne peste el. Asta-mi trebuie mie la buzună, parc'ar fi fost făcută anume pentru mine.

Ghiorghi simți un ghiont în piept.

— Bine, Pavele, pui tu la casă lucru de furat?

— Furat, nefurat, mie nu-mi mai pasă. Acum e răvoluție, acum tot îi slobod. Năroc, trase Pavel din sticlă sughițând. O întinse și ortacului.

— Năroc, Pavele, Dumnezeu să ne ajute, trase și Ghiorghi cu nădejde, apoi continuă:

— E drept, e răvoluție. Dar ce o să zică lumea când o vedea la casa ta ușă dela Marila? Nu vezi că are număr pe ea?

— Să zică ce-o vrea. Dela Soțietate nu-i păcat să iei. Nu lasă ea lumea să moară de foame, când are magaziiile pline?

Umbra de rezistență din conștiința lui Ghiorghi începu să se topească în ispita rachiului. Cu buzele ude morfoli cuvinte amestecate cu gânduri fără legătură.

— Asta așa-i. Și câte lemne are Soțietatea și astă iarnă a trebuit să țin copiii și ziua în pat, ca să nu înghețe de frig. Dar chiar dacă așa avea lemne, n'am cuptor să fac foc. Pavele, ai răsturnat doamna aia frumoasă, Pătruț a vrut un chip tăman așa și tu ai doborât chipul. Dacă așa avea măcar un cuptor mic la copii! Lena ar face mâncarea pe el, nu ar trebui să iasă în cuină. A fost frumoasă doamna din icoană, Pavele. Un cuptor, un cuptor mic. Unde am văzut eu un cuptor mic, Pavele, un cuptor care nu arde multe lemne? Unde l-am văzut?

— Unde? În odaia în vilă. L-ai răsturnat, de i s'au împrăștiat obezile și prin coridor.

În creerii lui Ghiorghi miji ceva.

— Pavele, ăsta-i cuptorul meu; îl iau și-l duc acasă și-l bag în odaie la copii. Hai să-l căutăm, Pavele. Aici și așa stau lucrurile fără stăpân.

— Fain, Ghiorghii, se însufleți Pavel. Tu cu un cuptor și eu cu ușă la casă.

Intrară în vilă, unde băjbăind prin întunec adunare obezile sobei, pe care le legară cu sârmă adusă din casa de mașini. Capacul de deasupra Ghiorghii îl luă sub braț, legătura o aruncă pe umăr. Pavel înfășcă ușa în spinare, ușa era să-l doboare încă odată, și plecară în întunec și în ploaia care începu să se cearnă mărunț.

* * *

A fost ca un drum prin iad. Fâșia albă altădată, acum era muiată de ploaie și în sineala nopții de zece ori s'ar fi rătăcit, dacă instinctul de ființă subpământeană al lui Ghiorghii nu i-ar fi dus orbește. Dar el a făcut de câteva ori drumul, mergea cu siguranța aceluia, care în gangurile dela Anina a umblat vreo treizeci de ani fără călăuză în întunec și ai cărui moși au orbecăit câteva sute de ani în bezna ocnelor dela Sasca. Pavel de mult a renunțat să caute drumul, mergea după ureche, după plescăitul pașilor lui Ghiorghii. Cu toate acestea era bine dispus, mișcarea și aerul de brad l-au mai desmetecit. I-a venit gust de vorbă:

— Cum mergi tu, Gheorghii, în bezna asta ca mățul, că poți să-ți dai cu degetul în ochi? Io nu văd nimic și dau din groapă în groapă.

— Haide numai, calcă unde vezi că-i alb, acolo e piatră.

Pavel întinse piciorul unde i se păru că-i alb și se pomeni în mijlocul unei băltoace. Ușa peste el.

— Soarele și sfinții ei de treabă, nu-i piatră, Ghiorghii, unde-i alb. E apă și e udă, până la genunchi mi s'a muiat obiala.

Incepu să râdă ca de o glumă bună, alcoolul lucra la început și Pavel nu mai simți nici ploaia. I se păru că vede și drumul. Rachiul vorbi din el cu însuflețire:

— Vezi, Ghiorghii, tot e bine când omul are năroc. Uite, nărocul meu. Mi-a dat ușă la buzană. Făcută gata. Știi, Ghiorghii, că maistorul nostru, Adam Toc, de astă primăvară n'a mai scris nimic din cătănie și eu m'am și înțeles cu tata să fac ușile și ferestrele dela buzană la maistorul Cotârlă, la Oravița? Acum nu mă mai duc la Oravița, pun ușa în țâțâni și în ferestre bat scânduri până la primăvară, când oi vedea ce-oi face.

Ghiorghi nu răspunse. Mergea cu umerii frânți, cu capul în pământ, nu ca să se uite la drumul pe care nu-l vedea, ci pentrucă simțea cumva cețos, că peste povara sobei, a cărei sârme tăiau adânc în umărul său, se adaogă încă o povară, imensă și nevăzută, care-l apasă ca piatra grea a iadului. Era ceva negru și tulbure, mai negru ca noaptea în care orbecăia și cu care era deprins. Era ceva, din fața căruia simțea că trebuie să fugă; nu-și dădea seama încotro, precum nu era clar nici de unde vine. Dar mergea îndârjit, lovind aspru cu potcoavele bocancilor, pentrucă asta îl ușura întru câtva și își dădea seama că fiecare pas, care îl apropie de casă, îl apropie și de lămurire. Capul îi era gol de gânduri, deși creerii se sbuciumau sub apăsarea unor pumni nemiloși, care-i frământau și-i dumicau năpraznic.

Pavel începu să cânte:

Cât îi lumea și pământul,
Pe cuptor nu bate vântul...

Glasul lui Pavel suna spart și răgușit și în întunerec brazii răsfrângeau de două, de trei ori amarnica lui trudă, de a trece la versul al treilea, care nu voia să iasă din negurile creerilor cu niciun preț. Ghiorghi se agăță de cântec cu toată ființa. Pe cuptor nu bate vântul, asta așa-i, se gândi el; niciunde în lumea asta nu bate vântul pe un cuptor în care s'a făcut foc cald. Vântul bate numai pe cuptorul în care nu s'a făcut foc de luni și de ani de zile, pe acel cuptor, care te înghiață și numai când te uiți la el. Ce bine e să stai lângă un cuptor cald, seara pe întunerec, să-ți întinzi picioarele spre el ca să-ți usuci apa din bocanci. Raza răsfrântă prin crepătura ușii luminează o fâșie de odaie și copiii se lipesc de genunchi și le spui povești cu zmei și cu bălauri ce stau pitiți în gurile ocnelor părăsite dela Sasca, păzind comorile ascunse în ele. Pe plită se coace o turtă de mălaiu, proaspătă și cu miresme care umplu odaia de poftă; Lena umblă pe afară să dea fân la capre și să închidă cotețul găinilor, din când în când vine să miște turta ca să nu se ardă, sau să o întoarcă pe cealaltă parte, când pe una s'a asprit. Ce bine e să ai două seri de astea pe lună, când ajungi de vreme acas' și Lena poate cumpăra dela grec ¹⁾ cele

¹⁾ Băcan.

trebuincioase pentru cină, că ai adus plata pe care o lași acasă Luni noaptea, când iar te întorci la ocnă prin beznă și omăt și însoțit de urlatul lupilor ascunși prin desigurile Ciclovei și de pe Simeon. Toată lumea ar trebui să aibă un cuptor în odaie, și el ar fi trebuit să aibă de mult, să stea lângă el seara, să-și scoată din mădulare frigul celor șase ore de mers. Cuptorul, da. Cuptorul de iarnă, pentru care din toamnă va începe să adune vreascuri din pădure, îl are pe umăr. La gândul acesta simți că apăsarea neagră se duce mai departe, raza ce se strecoară din cuptor parcă împrăștie și negura de pe suflet și-l umește de lumină caldă. Asta. . .

— Cât îi lumea și pământul,
Pe cuptor nu. . .

. . . soarele ei de treabă. Ghiorgi, vino să-mi ajuți, că m'am prins între tufele astea blăstămate, lovi-le-ar buba rea, să le lovească și pe cel care nu a pus lămpi pe drumul Ștaierului, de trebue să umbli pipăind lemn cu lemn, ca orbeții.

Ghiorgi se opri.

— Ce-i, Pavele, ce s'a întâmplat?

— M'am împiedecat de o rădăcină, sau ce naiba a fost, la marginea drumului, și am ajuns în șanț și acum nu pot ieși cu ușa în spate, că mă tot trage în jos.

— Păi, lasă ușa din spinare și ieși tu întâi, că o scoți și pe ea la urmă, îndemnă Ghiorgi.

— Aș lăsa-o, dar nu văd unde să o las, că în șanț e apă și mă tem că nu o mai găsesc după aceea în întunerecul ăsta, unde niciun ciurez nu vede nimic. Vino, dă-mi mâna să-mi ajuți.

— Cum o să-ți pot da mâna, când într'una am fundul cuptorului și cu cealaltă țin legătura cu obezile?

— Lasă-le din mână, că le-om lua noi după aceea. Dar dacă las eu ușa, se imă și n'o mai pot pune toată imoasă la buzană. Cuptorul tău îl poți freca și-i ca nou.

Ghiorgi lasă legătura din spinare și caută pe Pavel. Cu chiu, cu vai îl trase din șanț, după ce îi lunecă din mână de vreo trei ori, căci Pavel se ținea de ușa ca de sufletul său și mai de grabă ar fi așteptat în șanț dimineața, decât să o lase în noroiu. Când fu scăpat, respiră ușurat:

— Acum, Ghiorgghi, bagă mâna în trastă la mine și scoate uiaga, să nu ne prindă gutânarul pe udeala asta.

Ghiorgghi îl ascultă. Ii turnă câteva gălgâituri pe gât și trase și el pentru încălzire, apoi dibui legătura cu soba și plecară la vale. Pavel începu din nou:

Cât îi lumea și pământul,
Pe cuptor nu bate vântul.

Ghiorgghi însă nu mai putu reveni la dispoziția de dinainte, vraja unei seri frumoase s'a spart. Legătura îi tăia tot mai tare umărul și el părea într'o încordare nervoasă, care creștea mereu. I se păru că nu merge destul de repede și se răsti către Pavel:

— Mai tacă-ți gura odată și hai să întindem pasul, că aci ne prinde ziua, pe hăocuri.

Pavel se simți vătămat.

— Ce ai tu cu mine că eu cânt? Trece vremea mai repede așa. Dar fir'ar blăstămat, să fie, nu-mi vine în gând cum e mai departe, tu nu știi cumva?

Ghiorgghi nu mai zise nimic. Vântul, care începu, le aruncă după cap o șuviță de ploaie rece. Asta muie și cheful lui Pavel. Mergeau cleofăind în imala care-i împroșca până în nas. Lunecară, se împiedecară de pietrele care ieșeau din drumul spart de ape, se izbiră de cleanț la cotiturile tăiate în conveiu ascuțit, dibuind cu coatele drumul mai departe. Alcoolul de mult le-a luat echilibrul; vânzoleala cu apa și cu toate relele întunerecului a pus stăpânire pe nervii lor.

— O să cădem în Lacul Mare, dacă mai ține afurisita asta de ploaie, izbucni Ghiorgghi scrâșnind o sudalmă năpraznică. Să trecem spre dreapta, să simțim totdeauna la cot cleanțul dela margina drumului, că altfel dracul ne-a luat.

Cotiră precaut spre dreapta și cu genunchii șovăitori pipăiră drumul mai departe spre vale. Ingerul cel bun, însă, care are grijă, pe cât poate, le-a condus pașii cu bine pe lângă cele două baraje dela Oravița și drumeții de noapte ajunseră la prima lampă aprinsă, lângă Robi, de unde drumul se desface la stânga spre Ciclova și unde ei se opriră să se reazime de zidul înalt și orb al închisorii.

Ploaia a încetat de câteva minute, dar de pe osniile pălăriilor fără panglică și ieșite din formă, mai picurau stropi pe obraji înfierbântați și pe gâtul în care bătea sângele să spargă vinele. Fețele erau scofălcite, ochii înfundați în orbite; cu poverile lor fantastice păreau arătări venite din altă lume lângă zidurile de unde atâția haiduci și răufăcători vestiți au plecat la spânzurătoare.

Își umflară poverile în spinare și porniră la vale, spre Oravița română, de unde drumul către casele lor se desprindea la stânga. Trecură de birtul Impărătesc și de cazarma honvezilor, când se întâlniră cu șiruri de oameni, care duceau în amândouă mâinile vedre, câni de tinichea, oale și cărcege de pământ. Oamenii se clătinau și din vedrele lor fără de echilibru se vărsa conținutul — toată strada mirosea a rachiu — dar se vedea că ei se grăbeau să ajungă cât mai departe cu prada.

— De unde vii domnule, întrebă Pavel pe unul în haine nemțești când ajunseră sub un felinar.

Cel întrebat nu răspunse, își lăsă capul în jos și își iuți pașii. Mai încolo le ieși în cale o figură care lălăia vesel.

— Dela Pomărie vii, ortacule?

Omul lăsă vedrele din mână, se uită lung la Pavel, apoi izbucni într'un hohot de râs, care umplu strada.

— Ce? Ai plecat să te muți în miezul nopții? Ori te-a scos nevasta din casă cu ușă cu tot?

Se rezemă cu spatele de o poartă și așa râdea. Ghiorghii stătea retras mai la o parte.

— Cu nevasta, ai? continuă figura veselă. Io am chitit-o pe a mea. I-am dat o litră de răchie, că azi toată ziua a fost țircus ¹⁾ la mine. De, a fost cam greu până am băgat spirtul în ea, a cam sgâriat. Acum doarme ca scăldată. Dar du-te acasă și pune ușa la locul ei, că ți se bagă cineva în casă. Nu vezi? Vremile sunt tulburi.

Pavel începu să vorbească, dar guralivul nu-l lăsa. Ridică vedrele și-i îmbie:

— Beți cât puteți, că mai este la pomărie. Duceți-vă și voi acolo, că veți vedea ce n'ați mai văzut. Și eu văzui ceva, ce-mi plăcu.

¹⁾ Circ. comedie.

Plecă lălăindu-se în largul trotuarului. După câțiva pași se opri și strigă:

— Ascultă de mine, du ușa acas' că nu știi ce se poate întâmpla cu muierea, fir'ar a naibii de muiere. Ce-i în stare ea să facă din bietul om, l-a trimis, săracul, cu ușa în spate! Ha, ha, ha!

Pavel dădu din cap.

— E beat turtă, ortacul. Trebuie că are o cățea de nevestă acas', care își bate joc de el.

Ghiorgi simți strânsoarea unui pumn în inimă și plecă înainte cu sufletul mohorît. Ajunseră aproape de biserica unită și când trecură de cotitura uliței, văzură ferestrele caselor luminate de vâlvătaia roșie a unui foc.

— Au aprins Pomăria, țipă Pavel. Să știi că arde Pomăria, asta e ceea ce a spus omul că nu a mai văzut. Să dăm fuga și noi până acolo, să vedem ce e.

Se auziră pușcături, cei doi porniră galop. Zdrâncăneau obezile cuptorului în spatele lui Ghiorgi și-l loveau greu, dar el nu lua în seamă. Semnalul pericolului deșteptă în el tovarășul care a sărit de zeci de ori în ajutorul ortacului prins de vreo năpastă în ocnă. Trecură linia ferată dela capătul satului și coborîră spre grădinile de pruni de către Broșteni, unde, într'o curte largă și cu arbori înalți în ea, societatea și-a zidit cazanele de fiert rachiu, cu bazine pentru comină și cu imense depozite de beutură. Se prăbușiră pe poarta cea mare, deasupra căreia văzură cerul aprins de vâlvătaie. În mijlocul curții de două jughere, între bazine, era aprins un foc haiducesc, cu flacări, a căror limbi lungeau coroana copacilor. În jurul focului forfoteau soldați și civili, paori și țigani, care din când în când intrau în magazii, de unde ieșeau cu vedre de beutură. Fețele erau asudate și roșii de para focului și ochii schinteiau ca tăciunii, sau se închideau obosiți, după timpul care s'a scurs dela venirea lor aci.

Furia oarbă a mulțimii trecuse de după masă peste casele Pomăriei. Prin geamurile sparte au aruncat mobilele din cânțălării și maldăre de hârțoage, cu care alimentau acum focul. Au scos și câteva butoaie din pivniță; soldații au spart doagele de sus cu săcurea și prin spărtură scoteau rachiu cu șapca.

Cei doi aruncară poverile din spate. Ghiorgi slobozi o înjurătură, a treia în ziua aceea. Iși scoase pălăria și își șterse

fruntea; de atâta alergare vinele picioarelor îi tremurau ca la un câne bătut.

— Tu-i mama lui de lucru, sudui încă odată. Pentru asta am alergat de mi-a ieșit sufletul pe gât. Cu atâta osteneală aș fi ajuns la Răcăjdie.

Capul îi vâjia ca un motor, iar în gură simți o uscăciune de moarte. Câțiva soldați cu bluzele descheiate și cu capelele pe o ureche se apropiară de ei cu gamelele în mână. Unul se desprinsese din ceată și ridică pălăria de pe ochii lui Pavel. Când îl recunoscuse, îl pocni cu palma peste umăr.

— Sărvos, ortacule, strigă el, vezi că am venit? Și mi-s sănătos și nu-mi mai pasă de nimic. S'a gătat cu bătaia, acum iar jucăm la nunți acasă. Dar tu ce naiba cauți, de umbli pe la miezul nopții pe aici?

Soldatul se ținea încă bine, dar limba i se cam împiedeca. Pavel rămase un moment nedumirit, apoi fața i se lăți.

— Sărvos, Ioane, chiui vesel strângând mâna întinsă a soldatului. Când ai venit?

— Ieri după amiazi am picat; de două zile stau la Biserica Albă, am venit cu saniteții dela Monastir.

— Și cum ai ajuns la Pomărie?

— Când ne-am dat jos din tren, am văzut că lumea aleargă încoaci, am venit și noi să vedem ce e. Ne-a fost cam sete și găturile noastre erau pline de funingină de trei zile ce am mers cu țugul. Și am rămas, răspunse soldatul răsând. Văd că aici e trai și biușag, nu ca în Serbia.

Se întoarse către Ghiorghi și-i întinse mâna grav:

— Sărvos și tu.

— Sărvos, răspunse Ghiorghi tot așa de grav.

— Asta-i văru-mio, lămuri Pavel. Văru-mio, de-i însurat la Socolari, socru-so lucrează la Anina, la Gustav. Bălăniță îl chiamă, Pătru Bălăniță.

Ghiorghi dădu din cap și scutură mâna vărului. Necazul îi mai trecu, îndată ca auzi de tovarășul dela mina Gustav.

— Il știu pe Pătru. Am venit de multe ori cu el cătră casă. Dar nu lucrăm la un loc.

— Acum veniți dela Anina?

— Dela Anina. Dar am întârziat, că și acolo a fost ceva larmă. Au spart și la Marila. Zice că-i răvoluție.

— E răvoluție, dară n'auzi ?

Focuri de armă răpăiau în fundul grădinii, umplând întunecul de spaimă. Fără să vrea, se strănseră mai la un loc.

— Apoi năroc, vere, că ne-am văzut, închină vărul. Să bem acuma, că este la Pomărie destulă beutură; nu mai cumpără ea prunele cu un sfert de preț dela țărani de acum încolo.

Ciupul merse împrejur. Doi soldați scoaseră revolverele și începură să chiue și să tragă focuri de paradă, a căror pocnete făcură să țiuască urechile lui Ghiorghii. Se apropiară de foc și se așezară obosiți lângă țărani care ședeau și beau deoparte. De cealaltă parte țipau, săltau, beau și cântau țigani. Unul a pus mâna pe o lăută de contraș, pe scăunelul căreia nu se întindeau decât două coarde știrbe. Dar țiganul scutura arcul pe ele, scoțând un brumănit și subliniind sacadat melodia, în care sângele oriental făcea să clocotească accente erotice.

Se însoară Dada
 Se însoară Dada
 Ce-a zice mamuca
 De ea l-a vedea
 Ce-a zice mamuca
 De ea l-a vedea

— Vai, mamuca mea moartă, ce-i simți tu acuma în groapă, că o aduce Dada pe a opta muiere la casă.

Din ochii țiganului lacrimile curgeau șivoiu și suspinele îi scuturau cărlionții care-i ajungeau până la piept, dar urletul său trecu peste orgie ca adierea vântului, care abia fluștură frunzele. Și când începu să se bocească a doua oară, soldații și țărani isbucniră într'un hohot de râs și de sudalme:

— Plânge cioara. Nu plânge cioară, că acum îți face tată-tău o mumă, dar dacă nu-ți place, îți facem noi una, că acum e răvoluție. Uiuuuuu, răvoluție, să trăiască răvoluția, că a băgat în dracii lor pe fraități și pe căprari și pe obrâșterii cu nume pocite.

— Să trăiască răvoluția, urlă Pavel, cu ochii împăinjeniți. Să trăiască pentrucă mi-a adus ușa dela casă, uiuuuuu. . .

— Trăiască, ar fi vrut să strige și Ghiorghii, dar sunet nu ieși din gâtul său și scârba îi năpădi inima. Privi cu ochii buimaci în jurul său și încercă să se ridice. Il opri în loc întrebarea vărului:

— Ia spune, ce ziseși că ți-a adus, Pavele răvoluția ?

Pavel nu mai putu vorbi și vărul se întoarse către Ghiorghii.

— Ce-a spus că i-a adus ?

— I-a a'us o ușă, 'ă o pună la bu'ana cea nouă, se împleteci limba lui Ghiorghii. A a'us-o 'ela Marila.

— Aia care-i rezemată de zid lângă poartă ? Ușoia aia ?

— Aia.

— Dela Marila a adus-o, repetă vărul și curtea răsună de râsul lui. Auziți, frați, a adus ușa în spinare dela Marila. Pavele, Pavele !

Dar Pavel nu mai auzi și nici de sgâțâit nu se mai trezi. Vărul îi aruncă un pumn de țuică în obraz, Pavel însă nu mișcă.

— Asta-i gata, constată vărul. Ce-o fi, când oi povesti acasă că a venit la miezul nopții cu ușa în spinare dela Marila; o să fie un răs, cum n'a mai fost dinainte de bătaie în Socolari. O să-i rămână numele Pavel Ușă, pe vieța întregă.

Ghiorghii simți încă odată pumnul în burtă. Toate începură să se învârtască în jurul lui, focul — par'că erau mai multe focuri, două, patru, cinci, un cerc continuu de foc — bazinele și casele, soldații și țiganii. Se întoarse pe mâni și se ridică, apoi se repezi cu capul spre poartă. Apucă legătura cu obezile și le aruncă pe umăr. Mai auzi odată râsul clocotitor al vărului, răs usturător și larg cât Pomăria, apoi porni cu el în urechi spre drumul care duce la Sasca, prin ploaia care a început din nou.

* * *

S'a trezit că i-e frig. Cu ochii închiși strânse brațele pe lângă piept și începu să-și miște umerii. Simți o durere vie în ei și niște cuie în șale care-l făceau să se îndoiaie de durere. Capul îi atârna plumb; în stomac îl ardea un jeghiu, care se ridica în sus și-i umplea gura de venin. Mânile și picioarele parcă nu erau ale lui.

Deschise încet ochii și privi în jur. Pe frunzele de cucuruz, care atârnavu sfrijite înaintea nasului său, picurii de ploaie străluceau ca lacrimile. Era ziuă de-a-binelea; deși soarele nu sparse decât în câteva locuri culcușul de nori, ea se arăta frumoasă. Nu mai erau norii de ieri, negri și bătuți, a căror frământare ascundea de toate părțile zarea joasă și-ți vârau frig în suflet. Erau nori albi, pătați ușor cu umbre brune, printre care se deschidea, ici și colo, câte un ochiu de cer albastru, Ghiorghii Rață

ședea la marginea unei porumbiști, rezemat cu spatele de o salcie de lângă Niărgă, la doi pași de sat și de casă, cu capul sec și cu un gol în inimă, care se umfla să-i spargă pieptul. Ședea acolo, unde a fugit de ploaie și unde oboseala și beția l-a agiuit. Pe subt un fir de păianjen, întins între doi tulei de cucuruz, pe care roua se înșira în bobi de mărele fine, văzu podul care trece peste apă, în sat, și văzu ceva mai încolo, cu fața către altă stradă, capătul ogrăzii sale, cu șura de lemne în care erau închise cele două capre.

— Acuși trebuie să iese Lena să le sloboadă la mâncare, cugetă Ghiorghii și întoarse capul spre șoseaua pe care auzi bocănit de bocanci cu potcoavă. Doi băețandri, cu pălărie verde și cu peană de păr de porc la ea, treceau spre pod. Soarele care-și ivise ochiul printr'o spărtură de nor, râdea în albeața cămășilor de pe ei, iar pupii din împestriturile dela mâneci și de pe piept parcă doreau să plesnească în floare la mângâierea caldă a lui.

— . . . facem o partie la Rogovan; Dumineca trecută am câștigat patruzeci și trei de crițari. Rogovan are cuglăria ¹⁾ cea mai bună.

— Eh, Văsălă nu știe să bată la popă . . .

Pașii se stinseră în cadență proaspătă. Pe pod se ivi venind din spre sat moș Iacob Bătea, ștaigărul cel bătrân. Pălăria cea nouă de pe capul alb ca neaua, neagră și cu osniile în sus, cismele văcsuite și obrații vinețiți de briciul aspru, toate coborau de sus Dumineca, pe care a lăsat-o Domnul spre odihna trupului și adăparea sufletului. Pe haina neagră și pe pantalonii vârfiți în tureacul cismeii niciun fir de praf. Nici luleaua nu a luat-o între dinți, cum face îndeobște de dimineața până seara, răzbunându-se pentru postul îndelungat din mină. Pășea agale, a sărbătoare, cismele încrețite scârțâiau solemn.

Se opri pe pod și se uită în apa pe care Ghiorghii o bănuie galbenă și turbure ca sufletul său. Moșul dădu din cap și plecă mai departe, cu aceiași pași înceți.

— Se duce la crucea lui Filip, unde se duce în fiecare Duminică de cincisprezece ani, de când a scăpat de un prăpăd, în care au pierit treizeci de ocnari, își spuse Ghiorghii turtindu-se în desiș ca să nu-l zărească moșul. Moșul însă nu avu grija lui, trecu încet și Gheorghii căută din nou spre sat. Dincolo de pod tușa Carolina

¹⁾ Popicărie.

și tușa Săveta au ieșit în fața caselor și sporovăiesc de zor pe maidanul umplut cu nisip. Pe uliță jaluzinele s'au deschis și soarele de toamnă se joacă de-a-ascunsa printre oalele cu flori. Ghiorghi zări și pe Lena în ogradă trecând la capre.

Era Duminică, irevocabil Duminică, prietenoasă și cu soare, așa cum se cuvine unei Duminici și unei zile de sărbătoare.

Ghiorghi plecă ochii și oftă. Văzu imala de pe țăoalele lui și golul din piept îl apăsă și mai tare.

— Ca un porc, constată el și mai repetă încă odată; mi-s ca un porc. Precum porc am fost și astă noapte, când m'am amestecat în porcăriile altora.

Valuri de căldură și de friguri tremurată prin corpul trudit, care scuturară mădulele uscate și se opriră în obrajii pământii, făcând să-i ardă ochii ca jarul, în vreme ce creerii se trudeau să lege firul întâmplărilor de ieri cu ziua de azi. Il năpădiră frânturi de conversații pe care i se păru că le-a auzit cândva, de mult, și întâmplări i se învălmășeau înaintea ochilor, pe care le știa departe și streine de el, dar care totuși se lipeau cu fire nevăzute în sufletul său. Inchise ochii și mai oftă odată. I se păru că vede un foc, cu văpaia ce ajungea sus de tot, până la crengile copacilor și în mijlocul flacărilor un cuptor, negru și rece, care se uita la el dușmănos. Cuptorul. Cuptorul cu care se chinuise o noapte întreagă să-l aducă pentru copii și cu care acum nu știa ce să înceapă. Incercă să-și întoarcă privirea spre el, dar nu putu; vinele gâtului rămăneau înțepenite într'o înclăstare încăpățanată, ce nu voia să cedeze. Dar el știa că cuptorul e acolo, lângă picioare, genunchele său îndoite se sprijinea de una dintre obezile împrăștiate printre mușuroaiele de cucuruz, îi simțea dunga tăioasă adâncindu-se dureros în carne. Intinse piciorul ca să se ferească de atingerea ei și se încordă să se ridice; căzu însă în noroiu. Dumineca asta frumoasă și tristă nu-l lăsa să intre în sat în halul acela.

Inchise din nou ochii, cu capul sprijinit pe coate și se frânse într'o somnolență amară. Atunci văzu pe Lena. Era îmbrăcată în haina vânătoare, cu bete negre și albe, încrucișate în lung și în lat, pe care o purta de vreo opt ani. Se văzu și pe sine. Era în tinda casei și tocmai lăsa de pe umeri legătura cu obezile cuptorului.

— Pentru copii, Leno, zise el cu ochii iscoditori. Să avem unde să facem foc pentru copii iarna. L-am adus dela Marila, unde era a nimănu.

Ochii femeii crescură mari, mari să-l înghită.

— De furat, Ghiorgi?

Sufletul lui Ghiorgi se smunci ca un porumbel, pe care-l năbușă un... pumn amar. Atunci icoana se schimbă. I se păru că nu are la el cuptorul:

— L-am lăsat în cucuruz. O să-l aduc deseară, să nu vadă nimeni.

Ochii aceia mari se umeziră și buzele se crispară într'un plâns sec, când începu rar:

— Ca tâlharii, Ghiorgi, noaptea? Tatăl tău a fost douăzeci și opt de ani om de încredere, până i-a rămas piciorul în ocnă și a căpătat cârje de lemn. Douăzeci și opt de ani a împărțit el simbria ortacilor și niciodată un crițar nu a lipsit. Tatăl meu a avut opt copii, dar în viața lui n'a intrat în vreun cucuruz să ia câțiva glozi ca să-i frigă pe jăratec. Și tu știi cât e de bun cucuruzul copt în spuză. Au crezi că Dumnezeu nu vede pe întunec?

— Să rămână copiii și la iarnă în frig? Dacă m'am chinuit de l-am adus până aici, îl și ridic în odaia mare, se îndârji el.

— Nu-i spor în lucrul de furat, Ghiorgi, și blăstămul ajunge și la copii. Ori vrei să-i arate lumea cu degetul: «Ăsta-i copilul lui Rață, cel care a furat cuptorul dela Marila, de l-a adus în spate până la Sasca?».

Ghiorgi se cutremură. Se sculă să fugă de aci, pentrucă lacrimile nevăzute ale Lenii îl sufocau. Făcu câțiva pași spre râu, dar se opri și se întoarse brusc. Un moment rămase pe loc. Apoi se repezi scrâșnind din dinți la obezile cuptorului împrăștiate pe sârmă și cu lovituri de bocanc, să nu-și mai murdărească mâinile, le svârli pe rând în undele râului. Când isprăvi cu ultima, își șterse fruntea plină de sudoare și plecă pe lângă râu să caute un loc de trecere, unde nu-l vede nimeni și în dreptul gardurilor, peste care va trebui să sară pe rând, ca să ajungă nevăzut în ograda sa.

Când a sărit ultimul gard, cu bocancii în mână, Lena ieșea dela capre cu vadra în care spumega laptele muls proaspăt. Părul ei încărunțit înainte de vreme ieșea de sub cârpă aspru și despletit. Era îmbrăcată în haina vânăta cu bete negre și albe, ce se încru-

cișau în lung și în lat, acea haină, pe care o purta în toată ziua de vreo opt ani și care de atâta spălat și frecat s'a rozolit și s'a spălăcit ca și ochii sub care se adânceau două rânduri de cearcăne. Il văzu pe Ghiorghi, lăsă vadra și rămase încremenită. Gușa imensă de sub bărbie începu să-i tremure, când întrebă cu glas tare:

— Dar bini, Ghiorghi, dar ce-i asta? De ce n'ai venit acasă acasă ca oamenii?

— Am fost... a fost... ie răvoluție... La Marila și la Ora-
vița, gângăvi Ghiorghi cu capul amețit.

— Și te-a lăsat inima să nu vii acasă, la copii, în vremuri de
astea, Ghiorghi? Dacă se întâmpla ceva, cu tine sau cu noi aici,
singuri? Și ce-i cu țoalele tale?

Ochii ei se umeziră. Puse mâna pe colțul sucnei spălăcite și-l
ridică la gură, în jurul căreia cutele se săpau cu amarul lacrimilor
izbucnite.

Ghiorghi stătea în fața ei mutălău, ca un criminal în fața jude-
lui. De atâtea ani trăia cu ea și se înțelegea, câteodată se și sfădeau,
și acuma nu știa ce să-i spună; auzea, dar nu deslușea vorbele
care curgeau ca apa râului în gârla din ocnă, cu gâlgâit trist și
fără culoare. Ridică mâinile neputincios, ca să explice ceva și iar
le lasă. Numai de nu i-ar tremura gușa așa de tare, gândi Ghiorghi,
asta mă mănâncă. Dar gușa continua să tremure și când femeia
de mult a încetat să mai vorbească și când el a intrat cu capul
plecat și în vârful picioarelor în casă, unde copiii mai mici dor-
meau încă. Trei, cei mai micuți, erau în pat, dar ceialalți se culca-
seră pe țoalele așternute pe jos. Singur Pătruș se svârcolea treaz
sub straiul de lână aspră; se vedea că ochii lui mari, umbriți de
boală, de multă vreme au pândit ușa, pentru că deodată se umplură
de lumină, când văzură pe tăticul care întrebă cu glas șoptit:

— Te-ai sculat, puiule?

— M'am sculat, tăticule. N'am putut dormi noaptea asta,
într'una m'a sculat ploaia.

Ghiorghi se așeză pe marginea unui scaun, lângă pat. Și Pătruș
m'a așteptat aseară, n'a putut să doarmă de grijă, gândi el și întinse
mâna spre capul copilului, care se rostogoli vesel până la margina
patului, de unde i se sui pe genunchi. Se cuibări acolo și întrebă
așa, cum s'a așteptat Ghiorghi:

— Tăticule, mi-ai adus un chip?

— Nu ți-am adus, puiule. Ai auzit ce ploaie a fost astănoapte, s'ar fi stricat pe drum. Dar îți voi aduce unul altădată, când voi veni pe vreme bună. Un chip cu înger și cu capră care se joacă într'o livadă verde, așa cum ai văzut tu în cartea lui Pali, al obârfeșterului ¹⁾).

Pătruț nu se mulțumi. Iși lăsă capul pe pieptul tatălui.

— Ai fi putut să-l bagi în traistă.

— N'aș fi putut să-l bag în traistă, că acolo n'ar fi avut loc. Acolo am băgat o pită de ocnari dela Anina. Una neagră, dar bună, așa cum a mâncat-o tăicuțul câteodată, când a avut-o, așa cum a mâncat-o tăticu-tu, la zile mari și la plată.

Vocea lui tremurătoare se întrerupse. Ar mai fi vrut să spună. Dar n'a putut vorbi. O mână nevăzută începu să-l strângă de beregată. Trase traista dela șold și scoase pita din care rupse o bucată. Și când Pătruț, cu ochi lucitori de bucurie, începu să îmbuce din ea, Ghiorghi se aplecă și atinse cu buzele creștetul copilului.

— Puiul tatii, și la iarnă va tremura în tine inima de frig, dar tot e bine că ne-a ferit Dumnezeu de pată și nu ne-a lăsat să rămânem de tot rușinați.

Gândul lui tremură în odaia rece ca o rugăciune sfioasă. Când se ridică, ochii lui păreau umezi; nu se știe, de emoție, sau din cauza pleoapelor injectate și a genelor îmbibate cu praf de stâncă și de cărbune, pentru o viață întreagă.

VIRGIL BIROU

¹⁾ Șef de ocol silvic.

CÂNTAREA ACEASTA DE SLAVĂ

Cântarea aceasta de slavă, cântare
De nimeni știută o cântă într'una
Sub steaua 'ndepărtată fratele tău mare;
Vezi, Doamne, cum crește noaptea mătrăguna?

Și cel care-o cântă, târziu, rățăcește
Pe 'naltele stânci de dorul lui dus.
Așteaptă o clipă și 'n zare privește...
Dar luna de mult, prin cetini, a apus.

Cântarea aceasta de singurătate,
Astăzi în tinda hoții se-aude.
Vezi, Doamne, ca un vânt inima mai bate
Și fruntea și ochii și mâinile-s ude.

CÂNTEC DE INCEPUT DE TOAMNĂ

Amiaza e clară și frunzele cad
De parcă toamna ne-ar binecuvânta.
Odihnitoarea tăcere, mereu,
Inflorește, în taină, fruntea ta.
Minune, minune,
Cântecul cărei paseri să ne adune,
Umbra cărui ceas ce cade la picioare
Când fiecare în tristețea lui moare?
Nimeni nu vine, nimeni nu pleacă,
Odată cu luna ce singură trece...
Ne 'nneacă, mereu, ne înneacă
Indelunga chemare a timpului rece.
Și cei singurateci se mistue 'n dor
De noapte rătăcesc cărări umbrate,
Târziu, când se văd și stelele lor
Ca frunza tremurând peste cetate.
De ce sunt toamne ce nu le uităm
Cu nopți ce așteaptă dimineața cu rouă
În care oboseți de vise mai stăm
Cu fruntea 'ntunecată de mâinile-amândouă?

OID CALEDONIU

ARTHUR RIMBAUD

CAP DE FAUN

Frunzișul — sipet poleit cu fluturi,
Frunzișul șovăelnic ce 'ntrețese
Cerești corole 'n care dorm săruturi
Și-a despicat dantelele alese.

Un faun iscă ochi vioi: pereche.
De dinții albi, flori roșii cad străpunse
Licoare brună sângerând, și veche
Gura, de răs, îi gâlgâie sub frunze.

Când — veveriță — a fugit fricos,
Doar hohotul prin crengi îi mai răsună
Și-l vezi, speriat de-un cântec de botgros,
Blond zâmbet al pădurii, cum s'adună.

A M I N T I R E

I

Izvor senin: ca 'n lacrima copilăriei sarea;
Asalt de trupuri femeiești spre cer — albime;
Mătasea flămurilor de crin pur — mulțime
Sub zidul ce-și aflase 'ntr'o fecioară apărarea.

Joc îngeresc; — nu... rău de aur, grele
Și negre-și mișcă brațele de fragede ierbi. Ea
Intunecată, cerul polog de pat chema
Și umbrele colinei și bolții drept perdele.

II

Eh! Sticla limpezimea-și fierbe 'nnalt!
Intinde pături apa, de aur pal, mobile.
Și rochii verzi și spălăcite de copile
Par sălcii păsăruicilor cu zborul scris în salt.

Mai galbenă ca rubla, pleoapă pură
E calcea apei — cinstea ta casnică, Soție!
Iși pizmuie oglinda domoală, Sfera vie
Din cerurile-amiezii cernite de căldură

III

Se ține dreaptă Doamna pe câmpie.
Umbrela 'n mâini. — Și-i ninge fire pânza;
Strivind sub tălpi umbële, prea mândre pentru dânsa...
Copii citind prin ierburi și flori, o cărțule

Cu scoarțe roșii. Doamne! Acolo, El, precum
 Mii îngeri albi ce se despart să plece,
 Se 'nneacă 'n zarea muntelui. Ea, rece
 Și albă toată 'n goană! pe urma lui, în drum.

IV

Căința ierbii dese și fragede, ce grea e!
 April smălțând cu aur, sfânt, albiile. Șaga
 Șantierelor vecine cu părăsirea 'n prada
 Amurgurilor toamnei ce rodniceau gunoaie.

Cum plânge astăzi Ea, sub metereze!
 Doar plopii briza, sus și-o mai adie.
 Izvoare nu-s, nici sclipăt în matca cenușie.
 În bărci trudesc pescarii nămolul să-și așeze.

V

Batjocură acestui ochiu mohorît de ape
 O, barcă nemișcată! O, mâini prea scurte! Nici
 O floare nu pot smulge: nici galbena de-aici,
 prieteni, nici albastra, leșiilor să scape.

Ah! pulberea din sălcii ce-o aripă-i destul
 S'o 'mprăștie! Sau stuhul dospit, ehei, de când!
 Mi-e luntrea nemișcată și lanțul tras afund,
 În ochiul apei sure, afund, — spre care mâl?

GÂRLA DIN CASSIS

Gârla din Cassis neștiută-și dă dura
Prin văi tainice, unda;
In jur, glasul corbilor vrea par'că gura
Cetelor de îngeri s'ascundă:
Când vânturile 'ncaeră măreț pădurea
De brazi, în care s'afundă.

Totul rostogolește răzvrăt de taine trecute
De bătălii cu arhaic tumult
De foișoare și parcuri cândva 'ntrevăzute:
Aici, pe țarm, de demult
Doruri de hidalgi călători aud, îngropate și mute;
Dar ce 'nviorat vântul l-ascult!

In aste tainițe uite-se orice drumeți:
Vor pleca și mai bărbați.
Corbii mei dragi, cerești trimiși pădureți
Aprigii Domnului Soldați!
Izgoniți pe țăranul viclean și isteț
Care-și ciocnește cupa cu ciumpul de braț.

R U Ş I N E

Atât tăişul nu-i va
Fi spintecat căpăţâna,
Boţ verzui-alb otova
Cu iz proaspăt totdeauna...

(Ah! Dacă El îşi tăia
Buzele, nasul, urechea,
Pântecul! şi-şi părăsea
Minunea pulpelor, perechea!)

Dar nu; eu socot că atât
Cât lama capul nu-i taie,
Cât bolovanii pe gât
Cât în maţe nicio văpaie

Nu-i vor fi ajuns, El, vită,
Puştiu înnăvărit în rele
Nu va 'nceta o clipită
Să trădeze şi să 'nşele.

Ca un cotoi de Munţi Stâncoşi
Va 'nvenina văzduhul tot.
— O, Doamne! să 'nălţăm pioşi
Şi la moartea lui, prohod...

Traducere de ION FRUNZETTI

ÎNCERCĂRI DE TRADUCERI ALE LUI DON QUIJOTE ÎN ROMÂNEȘTE

Suntem, împreună cu vreo două țări din Peninsula Balcanică, singurul popor din Europa care n'are o traducere decentă și întreagă a marelui cârmă spaniolă. Agravant e faptul că noi *ne tragem dela Râm* și împăratul Traian, *bădica Traian*, cum îl numește atât de familiar și elocvent poezia populară, a fost de fel din Italica, de lângă Sevilla.

În ultima vreme, când editorii și-au dat seama de necesitatea traducerii întregi și au primit s'o tipărească, traducătorul n'avea nicio chemare s'o facă. Și astfel ne găsim și azi, deși n'au lipsit și nu lipsesc bunevoînți și competențe, fără un *Iscusit Don Quijote de la Mancha* în vestmânt cuviincios românesc.

Drept e, pe de altă parte, că traducerea lui *Don Quijote* descu-rajează. Frumusețea îi vine, ca și a lui Eminescu, de atât din adânc încât cea mai conștiincioasă încercare de a reda într'o limbă streină ceea ce încântă în spaniolă, rămâne aproape stearpă. Poate de aceea un Caragiale, de o pildă, când a vrut să româniizeze ceva din el, nu s'a oprit la capitolele ce-i alcătuesc frumusețea eternă, ci la episoade fără nicio legătură cu acțiunea principală a romanului, ba chiar de umplutură. Caragiale a prelucrat cu vocabularul din *Schițe și Momente*, capitolul așa zis al *Curiosului Impertinent*, o povestire în care un tânăr își pune la încercare, cu ajutorul celui mai bun prieten, credința prea iubitoarei și virtuosei lui soții Camila. Evident, *la donna è mobile* și rare sunt cazurile în care femeia, oricât de virtuasă ar fi, să nu cadă în păcat atunci când

ispita e prea mare. Cazul n'a fost al Camilei și de aci o serie de întâmplări înduioșătoare sau tragice pe gustul, de atâtea ori regretat, al fericiților noștri bunici.

Surprinzător e cum Caragiale, spirit într-o câtva înrudit cu al lui Cervantes prin humorul mânuit în graiul nostru dacă nu cu aceeași îndemânare a scriitorului spaniol, totuși în deajuns de tăios, n'a fost atras tocmai de capitolele unde comicul țâșnește *caudaloso*, spre a o spune cu o vorbă castiliană, din neuitatele scene quijotești. Caragiale nu s'a apropiat de ceea ce se cuvenea să se apropie din *Don Quijote*, pentru aceleași motive pentru care nici azi eroul *cu chipul trist* nu este destul de înțeles.

Pe de o parte, cum spuneam, fiindcă nicio traducere, nici măcar a lui Franciosini sau Oudin, cu farmecul graiului lor de demult, nu izbutesc să-i prindă taina frumuseții după cum pictorii nu ajung să prindă secretul picturii lui El Greco, pe de alta, fiindcă Don Quijote tot mai continuă să fie socotit obiect de batjocură și râs în loc de admirație și respectuoasă milă.

Și Caragiale oricât de ales suflet și artist a fost, n'a izbutit nici el să vadă în Don Quijote altceva decât ceea ce vedeau cei mai numeroși, anume: un scrântit cu chivăra de mucava pe cap ce se luptă cu morile de vânt și turmele de oi, în hazul copiilor.

Iată de ce traducerile nemuritoarei opere sunt mai de grabă prelucrări pentru tineret, și aceasta nu numai la noi, decât adevărate traduceri.

Anii trecuți, cineva dela noi presupus că are cunoștințe temeinice despre lucrurile spaniole, tot despre *bietul nebun* scria într'un studiu pe cât de lung pe atât de inutil.

Un prieten în a cărui agerime de minte cred, auzind pe cineva vorbind despre Hamlet și Don Quijote, se mira zicând « Ce apropiere poate fi între unul și celălalt? ». Nu l-am învinovățit că nu auzise de admirabilele pagini scrise de Turghenieff, Ramiro de Maeztu și alții despre același subiect, dar l-am învinovățit că nu fusese în stare el cu mintea lui să facă apropierea. Sunt sigur că dacă aceste rânduri îi vor cădea sub ochi, le va medita și-și va revizui părerea.

Numai Miguel de Unamuno, cu inima-i generoasă, cu scânteierile duhului său aprins și însetat de bunătate și ideal, a putut scrie în comentariul vieții *sărmanului nebun*: « Cervantes s'a născut

pentru a-i povesti isprăvile, iar eu pentru a i le tălmăci ». Numai el putea tălmăci atât de mișcător capitolul morții lui Don Quijote. Pentru plăcerea de a-l reciti, îi transcriem aci cuvintele: « Vieața-i vis, de bună seamă; dar spune-ne, nefericit Don Quijote, tu care te-ai deșteptat din visul nebuniei tale, pentru a muri lepădându-te de ea, spune-ne, nu-i oare și moartea vis? Ah, și dacă ar fi vis etern, vis fără vise, nici deșteptare, atunci, drag cavaler, în ce ar prețui mai mult înțelepciunea morții tale decât înțelepciunea vieții? Dacă moartea-i vis, nebunie și numai adâncă nebunie a fost dorul tău de nemurire.

Iar dacă a fost vis și zădărnice, ce dacă nu vis și zădărnice este tot eroismul omenesc, toată opintirea întru binele aproapelui, tot ajutorul pentru cei nevoiași și tot războiul împotriva asupritorilor? Dacă a fost vis și zădărnice nebunia ta de a nu muri, atunci au dreptate pe lume numai cărturarii ca Sansan Carrasco, Ducii, Donii Antonio Moreno, și toți măscăricii, într'un cuvânt, care își fac din bunătate și vitejie un joc pentru a-și trece vremea și omori plictiseala. Dacă a fost vis și zădărnice dorul tău de vieață veșnică, tot adevărul se cuprinde atunci în versurile din *Odiseea*: « Zeii urzesc și împlinesc pierzarea muritorilor pentru ca cei ce vor veni să aibă ceva de cântat ». Atunci da, vom putea zice împreună cu Sigismund, fratele tău « cea mai mare crimă a omului este de a se fi născut ». Dacă așa ar fi, mai mult ne-ar fi folosit să nu mai fi văzut lumina soarelui și să nu mai fi primit în sufletele noastre răsuful vieții ¹⁾ ».

Evident, pentru a se ajunge la asemenea dureroasă și patetică înțelegere, trebuie să fii Spaniol. Trebuie să te călești în dogoarea soarelui nemilos de miază-zi, să te înfioare imensitatea bărăganurilor Manchei și Castiliilor, să te copleșească măreția sălbatecă și înghețată a munților cu spinări ca ferăstraiele, să te sperie umbrele lor uriașe ce se lătesc peste văi, în fapt de seară, aievea unor dihanii apocaliptice sau să ți se înalțe sufletul, în dangăt de clopot, către cerul boltit deasupra săgeților din vârful impunătoarelor turlle ale catedralelor din Burgos și León.

Numai în mijlocul acestor Castilii austere și triste se poate simți cu aceeași intensitate setea de nemurire și dumnezeire, de

¹⁾ Citat după Al. P. Telega, *Unamuno*, Craiova, 1924, p. 30.

dreptate și libertate ce a chinuit în aceeași măsură pe Fray Luis de León și Sfânta Teresa, ca și pe Unamuno, Zurbarán, Murillo, Rodrigo de Bivar ori Don Quijote.

Teoria lui Taine nu și-a pierdut și nici nu-și va pierde actualitatea: opera artistică se împodobește cu însușirile pământului, seminției și împrejurărilor în care și când a fost zămislită.

Noi, Români, oricât de mult aducem la fire cu Spaniolii, rămânem totuși un popor « cuminte, răbdător, omenos și supus », lucru, de sigur, ce nu constituie nicio scădere, mai ales dacă adăogăm că sufletul nu ne-a fost prea des frământat de cine știe ce probleme de deslegat dincoace și dincolo de mormânt. Nici nu am avut de altfel răgazul să ne gândim pe îndelete la așa ceva. Neconținut a trebuit să ne gândim cum să ne apărăm ființa, graiul și pământul acesta blagoslovit, unde ne-a așezat Dumnezeu și pe care veșnic ni l-au jinduit alte neamuri pentru pâinea ce a oferit până acum din belșug tuturor celor ce-l calcă.

Tocmai pământul acesta rodnic, cu dealuri verzi de eglogă, cu munți falnici acoperiți de codri seculari, cu holde și lanuri aurii, cu izvoare limpezi și râuri năvalnice, cu glia doldora de bogății, tocmai pământul acesta, zic, ne-a plămădit sufletul după chipul și asemănarea lui: blând, primitiv, liric, resemnat la nevoie, șiret și hazos la vreme, cu gustul artei senine abia, abia umbrită de melancolie și omenos; a, mai ales omenos. Omenia la Români este mai mult decât umanitatea la alte popoare. Arta noastră populară cât și cultă nu se depărtează peste măsură de aceste trăsături. De ele grăiesc doina cu dorul, iile și fotele, macatele și velințele, ouălele încondeiate și căsuța înnălbită. Pictorii zugrăvesc flori, peisaje, idile, într'un cuvânt, încântătoarea natură românească. Poeții cântă izvoarele și codrii, văile râurilor, cumpăna fântâni, troița dela răspântii (aceasta, în deosebi, constituie predilecția pictorilor), carul cu boi; povestitorii descriu pe țăranul lângă ogorul lui pentru care e în stare să dea cu barda și pe târgovețul în gospodăria-i modestă trăind în frica lui Dumnezeu și cinstea oamenilor. Gândiți-vă ce au făcut altceva, și laudă lor că au făcut așa, cei mai reprezentativi artiști ai noștri și-mi veți da dreptate. Eu nu numesc pe nimeni; s'ar putea întâmpla să uit pe vreunul cu ifose de reprezentativ și mi-ași găsi beleaua.

În zadar s'a propus, pentru a se obține dramatizarea picturii, interzicerea pictării florilor și naturilor moarte, florile vor răsări în tablourile românești cum răsar în fiecare primăvară și în poenile smălțuite de maci, sângele voinicului, sulfina și nalba.

Dar Eminescu ?, veți întreba. A, de sigur, profunzimea tristeții marelui nostru poet ne răscumpără volterianismul în care ne-am învelit sentimentalismul și. . . — de ce nu i-am spune pe nume ? — ușurința, ale cărei roade le-am văzut. Să știți însă că Eminescu este socotit de streini tot ca poetul « codrilor și izvoarelor ». Citiți studiul ce premerge traducerea poeziilor lui Eminescu în italie-nește, de Ramiro Ortiz, și vă veți convinge.

Nu voiui tăgădui că, în ultimele decenii, sufletul românesc a început să tresară din adâncuri. Să sperăm că va continua.

Deocamdată și pentru cuvintele de mai sus, Caragiale când a voit să-și încerce condeiul pe Cervantes, s'a oprit, cum am amintit, la povestea *Curiosului impertinent*, publicată în volumul *Reminiscențe* (București, Ed. *Flacăra*, 1915), sub titlul *Curiosul pedepsit*. Să recunoaștem: l-a mai putut îndemna la alegere și faptul că bucata e de sine stătătoare.

Nu-i vom face însă prea mare vină că s'a sfiit să aleagă spre tradus alte capitole din care s'ar fi putut vedea adevăratul geniu al lui Cervantes și măreția caracterului lui Don Quijote. Gustul și firea lui nu s'au potrivit cu ale geniului spaniol și pace; era în dreptul său să aleagă ce-i plăcea.

Vină îi vom găsi acum pentru altceva, firește, fără să pierdem o clipă din vedere respectul ce datorăm memoriei lui și trainicei opere literare dăruite culturii noastre.

E vinovat Caragiale, nu numai că n'a tradus în adevăratul înțeles al cuvântului, dar nici măcar n'a prelucrat, ceea ce ar fi fost meritoriu, ci că a rezumat. Și ce rezumat !

Intr'o notiță din josul primei pagini a așa zisei traduceri, scrie: « Această povestire se găsește în istoria prodigiosului *Don Quijote de la Mançia* (sic) al ilustrului Miguel Cervantes-Saavedra (1547—1616). Pentru unii povestitori din ziua de astăzi, publicarea unei așa lucrări de artă ar părea o umilitoare ironie, ca și trecerea unui meteor înflăcărat, prin înalt, pe deasupra unor focuri de artificii. Altora însă mai puțin susceptibili, le poate fi de mare folos, luminându-le un moment aspra cale a artei literare ».

Dacă ar fi știut cei ironizați sau cei cărora voia să le lumineze calea artei ce este și ce a scos Caragiale din povestirea lui Cervantes, numai prin aceasta ar fi fost răzbunați cu vârf și îndesat de împunsăturile lui. Cu cele mai bune intenții, maestrul a căzut în păcatul ușurinții osândit la alții. Și-a dat seama de importanța povestirii, a vrut s'o utilizeze spre a arăta ce însemnează artă și... *nascitur ridiculus mus*.

Din notiță nu se desprinde lămurit dacă a folosit un text original sau vreo traducere. Cum însă nu s'a dovedit pe nicăieri că scriitorul nostru știa spaniola, e de presupus că a folosit o traducere, poate pe cea germană a lui Tieck. Dar nici traducerile franțuzești nici cele italinești, care-și merită cu adevărat numele, nu se prezintă cu trunchierile ce și-a îngăduit Caragiale. Traducerea lui N. Vârgolici publicată în *Convorbiri Literare* din 1880 e o lucrare corectă; în lipsă de cine știe ce frumuseți de stil are respectul originalului. Va fi cunoscut-o Caragiale? Mai mult decât probabil și atunci își va fi zis, cu obiceiul lui: « Stai să-i arăt eu d-lui ce va să zică a traduce », și țin-te apoi.

Dar să luăm lucrurile pe rând.

Insuși titlul *Curiosul pedepsit* nu traduce exact pe *Curioso impertinente*. Chiar dacă din conținut reiese că tânărul Anselmo a fost pedepsit pentru curiozitatea nesăbuită ce a avut de a vedea cât rezistă soția lui la ispite, *Curioso impertinente* s'ar traduce mai de grabă prin *Curiosul nesăbuit* decât altfel.

Caragiale n'a avut răbdarea să traducă sau n'a înțeles (nici pentru el lucrul nu e cu neputință) rostul cuvântării prin care Lotario încearcă să-și convingă prietenul să renunțe la planurile lui. Prețuirile despre femei și de ce nu se cade să fie puse la încercare, chiar când nu sunt de cea mai proaspătă noutate, nu trebuiau lăsate de o parte pentru eleganța și limpezimea în care le-a spus Cervantes. Oricând, nu-i de prisos să se citească rânduri ca acestea: « Socoate, prietene, că nu-i diamant pe pământ mai de preț decât femeia cinstită și castă și că toată cinstea ei stă în numele bun ce are în lume. Dacă soția ta este așa, cum nu se poate mai bună și cum tu știi prea bine că este, de ce vrei să-i pui la îndoială adevărul? Gândește-te, prietene, femeia este ființă nedesăvârșită; nu trebuie să i se așeze în cale piedici spre a se lovi de ele și a cădea, mai vârtos cată să i se dea de o parte și să i se

curețe drumul de zgronțuri, pentru ca fără greutate să alerge ușoară spre a prinde desăvârșirea ce-i lipsește și care stă în a fi virtuoaasă. Povestesc naturaliștii că hermina e o vietate cu blana foarte albă; vânătorii, când voiesc s'o vâneze, se folosesc de un șiretlic: știind locurile pe unde trece și umblă, i le mănjesc cu noroiu, apoi, prin chiuituri, o gonesc într'acolo; sosind hermina la noroiu, se oprește și se lasă să fie prinsă și robită mai de grabă decât să treacă prin noroiu și să-și piardă și murdărească albul blăunii, pe care și-o prețuește mai mult decât libertatea și viața ¹⁾ ».

Femeia onestă și castă e hermină, virtutea cinstei întrecând chiar albul și curățenia zăpezii; cine vrea să n'o piardă, ci s'o păstreze și aibă, să se foloasească de alte mijloace decât cele folosite cu hermina; să nu i se așeze dinainte noroiul darurilor și al măglicselilor amantilor săcâitori, căci, poate, și chiar fără poate, nu are

¹⁾ Mira que no hay joya en el mundo que tanto valga como la mujer casta y honrada, y que todo el honor de las mujeres consiste en la opinión buena que dellas se tiene; y pues la de tu esposa es tal, que llega al extremo de bondad que sabes? para qué quieres poner esta verdad en duda? Mira, amigo, que la mujer es animal imperfecto, y que no se le han de poner embarazos donde tropiece y caiga, sino quitárselos y despejalle el camino de cualquier inconveniente, para que sin pesadumbre corra ligera a alcanzar la perfección que le falta, que consiste en el ser virtuosa. Cuentan los naturales que el arminio es un animalito que tiene una piel blanquísima, y que cuando quieren cazarle los cazadores, usan deste artificio: que, sabiendo las partes por donde suele paar y acudir, las atajan con lodo, y después, ojeándole, le encaminan hacia aquel lugar, y así como el arminio llega al lodo, se está quedo y se deja prender y cautivar, a truco de no pasar por el cieno y perder y ensuciar su blancura, que estima en más que la libertad y la vida. La honesta y casta mujer es arminio, y es más que nieve blanca y limpia la virtud de la honestidad; el que quisiere que no la pierda, antes la guarde y conserve, ha de usar de otro estilo diferente que con el arminio se tiene, porque no le han de poner delante el cieno de los regalos y servicios de los importunos amantes, porque quizá, y aun sin quizá, no tiene tanta virtud y fuerza natural, que pueda por sí mesma atropellar y pasar por aquellos embarazos; y es necesario quitárselos y ponerle delante la limpieza de la virtud y la belleza que encierra en sí la buena fama. Es asimesmo la buena mujer como espejo de cristal luciente y claro; pero está sujeto a empañarse y escurecerse con cualquiera aliento que le toque. Hase de usar con la honesta mujer el estilo que con las reliquias: adorarlas y no tocarlas. Hase de guardar y estimar la mujer buena como se guarda y estima un hermoso jardín que está lleno de flores y rosas, cuyo dueño no consiente que nadie le pasee ni manosee: basta que desde lejos y por entre las verjas de hierro gocen de su fragancia y hermosura.

atâta virtute și tărie încât să izbutescă singură să le înlătore și să treacă peste asemenea piedici, dimpotrivă să i se netezească drumul, așezându-i-se dinainte neprihănirea virtuții și frumusețea ce cuprinde renumele bun. Femeia bună e aidoma oglinzii de cleștar limpede și lucitor; de îndată ce o atinge un răsufu cât de mic, se aburește și înnegrește. Cu femeile oneste trebuie să ne purtăm cum ne purtăm cu moaștele: să le adorăm fără să le atingem. Femeia bună trebuie păzită și îngrijită ca o grădină plină de flori și trandafiri al cărei stăpân nu îngăduie nimănui să le calce și să le pipăie, ajunge ca de departe și printre zăbrele de fier să se bucure de aroma și frumusețea lor ».

Toate aceste frumoase lucruri și multe altele la fel, în totul vreo zece pagini, unde se amintește de versurile lui Ariosto :

Pensò e poi disse: ben sarebbe folle
 Chi quel che non vorria trovar, cercasse.
 Mia donna è donna, ed ogni donna è molle:
 Lasciam star mia credenza come stasse.
 Sin qui m'ha il creder mio giovato, e giova:
 Che poss'io migliorar per farne prova ?¹⁾

ce grăesc de aceeași poveste, se reduc la Caragiale la scarbedele (în credința lui sprințare) rânduri: « Cum ? a urmat Lotario, mai blând... E adevărat ce mi-ai spus ? Vrei să ispitesc eu pe nevastă-ta !... Dar tu, nenorocitul, o crezi cinstită și fericirea ta atârnă dela această credință ! pentru tine e bine să se întâmple ceea ce nădăjduiești, ceea ce dorești, adică să rămână femeia cinstită : și cinstită are să și rămână, eu de asta nu mă îndoesc... Atuncea, spune-mi, ce ai câștigat ? Nimic alt, fără numai căința veșnică... Să nu-mi spui că nimeni altul n'are să știe. Tu, tu, singur o să-ți amintești totdeauna, că fără niciun cuvânt ai supus la ocară pe cea mai curată soție; tu însuți ai să te mustri fără 'nce-tare, fără să te mai poți bucura o clipă de dragostea ei; fiindcă un glas tainic îți va șopti mereu, spre a-ți amări vieța zi și noapte, că nu mai ești vrednic de așa bucurie... ».

Reducerile sau tăieturile, pretinse deseori de editori, s'au practicat regulat; de ele se plâng autorii deși poate nu sunt totdeauna

¹⁾ *Orlando furioso*, cântul XLIII.

vătămătoare; uneori apar de-a-dreptul necesare, cu deosebire în operele teatrale.

La drept vorbind, o traducere bună trebuie să fie până la un punct o prelucrare; trebuie să i se lase și traducătorului anume libertate. Are și el sufletul lui, stilul lui, când e scriitor ce-și respectă scrisul, și, fără să vrea, lucrând, și le pune în funcțiune. Ideal ar fi ca între tradus și traducător să existe potrivirea aceea de temperament și gusturi care să îngăduie colaborarea armonioasă. Lucrul a fost și e cu puțință între scriitorii aceleiași epoci, predominată pretutindeni de aceleași sentimente, aceleași idei și aceleași tendințe. Renașterea, clasicismul, romantismul, simbolismul și-au avut spiritele gemene în toate țările. Lucrul e mai greu pentru traducerea clasicilor de către contemporani.

Azi lumea vrea dinamism, vrea să ajungă repede la desnodământ, nu mai are timp să citească pe îndelete cum se citeau odinioară la flacăra feștili sau a lumânării de spermanțet descrierile lungi, tiradele retorice, exercițiile de stil, deși tocmai în ele, de cele mai multe ori, stă frumusețea operei. Periodul maestuos, cu șerpuiți sau cute de togă ori *peplum*, este anacronic. Stilul literar trebuie să meargă și el în pas cu viteza mașinării moderne.

Caragiale, cu toate că a scris în vremea tramvaielor cu cai și a primelor încercări de sboruri cu aeroplanul ale lui Bleriot, a presimțit reforma și a tradus în... galop.

Cele patruzeci și mai bine de pagini mari, câte au capitolele cu povestea *Curiosului* în textul original, Caragiale le-a redus în românește la douăzeci mititele. Simțitoare reducere, nu?

Dar nu numai atât. Părându-i-se prea șters rolul de traducător, s'a gândit să-l învețe el pe Cervantes (dacă ar fi trăit) cum ar fi trebuit ticluită povestea. De astădată tatăl spiritual al Coanei Zoîțica ar putea intra în rândul celor despre care Van Tieghem scrie: « ils ont presque tous la manie présomptueuse de vouloir réformer leurs auteurs; ils s'arrogent le droit absolu de vie et de mort sur leurs pensées, en adoptant les unes et en proscrivant les autres »¹⁾, ceea ce-i oarecum rizibil din partea oricui.

¹⁾ P. Van Tieghem, *l'Année littéraire comme intermédiaire en France des littératures étrangères*, Paris, 1917, p. 17.

De bună seamă Caragiale era partizanul lui Le Tourneur care, în privința traducerilor, are următoarele păreri: « Mon intention a été de tirer de l'Young anglais un Young français, qui pût plaire à ma nation, et qu'on pût lire avec intérêt, sans songer s'il est original ou copie. Il me semble que c'est la méthode qu'on devrait suivre en traduisant les auteurs des langues étrangères, qui, avec un mérite supérieur ne sont pas des modèles de goût. Par là, tout ce qu'il y a de bon chez nos voisins nous deviendrait propre, et nous laisserions le mauvais que nous n'avons aucun besoin de lire ni de connaître »¹⁾.

Este teoria compensației care îngăduie traducătorului să schimbe forma autorului. A fost adoptată în Franța aproape în tot cursul veacului al XVIII-lea și aplicată mai ales operelor englezești, alcătuite după un gust ce nu se potrivea cu firea și gustul Francezilor.

Nici operele spaniole nu sunt scutite de asemenea refaceri. Bérault-Bercastel se scuză că a trebuit să lase de o parte în traducerea *Călătoriei distractive* a lui Quevedo, unele amănunte ce nu se potriveau cu « delicateța modernă »²⁾.

Preocuparea de a plăcea cititorului îndeamnă pe Prévost să întocmească traducerea lui *Sir Charles Grandison* al lui Richardson, așa cum mărturisește în aceste rânduri: « Sans rien changer au dessein général de l'auteur ni même à la plus grande partie de l'exécution, j'ai donné une nouvelle face à son ouvrage par le retranchement des excursions languissantes, des peintures surchargées, des conversations inutiles et des réflexions déplacées »³⁾.

Caragiale nu numai că suprimă parantezele, monoloagele sau dialogurile lungi, dar schimbă chiar trăsăturile esențiale ale operei și personajilor.

Iată, spre pildă, soția lui Anselmo, Camila a cărei virtute trebuie pusă la încercare prin Lotario, prietenul nedespărțit al celui dintâiu.

¹⁾ Prefață la trad. *Les Nuits d'Young*, par M. Le Tourneur, Paris, 1769.

²⁾ *Voyage récréatif de Quevedo*, Paris, 1756. *Avertissement*.

³⁾ Prévost, *Nouvelles lettres anglaises ou Histoire du chevalier de Grandisson, par l'auteur de Pamela et de Clarisse*. Amsterdam, 1758. *Préface du traducteur*. Citat de Paul Hazard în *Revue de littérature comparée*, 1921.

La început, în cartea lui Cervantes, apare împodobită cu toate însușirile unei soții ideale: e frumoasă, credincioasă, modestă, iubitoare, gospodină, supusă bărbatului. Respinge cu discreție, așa cum îi este firea, insinuările lui Lotario, evită prilejurile ce i-ar putea apropia, înștiințază pe Anselmo să se întoarcă fără zăbavă acasă « pentrucă după cum îi șade rău oștirii fără general și castelului fără castelan, tot așa, dacă nu și mai rău, îi șade femeii măritate și tineră fără bărbat ». De îndată însă ce a mușcat din mărul păcatului, se preschimbă ca prin farmec; e de nerecunoscut.

Ea învață pe Lotario cum să amăgească pe Anselmo pentru a-i îndepărta orice bănuială. Când acesta din urmă stă ascuns după ușa odăii unde se joacă între ea, Lotario și Leonela tragi-comedia onoarei lui, se înțeapă cu pumnalul, se bleastemă, se învinovățește într'un meșteșugit monolog cu atâta prefăcută sinceritate încât bietul bărbat păcălit iese din ascunzătoare pentru a i se arunca la picioare și a o adora ca pe sfântă.

În prelucrarea lui Caragiale, Camila, după ce și-a pătat cinstea, se transformă într'o femeie fără voință, într'o unealtă în mâinile slujnicei Leonela care urzește ițele dramei. Tot Leonela închipue scena amintită mai sus.

Lotario, de asemenea, în opera lui Cervantes, deși și-a trădat prietenul și e cuprins de patimă, păstrează o ținută, nu-și pierde orice urmă de demnitate, luptă între patimă și datorie, dându-și seama că săvârșește o mișelie.

La dramaturgul român nu mai păstrează nicio măsură: « a rugat-o în genunchi, a vărsat lacrimi, s'a tăvălit la picioarele ei, pe care i le-a atins cu fruntea ca ieșit din minți, și, zi de zi, și tot așa, și iar așa... până când... ».

Toate aceste lucruri sunt spuse în *Don Quijote* astfel: « În sfârșit, i se păru că trebuia, în timpul și locul ce-i îngăduia lipsa lui Anselmo, să întetească asediul cetăței și astfel îi atacă semeția cu laude aduse frumuseții, fiindcă nimic nu cucerește și nu deschide calea spre întăritele meterezuri ale frumoaselor ca însăși vanitatea servită în graiul lingușirii. În adevăr, el, cu atâta iscusință săpă pe dedesubt stâncă neclintirii, cu astfel de meșteșuguri încât de bronz să fi fost Camila și tot s'ar fi dărâmat la pământ. Plânse, se rugă, o dăruie cu daruri, o măglisi, stărui, se prefăcu Lotario cu atâta simțire, cu atâtea dovezi de adevăr, încât spulberă sfiala

Camilei și birui asupra a ceea ce mai puțin gândea (să biruiască) și mai mult dorea (să aibă) » ¹⁾).

Meritau aceste rânduri pe cât de frumos scrise pe atât de pline de adâncă și dreaptă observație, să fie șterse și înlocuite cu ce am văzut în povestea lui Caragiale? Răspunsul îl va da cititorul, noi credem însă că nu.

Olivier Brachfeld se plânge într'un loc că un catalan își permite prea multă libertate cu traducerea unor versuri din Racine, pe care iată-le în față cu traducerea învinuită:

Ma soeur, quelle voix nous	Qui na veu tant agradable
appelle?	Germanes, s'es fet oïr?
J'en reconnais les agréables	Es nostra Reyna adorable
sons.	
C'est la Reine.	Qui n's crida; anem la servir.
Courons, mes soeurs, obéissons,	A son ordre sempre amable
La Reine nous appelle:	Cuytem, anem obeir ²⁾ .
Allons, rangeons nous auprès	
d'elle.	

Cum se vede, vina Catalanului este doar că a șterșat un vers, condensându-le pe celelalte fără să le schimbe câtuși de puțin înțelesul. În fond, o nevinovăție.

Dacă aceasta e libertate, atunci ce să zicem noi de câte își îngăduie spiritualul nostru scriitor când fiecare pagină din Cervantes e rezumată în cel mult cinci rânduri?

Lecția pe care a vrut s'o dea confracților săi români, n'a fost nici înaltă nici de artă, pentrucă, pe lângă cele amintite, mai lasă să i se strecoare din condeiu și câte un rău sunător *că cu*.

¹⁾ Finalmente, a él le pareció que era menester en el espacio y lugar que daba la ausencia de Anselmo, apretar el cerco a aquella fortaleza, y así, acometió a su presunción con las alabanzas de su hermosura, porque no hay cosa que más presto rinda y allane las encastilladas torres de la vanidad de las hermosas que la mesma vanidad, puesta en las lenguas de la adulación. En efecto, él, con toda diligencia, minó la roca de su entereza, con tales pertrechos, que aunque Camila fuera toda de bronce, viniera al suelo. Lloró, rogó, aduló, ofreció, y fingió Lotario con tantos sentimientos, con muestras de tantas veras, que dió al traves con el recato de Camila, y vino a triunfar de lo que menos pensaba y más deseaba.

²⁾ Cfr. *Les traductions catalanes de Racine, Revue de litt. comparée*, 1932, p. 595.

În această libertate de a traduce oricum, ce nu mai este privită azi pe nicăieri cu ochi buni, Caragiale a fost premers la noi de părintele literaturii noastre moderne, de I. Eliad Rădulescu. El încearcă pentru prima dată să ne prezinte un *Don Chișotu* român¹⁾, mai bine zis, să ne dea un rezumat întreg al lui *Don Quijote*.

Eliad mărturisește că a tradus din « franțuzește », după lucrarea lui Florian care, la rândul lui, urmează moda veacului ce pretindea adaptarea la gustul francez. În *Inștiințarea* din fruntea primei ediții a traducerii, din 1799, Florian scrie « Neputând da într'o traducere idee completă de feluritele pasagii, am preferat să le suprim, și la fel am procedat cu altele care deși sunt frumuseți în original, în franțuzește ar părea lucruri greoaie »²⁾, și-și cere apoi scuze cititorului de libertățile ce și-a îngăduit în lucrarea sa.

Sunt cu atât mai de regretat prescurtările lui Florian, făcute uneori fără nicio noimă, cu cât traducerea lui a slujit celor mai mulți traducători streini și a contribuit astfel la cunoașterea scâlcăciată a romanului lui Cervantes.

De bună seamă, Eliad va fi folosit-o tocmai pentru că era prescurtată; almintreli, italianizant cum îl știm, avea la îndemână traducerea lui Franciosini Fiorentino, cea dintâi și cea mai completă alcătuită în italienește.

Ca și Florian, Eliad lasă de o parte dedicația către ducele de Bejar precum și toate sonetele premergătoare și începe cu *Prologu al lui Michael Cervantes*. De ce a întrebuițat el pe Michael când în spaniolă e Miguel, în franceză Michel și în română Mihaiu, n'aș putea ghici.

« Leneșe cititor — zice — am trebuință să-ți jur că această scriere este cea mai frumoasă, cea mai desăvârșită, cea mai plăcută din toate cărțile? Din nenorocire, tu știi foarte bine că dupe faptă cunoaște cineva pe *făcător*. Ce alt ar fi putut produce un duh atât de puțin cultivat ca al meu, decât un *sujet* deșănțat, *stravagant*, fără șir, fără rânduială, plin de închipuiri ce n'au *plesnit*

¹⁾ *Don Chishot dela Mancha* (Din Scrierile lui M. Cervantes). Tradus în românește din franțuzește (după Florian) de I. R., București, în tipografia lui Eliad, 1840.

²⁾ *Don Quichotte de la Manche*, traduit de l'Espagnol par Florian, Paris, An. VII (1799.) *Advertence du traducteur*.

nimănu prin gând? Apoi când va fi la o adică, eu scriu în temniță, și locul acesta, zău, nu inspiră nici de cum ».

Socotim că e necesar să transcriem aci și textul spaniol și pe cel franțuzesc pentru a se vedea cum tălmăcește și românul și francezul.

Cervantes spune: « Desocupado lector, sin juramento me podrás creer que quisiera que este libro, como hijo del entendimiento, fuera el más hermoso, el más gallardo y más discreto que pudiera imaginarse. Pero no he podido yo contravenir a la orden de naturaleza; que en ella cada cosa engendra su semejante. Y así, qué podía engendrar el estéril y mal cultivado ingenio mío sino la historia de un hijo seco, avellanado, antojadizo, y lleno de pensamientos varios y nunca imaginados de otro alguno, bien como quien se engendró en una cárcel, donde toda incomodidad tiene su asiento y donde todo triste ruido hace su habitación? ».

Iată și textul francez: « Lecteur oisif, tu me pourras bien croire sans en jurer, que j'eusse bien désiré que ce livre, comme fils de l'entendement, eût été le plus gaillard et le plus ingénieux que l'on eût pu imaginer; mais je n'ai pu contrevenir à l'ordre de nature, selon lequel chaque chose engendre sa pareille. Et par ainsi, que pouvait produire mon esprit stérile et mal cultivé, sinon l'histoire d'un enfant sec, endurci, fantasque, rempli de diverses pensées, jamais imaginées de personne, comme celui qui s'est engendré en une prison, où toute incommodité a son siège, et là où tout triste bruit fait sa demeure? ».

Nu-i așa de greu de constatat că scriitorul francez urmează vorbă cu vorbă textul spaniol, deși nu va întârzia să-și dea arama pe față chiar în prolog, scuturându-l de toate citatele latinești strânse de Cervantes pentru a ironiza pe cei ce-și alcătuiesc cărțile cu ele spre a părea savanți.

Eliad, dela primele *toccate*, cum se zice în muzică, schimbă tonul. Și, dacă ar fi să nu-l cruțăm de nimic, ar trebui să însemnăm că *gallardo* și *ingenioso* și franțuzeștele *gaillard* și *ingénieux* nu se pot traduce cu *desăvârșit* și *plăcut*, ci cu *țanțoș* și *iscusit*, desăvârșit și plăcut fiind sp. *acabado*, fr. *achevé*, sp. *agradable*, fr. *agréable*.

Fără să împingem atât de departe migăleala, oricui sare în ochi că preschimbă cu un rând mai la vale întreaga frază spa-

niolă: « pero no he podido yo contravenir a la orden de naturaleza que en ella cada cosa engendra su semejante », redată în franceză prin: « mais je n'ai pu contrevenir à l'ordre de nature, selon lequel chaque chose engendre sa pareille » înlocuind-o cu: « Din nenorocire, tu știi prea bine că după faptă cunoaște cineva pe făcător » care nu exprimă deloc intenția autorului.

Nici nu ne gândim să întreprindem o confruntare amănunțită a textului lui Eliad cu cel spaniol sau francez; o astfel de lucrare ar fi mai de grabă de prisos.

Poligraful român continuă cum a început, cu vorbe și aduceri din condeiu — *făcător, sujet, stravanant, damicelă, madamioară, amarat cavaler, parolistă de Maritornes, tălănița, coșemar, bălăbănirea, arțăgăit, marafeturi d'ale demoazelei, în așa chip tracta pe dama sa, sabia a făcut odată fâstâc și s'a întors de-a'ndaratele, și-a făcut o silă să se scoale* etc. — intrate de mult în vocabularul humoristic.

Are adesea construcții de strein ce vorbește stricat româna: « dar cu o mână ce trebuie să fie de vreun uriaș, don Chișot răsturnă într'ânsul băutura și zice în urmă peste tinichea vre o sută de tatăl nostru, născătoare, crezu, unind din preună cu fiecare rugăciune și semne de cruci și de binecuvântare. Dupe ce sfârșiră acesta, nerăbdător de a cerca vârtutea balsamului, înghiți fără a se mai opri toată rămășița care nu putuse încăpea în tinichea, adică ca o jumătate de pintă ».

Eliad nu ajunsese să fie supărat de efectul urât al cacofoniilor; se întâlnesc la tot pasul de felul următoarei: « Dumneata nu-ți iei seama, zice, *Sanko că dacă cavalerul. . .* ».

Intr'altă parte scrie: « Eu știu dela un autor tainic că cavalerul soarelui căzând într'o cursă, se văzu subt pământ în lanțuri în mijlocul vrăjitorilor săi, și că acolo îi deteră o frecătură cu zăpadă și nisip care pe aci era să-l facă să crape ».

Sub pământ în niciun caz vrăjitorii nu puteau să-i dea frecătura cu zăpadă, deoarece sub pământ nu-i zăpadă și apoi frecătura nu-i de loc frecătură.

În textul spaniol lucrurile sunt spuse aci așa: « le echaron una destas que llaman melecinas, de agua de nieve y arena ». Cuvântul *melecina* însemna, pe vremea lui Cervantes, clistir, purgativ. Așa explică dicționarele vorba și așa o explică și Rodríguez Marín, cel

mai autorizat comentator al lui *Don Quijote*: « *Melecina*, voz hoy en desuso, vale tanto como *clister* o « *yuda* » ¹⁾. Traducătorul francez, mai prudent, scrie: « une de ces médecines qu'on appelle d'eau de neige et de sable », fără să precizeze dacă doctoria este purgativ sau « frecătură ».

Numește balsamul lui Fierabras ²⁾ balsam de *fer abras* și pe drept cuvânt ne-am putea întreba împreună cu Sancho: « Ce dănănaie o fi aia ? ».

Din numele lui Reinaldos de Montalban face două: Rinald și Montovaun.

Numeroasele poezii presărate de Cervantes în *Don Quijote*, în traducerea lui Eliad n'au aproape nicio legătură cu conținutul celor spaniolești care imită când arcadismul lui Sannazaro, când gongorismul, când petrarchismul lui Garcilaso și Herrera.

Intr'un fel Eliad imită pe genialul spaniol, pentru că *stanțiile* lui sunt stihuri alcătuite după gustul vremii, poezii ce nu se depărtează prea mult de compozițiile Văcărescului sau primilor romantici. Bunăoară versurile:

Tristă turturică, ce gemi în pustie ?
 Ce nenorocire ți-a putut răpi
 Dulcea, credincioasa, tânăra soție ?
 Ai ramas jelindă și nu poți muri.
 D'a noastre suspine pustiul răsună;
 Inima-mi și soarta este ca a ta;
 Vino, păsărică, vom plânge împreună:
 Singur sunt pe lume și nu mai pociu sta;

ar trebui să corespundă versurilor auzite (cap. XXVII, p. I) de *moș popa* și de *jupân Nicolae*, bărbierul, când steteau la umbră de codru în așteptarea lui Sancho:

¹⁾ Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*, edición y notas de Francisco Rodríguez Marín, Madrid, 1922, vol. II, p. 19.

²⁾ Fierabras este numele unui cavaler de care se pomenește în *Historia caballeresca de Carlomagno* publicată de Nicolas de Piamonte. Aci se spune (cap. XVII) că balsamul este același cu care a fost îmbălsămat trupul lui Cristos când a fost coborât de pe cruce și așezat în mormânt. Rodríguez Marín, dela care împrumutăm aceste amănunte, adaugă: « Y así sucedió, en efecto ». *Op. cit.*, I, p. 234.

? Quién menoscaba mis bienes?

Desdenes.

? Y quién aumenta mis duelos?

Los celos.

? Y quién prueba mi paciencia?

Ausencia.

De ese modo, en mi dolencia

Ningun remedio se alcanza,

Pues me matan la esperanza

Desdenes, celos y ausencia.

În franțuzește se păstrează, dacă nu ordinea cel puțin înțelesul
întreg al versurilor spaniole:

Qui fait que mes biens diminuent?

Ce sont les dédains qui les ruent

Contre bas; et quels durs malheurs

Augmentent mes tristes douleurs,

Bourrelles de ma fantaisie?

Les soupçons et la jalousie;

Mais qui sait éprouver ma longue patience?

L'absence.

En mon deuil ainsi je m'éprouve,

Et ne trouve

Aucun remède et nul confort,

Puisque le sort

Au vouloir de la patience,

Des soupçons jaloux, des dédains et de l'absence

Me font périr

Et mourir.

În românește nu rămâne nimic nici din cele spaniole nici din
cele franțuzești.

Negreșit, nu putem, nu ne este îngăduit să judecăm truda lui
Eliad cu criteriile de azi, după ce atât s'a înaintat în curățirea,
explicarea și înțelegerea textului nemuritoarei opere. Pentru vre-
mea lui este de ajuns și atât cât a dat.

Am reținut aci câteva din puzderia de abateri ce și-a permis numai pentru a mă simți împăcat în conștiință, îndemnându-mă să cred că am făcut lucrurile cum trebuie.

Și apoi aș fi nedrept dacă i-ași tăgădui un fel de povestit hazliu, curgător, românesc, poate chiar prea românesc, din care pricină se schimbă și aci firea personagiilor și se spulberă și ce brumă de atmosferă spaniolă mai rămăsese în prelucrarea după gustul francez a lui Florian. De un singur lucru, pe care îi era ușor să-l împlinească și pe atunci, îl voiu învinui însă cu tărie: a prescurtat și cele L de capitole câte a scos Florian din LII ale părții I și n'a tradus și partea II, tot așa de frumoasă dacă nu și mai mult ca partea I a lui *Don Quijote*.

După Eliad Rădulescu își încearcă penița pe *Don Quijote* un hispanizant recunoscut, St. N. Vârgolici. De astădată este vorba de un specialist care chiar dacă pare a se ajuta și de un text strein, se întemeiază vădit pe unul spaniol.

St. N. Vârgolici nu-și mai permite prelucrarea și mai ales românizarea lui Eliad, fără a izbuti însă să hotărască pe urmaș (Caragiale) să-i calce pe urme. Încearcă până și imitarea periodului larg, maiestuos, al stilului lui Cervantes.

Că nu prea are norocul să obție aceleași efecte, lucrul este iarăși adevărat.

N'aș putea preciza dacă Vârgolici procedează așa înrăurit de reacțiunea ce se produsese în Apus împotriva libertății fără nicio limită în traducere sau ajunsese singur la concluzia respectării originalului.

Fapt e că reacțiunea pomenită se produce în Apus, încă din veacul al XVIII-lea. Aproape paralel cu Florian se susține că traducătorul are datoria să înfățișeze pe autor așa cum este, fără a încerca să-l facă să apară așa cum ar trebui să fie.

Nu mai este vorba de a plăcea cititorului, ci de a-l instrui, de a-i da puțința să judece singur literaturile streine. Traducătorului nu-i mai este îngăduit să întocmească « nici după vederile lui, nici după gustul veacului sau al nației lui, lucrările pe care-și propune să le traducă »¹⁾. Opera traducătorului se aseamănă cu a istoricului: amândoi trebuie să țintească, mai presus de orice, la

¹⁾ Goujet, *Bibliothèque française*, 18 vol. Paris, 1740—1756, t. VIII, p. 35.

adevăr. « Un traducător nu poate suprima defectele autorului său, după cum un istoric nu trebuie să ascunză greșelile eroului studiat »¹⁾.

« Traducătorii să se convingă odată pentru totdeauna, că în versurile lor noi nu căutăm duhul lor cât pe al scriitorilor originali ai căror interpreți se fac »²⁾.

Luându-și însărcinarea de a documenta pe cititor asupra unor lucrări streine, traducătorul nu scapă de răspundere nici față de autor. Cu el să se poarte smerit; să nu încerce să perfecționeze originalul și nici să nu se rostească asupra însușirilor sau defectelor lui.

Intr'un cuvânt, i se pretinde de astădată traducătorului de a renunța la el pentru a fi altul; pe cât cu puțință să adopte tonul, graiul, stilul, sentimentele, afecțiunile și firea autorului pe care-l traduce. A prescurta sau a lungi o lucrare înseamnă deopotrivă a nu fi credincios textului. « A traduce cinci versuri prin unsprezece, mi se pare că e tot una cu a nu acorda nicio importanță originalului. A spune atâtea lucruri pe care el nu le-a spus, nu-i așa că înseamnă să te substitui originalului și să publici lucrarea sub numele tău ? »³⁾.

Printre cei mai înfocați partizani de atunci ai fidelității verbale, trebuie citat Turgot. Vorbind de traduceri, de care se interesa mult, are dispreț « pentru domnii cari-și închipuesc că înfrumusețază pe autor împrumutându-i ideile lor. « A les entendre, le plus grand mérite d'un traducteur consiste à ne point traduire; plus ils se sont éloignés du génie de leur auteur, plus ils s'applaudissent de s'être conformés au génie de notre langue »⁴⁾.

După aceste criterii, și pentru a ne mărgini numai la *Don Quijote*, încep să apară în toate graiurile europene încercări de traduceri ale marei cărți. Spre a fi drepecți, se cuvine să recunoaștem că *Don Quijote* a avut parte încă din primele decenii după apariție, de două dintre cele mai complete și credincioase lucrări, retipărite apoi de nenumărate ori până aproape de 1900: este vorba de traducerea italiană a lui Franciosini Fiorentino și de cea franceză a lui Oudin și Rosset.

¹⁾ Sélis, *Satires de Perse*, Paris, 1776. Préface.

²⁾ *Année littéraire*, 1779, vol. V, p. 7.

³⁾ Quenneville, *Virgile à Jacques Delille, ou Dialogue des morts sur la traduction des six premiers livres de l'Enéide*, Paris, 1805, p. 8.

⁴⁾ *Oeuvres* (éd. G. Schelle, 5 vol. 1919), vol. III, p 57.

În Franța, apare traducerea Monseniorului de Launoy ¹⁾, mult mai completă decât toate cele precedente, pentru că nu suprimă niciun capitol, dă traducerea întreagă a pasajilor suprimate sau prescurtate de traducătorii anteriori, și când se găsește dinaintea unei fraze sau unui pasaj cu neputință sau foarte greu de tradus, dă versiunea cum se pricepe, dar pune în notă textul original pentru cei ce, cunoscând graiul spaniol, și-ar fi putut da seama de frumusețea stilului lui Cervantes.

În 1884 se reia și se desăvârșește în vederile vremii, traducerea lui Oudin și Rosset, năzuindu-se să se realizeze dorința lui P. Mérimée de a se da un *Quijote* « tradus cum l-ar fi scris Cervantes dacă l-ar fi gândit în franțuzește » ²⁾.

Tot așa de credincioasă textului este și traducerea engleză a lui John Ormsby, făcută în 1885 ³⁾, cât și cea germană a lui Ludwig Braunfelds ⁴⁾.

Pentru a merge în pas cu vremea, St. N. Vârgolici încearcă traducerea lui *Don Quijote*, ostenindu-se pe cât i-a stat în puteri să respecte textul original ⁵⁾.

Cum spuneam, Vârgolici cunoștea destul de bine spaniola și s'a servit pentru traducere de ediția lui *Don Quijote*, « con las notas de Pellicer, Clemencin », făcută de *Libreria Espanola*, în

¹⁾ *L'ingénieux chevalier Don Quixote de la Manche*, t. I., A. Paris, chez Th. Desoer, 1821.

²⁾ Citat de G. Martin del Río y Rico în *Catálogo bibliográfico de la Sección de Cervantes de la Biblioteca Nacional*, Madrid, 1930, p. 167.

³⁾ *The ingenious gentlemen Don Quixote of la Mancha by Miguel de Cervantes Saavedra*. A translation with introduction and notes. By John Ormsby, London, 1885.

⁴⁾ *Der sinnreiche Junker Don Quijote von der Mancha*. Von Miguel de Cervantes. Uebersetzt, eingeleitet und mit Erläuterungen versehen von Ludwig Braunfelds. Verlag von W. Spemann, Stuttgart, 1884.

⁵⁾ *Convorbiri Literare, Curiosul Nepriceput*, epizod din D. Q. XIV, 413, 451. *Captivul*, episod din D. Q., XVI, 336, 384, 437. *Don Quijote*, trad. după Cervantes, XVIII, 219, 283, 483; XX, 901, 1023; XXI, 43, 173, 281, 357, 459, 601, 725, 816, 905, 1011; XXII, 161, 369, 509, 707; XXIII, 275, 351, 429, 517, 599, 785, 897, 984, 1079; XXIV, 71, 152, 263; anii 1884—85 și 1887—1892. La valorosul studiu al lui Ramiro Ortiz, *Per la storia dei contatti ispano-rumeni (Archivum Romanicum, Roma, 1937)*, e de făcut rectificarea că nu se găsește niciun fragment de tr. din *Quijote* în C. L. din 1905, 906, 907.

1857, la Madrid. Lucrul se poate ușor dovedi: notele date de hispanistul român sunt exact aceleași — puține și nu dintre cele mai bune deși ediția se laudă că le-a împrumutat dela Pellicer și Clemencin, meritoși cervantiști ai veacului trecut — ale volumului Bibliotecii Spaniole. Așa se face că traduce vestitele cuvinte *duelos y quebrantos*, piatra de încercare a tuturor comentatorilor lui *Quijote*, cu *oase și picioare de vită*. Din nota spaniolă s'ar putea crede că *duelos y quebrantos* înseamnă ceea ce a bănuț traductorul român. Dar iată amândouă notele:

Cervantes nota la económ'ica mezquindad con que vivían los hidalgos manchegos, convirtiéndose en salpicón para cena los restos de carne de la comida; y segun Pellicer, llamabase *duelos y quebrantos* la olla menos sustanciosa y agradable, que producía la carne acecinada de las ovejas muertas desgraciadamente en la semana, y que los pastores al fin de ella presentaban a los dueños del ganado, quienes, quebrantados los huesos, los guardaban para usos domésticos, y particularmente para el puchero del Sábado, en cuyo día se observaba riguroso ayuno en toda España con motivo de la batalla ganada contra los moros en 1212, en Las Navas.

În unele sate din La Mancha era obiceiul ca păstorii să aducă la stăpânii lor vitele ce mureau peste săptămână, sau se primejduia în alt mod oarecare. Din carnea lor scoasă de pe ciolane, se făcea păstrămuri, cum se fac și azi, iar din ciolane și din picioare se făcea supă Sâmbăta, după bătălia de Las Navas (1212). Această mâncare se numea *duelos y quebrantos*, din cauza durerii ce pricinuia stăpânilor împușinarea turmei lor și sfârmarea ciolanelor.

(C. L., 1884-85, XVIII, 219).

Nu ne este îngăduit să învinovățim pe Vărgolici că n'a știut ce fel de mâncare însemnau pe timpul lui Cervantes aceste blagoslovite *duelos y quebrantos*. Chiar dacă Franciosi se apropiase de adevăr, încă de pe atunci, traducând în italiană cu *frittate rognose*, numai acum în urmă s'a ajuns să se știe, mulțumită cercetărilor marelui cervantist Rodríguez Marín, că mâncarea de

Sâmbătă a lui Don Quijote erau jumări cu șuncă. Ne-o spune lămurit Lope de Vega în versurile

Que me mate una sartén
 Con sus duelos y quebrantos,

cât și următoarele și mai lămurite:

... para una cuitada
 Triste, mísera viuda
 Huevos y torreznos bastan,
 Que son duelos y quebrantos ¹⁾.

Nu vom învinovăți iarăși pe hispanistul român că uneori confundă pe *ante* cu *antes* sau că înțelege pe dos unele pasagii cum este următorul: « ... con todo esto es tan delicada la honra del casado que parece que se puede ofender aun de les mismos hermanos cuanto más de los amigos... », pe care îl traduce astfel: « ... pentrucă, deși prietenia bună și adevărată nu poate, nici nu trebuie să fie întru nimic prepuelnică, cu toate acestea onoarea este lucru atât de gingaș, încât pare că nu se poate vătăma chiar nici de frați, cu atât mai mult de prieteni ».

E limpede: Cervantes a vrut să spuc că cinstea însuratului poate fi vătămată chiar de frați, pe câtă vreme Vârgolici zice: « nu se poate vătăma chiar nici de frați ».

În schimb e neexact tradus *lanza en astillero* cu *lance în tindă*, știut fiind că *astillero* în spaniolă înseamnă *panoplie*, și uneori șantier naval, *rastrel*; și ni se pare exagerat sau peste măsură de românizat să redai pe *calzas de velludo* prin *nădragi de catifea*. Un hidalg din veacul al XVII-lea în nădragi și încă de catifea, e prea nepotrivit.

Fără să ne mai oprim la alte mărunțișuri, nu ne sfiim să afirmăm că traducerea lui Vârgolici, atâta câtă este, își merită într'adevăr numele. Dovedește din partea autorului destulă cunoaștere a graiului castilian și fidelitate textului. Până și versurile pedestre și trunchinate, nu se depărtează de text. Iată, spre pildă, pe cele dela începutul capitoului XLIII, ajuns XXXII în lucrarea română:

¹⁾ Cf. *Don Quijote*, ed. Fr. Rodríguez Marin, Madrid, 1927, I, p. 51.

Marinero soy de amor	Sunt marinarul iubirii,
Y en su piélago profundo	Și 'n adâncul ei ocean
Navego sin esperanza	Eu plutesc fără nădejde
De llegar a puerto alguno.	De-a ajunge la liman.
Siguiendo voy a una estrella	Merg cătând la o steluță
Que desde lejos descubro,	Ce-o descopăr pe azur,
Más bella y resplandeciente	Mai frumoasă decât toate
Que cuantas vió Palinuro	Câte-a văzut Palinur.

Pentru că n'a schimbat decât un vers, se cade să trecem cu vederea traducătorului nostru erudiția cu care se fălește aci, citând după ediția pomenită versurile din *Eneida*, unde este vorba de Palinur, primul cârmaciul al flotei lui Eneas.

În ce privește înțelegerea spiritului marei cărți și a nuanțării stilului întrebuițat de Cervantes, Vârgolici nu s'a arătat tot atât de priceput. De aceea se și oprește la episoade ce aproape nu au legătură cu acțiunea de căpetenie a romanului. Pentru a pipăi gustul publicului, traduce întâi povestirea *Curiosului nesăbuit* de unde, de sigur, a luat-o Caragiale spre a o prelucra, așa cum am văzut, și pe urmă dă pe a *Captivului*, unde Cervantes își povestește robia din Algeria. Numai la câțiva ani reia traducerea dela început, firește, cum au făcut cei mai mulți, fără sonetele promergătoare, fără dedicația către ducele de Bejar și, mai ales fără atât de frumosul și indulgent ironicul *Prólogo* al lui Cervantes către cititori. Pretențios apoi își intitulează fragmentele: *Traducerea lui Don Quijote de la Mancha*, când nici el nu dă, în totul, decât 38 de capitole din 52 ale primei părți. De partea II-a, poate și mai frumoasă decât cea dintâi, parcă nici nu a auzit. Și traduce totul: graiul blând ironic al lui Cervantes când comentează dela el, gongoricul și pedantul al cavalerismului, pitorescul și țărănescul al lui Sancho și Terezei, elegantul și italianizantul din povestirea *Curiosului*, picarescul al galeoților, arcadicul al păstorilor și păstoriițelor, etc., în același ton șters, fără culoare, fără nuanțe, în care începuse să pătrundă atât de uritul *deja*.

Acesta e marele păcat al lucrării lui St. N. Vârgolici, păcat ce nu i se poate trece tot așa de ușor cu vederea ca și celelalte, pentru că a făcut dovada că era în stare să lucreze mai bine.

În sfârșit ¹⁾, în 1916, când s'a prăznuit al treilea centenar dela moartea genialului scriitor, *Noua Revistă Română*, din 16 Aprilie a aceluiași an închină evenimentului un număr întreg. Găsim aci, pe lângă cea dintâi interpretare adâncită a minunatei cărți a lui Cervantes, făcută documentat și în spirit înnoitor de eruditul profesor și academician D. Caracostea, și traducerea cap. IV din p. I, datorită lui N. Ciotori.

După câteva explicații ce adaogă în josul paginilor, am fi porniți să credem că s'a servit pentru traducere de aceeași ediție de care se slujise și Vârgolici. Ii era ușor, pentrucă o avea la îndemână în Biblioteca Academiei Române. N. Ciotori mărturisește însă că s'a folosit de ediția Academiei Spaniole, din Barcelona, 1911. Noi ne îndoim că stăpâna castiliana în astfel de chip încât să fi putut folosi un text spaniol. Și iată de ce: dela primele cuvinte săvârșește greșeala de a traduce vorbă cu vorbă expresia: *el gozo le reventaba por las cinchas del caballo* = îi țâșnea bucuria prin chingele calului. Românul când vrea să spuie că e foarte bucuros de ceva, zice, spre pildă, că nu mai poate de bucurie, sare în sus de bucurie sau, în sfârșit, că umblă prin al noulea cer, chiar dacă e călare, iar nicidecum că-i țâșnește bucuria prin chingi. Așa zice Spaniolul, cum am zice noi că umblăm prin al noulea cer. Ludwig Tieck, în traducerea germană a lui *Don Quijote*, săvârșește aceeași greșeală de a traduce vorbă cu vorbă aceeași expresie: *dass er fast vor Entzücken den Sattelgurt seines Pferdes zerriss*. Și atunci? . . . Am socotit inutil să mai controlăm dacă celelalte greșeli ale autorului român seamănă cu ale lui Tieck. Dar oricâte libertăți și-ar fi permis și scriitorul german — și și-a permis destule — nu credem să fi tradus *lanza* prin *prăjină*, cum face N. Ciotori. Orice ediție critică a lui *Quijote*, pentru a nu lăsa nedumeriri asupra faptului

¹⁾ Cervantes, *Don Chihote povestit pentru tineret* de P. Reboux, în rom. de J. Leonard, București, 1919; Cervantes, *Quijote, minunata poveste*, fără nume de tr., București; Cervantes, *Vieța și aventurile viteazului și nobilului Don Quijote*, de L. S., Buc., 1910, nu pot intra în cadrul studiului nostru. Nu sunt nici traduceri, nici prescurtări, nici prelucrări; sunt însăilări fără nicio noimă, destinate, zice-se, copiilor. Lucrarea dată de editura Georgescu-Delafras (Buc. 1935) sub numele de tr. a lui *Don Quijote*, măcar că cuprinde amândouă părțile, e mai prejos de orice critică. De ajuns să spunem că traducătorul n'a știut ce însemnează nici măcar *manchot*, sp. *manco*, și în loc de *ciung* a tradus cu *orb*!

că țăranii în Spania umblă la munca câmpului înarmați cu sulite, cum este cazul aci, explică: « En tiempos de Cervantes, todos los hombres salían de sus casas armados con lanza o espada ». Dacă N. Ciotori ar fi utilizat un text spaniol, ar fi avut explicația și nu i s'ar mai fi părut curios că țăranul Haldudo era înarmat cu lance și nu cu prăjină.

Tot așa de ciudat ni se pare că hispanistul nostru n'a fost în stare să traducă corect următorul pasaj ușor de înțeles: « Respondió el medroso villano que para el paso en que estaba y juramento que habfa hecho (y aun no habfa jurado nada), que no eran tantos »; . . . In loc să zică: « Fricosul țăran răspunse că pentru impasul în care se găsea și jurământul ce făcuse (și încă nu jurase nimic) nu erau atât . . . » scrie: « Fricosul de țăran răspunse că *pe picioarele pe care îl țin* și pe jurământul pe care-l făcuse (și el încă nu jurase nimic) nu datorează atât ». . . Pe lângă nefireasca concordanță a timpurilor verbelor, socoate că *para el paso en que estaba* trebuie înțeles: *pe picioarele pe care îl țin!* De asemeni traduce *sahumados* și *sahumerio* prin dobândă, departe unele de altele ca griva de iepure.

Dacă am sta să-l descoasem mai amănunțit, cine știe ce i-am mai descoperi! Pentru un singur capitol, atâtea greșeli și tot ni se par prea multe și gogonețe.

Și cam la atât se reduc încercările de traducere ale lui *Don Quijote* în românește: va trebui să recunoaștem că nu sunt nici prea multe nici prea bune.

Evident, traducerea lui *Don Quijote* e grea, mai ales în limba noastră în care literatura religioasă din veacul al XVII-lea abia se înfiripează când apare (1606) *Don Quijote* în Spania. Dacă ar fi să credem pe Cejador y Frauca, traducerea operei, nu numai în română, dar în toate graiurile ar fi aproape imposibilă, căci iată ce scrie: « Realismul lui *Don Quijote* e alcătuit din zugrăvirea societății spaniole; dar cum avea să izbutească s'o înfățișeze dacă nu cu ajutorul celei mai curate vorbiri castiliene care închide în ea caracterul, idiosincrasia și felul de a gândi al Spaniolilor? Faceți să vorbească pe Sancho, Samson Carrasco, Tereza Panza și pe galeoți în franțuzește și vor fi un Sancho francez, o Tereza Panza franceză, un Carrasco francez și galeoți francezi. Iată de ce *Don Quijote* rămâne cu desăvârșire intraductibil. Doar ideile sunt tra-

ductibile : o veste oarecare o răspândesc toate gazetele lumii a doua zi după ce s'a întâmplat faptul : coloarea locală a unui graiu e de netradus. Graiul e sufletul unui popor, poartă pecetea caracterului său, felul lui de a gândi și a simți, iar când acest graiu e mănuit de un artist de talia lui Cervantes, care-l culege viu din căminuri, de pe corăbii, din hanuri și de pe arie, acest graiu poartă în el tot realismul ce dă preț operei de artă, și în traducere e cu neputință să nu-l piardă. Eu nu ajung să văd un Sancho sau o Tereza Panza vorbind franțuzește ori englezește : din traducerile rele ies la iveală un Sancho și o Tereză fără culoare, din nicio țară, dintr'o altă lume necunoscută ; din cele bune un Sancho și o Tereză franceză sau engleză : și acest Sancho și această Tereză nu sunt Sancho și Tereza create de Cervantes. Nu în zadar se amintește că în opera de artă forma alcătuiește elementul integrant ba chiar elementul de căpetenie al frumuseții ei. Realismul lui *Don Quijote* rămâne de netradus, pentru că e intraductibil graiul neaoș spaniol al personagiilor lui. Și graiul unui popor se numește *idioma* tocmai pentru că e propriu unui popor, de netransmis și deosebit de al altor popoare »¹⁾).

Disperată concluzie ! Dar peste măsură de exagerată.

De atâția ani de când trăiesc în intimitatea celor 669 de personaje, mai mari ori mai mărunte, câte apar și dispar în nemuritorul roman, niciodată n'am avut impresia că mă găsesc printre lume streină. Dimpotrivă, credeam că sunt al șapte sutelea din nesfârșitul șir. De aceea mi-am făcut din *Quijote* cartea de căpătâiu. De aceea azi, în mijlocul acestei lumi îndurerate, în afară de marele și nefericitul nostru Eminescu, caut și aflu consolare în cărțile lui Cervantes. Cu zâmbetul milos cu care a acoperit din înălțimea-i morală toate adversitățile ce l-au încercuit în viață, îmi aduce pace în suflet, mă face să uit grijile și mă ajută să port mai neîn-covoiat povara vieții.

Când intră Sancho, în zori, în Toboso, să ducă Dulcineii epistolă dela cavaler și latră câinii de după garduri, se deslușește turla bisericii în abureala dimineții și o găsește pe Dulcinea cu banița pe cap vânturând grâul ; când Don Quijote stă seara, în jurul focului, de taifas cu ciobanii în mijlocul codrului ; când se

¹⁾ Cejador y Frauca, *La lengua de Cervantes*, Madrid, 1905, I, p. 545.

aude huruitul morii în tăcerea adâncă a nopții; când Tereza își destăinuște grijile de gospodină și naivitățile de țărăncă șireată; când taica părintele, cum ar zice Eliad Rădulescu, umblă cu blândețe să aducă pe calea adevărului pe sârmanul fermecat de cărțile de cavalerie; când, în sfârșit, stăpânul dă sfaturile acelea atât de înțelepte scutierului ce luptă veșnic între gândul la oala cu fiertură și dorul de nume bun, atunci, mărtusisesc nu mă simt deloc între lume necunoscută.

Sufletul omenesc, oricât ar fi de deosebit dela popor la popor, se întâlnește pretutindeni în foarte numeroase trăsături asemănătoare. Dovadă temeinică superstițiile, aceleași și la europeni și la triburile africane.

Vor fi, de sigur, în *Don Quijote*, situații, ființe, episoade, stiluri ce nu se întâlnesc în vieța și graiul românesc, dar cu simțire și dragoste și pe acestea ni le-am putea apropia, fără să le schimonosim prea mult. Oricât de vie culoare spaniolă are cartea lui Cervantes, tot s'ar găsi mijloace să nu i se piardă pe de-a'n-tregul în românește.

Va fi grea traducerea lui Don Quijote în graiul nostru, dar nu o socotim imposibilă.

AL. POPESCU-TELEGA

TEXTE ȘI DOCUMENTE

LEGĂTURILE LUI VITTORIO IMBRIANI CU ROMÂNII

I

Aniversarea de anul trecut (27 Octomvrie 1940) a centenarului nașterii lui Vittorio Imbriani, mă făcuse să nădăjduesc că voi putea da la lumină cu acest prilej așteptatul epistolar familiar, pe care-l adun de mult timp și care cuprinde scrisorile lui, adreseate celor mai buni prieteni, de când avea zece ani până la sfârșitul vieții sale. Dar greutățile editoriale ale momentului m'au constrâns să amân încă publicarea acestui volum, care conține pagini de vie frumusețe, bogate în adâncă omenie și în delicate, deși adesea contrare, sentimente, dintre cele mai mișcătoare, care au ieșit vreodată de sub pana sa.

Stând în așteptare, între timp, pentru a nu lăsa să se scurgă fără nicio amintire o astfel de aniversare, îmi face plăcere de a pune în relief una din perioadele mai puțin cunoscute, dar nu, prin aceasta, mai puțin importante, ale vieții lui Imbriani, aceea a studiilor sale din tinerețe, săvârșite în străinătate; în timpul acesteia se formă și se întări caracterul, cultura, într'un cuvânt, personalitatea atât de caracteristică a acestui puternic și, în aparență, ciudat talent, care exercită încă atâta farmec asupra unui public din ce în ce mai vast de cititori. Dintre acele perioade, cea mai însemnată este aceea a șederii la Berlin, prin natura studiilor pe care le urmă aici și prin calitatea prieteniiilor pe care le făcu: între ele, demnă de o particulară observație, acuma, este aceea foarte sinceră pe care o legă cu un grup de tineri români ¹⁾, toți aproape de aceeași vârstă cu el; aceștia erau aici, ca și el, pentru a-și completa studiile sau a se perfecționa, și cu unii din ei a întreținut, de departe, o lungă și afectuoasă corespondență. Această familiaritate nu a fost, cum vom vedea, fără influență, la rându-i,

¹⁾ E destul să notăm numai pe : Iacob Negruzzi, Titu Maiorescu, Nicolae Kirițescu, dintre cei mai cunoscuți.

asupra direcției și evoluției ideilor politice ale tânărului Imbriani. Și a-i reevoca amintirea îmi pare nu numai interesant, căci aproape tuturor va apărea ca o revelație; dar și foarte oportun tocmai acum când sufletul român reînnoit, după un dureros chin de rătăcire, simte iarăși nevoia de a strânge și mai mult legăturile de frăție cu Italia, ca o reînțoarcere la origina comună. Deoarece tocmai în documentele pe care le avem despre acele relații de prietenie se află o învederată mărturie despre acea constantă tendință pe care urmașii coloniștilor lui Traian au nutrit-o totdeauna către sora latină mai mare, în care simțeau că se regăsesc pe ei înșiși, că regăsesc mândria neamului, noblețea originii, rațiunea morală, așa spune, a propriei existențe.

Această mărturie ne-a fost păstrată în vreo zece scrisori adresate, în 1862 dela Berlin, lui Imbriani, de către Matei Sturza din principii din Miclăușeni, aparținând uneia din cele mai vechi și nobile familii de principii domnitori din Moldova, care, din secolul XVI încoace, participase la toate vicisitudinile istorice, civile, militare și culturale ale țării sale. Ele sunt, din nenorocire, singurele păstrate dintr'o corespondență mai copioasă și mai lungă ce a avut loc între Imbriani și câțiva din acei tineri români și care ar fi de cel mai mare interes a o putea cunoaște în întregime.

Acei tineri — și erau mai mulți, dintre care unii destinați apoi să ocupe posturi însemnate în viața literară și civilă a țării lor, depășind cu numele lor chiar hotarele — formau un fel de familie temporar transplantată de pe țărmurile Dunării pe pământ germanic: așa de strâns legați trăiau cu toată felurimea studiilor, ocupațiilor și a locuințelor fiecăruia. Conștienți și, prin aceasta, mândri și orgolioși de origina lor română, iubind cu pasiune patria, ușor au legat strânsă prietenie cu Imbriani, tânăr de mare talent, fiu și nepot de patrioți foarte curați, patriot el însuși, fiindcă îmbrăcase uniforma de voluntar în campania din 1859 pentru Independența patriei sale; căci el venea tocmai din acea țară de unde aceia se mândreau că se trag și pe care o considerau ca mamă comună și o admirau, nu numai pentru ceea ce fusese în secolele sale de glorie, dar și pentru eforturile pe care le făcea atunci pentru a împlini și consolida unitatea și independența națională: unitate și independență, spre care tindeau cu toate forțele lor și Români. Astfel de aspirații și simțăminte comune palpitau în inimile acelor generoși tineri și din ele își întrețineau discuțiile lor. Din istoria trecutului și din evenimentele zilei scoteau argumente pentru planurile lor și vigoare pentru desbaterile lor patriotice, care însuflețeau reuniunile tinerești în casa fie a unuia, fie a altuia, sau adunările adesea tumultoase ale Societății filosofice berlineze, pe care mulți din ei o frecventau pentru a urma acolo continuarea învățaturii profesorilor lor universitari.

Scrisorile conțin aceste amintiri nostalgice ale vieții studențești berlineze, pe care, ca în niște tablouri, prietenul român o reevoca, descriind vechiului coleg italian ceea ce se petrecea în absența lui; dar mai des revin, cu aspirațiile spre o viață morală superioară, simțămintele de orgoliu pentru origina comună și planurile de a reîntări tot mai mult frăția dintre cele două popoare.

Dar despre aceste sentimente patriotice, de care vibrau inimile acelor tineri, avem din alt izvor o mărturie, care se leagă strâns de aceste scrisori. E un imn compus de Imbriani în primăvara anului 1861, la Berlin, pentru a sărbători origina comună a celor două neamuri italian și român. El va fi fost, de sigur, declamat, sau cântat în cor, la acele reuniuni tineresti, când se făcea mai acut simțită în inimile acelor exilați voluntari nostalgia pentru respectivele patrii îndepărtate și-i exalta mai mult bucuria de a se simți, în țară străină, frați de sânge, de limbă, de afecții. Imn augural și premergător evenimentelor; fiindcă niciodată, mai potrivit decât acum, el nu se cade a fi cântat cu voce tare și în armonie de inimi și țeluri a celor două popoare, în sfârșit, după atâtea furtuni, unite și îndreptate la unison spre un viitor mai măreț, iluminat de strălucirea nestinsă, care iradiază dela Roma asupra întregii lumi.

El fu dedicat unuia din acei tineri români, Gheorghe Petreanu, al cărui nume — spre deosebire de altele devenite celebre și aici menționate fugitiv — revine des în aceste scrisori însoțit de expresii de caldă și mișcătoare afecție și de unanimă admirație pentru calitățile morale și intelectuale, care-i împodobeau persoana. El era printre cei mai intimi și mai iubiți de Imbriani; și câți l-au cunoscut și au fost în relații cu el, nu numai Români, dar și Italieni, ni-l descriu drept un tânăr de o mare inteligență, cu o inimă foarte nobilă, profund iubitor de patrie și pasionat pentru mișcarea politică și socială a timpului; trăgând din aceste calități ale sale cele mai surâzătoare auspicii. Dar istoria nu a păstrat vreo amintire despre el, nici chiar în patria sa, sau cel puțin eu n'am reușit să-l găsesc menționat nici direct nici indirect, deși m'am adresat celor mai eminenti cercetători ai istoriei și literaturii române ¹⁾. Poate a murit și el tânăr; sau vicisitudinile vieții îl atraseră în alte câmpuri de activitate, în care nu a avut modalitatea sau prilejul de a lăsa despre el urme durabile; sau, poate *embrionul său moral*, cum spune cu altă ocazie Imbriani, nu s'a dezvoltat, cum prezisese ră entuziaștii prieteni. Oricum ar fi, iată imnul frăției italo-române, care depășește timpul și împrejurările, care-l inspirară, pentru a se

¹⁾ Nicolae Iorga și Claudiu Isopescu, cărora le mulțumesc aici din inimă. Acesta din urmă s'a oferit, amabil, să întrebe pentru mine chiar și rudele supravieuitoare ale lui Sturza din Miclăușeni.

însera numai bine în evenimentele din zilele noastre; îl redau în întregime după autograf ¹⁾).

Motto-ul în limba română, care-l însoțește, repetă sub altă formă, un proverb din acel popor (Sângele apă nu se face), care are valoare universală și găsește asemănare, prin eternul adevăr pe care-l cuprinde, în expresii analoge dela aproape toate popoarele.

Prietenului Gheorghe Petreanu

Sângele în apă nu se schimbă, de
acea pe frații de un sânge neci timpul
neci loculu nu-i poate desparte !

1. Vlăstar dintr'un neam, pe buzele noastre
Același accent ne pune-armonia;
Talentul ni-i faur acclorași gânduri albastre;
Același ni-i cântul ce-l dă poezia.

Doar un neam suntem,
Un gând doar avem;
Ai Romei copii
In veci vom fi vii.
— România, Italia și Libertatea ! (bis)

2. Și-acele versuri de care Danubiul răsună
Îmi par plămădite pe țărm Gariglianic;
In ele-s plânsul nostru și voioșia nebună,
Mândria neînfrântă de sânge tiranic.

Doar un neam suntem... etc.

3. Nici mi-e străin cine se naște acolo,
Nicănd ! In grabă inimă, brațe-i deschid
Precum unui frate, prieten trimis de Apollo
Pe care-l plânsei ca pierdut de destin-u-i perfid.

Doar un neam suntem... etc.

Berlin, pe Sprea în Prusia,
La 20 Aprilie MDCCCLXI.

¹⁾ A fost publicat și alte dăți, dar copiat după un autograf mutilat și plin de erori, încât sensul îi era profund alterat, de către E. Bacaloglu, *Preuves d'amour, Conférences patriotiques*, Bucarest, 1914; de mine într'un cotidian din Roma și în V. Imbriani, *Critica d'Arte e prose narrative*, a cura di G. Deria, Bari, Laterza, 1937, p. 311. Aici se dă acum pentru întâia dată versiunea exactă după autograf.

Simțirii, pe care o însuflețește acest imn, îi corespund în mare parte și scrisorile lui Matei Sturza, care nu pot fi considerate ca un glas izolat, pentrucă exprimă sentimentul comun al foarte multor tineri români culți. Ba încă, sunt o altă învederată și neasteptată mărturie a existenței acelei tendințe spirituale puternic nutrită la acel popor spre cultura italiană, din momentul în care, după negurile evului său mediu, el se deșteptă — și aceasta a fost datorită tot *Italienilor* — la zefirul civilizației occidentale.

Pentrucă origina romană a neamurilor moldo-valahe, întunecată și copleșită de numeroasele năvăliri și suprapunerii barbare întâmplare în acele regiuni, a fost, cum se știe, descoperită și revelată de cercetătorii noștri umaniști din secolul XV; care, prin cercetări filologice, au recunoscut acea limbă de pură derivare latină, și de origină romană națiunile, care o vorbeau. Această revelație făcu să se nască la ele orgoliul romanității, care fu în stare să le sustragă de sub influența slavo-bizantină, deja foarte înaintată, îndreptându-le hotărît spre cultura umanistă italiană, din care se înălța așa de puternică lumină de romanitate.

De atunci încoace iubirea, mai mult decât atât, nevoia de cultura noastră crescă tot mai mult până la începutul secolului trecut, când, printr'un complex de rațiuni și de fatalități istorice, depinzând de condițiunile particulare ale Țării noastre, fu copleșită, dar nu stinsă cu totul, de influența franceză. În adevăr, când în primele decenii ale celui secol începu o redeșteptare politică și intelectuală mai vastă a neamurilor românești și familiile înstărite din acele țări simțiră nevoia să-și trimită fiii la studii în Occident, Franța, prin puterea sa hegemonică, exercita oficiul de națiune *lumière* în Europa; pe când Italia, din nenorocire încă divizată și supusă străinului și apoi cu totul angajată în mișcările și luptele sale pentru independență, nu era în măsură să ofere nici bunăstare nici liniște acelor tineri doritori de nouă viață spirituală și mai doritori încă de a se regăsi în civilizația latină. Instituțiile cele mai naturale pentru a satisface astfel de cerințe: Universitățile, erau greu accesibile, sau de-a-dreptul închise din cauza situației țării; și acel curent a deviat din albia sa naturală spre alte limanuri mai primitoare, cum puteau fi atunci universitățile din Franța și Germania. Astfel Italia, tocmai în momentul cel mai hotărîtor pentru destinul cultural, și deci și politic, al celui popor ce renăștea pentru o nouă viață, încetă aproape complet de a mai exercita direct influență asupra lui, care era în mod firesc dispus și binevoitor să o primească. Dar nu trebuie uitat, și fie spus aici numai în fugă, că atașamentul și tendința arătate pentru Franța la acea primă redeșteptare a propriei conștiințe naționale a tinerimii române, nu erau provocate atât de mult de hegemonia politică pe care o exercita atunci acea mare națiune în Europa, cât, mai de

grabă, de puținul din lumea romană pe care-l transferase în civilizația sa și care-i atrăgea mai mult pe tinerii studiosi români.

Totuși, chiar în cea mai intensă înfocare francofilă, răsunau ici și colo unele puternice glasuri, pentru a mărturisii pasiunea nemicșorată niciodată pentru cea mai veritabilă romanitate italiană; e destul, în adevăr, să amintim numai pe cei doi tineri, Heliade Rădulescu și Gheorghe Asaki, un moldovean și un muntean, care, adăpați la izvorul înțelepciunii noastre, contribuiră în prima jumătate a secolului trecut să răspândească cu succes în țările lor limba și literatura italiană. Dar nu puțini erau admiratorii solitari care continuau cu tenacitate să nutrească sentimente de simpatie și de frăție pentru Italia, a căror voce era cu atât mai mișcătoare, cu cât era mai spontană și mai desinteresată.

Una din aceste voci este tocmai aceea a tânărului Matei Sturza, care, prin talentul și inima cu care era dotat, era de sigur destinat să reprezinte, ca alți membri din familia sa, un rol însemnat în istoria țării sale, dacă moartea prematură nu l-ar fi stins în floarea anilor. Dar înainte de a examina scrisorile sale, pentru a înțelege bine raporturile sale cu prietenul italian, e nevoie să schițăm pe rioada studiilor la Berlin a lui Imbriani și diferitele relațiuni pe care acesta le legă în capitala prusiană și care exercitară mare influență asupra spiritului său.

Înștiințez cititorii, pentru a mă cruța de a face continui citate în lucrare, că mare parte din informațiile ce privesc această epocă e scoasă din documente fic cu totul inedite, fie insuficient cunoscute.

* * *

Viața vagabondă și nestatornică de exil, pe care Vittorio Imbriani fusese constrâns să o ducă dela vârsta de 8 ani pentru a-și urma familia, fugită din Napoli din cauza cunoscutelor schimbări politice din 48, nu-i îngăduise să urmeze un curs regulat și ordonat de studii; totuși nu-și pierduse timpul fără preocupări mintale. De mic încă vorbea și scria curent franțuzește și fusese apoi îndrumat în studiul limbii germane de mama, și în al limbii engleze de tatăl lui, una călăuzindu-l și în lectura marilor noștri poeți, și celălalt în studiul literaturilor clasice. Cititor pătimaș, la 12 ani rezuma și adnota pe cronicarii și nuveliștii italieni din secolul XIV, adunând din ei voluminoase colecții de citate și note. La 16, nu exista ungher din istoria noastră literară pe care să nu-l fi explorat el, — și nu superficial, — ajutat în aceasta și de o memorie prodigioasă, care-l făcea să rețină durabil și cu claritate tot ceea ce citise chiar o singură dată. Așa că în scurt timp se trezi că posedă o cultură care ieșea din comun, care, departe de a-l mulțumi, îi dădea tot mai îmbolditoare îndemnuri să dorească a cunoaște și a învăța. Toate acestea într'un temperament vulcanic, cum era el,

fantastic și visător, îi măreau neliniștea și nemulțumirea din naștere, provocându-i un chin sufletesc, care începea să preocupe serios pe tatăl lui; el ar fi dorit să-l îndrepte spre o ocupație practică, de care însă fiului îi era silă.

La Torino, unde se transferase familia dela Nice în 1856, avu ocazia să cunoască și câțiva meridionali, prieteni de-ai tatălui său, care exercitară asupra spiritului său o influență hotărâtoare: Bertrando Spaventa, Camillo De Meis și, mai ales, Francesco De Sanctis. Dela tatăl său, poet, literat și jurist, deprinsese seriozitatea studiilor și avusese îndrumare în disciplinele literare și juridice, dar nu ieșise mare lucru din direcția retorică și formalistă imprimată de vechiul școlar al lui Puoti. Luând contact, acum, cu graiul cald, fascinant, de profundă umanitate al lui De Sanctis, văzu deschizându-se o lume nouă înainte-i: un far de vie strălucire începu să-i lumineze tumultul tineresc și haotic al culturii sale, al gândurilor și al aspirațiilor sale. Se legă cu pasiune de neînfrânat de maestru, îi asculta uimit cuvântările, îi citea și colecționa avid scrierile; și când De Sanctis, în Martie 1856, plecă spre Zürich, un gol profund se făcu în sufletul tânărului, care exasperă în el acel simț înnăscut de suferință și neliniște îndărătnică, ce dădea serioase motive de preocupare tatălui său, care vedea pe fiul său (« care are mult talent și inimă, dar care e foarte greu de condus ») că studiază « neordonat », și că, fără a se îngriji de condițiile precare ale familiei », se gândește la vârsta de aur a primelor generații și privește la lună și disprețuește să îmbrățișeze o profesiune care să-i producă o pâine prin muncă onestă; fiindcă nu părea că-și va găsi liniștea până nu va fi ajuns pe maestrul din Zürich, Paolo Emilio, din cauza dificultăților economice în care i se zbătea familia în exil, rezistă mai mult de un an. La urmă, fiindcă fiu-său devenise la Torino melancolic și era sub impresia unei idei fixe, care l-ar fi dus la pieire, dacă n'ar fi încercat să-l vindece de ea, supunându-l aiurea la un serios curs de studii, pentru care arăta pasiune și avea de sigur aptitudine, socoti drept datoriu sa de a nu-i distruge viitorul prin o opunere perpetuă, care fu rațională, cât timp exista o speranță de reușită; dar când văzu că tânărul mergea mai rău și că n'ar fi obținut nimic bun pe acea cale, încercă să-și atingă țelul de a-l educa și instrui în alt mod și-l trimise la Zürich, în Octomvrie 1858, împreună cu De Sanctis, care se întorcea acolo după o scurtă perioadă de vacanță petrecută la Torino, pentru ca « să-și îndrepte sufletul serios să urmeze un curs de studii juridice și să se prepare matur și cu adâncă înțelepciune pentru a îmbrățișa o profesiune ».

În acea « Politehnică », sub călăuză lui De Sanctis, urmă câteva cursuri de filologie, istorie și literaturi moderne, studiind mult, dacă nu anume pentru a răspunde onestei dorințe paterne, de sigur

pentru a căuta să-și satisfacă pofta sa arzătoare de a ști; dar se și distră mult, contractând prietenii și relații de tot felul, pe care apoi le părăsi, în acel orașel din Elveția, pe atunci naturală țară de azil pentru mulți refugiați politici din orice parte a Europei. Dar acele studii și acea viață nu-l îndestulau. Temperament totdeauna nemulțumit de toate și de toți, cu sufletul plin de dorințe vagi și de nea-țins; cu idei politice confuze, dar cu precădere revoluționare și republicane, cu tendințe universaliste, în acel mediu, Vittorio găsea mereu noi motive și noi prilejuri să se înviersuneze mai curând, decât să se calmeze. Incepu să frecventeze cercuri politice și culturale; mai sârguitor pe primele, și între ele pe acelea care se aduna în jurul poetului revoluționar Georg Herwegh — fugar din Germania și auditor al lui De Sanctis la Politehnică — și a soției lui, Emma Siegmund, femeie cu un suflet înalt și cu o viață aventuroasă, înconjurată pe atunci de o dublă aureolă de eroism romantic, pentru că participase la îndrăzneța lovitură pusă la cale prin complotul dela Baden, lovitură condusă de soțul ei în primăvara anului 1848, și pentru că organizase și favorizase fuga romantică a lui Felice Orsini din carcerile Castelului dela Mantova în 1856. Cu ea Vittorio legă o prietenie intimă și sinceră — și am motiv să cred în sensul onest al cuvântului — și astfel a rămas mulți ani în șir, cum demonstrează corespondența lor rămasă ¹⁾. « Prea buna și prea scumpa doamnă Emma » a fost numai afectoasa confidentă a tânărului.

Nu tot atât de oneste au fost în schimb relațiile pe care le-a avut cu alte femei care frecventau același cerc sau altele. Fiindcă în acel mediu turbure și echivoc sub raportul moral, deși frecventat de unii oameni de o mare înălțime intelectuală și de un foarte curat patriotism, Imbriani găsi nu numai hrană pentru aprinsele sale pasiuni politice, dar și vast teren pentru escapadele arzătorului său temperament erotic, pentru multe din acele aventuriere cosmopolite care profesau internaționala comunistă în politică și în morală, suflet și corp.

Războiul din 1858 îl depărtă pentru puțin timp dela acel gen de viață. La primul zăngănit de arme alergă să se înroleze ca voluntar în Divizia Mezzacapo, care opera în Italia centrală. Dar nici desfășurarea, nici încheerea acelei campanii, dela care el se aștepta să vadă cel puțin izbucnind revoluția universală care ar fi

¹⁾ Asupra lui Herwegh, care fusese desemnat de către De Sanctis, când era ministru, la catedra de literaturi comparate la Universitatea din Napoli, a se vedea elegantul și bogatul eseu al lui *A. Belli, Pensiero e atto di G. H., Venezia, 1914*; *F. D. Sanctis, Lettere dall'esilio*, ac. di B. Croce, Bari, 1938, p. 359 sqq; apoi, asupra soției, *A. Luzio, F. Orsini, Milano, 1914*, și *F. Orsini e Emma Herwegh, nuovi documenti* (unde se află și scrisorile foarte frumoase ale lui I. către ea); și *Lettere di F. Orsini*, ac. di A. M. Ghisalberti, Roma, 1937.

trebuit să sgdue popoarele și să răstoarne suveranii; nici scurta experiență de viață militară, făcută în corpul voluntarilor, între care își închipuise că va găsi cine știe ce curăție de obiceiuri și idealuri, nu-l mulțumiră. Și, fiind eliberat, după o scurtă ședere puțin cam furtunoasă în sânul familiei, se întoarse la Zürich cu sufletul și mai în fierbere și cu ideile mult mai revoluționare și antimilitariste decât la plecare. Incepu să-și dea seama că cercul restrâns elvețian nu se mai potrivea cu aspirațiile sale; și-și manifestă nevoia de a ieși din el. Se dedă, deci, la scrierea unei grindine de scrisori părinților, pentru a obține consimțământul și mijloacele să meargă să-și facă studiile la Berlin; și, după îndelungă insistență, sfârși prin a le învinge opoziția. Astfel în mare grabă plecă în direcția aceluia oraș, înarmat cu scrisori de recomandare dela prietenii săi din Zürich pentru cunoșcuții lor de acolo. Avu scrisori chiar și dela prea buna doamnă Emma; aceasta scrisese, între altele, propriei surori Fanhy Piaget, care a fost pentru tânărul napolitan ca o mamă în privința ajutorului și a găzduirii și cu una din fiicele căreia, după nume Anna, el împleti o idilă sentimentală ¹⁾; și prietenei sale Cosima von Bülow, care fu apoi soția lui Richard Wagner ²⁾).

Aceste prime cunoștințe îi folosiră să-i ușureze nu puține relații în viața intelectuală berlineză și să-i deschidă ușile unor saloane politico-literare, frecventate de persoanele culte ale burgheziei mijlocii și în care se discuta despre artă și literatură, dar mai ales de politică în spirit cu precădere ostil direcției autoritare imprimată guvernului său de noul rege Wilhelm. Unul din cele mai faimoase (saloane) era acel vechiu al celebrului literat și diplomat C. A. Varnhagen von Ense, ținut și acum deschis de nepoata-i de soră Ludmila Assing, cunoscută aventurieră, scriitoare și agitatoare politică. Acesteia, în ciuda celor patruzeci primăveri ale sale, Vittorio, abia de 20 ani, îi deveni ceva mai mult decât un simplu prieten, continuând apoi cu diverse întreruperi relațiile în Italia, între 1868 și 1870 la Florența, unde se refugiase ea, chiar când acele primăveri trebuiau să se fi schimbat în melan-

¹⁾ V. Imbriani, *Sette milioni rubati*, ecc., Bari, 1938, p. 171 sqq.

²⁾ E interesant răspunsul Cosimei la scrisoarea de recomandare a prietenei sale, din 31 Mai 1860: — « J'étais inquiète, ma chère Emma, lorsque M. Victor Imbriani m'a remis votre lettre à mon retour d'Autriche... M. Imbriani me paraît mériter tous les éloges que vous faites de lui; le pauvre garçon a du être un peu ébouriffé de notre politique à faire dresser les cheveux sur la tête, et je doute qu'il se réconcilie avec notre bonapartisme. Cependant, comme nous ne sommes point encore en révolution et qu'on peut, moyennant un brin d'éducation, se faire des concessions (*sic!*) de mots de part et d'autre, nous n'en aurons par moins de bonnes relations ensemble, je l'espère ».

In M. Herwegh, *Au Printemps des Dieux, Correspondance inéd. de la Comtesse M. d'Agoult et du poète G. Herwegh*, 2-e éd., Paris, Gallimard, 1929, p. 230.

colice toamne și păreriile politice ale lui trecuseră acum la anti-podul acelora ale ei ¹⁾.

Dar, pentru a trece sub tăcere mai multe altele, prietenia cea mai importantă pe care o legă acolo fu aceea cu marele propagandist politic și filosoful hegelian Ferdinand Lassalle, fondatorul partidului socialist german de mai târziu.

Acest om, oricum ar putea fi judecate doctrinele sale economico-sociale, — care, de altfel, sfârșiră prin a fi urîte atât liberalilor, cari se înspăimântau de îndrăzneala lor, cât și dogmaticilor ortodoxiei socialiste, care întvedeau în ele justificarea absolutismului — se evidenția pe atunci, între 1860 și 1861, prin înălțimea gândirii și adâncimea culturii filosofice, dar mai ales prin aceea energie volitivă a caracterului său, care făcea pe mulți, care-l cunoscuseră, să spună că este în el ceva din Cezar. Fire în adevăr excepțională prin complexa și variata bogăție spirituală, Ferdinand Lassalle era o sumă de contradicții aparente: sceptic, în același timp și pasional; înamorat de sine, și disprețuitor de viață; aristocratic în ținută și aspirații, și apostol al ridicării claselor muncitorești; irezistibil, fără prejudecăți, seducător de femei, și gânditor profund; degustător al tuturor rafinamentelor vieții, și dialectician formidabil și corosiv. În politică apoi — și aceasta e latura care acum ne interesează mai mult — era un ambițios, dar de înalt stil, și, cu tot socialismul său, cu sentimente învederat naționale și monarhice, cum avu să-l definească precis, și nu în ironie, principele Bismarck ²⁾. Născut pentru a domina mulțimile și a da pecetea sa unei întregi epoci, el, prin una din acele obscure fatalități care călăuzesc destinul lumii și care te fac să crezi într'un sarcasm crud, când era numai de 39 ani și când

¹⁾ Se născuse la Hamburg, la 22 Februarie 1821. Dar nici anii, nici viața aventuroasă nu o împiedecară să contracteze în sfârșit, în 1874, la Florența, o căsătorie obișnuită cu un ofițer din armata italiană, un oarecare Cino Grimmelli, de care se despărți juridic după câțiva ani; și sârmanul de el sfârși sinucigaș în 1878. Ea muri în 1880. Alte însemnări despre ea se pot vedea în scrierea mea: *Lettere ined. a V. Imbriani în Accademie e Bibl. d'Italia*, a. XIII (1938), Nr. 1, p. 60; voiu mai avea prilejul deasemenea să vorbesc de ea la publicarea corespondenței cu I.

²⁾ În ședința celebră din Reichstag, 17 Septemvrie 1878, în care, discutându-se procesul social împotriva lui Bebel și a altor socialiști, voi să sustragă figura marelui propagandist de sub speculația pe care o făceau acei miserabili (Kümmerlichen) epigoni ai săi. Dar, oricare ar fi fost sinceritatea vorbelor sale și scopul politic ce i le sugera, personalitatea lui Lassalle e puternic zugrăvită: — « Er war einer der geistreichen und lebenswürdigsten Menschen, mit denen ich je verkehrt habe, ein Mann, der ehrgeizig im grossen Stil war, durchaus nicht Republikaner; er hatte eine sehr ausgeprägte nationale und monarchische Gesinnung, seine Idee, der er zustrebte, war das deutsche Kaisertum, und darin hatten wir einen Berührungspunkt... » (*Die politischen Reden des Fürsten Bismarck*. 2 ed. Stuttgart — Berlin, 1892—1905, vol. 7, p. 257).

toată lumea era plină de renumele său, trebuia să-și piardă viața într-o vulgară intrigă de dragoste și de hărță ¹⁾).

Imbriani îi fu recomandat aproape sigur de alde Herwegh; și în desele întâlniri pe care le-a avut cu el în salonul dela Assing și la reuniunile Societății filosofice, legă cu el acea mare prietenie, de care vorbește cu oarecare sarcasm Sturza, moderat, în aceste scrisori, și care nu fu fără influență asupra ideilor autorului nostru. Lassalle, pe atunci, era încă în ordinea de idei pentru republica democrată unitară, chiar dacă ar fi adevărată acuzația pe care i-o aruncau adversarii săi: de a fi încercat, anume, de a strânge relații cu partidul conservator: studia cu patimă limba italiană, și avea, în ochii lui Imbriani, meritul de a fi susținut, el, învierșunat anti-napoleonian, într'un foarte important opuscul ²⁾, dreptatea Italiei în războiul pentru independență din 1859, și datoria Prusiei de a o susține în atare sfortate.

Alte prietenii aparțin mediului universitar, unde a legat relații, în afară de conaționalul său Pasquale d'Ercole ³⁾, cu istoricul și criticul Adolf Stahr, cu filologul Paul De Lagarde și alții, pe atunci *en vogue*, și care sfârșec apoi în umbră. El plecase dela Zürich cu o fățișă aversiune împotriva filosofiei în genere și a celei hegeliene în special, pe aceasta din urmă el de abia o gustase urmând la acea Politehnică lecțiile esteticianului Friedrich Theodor Vischer. Și, ajuns la Berlin, tot cu scopul de a urma un curs de filosofie, frecventând școala lui Michelet, care era atunci unul din cei mai mari interpreți ai lui Hegel, nu arată deloc la început că vrea să se împace cu dânsa. Ba încă, luând din ea numai câteva trăsături extrinsece și discontinui, în aparență contradictorii, își descărca asupra-i sarcasmele și ironiile spiritului său prea deductiv, numind-o în derădere « Hegelianeria » « opera unui trubadur », și definind drept « profesoraș » pe acela care o profesa, și care va fi fost tocmai Michelet.

Contribuiră, însă, a-l vindeca de această rēpulsie, studiul din ce în ce mai aprofundat, și cuvintele care ades îi ajungeau dela De Sanctis dela Zürich, care avea încă un mare ascendent asupra

¹⁾ Tragica întâmplare e cunoscută. Intre prietenii români ai lui Imbriani, numiți în aceste scrisori, apare și palida figură a melancolicului principe Janko Gehan de Racovitză, logodnicul și apoi soțul frumoasei Elena Dönniges, cel care ucide în duel pe Lassalle; mort apoi puțin după aceea, consumat de nesătisfăcătoare pasiune pentru acea fatală aventură.

²⁾ *Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens*, Berlin, 1859, în vol. I din *Gesammelte Reden und Schriften*, de sub îngrijirea lui E. Bernstein, Berlin, Cassirer, 1919—1921.

³⁾ Pasquale d'Ercole di Spinazzola (1831—1917), fu apoi profesor de filosofie la Universitățile din Paris și Torino. Era la Berlin dela 1859, școlar și apoi prieten al lui Michelet. Cfr. scrierea sa, *C. L. Michelet e l'Hegeleanismo*. Roma, 1874. Despre el, v. G. Gentile, *Le origini della fil. contemp. in Italia*, III, II, Messina, 1923.

spiritului său. Maestrul, care citea în sufletul elevului ca nimeni altul, îi trase sintetic limitele și posibilitățile filosofiei, pentru a-l îndepărta dela pretenția, pe care și-o vârîse în cap, să găsească în ea rezolvarea tuturor problemelor pe care și-le punea spiritul său neliniștit; și, certându-l cu dragoste, și călăuzindu-l înțelepțește, îl îndemna, în special, să asculte cu egală dispoziție sufletească lecțiile lui Michelet, continuatorul lui Hegel, dacă nu original, de sigur pătrunzător. Și combătea critica destructivă a elevului contra filosofiei hegeliene, astfel: « Cât despre Hegel, observațiile tale sunt juste, dar privesc anumite cazuri accidentale, nu substanța filosofiei; îți lipsește încă ochiul filosofic, și îl suplinești cu un spirit « alla francese ». E evident că te-ai pus să studiezi cu obișnuitul tău spirit de contradicție; că te-ai înfipt în fața lui Hegel, și că atunci când el zice da, te-ai jurat să spui nu. Duhoarea apoi de bere și de tabac a făcut restul. Sbate-te cât vrei, spiritul tău nu poate ieși din Hegel, devenit baza și formula gândirii moderne ». Și îi ura, — atât de mult îi prețuia talentul ! — să fie continuatorul marelui filosof: « Ceea ce-i drept e că Hegel, închizând și înălțând în sistemul său trecutul, suprimă viitorul; și-ți doresc, ca tu să fi primul care să deschidă acest viitor »¹⁾).

Fie în urma acestor sfaturi, fie din cauza dispozițiilor naturale ale spiritului său, sigur e că după trecere de puține luni tânărul Imbriani se cufundă în studiul filosofiei; deveni intimul lui Michelet, de care rămase legat cu afectoasă prietenie și după aceea; participă sânguitor la reuniunile Societății Filosofice Berlineze, al cărei suflet era Michelet; și deveni acel învierșunat hegelian pe care l-am cunoscut apoi. Dar schimbarea cea mai însemnată care se operă în el în acest timp în contact cu filosofia hegeliană, fu în ordinea ideilor politice. Dela cel mai aprins anarhism trecu la cel mai intransigent absolutism. Ceea ce-l izbi mai întâi și mai profund din doctrina hegeliană fu conceptul de Stat formulat de filosoful din Stochardt: — Statul, anume, care realizează ideea morală; care e substanță etică ce se desvoltă în realitate organică: scop, deci, și nu mijloc, al intereselor individuale. Același concept, care va fi apoi opus de Lassalle aceleuia al partidului liberal-burghez, căruia îi plăcea în schimb să considere Statul drept o tutelă recunoscută a libertăților individuale ale supușilor. Și, scriind mamei sale, preciza astfel noua sa profesiune de credință: « Individul, după mine, nu există, nu trebuie să existe decât prin și în Stat; acestui Moloch trebuie sacrificat totul, libertate, afecții, opinii; și declara chiar că socoate « o trădare, o crimă de lèse-patrie, o adevărată infamie și o stupiditate », dacă un Italian, vrând « să

¹⁾ De Sanctis, *Lettere dall'esilio*, cit., p. 338, Importantă, acolo, corespondența între I și profesor.

pună bazele unei familii italiene, face dintr'o străină mamă de familie »¹⁾). Idei care anticipează, cum vede oricine, măsurile adoptate de Fascism pentru a conserva puritatea neamului. Dar, cum îi era temperamentul, el ducea toate la extremele intoleranței și absolutismului.

Trebuia, de aceea, să atragem atenția că sentimentul patriotic nu fusese niciodată copleșit în Vittorio de ideile universaliste și revoluționare profesate de el; și, când fu nevoie, se duse voluntar să lupte pentru independența țării sale, deși blestemând poporul, armata, instituțiile, care conduceau acel războiu: generozitatea sângelui a două neamuri de patrioți care-i curgea în vine: Imbriani-i și Poerio-i, nu putea minți. Astfel când era la Berlin, la primele știri despre ceea ce se pregătea și apoi se înfăptuia de Garibaldi în acel an fatidic 60, el, « zăcând de puternică nostalgie », *se simțea vinovat* că trebuie să stea acolo « cu brațele încrucișate »; și făcu tot ce-i sta în putință pentru a alerga unde se dădea lupta; dar nu-i fu îngăduit. Și lui De Sanctis, care simțea aceiași fiori și îi dădea dela Zürich prima veste despre isprava celor 1000, îi răspundea cu vorbe pe care nu mă pot reține de a le reproduce: — Ah, mare Dumnezeule! și D-voastră trebuie să vă ocupați cu Merlin Coccajo și cu Maccheronea, și eu trebuie să ascult *verbiage*-ul filosofic și juristic al acestei pleiade de profesori când acolo jos se activează — și se moare! De data asta suntem pe punctul de a ajunge la liman — și Italia nu va mai fi obligată să se *autoregenereze*, dând, ca preț pentru o provincie smulsă voracității austriace, o altă provincie pradă desgustătoarei lăcomii franceze. Italia e mântuită; Napoli al meu se redeșteaptă la glasul acelu om unic, al acelu erou al nostru, și se arată demn de provinciile surori în a-și scutura vechile ocări și vechile stăpâniri. Ce n'aș da să mă găsesc cu acei generoși, în loc să mucezez pe băncile Universității, pentru a coopera la biruință cu ceva mai puțin steril decât neputinčioasele mele urări. Ce frumos, infinit viitor! ». Și sfâșiind în bucăți republicanismul său, adăuga: — « Sunt gata să strig și eu un *trăiască regele* — aceasta ar fi prea-prea pentru unul care era republican până 'n măduva oaselor *rien qu'il y a six mois* — dar *trăiască regele Italiei!* Nu vă puteți închipui, cât suntem de admirați și invidiați aici. Nu puteți crede ce respect ni se acordă și cu câtă — nu de sigur *bună voință* —, dar cu atât mai mare sinceritate, cu cât ar vrea mai mult să poată spune contrarul, ne recunosc și ne proclamă una dintre primele națiuni, unul dintre primele popoare din lume²⁾). Astfel, simțământului natural de iubire de patrie, i se adăuga și mândria de a aparține unei națiuni în sfârșit admirată

¹⁾ Imbriani, *Sette, milioni* cit., p. 176.

²⁾ De Sanctis, *Lettere*, p. 335.

și invidiată! Și cu aceste sentimente își făceau drum în eladmirația și recunoștința pentru Regele care înfăptuia unirea; și, din aprinsul republican internaționalist, țâșni cel mai intransigent monarchist naționalist. Dar, neliniștit și nereținut cum era, începu să se ia la hartă cu toți acei care-i păreau că nu respectă îndeajuns numele italian; și pentru astfel de motive a avut în mai puțin de o lună patru dueluri, în ultimul din acestea fiind grav rănit la coapsă ¹⁾.

Era natural, ca, ajuns la acest punct, să nu-i mai priiască nici aerul din Berlin, cu toate afectuoasele obișnuințe de prietenie legate cu tineri colegi și cu unii profesori, precum și unele mici afaceri de inimă, care-l țineau legat acolo. Nevoia de a revedea patria unificată fu cu mult mai puternică, și în Octomvrie 1861 putu în fine să ajungă la Napoli după treisprezece ani de când plecase de acolo, fugăr cu tatăl său pe căile exilului. Dar acolo se opri puțin: fiindcă în luna Decemvrie îl găsim studiind încă la Paris, unde îl ajung o parte din scrisorile lui Matei Sturza.

De ce natură a fost prietenia, care-l legase pe Imbriani de acest nobil tânăr și de ceilalți compatrioți români; și ce influență a exercitat ea asupra ideilor politice și a gândirii lui, în perioada tocmai în care el începea să încline spre filosofie și spre o concepție mai moderată, se va vedea din examinarea rapidă pe care o voiu face scrisorilor cu reproducerea unor extrase din ele, căci în întregime ar fi prea lungi. Dar mai întâi câteva note despre scriitor.

* * *

Matei Sturza, aparținea, cum s'a spus, uneia din cele mai vechi familii moldovene, pe care unii înclină a o crede de origină toscană: din ramura colaterală a aceleia a prințului Mihai, care

¹⁾ Așa povestește el însuși episodul: — « E foarte drept că am avut un proces la Berlin și voiu povesti cum. Odată, în mai puțin de o lună am avut trei (în o scrisoare inedită către fratele său, spune: patru) dueluri consecutive cu pistolul; și rănit grav în ultimul, la 13 Iunie (13 mi-a fost totdeauna fatal) fui silit să intru în spitalul din Bethanien (tot cu spesele mele). Adversarul, foarte expert, ar fi putut să măucidă; dar nu a voit, și, cum m'a asigurat prietenul Pasquale D'Ercole (acum Profesor la Pavia), care era prezent, a spus că mă va răni la coapsă pentru a mă scoate afară din luptă, și a făcut cum spusese. Afacerea nu se putea ascunde, niște fișici de ziare vorbiră de ea, și procurorul general von Schelling, fiul marelui filosof, trimise un om cum se cade, judecătorul Moebus, dacă nu greșesc, pentru a-mi lua interogatoriul și a instrui procesul. Mă vindecai, dar instrucția se târăgana, pentrucă eu, natural, refuzam să numesc adversarul și martorii. Intre timp mă ardea dorul să mă întorc în patrie și să revăd scumpii mei Napoli, după treisprezece ani de absență. Am plecat cu pașaportul eliberat de contele Puliga și-mi amintesc că i-am încredințat la plecare vreo zece taleri strănși pentru monumentul lui Cavour ».

În *Polemica col De Gubernatis*, în *Revista Bolognese*, a. 1868, fasc. Sept.-Oct.

domnise în Moldova dela 1834 până la 1849. Născut la Iași, la 13 Noemvrie 1839, era fiul marelui vornic Alexandru și al Catrinei, fiica marelui logofăt Constantin Sturza din Ruginoasa; fusese trimis să-și facă studiile la Berlin, împreună cu fratele său mai mic Gheorghe, unde îi precedase deja fratele mai mare Dumitru, cel mai cunoscut din întreaga familie, căci a fost de mai multe ori ministru și președinte de Consiliu în țară, pe lângă că era literat, istoric și numismat nu de valoare obișnuită¹⁾. Matei și Gheorghe frecventau asiduu cursurile lui Michelet și reuniunile Societății filosofice. Primul, după ce și-a luat doctoratul la acea universitate, reîntors în țară cu o vastă cultură istorică și filosofică și o largă cunoștință de limbi și literaturi moderne, se dedică exclusiv studiilor sale de predilecție, ținându-se cu mare grijă departe de politica militantă și acceptă doar să fie primar al micii comune Miclăușeni, care era moșia familiei. În 1869 putu în sfârșit să-și satisfacă via sa dorință de a vizita Italia « prima patrie a Romanilor mei », cum o chiamă el; se revede la Florența cu Imbriani care locuia acolo și stătu cu el câteva zile. Apoi se duse la Napoli în Noemvrie și rămase acolo până în Februarie următor, când fu lovit de febră tifoidă, care-l stinse la 16 Martie 1870.

Fratele său Gheorghe, mai mic cu vreo trei ani, pe lângă filosofie, mai studie și teologia, pe care se duse s'o perfecționeze la universitățile din Bonn, Gottingen și Paris; fu de asemenea un mediocru cultivator al muzicii, mai ales religioasă, și al literaturilor vechi și moderne. În 1869 se căsători în țară cu fiica scriitorului și diplomatului Ion Ghika, după nume Maria, femeie foarte cultă, cu care a trăit retras în celstelul strămoșesc dela Miclăușeni, pe care el pusese să-l restaureze în stil gotic și să-l îmbogățească cu opere de artă și cu o însemnată bibliotecă, ce cuprindea și cărțile fratelui său Matei. Iubind cu patimă călăria, se dedică cu particulară emoție cailor, crescând mulți și de mare preț, fără a înceta însă de a se ocupa cu studiile; lăsă, în adevăr, needitat un studiu asupra filosofului Malebranche. Fu de asemenea « iluminat » și generos Maecenas, menținând la studii pe spezele sale

¹⁾ Era, cum spune N. Iorga (*Istoria Românilor*, p. 358), unul din supra-viețuitorii generației « Uniunii », creatorul Bisericii române autocefale, și, pe lângă aceasta, cel mai cald apărător al politicii Germaniei, de teama Rușilor. Asupra întregii familii Sturza, în afară de istoriile speciale și generale ale Românilor, v. frumoasa carte, bogată în documente și ilustrații, a lui Alex. A. C. Sturza, *Règne de M. Sturza, prince régnant de Moldavia, 1834—1849*, Paris, în 4^e. pp. 402. Pentru alte informații mai recente sunt debitor fiicei lui Gheorghe Sturza: Ecaterina, văduva lui Șerban Cantacuzino, care, cu gentilețe, a binevoit să mi le trimită prin intermediul prof. și prietenului meu Ios-pescu. Lui Gheorghe, Imbriani îi dedică, la Berlin în 1861, un melancolic cântec de tonalitate leopardiană, intitulat *La Boétie à Montaigne* (în *Sette Milioni*, cit., p. 224).

mulți tineri săraci. Fu secretar perpetuu al Academiei Române; dar, cu tendințe fățiș conservatoare, ca și fratele său Matei, se ținu constant departe de politica activă a țării sale, care era atunci condusă de liberalii democrați, evident influențați de Franța și Anglia... Muri în 1909.

Scrisorile rămase sunt în total patrusprezece, și sunt toate ale lui Matei, cu unele rari note marginale ale fratelui său Gheorghe. Ele atestă înălțime sufletească, noblețe de simțăminte și iubire fierbinte de patrie în acel care le-a scris, toate unite cu o pătimașă și devotată admirație pentru Italia; aceasta se desvăluie și din sfortarea pe care o face de a întrebuița limba italiană, deși nu era pe deplin stăpân pe ea, când ar fi putut cu mult mai ușor să corespundeze în una din celelalte limbi, pe care le posedă mai sigur, ca: franceza și germana. Sturza nu mai fusese până atunci în Italia, și începuse să învețe italiana la Berlin din cărți și cu ajutorul unui profesor particular. Din punctul de vedere lingvistic, deci, ele se pot numi de abia ceva mai mult decât exercitări; totuși: ce bogăție de sentiment și câtă pasiune și ce varietate de tonuri izvorăsc din sfortarea de a reda în italienește gândurile și afecțiunile care-l ardeau pe inimă! Trebuie însă notat că foarte multe din cele ce ne par nouă greșeli de sintaxă și de ortografie sunt simple idiotisme române, în care cădea din cauza analogiei flexiunii și sunetului din multe expresiuni ale celor două limbi, când era nevoit, din cauza puținei stăpâniri a limbii noastre, să traducă în ea gândirea sa. Dar nu e cazul să ne oprim pentru a nota stâlciturile făcute limbii noastre, de care era conștient și-i părea rău lui mai întâi, consumându-se de dorința de a aprofunda tot mai mult cunoștința limbii noastre și a civilizației noastre.

Correspondența începe cu o lungă scrisoare din 5 Ianuarie 1861, foarte importantă și prin unele aluzii la schimbările istorice ale renașterii noii României, asupra cărora trebuie să dăm câteva lămuriri.

Unirea celor două principate române, totdeauna dorită cu ardoare de acele popoare și niciodată înfăptuită din cauza discordiilor partidelor interne și din cauza opoziției marilor state tutore, se împlinise de fapt când se alesese de cele două adunări din Moldova și din Muntenia, respectiv la 5 și 24 Ianuarie 1859 s. v., în același timp și spontan, același principe în persoana lui Alexandru Cuza. Aceasta păru și era, o patentă violare a *Divanurilor ad-hoc* din anul precedent, și ar fi provocat de sigur intervenția vreunuia din statele tutore, dacă n'ar fi survenit circumstanțe favorabile pentru a împiedeca izbucnirea unui inevitabil conflict în Europa orientală. În adevăr Piemontul, care dorea să înfigă un spin în coasta Austriei, ajutat de Franța, recunoscă imediat faptul împlinit, pe când Austria, care vedea ivindu-se din acea unire o barieră mai puternică pentru

scopurile sale de expansiune în Balcani, mestecă amar și s'ar fi opus de sigur cu armele, dacă nu ar fi fost împiedecată de amenințarea războiului cu Italia, izbucnit în adevăr câteva luni după aceea. Turcia, ale cărei vasale trebuiau să se considere cele două principate, se mărgini să protesteze doar, dar, puțin din cauza incapacității guvernului său, puțin din cauza situației nesigure interne și internaționale, nu îndrăzni să intervină. Cuza știa să profite minunat de aceste împrejurări și de altele, și cu o abilitate mișcare politică, rău interpretată sau neînțeleasă de adversarii săi din clasa boierească mai ales, se duse anul următor la Constantinopol, în aparență pentru a face vizită de omagiu Sultanului, dar în realitate pentru a fi recunoscut *de jure* ca șef al principatelor unite. Și, ce-i drept, obținu aceasta, după lungi tratative dela noul sultan Abdul Aziz, cu firmanul din 11 Decemvrie 1861, deși limitat numai la persoana sa. Acel firman fu considerat tocmai ca actul de naștere a României moderne și salutat în întreaga lume ca începutul unei noi ere pentru țară. Italia, care, prin afinitate de neam și comuniune de dureri, privise la problemele și aspirațiile poporului român totdeauna cu simpatie, ținută atunci mai trează de către via propagandă pe care o făcea prin ziarele peninsulei Vegezzi Ruscalla «credincios prieten al Românilor», Italia, zic, tresărise de bucurie la acea știre; și tânărul Imbriani, care cu un an înainte cântase la Berlin imnul frăției celor două popoare, ajuns de curând la Paris, voi să devină ecoul acelei bucurii pe lângă prietenii săi români de acolo, scriindu-i despre aceasta prietenului Matci. Numai că Sturza nu împărtășea entuziasmul prietenului italian; nu pentru că n'ar fi dorit și el unirea Patriei sale, dar pentru că nu aproba modul cum eră obținută. Aici însă e evident că deosebirea de educație și de principii politice, și prejudecățile de castă își dau curs liber în ochii nobilului român. Compromisul partidelor, care făcuse posibilă în cele două adunări moldo-valahe alegerea prințului Cuza, *homo novus*, deși acceptat, nu mersese de sigur la inima vechilor familii de boieri și prinți ale celor două principate; prin aceasta le erau înșelate sau distruse speranțele și aspirațiunile la domnie. Mai mult: vechea aristocrație conservatoare și feudală, la care aparținea Sturza, vedea cu ochi răi înălțat la culmile puterii pe unul care provenea din mica aristocrație și se dovedise cu tendințe democratice, și căruia îi erau imputate chiar nereguli în viața particulară ¹⁾. Dar erau dușmăanii

¹⁾ Lui Cuza i se imputa raporturile extra-matrimoniale avute cu principesa văduvă Maria Obrenovici, dela care a avut doi fii, adoptați apoi de el, neavând proprii dela soția legitimă, nobila și virtuoasa Elena Rosetti (* Doamna Elena * cum era numită în popor). Aceste relații fură una din armele cele mai eficace în mâinile adversarilor săi pentru a-l răsturna de pe tron. Totuși Cuza nu poate fi acuzat nici de lipsă de patriotism, nici de egoism, cum au recunoscut apoi

nedrepte, datorite prejudecăților și ipocriziei; fiindcă nu se ținea seama în modul acesta de marile calități și merite politice ale lui Cuza, de cinstea vieții sale publice și de curatul și desinteresatul său patriotism, cum dovedi purtarea întregii sale vieți, cât deținu puterea și când fu îndepărtat dela ea. Ecoul acelor încriminări, sau, mai propriu, al acelor prejudecăți se face aici Matei Sturza, care impută lui Cuza tocmai ceea ce fu unul din cele mai mari merite ale sale: a fi reușit, anume, să obțină dela Inalta Poartă recunoașterea unirii, fie chiar limitată la o singură persoană. Fiindcă a o voi, sau a spera a o obține atunci pe altă cale, sau de-a-dreptul în opoziție cu Statul turc, era așa de mare nebunie, încât, dacă ar fi fost încercată, ar fi fost plătită într'un lac de sânge cu unul din acele groaznice măceluri, în care turcii erau măștri, și pe care popoarele balcanice de mai multe ori le experimentaseră în chinuita lor existență. Cuza, cu simțul său politic, obținuse tocmai maximum, din ce se putea spera pe atunci pe cale pașnică. Apoi, de sigur, n'ar mai fi fost posibilă o întoarcere îndărăt. Odată recunoscut dreptul, fie și temporar, la unire al celor două popoare, trebuia apoi consolidat cu puternice principii politice și administrative, pentru a-l face să devină perpetuu; și tocmai aceasta a făcut-o Cuza cu administrația sa, sigur că baza cea mai sănătoasă și durabilă o va găsi în patriotismul poporului (cum bine judeca Șturza), care în adevăr nu lipsi acelor neamuri, ce știuseră cu neînfrănată tenacitate să-și salveze atâtea secole latinitatea oprimată și călcată în picioare de nenumăratele năvăliri și suprapuneri ale celor mai deosebite neamuri. Cât despre deplânsul amestec al Turciei în afacerile interne ale României, acesta, sub principatul lui Cuza și prin meritul tocmai al pătrunderii sale politice, a fost mai mult cu numele decât de fapt. Totuși independența adevărată și propriu zisă, nu numai dela Turcia, dar dela Rusia și dela Austria se va obține mult mai târziu. Acum să ascultăm această nobilă voce, care, cu toate unele deformări de judecată, se ridică cu totul vibrând de patriotism pentru țara sa și de admirație și devotament pentru Italia noastră.

NUNZIO COPPOLA

și cei mai înverșunați dușmani ai săi. Maria Obrenovici, născută Catargiu, româncă, era mama aceluia care se urcă apoi pe tronul Serbiei, Milan I, a cărui purtare imorală fu atribuită relei educații primite, mama lui încredințându-l îngrijirilor unei țigance, pentru a fi mai liberă în raporturile sale ilegale. Cfr. F. Damé, *Histoire de la Roumanie cont.*, Paris, 1900, p. 145—157; R. W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians*, Cambridge, 1934, p. 311—12; etc.

COMENTARII CRITICE

JURNAL DE LECTOR

Kogălniceanu, literatul. II

Publicând în « Almanahul de învățătură și petrecere pe 1844 » amuzantele peripecții ale « Fisiologiei provincialului în Iași », pe cari ar fi voit să le continue și'n anul următor dar, ca multora din lucrările sale literare (cazul romanului « Tainele inimei » e printre cele mai tipice), avea să le curme înainte de timp firul — Kogălniceanu își însoțea schița de următoarea notă explicativă: « Pierre Durand a scris fiziologia provincialului în Paris, noi am căutat ca trăsăturile lui să le micșorăm în proporția cadrului cuvenit provincialului în Iași ».

Apărută în 1841, lucrarea lui Durand făcea parte din seria aceluși « genre de publications para-romanesques », cum le numește Thibaudet, în care s'au exercitat aproape toți romancierii și jurnaliștii timpului, pe cari le-a ilustrat Daumier și Gavarni și al căror număr atinsese cifra « d'un cent et demi environ »¹⁾. Dar atât lucrarea lui Durand cât și toate celelalte ale colecției, inițiată pe la 1840 de editorii Aubert și Lavigne (între altele « Physiologie de l'employé » de Balzac, « Physiologie de l'homme marié » de Paul de Kock), descind cu toatele din acea « Physiologie du mariage » (1829), tot de Balzac, al cărei succes a determinat moda lucrărilor de acest gen²⁾ și pe care Kogălniceanu, de nu va fi cunoscut-o încă dela Lunéville, când își întemeia biblioteca (vă amintiți scrisoarea din 1835), șase ani mai târziu însă, o utiliza la redactarea « Iluziilor pierdute », în imagina acelor « minotaurizatori » sau « împodobitori » ai anumitor capete de oameni însurați.

Lucrarea îi era oarecum una din cărțile de temei și de căpătâiu, așa cum reiese și din cuvintele, cu cari prefațează traducerea

¹⁾ Albert Thibaudet, *Histoire de la littérature française de 1780 à nos jours*, 1936, p. 246.

²⁾ Ch. Drouhet, *Vasile Alecsandri și scriitorii francezi*, 1924, p. 147.

unor copioase fragmente din « Fiziologia căsătoriei » în « Almanahul... » său pe 1845. « Un bărbat de geniu, scria Kogălniceanu, omul cel mai gros din Franția, d-l de Balzac au petrecut zece ani de zile spre a aduna observații matrimoniale cu care au compus o carte ce ar merita să fie cunoscută și tradusă la toate națiile unde sunt bărbați, femei și prin urmare și amorezi », și pe care el a tălmăcit-o ca o petrecere împotriva « urîtului și măhniciunii »¹⁾ sau, cum o spune într'un crâmpeiu de confesiune, excelent stilizat și cu armonioase cadențe romantice, ca o reacțiune împotriva tristeții prezentului: « seara când așezați în jălțuri comode, cu largi pantofi de caneva în picioare, înveliți în halaturi călduroase, stăm dinaintea sobii privind flacăra focului și gândim departe la frumoasele vremi în care eram studenți, iar de alta la tristul timp de față și la orizontul și mai posomorît a viitorului etc. »). Lucrarea, afirmă, e gata de tipar, însă « până la publicarea ei, ca o limbă de pogheaz, cum ziceau strămoșii în limba strategică » socotește de cuviință să împărtășească și cetitorilor Almanahului un fragment. Publicând « reglementul însuraților sau catihisul căsătoresc », Kogălniceanu mărturisea că vine în ajutorul bărbaților însurați, încă « neîncerbiți », căci dacă viața de acum e diafană și casele numai de geamuri, când Iașii vor avea o sută de mii de locuitori privilegiul acesta va fi dispărut cu totul. Or, pentru a preîntâmpina « podoaba minotaurului », se cuveneau urmărite cu atenție rețetele ce Balzac prescria în cele 2 tomuri ale opului său și « care toate, adaugă Kogălniceanu, se află în prelucrarea noastră considerablenent augmentées cu acele ce ispita și observațiile ne-au arătat de folositoare ». Mărturie întru totul prețioasă, chiar dacă n'ar corespunde adevărului.

Va fi prelucrat oare Kogălniceanu, așa cum afirmă, întregă « Fiziologia căsătoriei » și o va fi sporit « considerabil », cu tot ceea ce « ispita și observațiile » personale îi vor fi procurat? Iată ce nu se poate ști, cu toate că dacă am judeca după fragmentarismul operei sale literare și după liberul curs al capriciilor de

¹⁾ Romantismul, atât de prezent în literatura noastră de acum un veac, a comunicat nu numai poeziei, dar și prozei, vocabularul acelor stări de suflet, pe cari Chateaubriand le însumase în ceea ce el numea « vagul pasiunilor ». Chiar dacă expresia varia, noțiunea era aceeași. Asaki, care avea obiceiul echivalării neologismelor (iluzii = păreri ademenitoare care ne înșală, *Albina Românească*, XII, Nr. 22, 1841) glosa pe « splenă » cu « boală de melanholie » (*Albina Românească*, XII, Nr. 94, 1841), ceea ce evident nu era tot una cu spleenul baudelairian, care avea să se infiltreze ceva mai târziu în lirica timpului. Aceeași accepție și în următoarele rânduri din romanul neterminat « Serile de toamnă la țară » al lui Alexandru Cantacuzino: « La vreme de toamnă... se naște în sufletul omului o dulce tristețe care aduce toată a sa ființă într'o nespusă armonie cu melancolica înfățișare a naturii » (*România literară*, 1855).

improvizație, am putea spune că nu. Mărturia nu e totuși mai puțin prețioasă prin tot ce luminează cu privire la ambițiile sale de literator. Ele vădese numai pe scriitorul de formație realistă, dar și pe amatorul problemelor inimei, așa cum apare el în « Ilusii pierdute », în « Scenele pitorești ale noului mod de a face curte », sau în « Tainele inimei » și care și-a ales de dascăl pe cel mai competent dintre romancierii veacului.

De altminteri, Balzac pare să fi fost, alături de George Sand și de romantici, unul din scriitorii francezi cei mai cetiți, la noi, între 1840—1870. Istoriografii noștri, comparațiști sau altminteri, vor fi ridicat, de bună seamă, diagrama statistică a frecvenții balzaciene în literatura noastră, așa cum vor fi făcut-o și pentru toate celelalte « faruri », în înțelesul baudelairian, ale literaturii universale. Cum nu cunoaștem încă acele rezultate, ne permitem a colporta, aici, și fără a stărui asupra semnificației ce se degajă, trei din referințele acestui atât de bogat capitol.

Relatând călătoria sa prin Moldova, la 1840, Ignațiu Weinberg, fostul medic al lui Alexandru I, nota următoarele despre lecturile boierilor moldoveni: « Nu-i vorbă se găsească și operele unui Chateaubriand, Lamartine și altor nobili poeți, dar paginile acestora rămân curate și neprihănite, ca și spiritul lor, pe când pe Balzac au rămas urmele degetelor multor cetitori »¹⁾. Douăzeci de ani mai târziu decât Kogălniceanu și cu puțin înainte ca romanul lui Filimon să fi văzut lumina tiparului, Ion Ghica (admițând că el e autorul), publica câteva foiletoane din romanul « Don Juanii din București », început cam pe vremea « Ilusiilor pierdute », dar rămas și el neterminat, ca multe din întâile tentative ale genului. Epistola, cu care prefătează romanul și care lămurește, în una din cele mai substanțiale expuneri, favoarea, ba chiar, am spune azi, primatul romanului ca expresie a unei vieți sociale, complicată prin civilizație, cuprinde cuvinte de laudă din cele mai categorice despre acela care « a fotografiat toată societatea franceză din secolul XIX în profundele sale romanțe care compun nepieritorul său monument grandios: *Comedia umană* » și delă care s'ar putea inspira și literatura noastră, nu atât cu gândul să realizeze o întreagă *Comedie socială*, dar cu acela cu mult mai modest al « romanțelor de obiceiuri, care să reprezinte câte o față numai a societății noastre, câte unul numai din numeroasele tipuri cari vedem împrejurul nostru ». Căci dacă suntem departe de civilizația Franței cu toate aspectele ei multiple și rafinate, și mai adevărat este că ducem lipsa unui interpret pe măsura sarcinei sau, cu însăși cuvintele lui Ion Ghica: « . . . și apoi, afară de

¹⁾ Petru Manoliu, [Ignațiu Weinberg la Iași, în 1840], în *Timpul*, [1940] ■pud N. Iorga, *Cronica*, în *Revista istorică*, vol. XXVI, 1—3, Ianuar—Mart 1940.

acestea, trebuie să avem modestia a mărturisi că Românilor le lipsește geniul lui Balzac, și studiile sale întinse, și munca sa extraordinară și neobosită, calități însemnate pe cari Balzac le-a avut pe toate, și prin cari a izbutit a crea o operă mare, colosale, în care o societate întregă, mare, întinsă, complectă, se mișcă, trăiește, se luptă cu toate viciurile și virtuțile sale, cu toate nenumăratele sale tipuri și caractere, cu toate măririle și miseriile civilizației moderne »¹⁾). Iar către sfârșitul epistolei-prefețe, mărturisirea că dela felul cum va fi primit va lua « încurajarea de a urma înaintea » și că în alcătuirea acestui romanț « a observat și a muncit ». Ceea ce, pe de o parte, sună ca o variantă a travaliului balzacian, iar pe de alta consună cu afirmația lui Kogălniceanu că în prelucrarea « Fiziologiei căsătoriei » a adaos și rodul studiilor sale. Exemplul lui Balzac și legenda, pe drept întemeiată, a herculeanelor lui cazne literare impunea peste nouă țări și în deosebi în acelea, unde romanul nu era nici cel puțin embrionar. Nu mai puțin entusiaste sunt, după aceea, și rândurile cu cari Hasdeu invoacă pe Balzac în excelentul său eseu dela 1863, « Mișcarea literelor în Eși ». Vorbind de particularitățile vieții cinovnicești, pe care nuvela « Musu Tachi Paspandachi » a lui I. Adrian o intuise în cele mai comice din trăsăturile ei, Hasdeu citează din « primul romanist (*interesant capriciu de lexicolog !!*) al Franței, din marele Balzac, care nu s'a sfiit a jertfi gloriei biurocratice una din producerile sale cele mai caracteristice, o adevărată galerie de portrete de pre natură; Cinovnicii (*Les employés*) »²⁾.

*

Cu toate că n'a lăsat o redacțiune unitară, la care a visat totuși și pentru care a adunat nenumărate însemnări, călătoriile lui Kogălniceanu alcătuiesc unul din capitolele cele mai interesante ale literaturii lui. Cu o vorbă a sa din 1850, Kogălniceanu a călătorit prin Europa a treia parte din viață sau în limitele inclusive și exclusive, de el formulate: « dela insulele scandinave până la patria lui Temistocles și a lui Solon, dela vechea Bizanție, rezidența măreață a Sultanilor până la coloanele lui Ercul . . . »³⁾. Cât despre genul și calitatea notelor lui de călătorie, o spicuire a celor privitoare la Viena și Spania (scrisorile anilor de studii fiind mai cunoscute) va adevări, cu mai multă lesniciune.

Observator al așezărilor sociale și al civilizațiilor, Kogălniceanu amintește, într'un fel, pe logofătul Dinicu Golescu, dim-

¹⁾ [Ion Ghica], *Don Juanii din București*, în *Independența*, IV, 28 Noembrie 1861.

²⁾ B. P. Hasdeu, *Mișcarea literelor în Eși în Scrieri literare, morale și politice*, ed. Mircea Eliade, II, p. 74.

³⁾ [Mihail Kogălniceanu], *Tainele inimii*, în *Gazeta de Moldavia*, XXII, Nr. 16, 9 Martie 1850.

preună cu care împărtășește aceeași vie curiozitate, aceeași predilecție pentru apropieri și asemuiri cu stările din țară, mai puțin totuși uimirea primitivă și expresia de inedit farmec a Logofătului. Că se va fi înfiorat de frumusețile naturii și că va fi cunoscut emoțiile pe cari le sugeră poezia peisagiului e neîndoios, cu toate că astfel de popasuri lirice lipsesc din notele sale de călătorie, fie că sunt abia schițate, fie pentrucă le-ar fi preferat ca element de cadru: « nu fac versuri spune el într'un loc al călătoriei în Spania, dar când citesc pe Șiler sau pre Lamartin, dar²când mă aflu într'un loc plin de mari suvenirii (sublinierea noastră), atunci sufletul și duhul meu se înalță și simțesc că și eu sunt poet ». Și tot acolo, cu o nuanță de ironie, bine disimulată, dar care nu va scăpa nimănui: « Afară de ura pentru copaci, Espaniolul este foarte simțitor pentru frumusețile... naturii (s. n.)... Cunosc un espaniol, un prieten al meu, d-l Carlos Lattere, carele tot anul face o călătorie de cincizeci de leghe ca să vadă tunsul oilor ». Preferința lui merge însă deadreptul la notația de moravuri, pigmentată când cu ironii și când cu verdicte, mai totdeauna acute. Călătoria ce face în 1844 la Viena debutează cu o însemnare complexă. Plecat din Cernăuți, cu Eilwagenul, (a cărui poezie și originalitate le cunoaștem din călătoria evropienească a lui Dinicu Golescu), la 17 Aprilie st. v. (1 Maiu st. n.) 1844, după patru zile e la Lemberg: « 21 Aprilie, Duminică, 6 ceasuri am ajuns la Lemberg. Nu găsesc fiacru și prin glod mă duc la *Hotel de Russie*. Primire proastă mi se face, fiindcă am venit pe jos. De aceea sfătuesc pe oricăre Moldovean să meargă mai bine în Europa decât în Rusia. La Lemberg toată ziua nu auzi decât fiarele arestanților. Când se dă teatrul leșesc, binaua și scena este înconjurată de trupe ». Și mai departe, în aceeași ordine de idei, această adâncă încreștere de răboj, a tânărului, pe care silniciile îl făceau să sufere: « A vorbi de strășnicia censurii și mai ales asupra teatrului — pe care este oprit istoria, portul, pân' și numele leșesc ». Dela Lipnik la Viena folosește drumul de fier, pentru care are o deosebită slăbiciune, cum are dealtminteri pentru oricare din mijloacele înaintate ale civilizației. Cu un an înainte, în studiul ce însoțea editarea poeziilor lui Hrisoverghi, arătase că vaporul și tiparul vor face revoluția pacinică a nivelării claselor societății; acum, însemna că « Austria, fără a vroi, este civilisatoare și aducătoare libertății, căci, prin drumurile de fier, ideile nouă se pot împărtășia » (ceea ce a și îndemnat-o dealtminteri să nu mai ducă linia, așa cum proiectase, până la Leopole și Cernăuți, așa dar până la marginile împărăției); în 1850, în romanul de dominante preocupări sociologice, « Tainele inimei », drumurile de fier și vapoarele dela Odesa vor figura printre pildele dvoreaninului Stihescu din Bender, unul din eroii de contrast ai romanului, iar *Steaua Dunării* dela 1855 va acorda,

încă dela primele numere atențiile unui întins studiu asupra drumurilor de fier, datorat lui P. Donici ¹⁾.

Spre deosebire de Viena logofătului Dinicu Golescu, cetate ideală de bună și liniștită viețuire, Viena lui Kogălniceanu e mai curând metropola feudalismului, care-l supăra, și pe care are grija să-l blameze când i se oferă prilejul, ca atunci, de pildă, când părăsind Biblioteca Curtii, unde a vizitat pe Kopitar, i se oferă următorul spectacol: « Ieșind de acolo am văzut o trăsură ieșind din Burg; trei lachei în coadă și doi *couvreurs*, cu bastoane în mână; care mergeau înainte gonind norodul. *Un norod care rabdă o asemenea modă, nu este încă copt pentru slobozenia pe care mulți cu nedreptate o amestecă cu bună starea materială* (s. n.). O asemenea modă în Franța, poporul în curând ar desființa-o. Bucurie că morga aristocratică n'a ajuns până acum între Români... ». Morgă aristocratică, la care revine din nou, când observă niile de echipajuri și de livrele și când își amintește de una din victimele snobismului apusean (al căror patron poate că rămâne marele Ban Nicolae Dudescu), de « fanfaronul (dece trebuie să-l numesc compatriot?) român... fiu al unui slăvit părinte », de tânărul Ghica, ce'n fiecare vară aduce la Viena 4 cai și un Arnăut cusut cu fir, cu care se « fandacește », neluând seama că în trei luni mă-năncă venitul unui an. « Vieniteile », ca și pe vremea Logofătului, se îmbracă cu același gust și cu aceeași simplitate, pe care Dinicu Golescu o opunea luxului excesiv al cucoanelor din țară, obișnuite să pue pe dânsule « cutia lui Bucur ». Plăcerile Vienei sunt toate închinare simțurilor: « Vinul Ungariei, muzica dela Kamertor, fațetele lui Nestroy și ale lui Stolz, valțurile lui Straus, berea și Praterul, iată viața Vienesului ». Și fiindcă a amintit de Prater, nu scapă prilejul să recapituleze, ca ori de câte ori i se oferă, scara de preferințe a grădinilor Europei, pe cari le-a văzut în cursul călătoriilor lui. Tema aceasta a grădinilor este un leit-motiv al literaturului Kogălniceanu și el ar putea fixa un punct de plecare pentru cercetările tematiche, așa cum prințul de Ligne, acel oaspete și amic al Moldovei, dela sfârșitul veacului al XVIII-lea, figurează cu ale sale preocupări horticole, la locul său în literatura subiectului. Catalogul grădinilor, sporit cu achizițiile noilor călătorii, figurează deasemenea și'n notele de peste doi ani ale voiajului în Spania și chiar într'un punct de perspectivă al romanului « Tainele inimei », când, având să vorbească de Copou, pe care-l ironizează, nu rezistă ispitei de a reaminti de salonul

¹⁾ Cu titlu de curiozitate și pentru lecțiile de acum și de atunci, când după căderea Sevastopolului, telegramele aminteau localități ale căror nume revin și astăzi, un bun articol despre cetatea Ociacof-Vozia * scrisă cu litere de sânge în anele românești » (*Steaua Dunării*, I, Nr. 5, 1855).

Pradului din Madrid ¹⁾. Mai mult: identitatea detaliilor privitoare la grădinile Madridului (în notele de călătorie din 1846 și'n romanul neiscălit « Tainele inimei », dela 1850), ne îndemna să propunem între dovezile paternității kogălniceniste și această similitudine. Din fericire, d-l N. Cartoian, căreia îi datorăm cele mai multe din contribuțiile de temei ale capitolului literaturii lui Kogălniceanu făcea, cu prilejul comunicării sale academice, destăinuirea că a descoperit în Biblioteca Academiei manuscrisul « Tainelor inimei », substituind, în chipul acesta, presupunerii lui N. Iorga, întâiul semnalizator al romanului lui Kogălniceanu, o binevenită certitudine.

Dar dacă Viena îi procură atâtea prilejuri de critică și de împotriviri, nu înseamnă că nu-i oferă și compensațiuni. Ele sunt în ceasurile de peste zi, petrecute în cercetarea bibliotecii, în tovărășia prietenului său, munteanul (« un Român ») A. Rosetti, când uită că e în Austria și că vine din Moldova și după aceea, seara la teatru, unde aude pe Viardot Garcia, « această dulce privityetoare — vrednică moștenitoare a Malibranei ». Și pentru a sfârși tot cu impresii teatrale, aceste însemnări ale voiajului la Viena, să-l urmărim la Burgteatru, la reprezentația lui « Don Carlos », a scriitorului său predilect Schiller, și anume în momentul când ducele de Posa reclamă libertatea de gândire, (« geben sie Gedankenfreiheit »): « Atunci, scrie Kogălniceanu, o mie de aplausuri s'au ivit în sală; credeți-mă, eu plângeam, pentru că știam că această dorință în veac nu se va împlini în țara mea (s. n.). Nobilii, chiar ei, aplaudau » ²⁾. Insemnare, valabilă cât o inscripție și care nu va întârzia să figureze printre epigrafele luminoase ale viitoarelor monografii pentru Kogălniceanu.

PERPESSICIUS

¹⁾ Pe care-l cunoaște doi ani abia după voiajul în Viena, motiv pentru care nici nu figurează în notele din acest timp: « Nicio grădină a Europei, nici « Le bois de Boulogne », nici Tiergartenul Berlinului, nici Grădina Engleză la München, nici grădina de vară dela Petersburg, nici Cascinele Florenței nu se pot asemăna cu Praterul Vienei ».

²⁾ Pentru toate citatele voiajului vienez, cf. *Notele de călătorie ale lui M. Kogălniceanu*, comunicate de Al. Lăpedatu, *Floarea Darurilor*, I, 5, 1 Mart, 1907 (vol. I) și I, 1 April 1907 (vol. II).

ILARIU DOBRIDOR: DECĂDEREA DOGMELOR

Cartea d-lui Ilariu Dobridor, carte care a stârnit, pe drept cuvânt, discuții și entuziasm, ne-a prilejuit acceptare condiționată și nedumeriri ce se cer lămurite. Să precizăm. Acceptăm dintru început premiza generală a cărții: evreii, ferment de disoluție, au dizolvat cultura europeană. Mergem și mai departe. Dacă se mai află printre creștini oameni care să nu vadă pericolul semit, dacă mai găsim printre Români pe unii care să nu simtă în sufletul lor para unui antisemitism bazat nu pe ură ci pe convingere, cartea d-lui Ilariu Dobridor poate avea darul de a anula numărul acestora. Bineînțeles, dacă e vorba de creștini și de Români adevărați.

Nedumeririle despre care aminteam însă sunt de detaliu. Dar într'o carte de știință, într'o carte în care se pun problemele fundamentale ale culturii europene, scăpările, erorile, ușurințele sau informația incompletă sunt lacune având o oarecare gravitate. Rolul nostru nu este de a rezuma cartea. Ea trebuie neapărat citită. Comentatorul presupune că sarcina aceasta a fost împlinită de lector. Ii revine deci rolul, destul de ingrat, de a semnală aceea ce i se pare lipsă, eroare sau scăpare din vedere. Neapărat, o prezentare a tezei fundamentale, strânsă la minimum de exprimare este necesară. Ea se rezumă în următoarele idei. Omul caută și a căutat întotdeauna în marginile universului său, puncte de sprijin, ancorări, scăpare din pieire, din necunoaștere, din beznă, din nesiguranță. Omul e însetat de certitudini pentru că e însetat de mântuire. Omul caută mântuirea. Și o află într'un sistem larg de certitudini. Aceste certitudini există. Ele au fost formulate de spiritul luminos și echilibrat al civilizației greco-romane. Aceste certitudini sunt constanțele. Constanța vieții de relație este iubirea; permanențele lumii exterioare sunt: substanța, lucrul și legea. Substanței îi corespunde în om, eul, lucrului îi corespunde conceptul, legii fizice îi corespunde în viața umană, norma. Așa dar constanțele universului real sunt: substanța, lucrul, legea, iar permanențele analoage ale universului ideal sunt: eul, conceptul, norma.

Autorul socotește că aceste constanțe sunt zestrea lăsată nouă de cultura elenistico-romană. Dacă e adevărat că descoperirea conceptului este opera lui Socrate, iar fundarea normei este descoperirea moralei antice, o primă obiecțiune o ridică prezența *eului*. Eul nu este o descoperire a lumii antice ci o abstracție a psihologiei moderne. Putem să ne ridicăm până la conceptul metafizic al eului cel mult până la Kant, care cu al său « *ich denke* » face din « eu » matca ontologică a oricărui act de cunoaștere. Descoperirea eului ca realitate psihologică revine însă psihologiei moderne. Anticii nu au cunoscut eul ci omul, conștiința, unitatea morală și biologică a omului, nu unitatea sa psihologică. Iată un prim pas în eroare.

Pentru a explica fabulația autorul recurge la vechea explicare prin frica de moarte, cauză a fabulației primitive și cauză a religiei în acelaș timp. Afirmațiune care constituie o altă gravă eroare. Pentru a dinamiza fabulația, d-l I. D. opune în acord de rezonanță electivă ceea ce d-sa numește reminiscența harică cu aceea ce Nichifor Crainic a numit, atât de inspirat, nostalgia paradisului. Odată în posesiunea acestor două concepte, autorul încearcă un joc miraculos, și prin asta periculos, al noțiunilor dinainte stabilite. Între om și substanță, fabulația, sub imboldul reminiscenței harice, dă *naturismul*. Între om și lucru, fabulația dă *magia*, iar între om și forță, găsim *manismul*. Autorul ne dă câteva lămuriri asupra magiei și manismului. Aceste lămuriri sunt însă, din păcate, depășite de cercetările foarte recente întreprinse în materie. Autorul e departe chiar și de rezultatele la care ajungea un Lucian Blaga în « Gândirea magică », rezultate care sunt de verificat în lumina cercetărilor moderne asupra magiei. Astfel ni se spune că una din caracteristicile magicului este că lucrul se lasă încărcat cu « ceea ce s'ar putea numi putere umană » (p. 34). Afirmația e greșită. Lucrul posedă o « sarcină magică » care nu vine dela om ci dela o putere superioară numită *mana*, din care lucrul participă. O altă greșală este afirmația că *mana* se transformă mai târziu, se personifică în Ceres, Dionisos, fauni.

Raportul om-concept, continuă autorul, duce la apariția totemismului; raportul om-relație duce, paralel, la tabuism. Deasemeni raporturile om-lege și om-normă, duc, primul, la budhism, ultimul la creștinism. Despre totemism autorul afirmă că este un produs al fabulației animiste. Ni se pare tocmai dimpotrivă. De altfel autorul recunoaște singur că primitivul ignoră conceptul dar are în schimb ideea de obiect pe care îl animă.

Autorul, chinuit de nevoia formulărilor lapidare, nervoase, scrie: Știința e un produs al orientării; arta, un pretext al salvării, religia o consecință a temerii. Dacă primele două afirmațiuni sunt aproximative, ultima este cu totul falsă. Pentru că religia

nu e o consecință a temerii decât într'o concepție care pleacă dela materialismul secolului al XVIII-lea, afirmațiune care nu mai poate fi primită de omul secolului nostru și care ne miră la Ilariu Dobridor.

Capitolul 4 al lucrării, numit de către autor « Incertitudine și nebunie » trasează magistral drama lui Nietzsche. E poate una din cele mai frumoase pagini ce s'au scris despre clocotitorul și singuratecul autor al lui « Zarathustra ». Alături de incertitudinea și nebunia lui Nietzsche se ridică, sumbru, pesimismul lui Schopenhauer. Spiritul modern își află în acești doi titani ai îndoelii și ai negației, cea mai teribilă exprimare. Omul a pierdut certitudinile, permanentele, seninătatea, ordinea, echilibrul. Calea pe care o apucă de acum înainte e « calea robilor ». Keiserling explică noua orientare a spiritului prin « revolta forțelor telurice », Spengler face răspunzător de toate aceste frământări, *destinul* culturilor, Liebert vorbește de relativizarea culturii; Massis cere restaurarea greco-romanismului iar Berdiaeff crede că răul modern se datorește răsturnării raportului om-Dumnezeu. Dar toate aceste teorii nu explică nimic. Iar autorul afirmă și demonstrează că răspunzătorii disoluțiunii culturii europene sunt evreii.

Și cu aceasta lista decăderilor începe. Decăderea omului este opera democrației, este opera lui Lombroso care asimilează geniul cu nebunia, este opera lui Weininger care institue doctrina bisexualității, este opera lui Freud cu pansexualismul său, este opera literaților evrei care exaltă voluptatea patologicului. Omul degradat este omul democrației, afirmă autorul. Și neliniștea omului vine tocmai din constatarea acestei degradări.

Mărturisim cu regret că sunt aici câteva afirmațiuni cu care nu ne putem împăca. Mai întâi atitudinea autorului față de neliniștea lui Heidegger. Inchietudinea lui Heidegger este metafizică, aceea a lui Kirkegaard este de esență religioasă. Autorul le vede însă altfel. Inchietudinea politică, caracteristică democrației nu este o formă tipică ci o formă derivată. Doctrinei lui Lombroso îi acordă autorul prea multă importanță. Ea a fost de mult depășită și nici nu a avut importanța ce i-o atribuie autorul. Privitor la scâlciatele teorii ale lui Weininger este bine, pentru a rămâne pe linia științei adevărate, să punem lucrurile la punct. Și anume: teoria androgenului este extrem de veche. O găsim în cele mai îndepărtate culturi. Kaballa nu o creează, nu o dezvoltă ci o primește doar. Iar Kaballa, se știe, este de origine relativ recentă. Pentru lămurirea problemei trimitem la studiile foarte interesante ale lui Mircea Eliade. Ajungem la doctrina lui Bergson. Constatăm cu mirare că este prezentată schematic și parțial. Punctul de plecare bergsonian nu este cel arătat de autor. Filozoful francez cu sânge evreiesc pleca dela drama cunoașterii. Această confuzie

a autorului nu e incidentală. O vom regăsi. Și o vom lămuri treptat. Doctrinei lui Freud i se dă iarăși o prea mare importanță. Teoria aceasta, care a făcut oarecare senzație la vremea ei, a fost de mult depășită și nu a impresionat prea mult pe oamenii cu bun simț.

Autorii decăderii dogmei etice sunt, după autor, Freud, Spinoza, și Max Nordau. Afirmația este justă și autorul o dovedește cu lux de argumente. Dar și aci sunt câteva afirmațiuni ce se cer serios corectate. Astfel seducția euforică la Spinoza nu este un criteriu absolut cum pretinde autorul ci semnul că ceva s'a împlinit. Bucuria spinozistă nu măsoară împlinirea normei ci o vestește, este un simptom al ei. Frenezia biologică la Max Nordau, acest autor căruia nu i s'a dat, de pe vremea lui încă, nici o importanță prea mare, nu este rădăcină a normei morale. Dar e și altceva de adăugat aci. Plăcerea nu e un criteriu modern nici un criteriu de invenție evreiască. Că evreii și l-au însușit, asta e altceva. Totuși autorul, care slăvește echilibrul armonios al elenismului, știe desigur că au existat în istoria eticei hedonismul și eudemonismul, care făceau din plăcere și util criteriul normei etice. Știe deasemeni că au existat doctrine etice ale utilitarismului și plăcerii ca la Bentham, Adam Smith, Mill, James, etc. Autorul avea de ales două căi aci. Sau să adauge la lista răspunderilor și pe aceștia sau să arate măsura în care aceștia au fost, la rândul lor, influențați de spiritul iudaic. Și nu o face.

În fine, revenind la Freud, constatăm iarăși aceste lucruri: doctrina freudiană a fost depășită. Ceea ce rămâne din Freud, nu-i aparține. Ne bucură când, la sfârșitul cărții sale, autorul confirmă această afirmațiune a noastră. În ceea ce privește teoria refulării inconștiente, suntem nevoiți să amintim că e aci un fapt cunoscut și dovedit în psihologie.

Trecând la Spinoza, autorul acordă iarăși o valoare exagerată părții de morală din «*Ética*». Toată valoarea acestei cărți stă în expunerea sistemului panteistic. Iar panteismul nu este o descoperire iudaică ci o formă, un moment necesar în dinamica gândirii umane. E inutil să amintim lista tuturor gânditorilor panteiști, pe care autorul îi cunoaște desigur bine. Ceea ce iar ne miră în această carte este înlăturarea altor mari răspunzători ai degradării dogmelor. Nu găsim astfel nimic despre rolul nefast al lui Darwin, nimic despre crasul materialism și sensualism al unor La Mettrie, Condillac, d'Halbach, nimic despre băguelile pseudoștiințifice ale unui Haeckel. Iar pagina ditirambică împotriva energiei nu o pricepem. Noi știm că energia este azi o doctrină rasială. Știm că este o medicină a rasei, o terapeutică a purității sângelui. Știm că energia este reluarea principiului greco-roman: *Mens sana in corpore sano*. Și mai știm iarăși că azi, energia este un instrument de luptă a arianismului împotriva imixtiunii

evreiești în sângele european. Pagina 102 nu este nici necesară, nici oportună.

În capitolul despre decăderea dogmei logice autorul face unele considerațiuni cu care nu ne putem împăca. Autorul afirmă că nu termenii ci copula este faptul primordial în logică. Perfect. Dar copula dă viață termenilor cu care formează un tot. Faptul primordial în logică nu este deci nici copula, ci judecata întregă. Autorul revine iar la intuiția lui Bergson. Și nu înțelege motivul pentru care rupe Bergson cu intelectul. Nu pentru că e fascinat de nocturnul psihic (p. 104). Bergson pleacă dela lucrul în sine kantian, dela neputința de a-l cunoaște. Este drama tuturor post-kantienilor, drama întregului idealism german, drama lui Fichte care, pentru a depăși numenul, hipostaziază eul și creează idealismul subiectiv, drama lui Schelling care institue idealismul obiectiv, drama lui Hegel care construiește idealismul absolut. Și această dramă e veche cât și cugetarea omenească. Înainte de Socrate gânditorii au afirmat falimentul rațiunii. Și s'a ajuns la sofști. După triada Socrat-Platon-Aristot, gânditorii au reafirmat neputința aceleiași rațiuni. Și s'a ajuns la academism, la Plotin, la Philon, la doxografie, la alexandrinism, la probabilism. la Empiricus, la Carneade.

După Kant, gânditorii au strigat din nou neputința rațiunii. Și s'a ajuns la căutarea disperată a unui instrument nou, a unei metode noi. Și s'a ajuns la intuiția lui Bergson. Drama gândirii ține deci de natura gândirii, de ontologia gândirii. Este o regiune metafizică în care nu vedem rostul de a amesteca aciditatea dizolvantă a spiritului iudaic. Acelaș lucru este și cu prezența lui Husserl. Logica își are destinul ei. Sunt anumite poziții, anumite momente ce sunt cerute de dinamica, de mecanica, de destinul problemelor. Era fatal că după ce mintea omenească a adâncit problema raportului concept-obiect, căutând deci rostul epistemologic al gândirii, să renunțe metodic la epistemologie și să adâncească problema conceptului în sine, luat ca fenomen, în sine. Era iarăși firesc ca tot în logică, după ce s'a văzut valoarea deducției silogistice să se încerce o deducție cu caracter de evidență matematică și să apară astfel logica, al cărui părinte este Leibniz și pe care autorul nu îl amintește ni se pare. Nu înțelegem deasemeni nici asimilarea instinctului cu intuiția, pe care Bergson nu o face, după cum nu vedem enervarea autorului față de spiritul asiatic, adică hindus. Spiritul hindus este și el o formă de viață. Va trebui deci să anulăm, să negăm toată gândirea indiană! Bine. Dar cu asta nu servim economia lucrării, care își propune să dovedească drept responsabili de decăderea dogmelor, pe evrei. Să ne ferească Dumnezeu dacă s'ar crede că prin asta apărăm pe iudei. Noi nu apărăm aci decât adevărul științific. Autorul

dovedește că Bergson, de pildă, înlătură cauzalitatea (p. 130). Perfect! Dar nu ne amintim oare că acel care dădărase definitiv conceptul cauzalității, s'a numit David Hume! Autorul ne afirmă apoi că tot Bergson institue substanțialitatea mișcării! Admirabil! Dar nu știm noi oare că același lucru a fost afirmat în elenismul îndepărtat de un Heraclit? Că nemișcarea absolută a fost proclamată de un eleat! Nu ne amintim iarăși că cea mai teribilă formă a idealismului solipsist este opera unui Berkeley! Că părintele raționalismului care avea să facă o atât de aprigă carieră, a fost Descartes! Iată dece e periculos să amestecăm perspectiva politică sau rasială, oricât ar fi ea de justificată, aici. Autorul va încerca să arate — și o spunem cu regret — nu izbutește — că dogma cosmologică a fost dărâmată de Einstein. Bine! Dar nu dărîmă oare azi dogma cauzalității teoria complementarității lui Bohr! Iar dogmele mecanicii clasice nu cad sub loviturile unui Heisenberg, Plank, Dirac, de Broglie! Mecanica einsteiniană a fost depășită de mecanica cuantică. Dar prin asta nu s'a revenit la spațiul newtonian. (Autorul nu ignoră desigur și faptul că formulele relativității sunt transpozabile din mecanică relativistă în mecanică clasică!). Știința actuală, înlăturînd și spațiul newtonian și pe cel einsteinian, introduce perspectiva unui spațiu cu structură cuantică. Iar quanta fiind o exprimare a emisiunii energetice, se ajunge la un monism al energiei care nu e iudaic ci pur științific. În concluzie deci: Intuiția e o metodă care, așa cum a fost văzută de Bergson, nu duce — după cum afirmă și autorul — la nimic. Relativitatea e o teorie științifică care, așa cum a fost formulată, a fost întrecută de evoluția științei. Noematica fenomenologică este aplicarea gândirii asupra conceptului, fără a-l interesa raportul concept-obiect. E un moment din destinul gândirii logice, depășit. Fenomenologia nu a distrus logica, nu a adus nici ceva nou în epistemologie.

De decăderea dogmelor sunt vinovați evreii? Pe lângă ei sunt și alții. Aceștia alții suntem noi, creștinii. Sunt vinovați toți cei ce au făcut jocul evreilor. Evreii își urmau blestemul lor. Noi le eram însă complici. Cumplită complicitate! Vinovată filozofia luminilor, care exaltă rațiunea. Vinovat Renan care exaltă știința. Vinovat Auguste Comte care exaltă pozitivismul și neagă restul. Vinovat materialismul lui Holbach, vinovată viziunea de negație a lui Feuerbach. Vinovați poeții care au exaltat eroticul și subconștientul. Vinovat un O. Wilde, un Gide. Vinovată, la noi, în țara plugarilor, poezia lui Barbu, a lui Vineanu, singularizarea estetică a unui Arghezi, mortuara tristețe a lui Bacovia, bătăliile poezilor ermetiști, unanimiști, expresioniști, impresioniști. Vinovat un Brăncuș cu halucinațiile lui în lemn și piatră. Vinovate romanele erotice, experiențialiste ale lui Mircea Eliade.

Autorul ni-i spune el însuși. Iată perimatele simetriei ale neokantismului; iată obositoarea croitorie logică a hegelianismului; iată materialismul în superbă hlamidă algebrică (p. 229).

În graba sa de a formula, autorul ne vorbește despre viziunea moisdică, despre monadă. Dar monadologia nu este numai a lui Plotin ci și a lui Leibniz. Monismul nu este numai evreiesc. Gândirea însăși este, rând pe rând, monistă, dualistă, triadică. Un simplu manual pune la dispoziție și nume și capitolele respective, pe care autorul le cunoaște tot atât de bine ca și noi.

Nu înțelegem apoi anumite confuziuni. Astfel materialismul nu merge ca opus idealismului! (p. 151). Materialism și spiritualism sunt atitudini în viziune ontologică. Idealism și realism sunt atitudini în viziune epistemologică. Apoi: tema filosofilor creștini se sprijină pe separația netă între creștinism și idealism (p. 151). Dar aceasta este problema teologiei crizei, despre care autorul nu amintește nimic.

Vorbind de relativitate, autorul spune: constanta absolută a vitezei luminii în direcție și mărime (p. 239). Ceea ce nu e just fiindcă e vorba numai de constanta în mărime (c).

Dar ne oprim aci. Pentru că discuția e prea lungă și așa. Iar intenția noastră nu e de a face discuție.

Repetăm. Cartea are calități excepționale. Calități de formulare, de dovedire, de argumentare. Calități de amplă informație. Calități excepționale de stil. Nervos, rapid, avântat, liric, exuberant, lapidar, verbul autorului are scipiri de spadă și fulgerări de aur pur. Dărâmă iute și construiește biserica unei ideologii pe care trebuie să o acceptăm. Tocmai de aceea ne-au mirat scăpările și ne-au mâhnit confuziile. Dar ele sunt inevitabile poate într-o carte care nu e scrisă la temperatura călduță a burghezului ci în clocotul unui suflet de român care a trăit durerile și bucuriile toate. Cartea nu se învață. Ne hotărăște. Nu e pentru contemplare. Pentru acțiune. Și de aceea valoarea ei numai cu asemenea măsură trebuie măsurată.

ȘTEFAN IONESCU:

DELA PETRU CEL MARE LA STALIN

Cartea d-lui Ilariu Dobridor se termină cu o privire ageră și adâncită asupra fenomenului rus. Cartea d-lui Ștefan Ionescu, printr-o fericită coincidență pentru cel ce scrie aceste rânduri, continuă și completează viziunea aceluiași fenomen rus. Este o carte complexă care poate trece tot atât de bine drept o carte de știință obiectivă și precisă cât și o carte de susținută și dreaptă

propagandă împotriva comunismului. Autorul își propune să facă o vedere generală asupra acestui fenomen. La noi, desigur, poate fi considerată unică în gen. Pentrucă la noi nu am avut o prezență completă a tot ceea ce se poate ști despre Rusia contemporană. Autorul mărturisește singur că asupra fenomenului rus discuția nu e încă închisă. Și nu va fi multă vreme. Pentrucă lipsește informația precisă și obiectivă. Fenomenul rus a fost privit totdeauna parțial. Sau de către unii care au lăudat și au exaltat raiul bolșevic sau de către alții care au conturat marginile de apocalips viu ale iadului leninist și stalinian. De aceea autorul ne avertizează că va încerca să fie obiectiv. Pe noi această obiectivitate nu ne interesează decât într'o măsură secundară. Ceea ce ne interesează este relatarea tuturor punctelor de vedere. Și ea nu lipsește din carte. În măsura în care — bineînțeles — această relatare este posibilă. Informația cărții este — tocmai din aceste motive — redusă la strictul necesar. Ne-a impresionat în deosebi faptul că autorul și-a selectat materialul informativ, reducându-l la câteva nume caracteristice pentru definitivarea tezei propuse. Nume care sunt și o bună garanție în același timp.

Deși titlul ne-ar sugera că este vorba de o istorie completă a Rusiei, «dela Petru cel Mare la Stalin», informația istorică propriu zisă este numai introductivă, autorul neinteresându-se decât de istoria revoluției ruse. Dar această revoluție, afirmă d-sa, începe odată cu visul grandios al furtunosului împărat care a crezut că poate schimba soarta și structura unui popor, făcând din neamul primitiv al Rușilor vremii sale un popor adaptabil culturii și civilizației europene. Introducând, cu alte cuvinte, spiritul european în locul spiritului asiatic. Și de aci începe marea dramă a sufletului rus care nu poate fi european, pentrucă plutește peste el duhul obscur al asiaticului.

Astfel, istoria Rușilor, împletită cu istoria împăraților lor stă sub semnul acestui blestem. Un dublu blestem. Romanovii nu pot înțelege cursul istoriei și își duc neschimbată calea absolutismului lor. Spiritul rus nu poate accepta formele politice ale acestui absolutism și se sbate într'o continuă efervescență revoluționară. Păturile de jos, mujicii, doresc realizarea unui vis de ne-iobăgie, păturile superioare aleargă după realizarea unui program de vaste înfăptuiri ideologice. Prima revoluție este simbolizată de Emilian Pugatcev, mujicul care a voit să răscoală masele pentru a le da pâine, pământ și dreptate; cea de a doua e simbolizată prin mișcarea decembristilor, formată din intelectuali, din nobili, din militari care doreau o Rusie nouă.

Doctrina revoluționară nu se statornicește decât în jumătatea veacului al XIX-lea odată cu Henzen și Bakunin. Acum se afirmă răspicat ideea revoluției universale și pan-distrugerea. Concepția

diferenței de clase, privilegiații capitalului și proletarii, era creiată. Și trebuie să-și meargă drumul de sânge până la capăt. Revoluționarul Dostoiewsky a profetizat viitorul acesta prin înțelegerea adâncimilor sufletului rus, « gata totdeauna la experiențe radicale pentru care sufletul european ar fi incapabil ». De aci apariția ideologiilor extremiste în persoana lui Bakunin, dar mai cu seamă a lui Teernicewski, socotit de către Plehkannov drept fondatorul marxismului rusesc.

Istoria revoluției ruse care începe, simbolic, cu mișcarea preotului Gapon în 22 Ianuarie 1905 este descrisă în toate amănunțele ei. Deși faptele sunt cunoscute, autorul reușește să ne reție mereu atenția, să ne intereseze. Pentru că, înainte de a trata materialul său ca un istoric, el a adâncit motorul, adâncul acestui dinamism, fatalitatea evenimentelor ce vin și care nu pot fi înlăturate. Iar simbolul acestei fatalități este țarul Nicolae al II-lea, care știe că nu poate face nimic, care așteaptă sfârșitul și acceptă, fără revoltă, sacrificiul.

Dar interesul cărții rezidă în arătarea detaliată a imixtiunii ovreilor în destinul revoluției ruse, și în determinarea momentelor caracteristice ale creării statului socialist, după victoria revoluției obținută de partidul bolșevic. Autorul spune: Tentativa de creare a statului și a societății socialiste, prin robirea Omului, care devine simplu instrument, se axează, falimentar, între utopia marxistă și tirania staliniană. Incotro se va îndrepta Rusia ne va răspunde istoria zilelor noastre.

Vorbind despre caracterele revoluțiilor, autorul distinge, just, două tipuri: Revoluția-mijloc, cu caracter violent și sângeros, și revoluția-scop, cu caracter spiritual. Primei îi aparțin revoluția din 1789, din 1848 și cea rusă din 1917. Celei de a doua îi aparține revoluția totalitară germană și italiană, adică revoluțiile naționaliste. Caracterizările autorului, deși nu sunt noi, sunt interesante prin precizie și convingerea sinceră ce le străbate.

Detaliile revoluției ruse sunt și mai interesante. Astfel istoria Tchekei și a G.P.U.-ului cutremură de oroare numai prin redarea obiectivă a cifrelor victimelor între 1917—1923 (p. 119). Autorul fixează apoi tipul nou de umanitate care este bolșevicul și îi determină patru elemente: ferocitate asiatică, fatalism oriental, negativism european și ideologie revoluționară de esență iudaică. De unde și concluzia precisă: Acest tip eurasic înseamnă o desumanizare a omului. Distrugerea familiei este formulată astfel: Legislația matrimonială a Sovietelor admite incestul și nu atribuie nici un drept părinților față de proprii lor copii (p. 127). Așa dar, desumanizare a omului descreștinare totală și sângeroasă și zeificare a statului pe ruinele vechiului suflet ucis, iată tabloul Rusiei lui Stalin.

Foarte prețioase și bine puse la punct sunt informațiile autorului asupra comerțului, industriei, agriculturii, planurilor cincinale, organizării partidului, prezenței ovreilor în partid, organizării societății socialiste, asupra condițiilor de viață ale muncitorului rus, asupra problemei culturii sovietice, asupra începutului de formațiune a burgheziei sovietice, asupra leninismului și stalinismului.

În partea finală a lucrării autorul dezvoltă problema infiltrației iudaice în cultura europeană, în artă, în morală, în viața politică, rolul francmasoneriei, al Societății Națiunilor și al diplomației europenizate a Kominternului. Adâncirea acestor probleme este mai puțin accentuată, autorul apropiindu-se treptat de redarea faptului cotidian, intrând astfel mai mult în poziție de gazetar decât de observator și istoric al acestui fapt.

Cartea d-lui Ștefan Ionescu are calitatea de a face istoria problemei ce-l interesează și ne interesează, fără a fi o carte de istorie. De aci avantagii și defecte. Avantagii, pentru că materialul e viu, dinamic, un adevărat tip de istorie romanțată, fără pedanterie și erudiție obositoare. Defecte, pentru că privind problema din înălțimea unui spirit surprins și aprins, obiectivitatea științifică e înlocuită de verva propagandistului, de ritmul gazetarului. Totuși, autorul știe să se dirijeze între aceste două extreme cu talent și siguranță.

PETRU P. IONESCU

SHELLEY, POETUL VÂNTURILOR ȘI AL DESCĂTUȘĂRIILOR

Este foarte greu de a scrie despre Shelley într'un fel distant și cărturăresc. Cred că nimeni nu a făcut-o până acum cu reușită, deoarece nici un pedant nu s'a putut apropia de această figură etern tânără, care se reînnoește mercur, deoarece se cere mereu vie.

Poet al elementelor și al libertății spirituale, lui nu i-a fost dat să îmbătrânească niciodată; la 32 de ani a fost răpit de elemente, de marea, pe care a invocat-o continuu și care a revenit ca o obsesie la orizontul poemelor sale, ca și cum libertatea spiritului și a mării și-ar fi completat, prin moartea lui, o mult râvnită și simbolică îmbrățișare.

Toată viața sa a fost un răzvrătit. Educația sa se pornise a fi excelentă după normele englezești — numele său e gravat în panoul de lemn înnegrit al hallului cel mare din Eton — dar dela Oxford a fost eliminat încă în primul an din cauza broșurei ateiste, pe care o publică în timpul acela.

Anglia se pretinde și se intitulează țara libertății. Însă libertatea aceasta pare a prii mai mult mediocrităților și străinilor decât unor talente indigene. În secolul al XVIII-lea țara de refugiu a tuturor răzvrățiților din străinătate, mult lăudată de Voltaire și de Rousseau, Anglia secolelor XIX și XX este toată impregnată de convenționalismul victorian, această puternică manifestare postumă a puritanismului, care acționează în mod paralizant asupra tuturor spiritelor, ce nu înțeleg rostul cuvântului « tabu ».

Multe dintre marile spirite ale Angliei au avut de suferit din pricina acestui ncajuns. Swift, încă din secolul al XVIII-lea, a devenit un mare reacționar, iar autorul lui Robinson și-a lăsat urechile în mâna justiției din cauza unui pamflet. Shelley și Byron, Leigh Hunt și Oscar Wilde, Kipling și Colonelul Lawrence au suferit un exil impus sau voluntar, care avea la bază aceeași dorință de a fugi de convenții, aceeași trăsătură caracteristică de reacționarism englez, care este ea însăși cea mai autentică manifestare a spiritului britanic, dela satira anti-engleză a lui

Bernard Schaw, până la necesitatea ce împinge pe cel mai nîc funcționar de a-și scoate un bilet până la Boulogne, ca să petreacă câteva ceasuri în străinătate.

Insula e prea strămtă și Vikingul care și-a creat de-a-lungul atâtor secole o sumedenie de convenții terestre, de care, de altfel, e foarte mândru, are epoci când nu se mai simte în apele lui.

Câtcodată te întrebi: cum se poate că acest Shelley, care nu recunoaște nici o convenție, acest etern revoltat, acest om atît de puțin «respectabil», a fost englez? Și totuși a fost, a fost un englez mai de rasă decît Pitt și Gladstone, tocmai prin reacțiune. Fenomenul Shelley e manifestarea complexului de Viking, străbunul instinct saxon al libertății pure care nu are nici o considerație pentru legile terestre.

Shelley nu a murit pe uscat, a fost răpus de mare, ca un adevărat Viking, și cine desleagă simbolul morții sale, înțelege o manifestare a complexului Viking.

Shelley, în care nu trăia nimic în afară de acest complex, nu a reușit să înțeleagă oricând legile uscatului. Eliminat dela Oxford pentru ateism, când încă negarea dogmelor era o crimă, el va acționa totdeauna numai sub impulsul propriilor sale necesități. lăuntrice. Prima sa soție — mica Harriet — părăndu-i-se, la un moment dat, o tovarășă insuficientă pentru împărțășirea celor spirituale — el va fugi pe continent cu Mary Godwin și o verișoară a acesteia. Legăturile căsniciei nu însemnau nimic pentru dănsul, lucru absolut condamabil chiar și în Anglia de azi. Dar Mary Godwin era cu totul altceva. Crescută de tatăl ei, un filosof ratat, dar cu principii foarte revoluționare pentru timpurile acelea, un utopist social, un revoltat, un feminist, care i-a dat o serioasă educație clasică — Mary cunoștea bine greaca, latina și pe filosofii germani — și, în același timp, i-a dat o libertate absolută de care Mary nu abuzase, deși o considera ca un drept al ei. Poate era singura femeie din Anglia potrivită pentru Shelley.

Shelley era un adevărat copil al naturii. Nu cunoștea plăcerile rafinate și nici convențiile Societății. Măncarea lui favorită era pâinea și pasiunea de predilecție, înotul și yachtul, numai sporturile acvatice. Acasă umbla gol și era așa de distrat, încât i se întâmpla să intre în această stare în salonul plin de musafiri. Ii plăcea focul și avea obiceiul să doarmă întins pe covor în fața căminului deschis, aproape cu capul între flăcări. Era frumos, foarte frumos, din care cauză Reynolds, refuză să-l picteze. «Nu-l pot picta pe Shelley — exclamă într'un rând marele portretist — pentrucă este prea frumos».

Era cu desăvârșire liber față de legăturile pământești și nici de simțurile lui nu se bucura mai mult decît avea nevoie pentru

a stabili legătura cosmică dintre el și spiritul Universului, în care credea. Deloc un om al plăcerilor, deloc abuziv, era un om complet sănătos și foarte echilibrat. N'avea în dânsul nimic din complexul bolnăvicios al romantismului.

Revolta lui nu era fructul unui pesimism sau al complexului de inferioritate; era mai degrabă manifestarea unei vitalități imense, atotcuprinzătoare, rezultatul iubirii universale pentru suferința ființei celei mai umile.

Latura socială a revoltei sale era extrem de vagă. Pe când Byron găsește în mod concret pe tiranul timpului său și lovește direct în lunaticul George al III-lea, Shelley nu cunoaște asemenea distincțiuni individuale.

Shelley era un spirit pur, care vedea numai în linii mari și era înclinat spre abstracții; pentru dânsul amănuntul nu exista decât cel mult, în funcțiune de simbol. Era absolutist și, ca să ne exprimăm astfel, presbit: vedea bine numai dela distanță, iar din haosul momentului politic nu era capabil de a distinge nimic concret. Vedea în trecut și în viitor; prezentul nu era pentru dânsul decât un punct de reper optic sau, mai bine zis, un eventual moment de inspirație.

Acestui orizont social și politic, desenat vag și în linii mari, îi corespunde o atitudine estetică adecvată. Shelley nu era un botanist sentimental, ca și Wordsworth și Keats și Cowper și toți poeții englezi, care se apleacă cu grije gingașe și mioapă asupra oricărui fir de iarbă și nu le scapă nici o floare, când vor să redea atmosfera unui anotimp sau unei zile. El nu este un grădinar, un domestic ca și aceștia. Orizontul său este infinit; lumina sa cosmică se arată crepusculară și impetuoasă, ca și dela un alt soare decât cel pe care îl cunoaștem noi, penelul său e rapid, trăsătura necalculată, maestră. Artă sa nu e deloc descriptivă; e sugestivă: o nouă creație a lumii într'o armonie platoniană de muzică și lumină. « Poezia ridică vâlul de pe frumusețea ascunsă a lucrurilor », declară Shelley în eseuul său despre poezie. În acest sens suprem, în care esteticul se îmbină cu eticul, poezia înseamnă eliberare sau descătușare.

Ultimul scop estetic și etic al poetului fiind eliberarea, crezul său și mitologia lui individuală se regroupează în jurul acestei idei.

Ca și în toate marile opere poetice de înaltă inspirație, ca și în Biblie, la Milton, la Shakespeare, la Goethe, găsim și la Shelley ideea fundamentală a antagonismului dintre cele două elemente care stau la baza Universului, lupta binelui și răului, concepută de forța motrice a lumii.

Răul la Shelley e concretizat sub forma întunecului și a tiraniei, un demon întunecat care poartă aceeași figură hidoasă sub masca lui Ceuci, ca și sub tiara unui preot tipic și neidentifi-

cabil. Greșala poetului e lipsa de distincție între diferitele feluri de dominație, greșală proprie celor prea puri; păcatul său e nai-vitatea îngerului, singura flacără ce arde în întunerecul haotic, unde se svârcolesc cei deștepți, cei adulți și calculați. Numai absolutul e capabil de creație și de avânt; numai negația și afirmația absolută a copilului pot să înfăptuiască miracolul, ele singure sunt vii, ele sunt credință. Binele este eliberarea, epopeea binelui victorios fiind poemul lui Prometeu Descătușat.

Suflul epic îi lipsește însă lui Shelley. A scris numeroase poeme epice destul de lungi, dar talentul de a lega bine diferitele momente ale unei acțiuni, de a stabili o continuitate și o proporție între evenimente și figuri, darul povestitorului, îi lipsesc cu desăvârșire. Exploziile sale lirice sunt nesupuse, nedisciplinabile; substanța poemelor sale rămâne eminentemente lirică până la sfârșit. O înșirare de momente statice, puse unele lângă altele fără legătura organică a mișcării creatoare de poveste. Descătușarea lui Shelley păcătuște aici prin exces.

Incapabil de a-și coordona lirismul pentru povestire, Shelley s'a dovedit a fi un mare poet dramatic. Singura dramă pe care a dat-o la iveală, *Cenci* este una dintre tragediile cele mai comentate, cele mai tari, scrise în englezește, care poate fi oricând pusă alături de operele lui Shakespeare. Din cauza temei sale însă — incestul — ce nu a putut fi reprezentată în Anglia, poetul a dovedit și prin această alegere absolută sa ignorare a legilor uscatului.

Obsedat de necesitatea liberării absolute, a spațiului infinit, arta lui Shelley va culmina în *Oda către Vântul de Vest*, această capodoperă a pocziei englezești, în care, sub o formă și o muzicalitate fără grăș, sub vălul unor imagini de o eternă forță și originalitate, palpită chipul sălbatic al Vikingului care adulmecă vântul pe malul mării; vântul care aduce făgăduielile mărilor depărtate; vântul care îi va umfla pânzele și-l va duce spre țări necunoscute, spre aventură; vântul, care făgăduiește marinarului suprema descătușare.

Căci ce poate fi mai liber, decât vântul? Și ce ar putea fi coroana operelor lui Shelley, simbolul tuturor năzuințelor sale, decât o odă vântului?

« De-aș fi o frunză moartă, să mă porți
 « De-aș fi un nor ușor să sbor cu tine
 « Un val împins de suflul tău, mi-ai da
 « Din forța ta destul, să fiu ca tine, liber,
 « Vântule necuprins! ».

Ce invocație păgână, ce rugăciune, ce imn adresat elementelor este această odă!

Și ce supremă recunoaștere a propriilor năzuințe, ce identificare, în aceste rânduri:

« Fii tu, Spirit prea slobod
Spiritul meu, transformă-te în mine, neînfrânatule! ».

Shelley întreg trăiește în acest strigăt. În această sfâșietoare năzuință spre absolut. Cătușele individului s'au rupt, în acest moment. Shelley este spiritul pur, cu desăvârșire deslegat de uscat; liber, ca vântul.

Acesta este fenomenul în toată puritatea lui, cu toată semnificația sa mistică, atavică. Omul pentru care uscatul e numai noroi, iar pământul, insula, o închisoare; omul care mai așteaptă vântul pe malul mării, vântul care îi va aduce mântuirea și mirosul mărilor necunoscute, vântul, care aduce eliberarea.

Shelley, pentru care țara sa a fost prea strâmtă, și care toată viața lui a fost atent la o singură chemare, a murit curajos la postul de comandă, răpus de mare și de vânturi. Nu se putea altfel. A fost cel mai mare poet saxon.

OLGA CABA

SIMBOLURI CREȘTINE LA GEORG TRAKL

Faptul că poezia lui Georg Trakl a apărut într'un mod subit și neașteptat în evoluția literaturii germane moderne, ne surprinde poate mai mult pe noi — care astăzi avem în minte bine definită faza de evoluție respectivă — decât pe contemporanii poetului, din deceniul acela premergător războiului trecut, când noua voce poetică se desprindea din ansamblul literaturii acelor vremuri doar pentru unele urechi mai subtile. Ne aflăm pe atunci în plină epocă a artei imitative, în trecerea dela naturalism la impresionismul simbolist. Naturalismul rafinase percepția contururilor, colorilor, formelor. Se ajunsese la o artă a nuanțelor, la o artă sugestivă, a cărei primă preocupare era evocarea unei atmosfere. Totuși Trakl parcă nu a cunoscut niciodată mijloacele stilistice elaborate de această școală, prin urmare factorii gustului epocii. De multe ori, versurile sale sunt simple propozițiuni afirmative, fără acele alunecări melodioase dintr'un vers într'altul, fără conjugarea imaginilor pentru intensificarea unei anumite atmosfere, caracteristice modului de expresie contemporan. Nici colorile nu sunt la el nuanțate, în sensul unei impresii unitare. Fiecare imagine își are culoarea sa tare, neamestecată, și nu ține seamă de ansamblu. Puternică unitate a acestui stil — care, în ciuda unei aparente incoerențe a imaginilor, este totuși

evidentă — nu rezultă de fapt din armonizarea impresiilor sensoriale, ci din intensitatea unei viziuni spirituale, adevărat interioare.

La Trakl un lucru văzut, auzit, nu devine un scop artistic în sine însuși, ci este un simplu imbold pentru o intensă trăire interioară. Obiectul nici nu este perceput ca atare, ci transformat, dela prima vedere, în simbol spiritual. Poetul nu exploatează imaginile (cum ar face un poet impresionist), ci, pur și simplu, le înșiră. Conexarea lor nu are o evidență exterioară, sensorială. Afinitatea trebuie căutată în valoarea lor simbolică. Rădăcinile lor spirituale lămuresc, pe când floarea aparenței lor rămâne o enigmă pentru acela care nu pătrunde, ca un vizionar, dincolo de coloare în lumea cauzală a corespondențelor spirituale.

Acesta este însuși procedeul poetului. El este un vizionar, în sensul pe care psihologia religiei îl dă acestei noțiuni. De aici, timbrul vocii sale adânc emoționată, palpitând din pricina unei misiuni, care nu permite apel sau refuz. Este vocea unui om extaziat.

Uneori, viziunile acestea devin atât de stăruitoare, încât sparg cătușele limbii, precipitând vorbirea într'o bălbăire de adevărat inspirat: Baum, Stern Stein... (copac, stea, piatră...). Decât acest exemplu mai lămuritoare este însă simbolizarea pe care o găsește poetul acestei stări. Imaginile se nasc în sufletul său și se înșiră, nu știm de unde și după ce ordine: «...un cântec la gitară... floarea de soc, pașii familiari pe o scară în amurg, grinzile înnegrite de vechime, o fereastră în care ai lăsat o dulce speranță — de nespus sunt toate acestea, o Doamne, și trebuie să cazi sguduit în genunchi!» (« Unsäglich ist das alles, o Gott, dass man erschüttert ins Knie bricht! »). Poetul se simte gura unui suflu inspiratoriu, vestește ceea ce i se poruncește; nu alege, nu pricepe, nu poate să explice: de *nespus* sunt toate acestea! Este asemeni flăcării din gravura lui Dürer care, după apocalipsul Sf. Ioan, izbucnește din gura apostolului, pătruns de violența vijeliei divine ce-l ține ghemuit în genunchi.

Față de profunzimea trăirii acestei poezii noi, arta premergătoare a impresionismului ne pare ca un joc gratuit. După o siguranță iluzorie într'o lume, care părea perfectă în lumina progresului tehnic și a bunei stări economice, atunci, în ajunul războiului mondial, izbucnește criza metafizică a omului modern, și aceasta cu o violență crudă și nemascată, aruncând pe om pe malul unei singurătăți fără Dumnezeu și fără binecuvântarea vreunui crez sigur și temeinic. Se presimțeau sguduiturile unui cutremur apocaliptic.

Om pur, moștenitor al unei epoci de aur, poetul trăiește mai adânc această criză decât mulțimea oarbă, nepăsătoare, și, prin nepăsarea ei, vinovată de decadența formelor primare ale vieții. Vocea prevenitoare a poetului se stinsese în vânt. Iar el, nevino-

vatul — veșnica soartă a omului ales — își luase asupra-și destinul generației sale rătăcite, se simțea răspunzător și ispășea prin disperarea sa metafizică nelegiuirile celor mulți. Aici este punctul de plecare al experienței creștine a lui Georg Trakl. Se vede un înger căzut, precipitat din patria-i de lumină în haosul pierzării. Cuvântul « versteinert » (încremenit) simbolizează pentru el destinul luciferic: « Es stürmt den Himmel ein versteinertes Haupt... ». (o frunte încremenită năvălește spre cer...); ... « und süsser Frieden rührte die versteinerte Sterne mir... » (și o pace dulce îmi coboară pe fruntea încremenită).

Soarta Sodomei nu întârzie să se împlinească. Nu există scăpare pentru generația blestemată a epocii moderne. Războiul pe care-l presimțise cu o clarviziune chinuitoare cu mulți ani înainte, nu-l simte doar ca o furtună trecătoare, ci vede în el riscul unei degradări sau al unei prăbușiri a neamului omenesc. Ca o întrebare *de profundis* se înalță viziunea nocturnă: « Des Menschen goldnes Bildnis verschlänge die eisige Woge der Ewigkeit... » « Chipul de aur al omului... » — parcă toată făgăduința cerească cu care a fost înzestrat neamul omenesc, coroana creațiunii, este cuprinsă în această imagine de o dureroasă nostalgie — « ar putea fi oare înghițită de valul de gheață al veșniciei... (?) ». « Gross ist die Schuld des Geborenen » (mare e vina celui născut) spune într'un alt loc, iar altădată vorbește despre « chinul fără de sfârșit al pământului » (Der Erde Qual ohne Ende). Cu plasticitatea lor de gest profetic simbolurile acestei disperări și se imprimă neuitate în suflet. Cine a cântat în felul acesta nu poate fi uitat: « Schaudernd unter herbstlichen Sternen neigt sich jährlich tiefer das Haupt » (Sub stelele de toamnă, înfiorat, se apleacă mai adânc an de an capul). Sau aceste sguuitoare versuri dela sfârșitul poeziei « Peire »: « ... Unter Dornenbogen o mein Bruder klimmen wir blinde Zeiger gen Mitternacht ». (Sub arcuri de spini, o frate, urcăm spre miezul nopții ca minutarele oarbe).

Complementul acestei trăiri desnădăjduite sunt viziunile senine, care înfloresc pe neașteptate ca niște oaze în deșertul amărăciunii, clipe de o duicasă uitare și transportare, precum și momentele acelea pline de promisiuni și de o stranie transfigurare interioară, în care chinul durerii încetează complet. Viața pare a îmbrățișa cu toată intensitatea ei regeneratoare și cu toată blândețea ei consolatoare pe cel pierdut. O mână răcoritoare trece pentru o clipă peste fruntea înfierbântată a bolnavului:

Denn strahlender immer erwacht
aus schwarzen Minuten des Wahnsinns
der Duldende an versteinerner Schwelle
Und es umfängt ihn gewaltig die kühle
Bläue und die leuchtende Neige des Herbstes.

(Căci tot mai plin de lumină / din negrele minute ale nebuliei / se trezește omul răbdător în pragul împietrit / și-l cuprinde puternic / albastrul mai rece și amurgul strălucitor al toamnei. . .). Anotimpul simbolic pentru această împăcare a omului cu natura și cu lumea nu este vara — momentul culminant al vieții în desfășurare — ci toamna, anotimpul culesului viilor, care cu liniștea ei aurie adâncește impresia vieții împlinite și nepieritoare. Mierea îmbătătoare a fructului copt îți dă gustul veșniciei, al tinereței fără de sfârșit. Toamna este anotimpul serbărilor, anotimpul extatic, dar, în același timp, și anotimpul pieirii, al veștejirii și al descompunerii. O gloriolă însorită redeșteaptă din durerea-i de moarte natura, uneori pentru câteva zile de uitare binefăcătoare și de odihnă fără spini.

Toamna aurie este anotimpul favorit al celui pecetluit de moarte. Această « trezire din negrele minute ale nebuliei » evocă cu o precizie stranie — deși de sigur neîntemeiată — imaginea fratelui spiritual al lui Trakl, imaginea poetului Friedrich Hölderlin, care în întunecarea spirituală, ce-i acoperise ultimele decenii ale vieții sale tragice, cânta totuși, în unele rare clipe de luciditate, cu vocea apolinică a anilor tinereții. Și pentru Hölderlin toamna simboliza odihnă, extaz și pace sufletească. Ursita amândorora a fost să trăiască existențial cecece am putea numi « moartea lui Pan ». O epocă ucigătoare de suflet luase naștere; un demon, care preschimba fața pământului și mortifica, cu suflu-i de ghiată, înflorirea inocentă a vieții. Omul cucerește, omul pradă natura și este împins cu o sete pătimașă de a intipări în creațiune pecetea neliniștii mâinii sale necruțătoare și parcă blestemată. El se înalță, se glorifică pe el însuși prin turnurile-i de oțel și beton, prin vuetul extatic al mașinilor, ce sfidează timpul și spațiul, furtunile și divinitățile naturii. Omul imită și continuă demonia devenirii, a neîntreruptei creații de forme noi, boala de moarte a naturii, imboldul ei intrinsec, veșnic neistovit, și-l duce la paroxism. Creșterea, mișcarea, oriunde s'ar ivi ele, sunt compromise, relevă imboldul acesta bolnăvicios al creațiunii decăzute. Sufletul este pribeag pe pământ. « Es ist die Seele ein Fremdes auf Erden ». Moartea, sămburele amar ascuns în fructul dulce, împlinit, aduce mântuire, fericire, seninătate. Ceasul auriu al toamnei, după amiezile, în care soarele parcă doarme pe vreme, sunt simbolul fericirii și al morții în același timp, precum simbolurile creștine, pâinea și vinul, pacea și bucuria: mistica împletire a vieții și a morții la cina cea de taină. « O clipă albastră pare a sta în loc ». Oprirea timpului, istovirea suflării, trezesc ființa noastră ascunsă, sufletul, « îngerul copilăriei », visul senin al morții. Primăvara, dimpotrivă, evocă blestemul mișcării, care ne-a fost urzit din momentul isgonirii noastre din grădina raiului:

« Wie scheint doch alles werdende so krank ». (O ce bolnavă-i lumea în devenire). Lumea lui Trakl este o lume privită de pe culmile maturității și ale împlinirii, o lume retrospectivă, o lume « care a fost ».

Trakl, originar din Salzburg și crescut în atmosfera unică a acestui oraș plin de amintirile unui trecut fastuos, este tipul omului contemplativ, care nu se răsvrățește niciodară, ci suferă. Este tipicul moștenitor al unui patrimoniu bogat, cu puterea de rezistență scăzută, dar înzestrat cu o sensibilitate multiplicată. El însuși ni se înfățișează sub forma aceasta. Trakl nu este poetul care să-și ascundă o slăbiciune.

... Schwester stürmischer Schwermut
Sich ein ängstlicher Kahn versinkt.
Unter Sternen,
dem schweigenden Antlitz der Nacht.

(o, soră a greii melancolii / privește cum o luntre cu teamă se afundă / sub stele / sub chipul de tăcere al nopții). El nu va putea rezista furtunii, va pieri « sub chipul de tăcere al nopții ». Pasivitatea aceasta, însă, nu este o lașă plângere, o revoltă neputincioasă. Ea este convertită într'un imbold creator prin cunoștința creștină a rostului suferinței. Semnul acestei suferințe este răbdarea. În două versuri, de o concentrare unică, poetul găsește simbolul ființei sale pasive, contemplative, dar înălțate prin evlavia omului sub semnul crucii :

Goldenes Auge des Anbeginns
Dunkle Geduld des Endes.

(Ochiul auriu al începutului / Intunecată răbdare a sfârșitului). Ochiul devine aici simbolul omului născut fără apărare, al omului unui ceas târziu, care nu mai este înzestrat cu o platoșă pentru lupta grea a vieții, care este numai suflet, simțire și mirare înfiorată, « ochiu auriu ». Moartea este așteptată cu sufletul împăcat, cu răbdare: « Demutsvoll beugt sich dem Schmerz der Geduldige » (plin de smerenie, omul răbdător se pleacă durerii).

Răbdarea aceasta implică, însă, o secretă cunoștință. Misterul morții cuprinde misterul reînvierii. Ca « o rază luminoasă, care străbate norii » apare în locurile culminante ale mai multor poezii simbolul vinului și al pâinii. Deodată, valorile parcă se liniștesc, răsuflarea pare reținută, pasul timpului oprit în ascultare.

Gewölk, das Licht durchbricht, das Abendmahl.
Es wohnt in Brot und Wein ein sanftes Schweigen.

(O blândă tăcere sălășluște în pâine și vin). Misterul nu este desvăluit; acționează asupra sufletului prin tăcere, transformându-l

fără cuvinte. Simbolurile împărțirii au o dublă semnificație: sunt pe de o parte semnele păcii, ale vieții drepte, pur împlinite în umilința supunerii la legea divină, iar, pe de altă parte, semnele misterului reînvierii prin moarte. Ele apar totdeauna în mod antitetic, la un punct culminant al durerii:

Wanderer tritt still herein
Schmerz versteinerte die Schwelle
Da erglänzt in reiner Helle
Auf dem Tische *Brot und Wein*.

(drumețul intră liniștit / durerea încremenise în prag / dar pe masă în lumina fără prihană / strălucesc pâinea și vinul).

În aceeași poezie (« Seară de Iarnă ») găsim imaginea « aurit înflorea pomul harului din lutul reavăn ». Simbolul acesta (care cuprinde și o aluzie la pomul de Crăciun) închide o semnificație bogată. Înseamnă în același timp: ispășirea durerii prin grație, apoteoza martiriului, renașterea vieții, luminii, din sâmburele ascuns în pământ, renașterea din inerție a puterii creatoare, moartea născătoare de viață nouă, « aurie ». Grația divină adapă din plin pe cel istovit:

Rechten Lebens Brot und Wein
Gott in deine milden Hände
Legt der Mensch das dunkle Ende
Alle Schuld und rote Pein.

(pâine și vin al vieții drepte / Doamne, în mâinile tale blânde / omul își lasă sfârșitul întunecat / tot păcatul și chinu-i roșu). În poezia « Sufletul toamnei », din care sunt citate versurile de mai sus, se întâlnesc simbolul mântuirii cu simbolul toamnei ca moarte și transfigurare, durere și liniște. O altă evocare puternică a toamnei — sub acest dublu aspect — sunt versurile din poezia « Helian »: « ... E în sărbătoare cerul printre ramuri desfrunzite. Țăranul poartă pâine și vin în mâini curate, iar fructele se coc tihnite în cămara înșorită... ». Fructul cules simbolizează aici moartea, ruperea din pomul vieții. Cât de blândă și liniștitoare se prezintă, însă, această idee în imaginea pârghurii încete sub soarele auriu care pătrunde în casă prin ușa lăsată deschisă, într'o frumoasă zi de toamnă!

Observăm la Trakl o continuă fluctuație de raporturi simbolice între ideea morții, ideea comuniunii prin cina comună și ideea « vieții drepte ». Ospătarea are o semnificație profund omnească. Oamenii adunați în jurul mesei, la mâncare, simbolizează pacea și comunitatea. Învitarea la masă este semnul că vrem o legătură intimă cu oaspele, că-l primim la noi ca pe un frate adevărat, rupând din aceeași pâine, bând din același pahar. Pâinea

și vinul, semănate, cultivate, culese și oferite spre comuniune, simbolizează acea viață dreaptă la care ia parte oaspele nevăzut, precum Hristos la Emaus. Într'un loc, însă, simbolurile acestea apar ca un fulger de ironie demonică. Este vorba de acea poezie întunecată intitulată « Țărării » unde versul se încadrează ritmului monoton, demonic al unor strofe ca aceasta:

« ... În sală joasă, afumată / flăcăi și fete stau la masă /, își toarnă vin și rup din pâine... ». Ca o apoteoză, însă, reapar în poezia « Gesang des Abgeschiedenen »:

Und es leuchtet ein Lämpchen
 Das Gute in seinem Herzen
 Und der Frieden des Mahls;
 denn geheiligt ist Brot und Wein
 von Gottes Händen, und es schaut aus nächtigen Augen
 Stille dich der Bruder an, dass er ruhe
 von dorniger Wanderschaft.

O das Wohnen in der beseelten Bläue der Nacht!

(și, lampă mărunță, binele îi luminează inima / și tihna prânzului, / căci binecuvântate sunt pâinea și vinul / de mâinile Domnului și fratele caută la tine / cu ochii înnoptați, liniștit / să afle odihnă pribegiei lui spinoase. / O, locaș în albăstrimea însuflețită a nopții!). « Fratele caută la tine... ». Aceste versuri relevă sensul pomenirii prin ospăț, praznicul, și îndatorirea ce decurge pe veci din această comuniune. Indemnul la viața dreaptă nu se face prin mijlocul unei porunci morale, ci în sensul adevărat creștinesc, prin gestul simbolic dela om la om. Simpla apariție a lui Hristos cu coasta-i sângerândă, nu cuvintele sale, întoarnă pe om, plin de căință, de pe drumul pierzării, precum în legenda lui Petru fugind din Roma și întâlnind pe Isus: Quo vadis?

Trakl nu a fost înzestrat pentru viața aceasta dură. El nu a avut trup, a fost doar suflet, un suflet rătăcit: « Es ist die Seele ein Fremdes auf Erden ». Sub bolta pură a morții s'a regăsit și s'a aprins ca o stea, la început tremurătoare, după puțin timp, însă, cu o lumină stăruitoare, plină și albă. Toată nostalgia duioasă și, în fond, profund credincioasă a acestui suflet este întruchipată în versul acela singuratic, fără legătură directă cu cele precedente: « O, locaș în albăstrimea însuflețită a nopții ».

WOLF von AICHELBURG

CRONICA ARTISTICĂ

În trecutul războiului țara încredințase tezaurele sale de artă fostului aliat care însă nu a găsit cu cale să facă la pace decât o « restituire simbolică » a câtorva lăzi cu documente și a unui metru.

Azi vitejia armatelor românești cuceritoare, a trezit din nou nădejdea unei *recăpătări de drepturi românești artistice*, sau o compensare.

Dacă toată lumea știe că nu ni s'a înapoiat Cloșca cu puii de aur — și Grigoreștii — puțini își dau seama de însemnătatea comorilor de artă bisericească pierdute în meleagurile răsăritului, înainte de a fi studiate de artiștii noștri spre a însufleți o inspirație nouă. Au fost încărcate două vagoane cu cele mai frumoase vechi icoane de care nu mai știm nimic, având prea puțină nădejde că regimul bolșevic le-a păstrat. Și pe aceeași cale au pornit acele mătăsuri cusute ca tablouri împodobite cu mărgăritare, și odăjdii, cruci ferecate bătute cu smaragde, evanghelii în aur și odoare străvechi de minunat meșteșug.

Muzeele din Odesa și Crimeea — cu săpăturile gherghanelor scite, și desgropările din cetățile elene de pe țărmul mării de Azov — reprezintă o garanție sau o compensație pentru o parte din comorile ce am pierdut în Rusia.

Va avea războiul o înrâurire asupra artei noastre prin cuceririle și jertfele lui? Campania din Egipt a lui Napoleon a determinat caracteristice pentru așa zisul stil al imperiului. Ornamente cu sfinxi și grifoni, o croire armonioasă de linii drepte mai simple într'o nobilă proporție au răsărit odinioară de pe urma izbânzilor armatei franceze. Oare din răscolitoarea frământare ce zbuciumă omenirea, nu vor ieși iar deasupra răsturnărilor frumuseți vechi spre a însufleți o artă nouă? Prinusul de inspirație decorativă din arta greacă, din cea scită, nu au rodit încă pe cât am cerut artei bizantine. Sunt înrâuriri pe care avem dreptul să le socotim fântâni cu izvorul îngropat, dar nu secat pe veci. Odată gândul meșter va ști să *învoalte* mai departe podoabele de odinioară, nu printr'o copiere, ci printr'o îndreptare creatoare. Trebuie stăruit asupra unor astfel de reculegeri — și atunci ucenicii ca și marii artiști vor cerceta mai des și mai cu spor puținele, bietezele noastre muzee.

Despre artiștii noștri în războiu. Ne-a adus veste o expoziție de propagandă organizată în grota Ateneului. Lăudăm faptul că un mănunchiu de talente tinere — începând cu soldați T.R. pictori și desenatori — au fost repartizați astfel încât să culeagă cât mai mult material documentar. A fost o vreme când, din prevedere și pază a obiectivelor militare, nu se mai putea picta peisaj, iar formalitățile destul de complicate zădărniceau chiar cele mai legitime excepții. Astăzi, cu echipele propagandei, talentele pot înainta până în primele linii, ca să vadă, și să redea cât mai credincios materialul ce, plămădit în jertfă și vitejie, se preschimbă în pagini de istorie. Va trebui ca din această muncă observatoare să

iasă mai mult decât un material pentru muzeul militar. Mai mult decât învederări de talent schițând priveliști în clipa avântului. Izbutirea unei expoziții de artă de pe front ne aduce aminte că va trebui să se închege mai târziu, din reculegere, marea capodoperă ce singură va oglindi în strălucire un gând nou, plămădit din toate durerile și deci toate izbânzile luptei.

Va fi o singură statuă a eroului fără nume, sau o uriașe frescă închipuind căderile ca într'o judecată din urmă de pe zidurile mânăstirilor bucovinene? Vor fi îngeri sau avioane purtând spre slăvi gloriei, când din cazemate scuiță flăcări subpământene? Va fi scrisă în coloare, în piatră sau slovă, sau cântec simfonic, sau imagine de film, *icoana războiului* peste vremi?

Totul până atunci rămâne încercare și pregătire — întru solia ce va fi odată de aleși dăruită omenirii.

Una din marile probleme de cultură artistică, rămâne *legiferarea unificării muzeelor noastre* sub un singur control. Azi avem muzee școlare, municipale, județene, bisericesti, militare etc., fiecare depinzând de altă autoritate, multe aciuind persoane puțin competente, toate cu mari lipsuri atât pentru întreținerea localului (când au local), cât și pentru achiziționări noi.

De pe urma acestei risipe de competențe, pe care ne ferim să o exemplificăm, ne-am ales cu cea mai ciudată desorganizare, dăinuind de aproape o jumătate de veac. În acest timp țări vecine nouă, mai mici și mai sărace, dar cu altă împărțală în chibzuirea cheltuelilor, au izbutit să își crească muzee de real prestigiu și netăgăduit folos.

Tot în însemnări de artă trebuie să pomenim nevoia unor *turnee de expoziții* în orașele provinciale, unde nu pătrund decât câțiva negustori de artă maghiară. Dacă nu am alege decât tablouri premiate în saloanele oficiale și le-am expune câte zece zile într'o capitală de județ, am stărni gustul localnicilor, și am deștepta simțul unor buni colecționari, de fapt artele având nevoie și de cumpărători.

Casele românești de artă ar putea în străinătate să dovedească înaltul nivel al talentelor românești. Cu o cheltuială infimă pe lângă ce costă real diplomația, am avea în țările unde trebuie să fim cunoscuți expoziții neconținut premiate, cu tot ce arta și cultura noastră poate trece cu prestigiu peste hotare. E cea mai temeinică propagandă atunci când nu aparține unei categorii de opoșiți, ci face apel la puterile reale de gând și exprimare, care sunt.

Pe marginea salonului de desemn însemnările noastre așteaptă o mai puternică străduință pentru *cartea de artă*. Editorii să încerce

mai temeinic o colaborare a scriitorilor cu desenatorii — pentru acele mape și albume care sunt *cărți de sărbători* la alte popoare. Incercări de ilustrare destul de izbutite s'au inspirat până acum din câțiva clasici. Rămâne însă o vastă putință de interpretări pitorești pentru toată literatura veche. Inchipuiți-vă numai romanul lui Filimon ilustrat în stilul epocii lui, ca un exemplu despre ce se poate înfăptui în editura de artă, dacă bine înțeles ar fi cu pricepere ales ilustratorul.

Dar ce așteptăm mai ales dela un salon al desenului sunt cât mai multe încercări în desăvârșirea pentru *cartea de școală* românească. Ce problemă uriașe, pentru o pedagogie care trebuie să fie văzută nu numai de obișnuiții buni profesori ci și de o nouă critică artistică. Să găsim acele talente prin a căror lumină genială învățătura își adâncește exprimarea, limpezind înțelesuri, definind mai românește lumea.

Desenurile lui Grigorescu, din ce în ce mai prețuite, ar fi un îndemn pentru tipărirea acelei cărți azi atât de actuale, *Povestea unei coroane de oțel*. Lasă că stilul lui Coșbuc se îmbină cu al lui Grigorescu, dar desenurile rămase dela 1877 — când un gând bun de propagandă trimisese pe cel mai mare pictor pe lângă armate — deasupra mulțimilor de diletanți, ne-a lăsat o documentare ce, culeasă din nou de prin toate locurile unde s'a păstrat risipită — merită să rămâie și să ajungă la cunoașterea mulțimii.

Oare sculptura, ca schițe de statuete, nu ar trebui îngăduită să apară la saloanele desenului? Pentru că se îmbină frumos plastica exprimare de umbre și lumini, cu toate contururile desenului. Pentru că și așa sculptorii expun și vând greu. Pentru că va trebui să fie mai accesibilă publicului acea sculptură mică — înrudită cu tanagrela antichității, și care poate și trebuie să fie podoabă în casa de intelectuali.

ADRIAN MANIU

POETUL ION MOLDOVEANU

Ion Moldoveanu făcea parte din cea mai tânără generație de poeți ardeleni a cărei existență începe prin 1933 și se află încă în plină evoluție și într'un proces de definire, a cărui încheiere e încă departe.

În poezia ardeleană de azi Ion Moldoveanu e o apariție suficient de singulară pentru a putea fi privit în afara unei tradiții care se continuă chiar până în prezent și pe care au trecut-o în

obscuritate, puțin timp numai, curente moderne. E vorba de acea tradiție a poeziei ardelenne care s'a hrănit foarte puțin din individualismul subiectiv, opunându-i naționalismul creator de virtuți ori permanenta conștiință a misiunii istorice. Deci marea și adevărata poezie ardeleană a fost cea care reprezenta în conținutul său sufletul colectiv al Ardealului, abia în al doilea rând punându-se preț numai pe frumusețile formale¹⁾. Tematica poeziei ardelenne, a acelei poezii care reprezenta vitalismul, forța neamului, tendințele de reîntegrare geografică, cu un cuvânt *tematica socială*, era aproape singura privită ca o valoare. Poezia lui Coșbuc, mai mult statică în conținutul ei, dar totuși integrată în sferă, a lui Octavian Goga, apariție profetică și complet lipsită de individualism, a lui Aron Cotruș, masivă, dinamică și care prin forma ei geometrică vrea să insinueze depărtarea de mlădieri, ca să nu mai amintim de cei mai vechi, cuprinde acel sublim tendenționism naționalist. Nicio oprire deci asupra discutății « poezii pure » și asupra altor forme de expresie lirică, deși poezia, ca artă a cuvântului, ca transfigurare, ca rafinament și sensibilitate, se putea găsi din abundență la atâția poeți. Legată de un ideal naționalist, poezia ardeleană era privită sub acest aspect și realizările ei reprezentative erau dintre acestea.

Ținând seamă de considerentele de mai sus, e natural ca poezia lui Ion Moldoveanu să fie situată pe lizieră, nu din punct de vedere artistic, ci din acel al preocupărilor. Poezia sa e strict intimă și particulară. Afară de acea devoțiune în fața naturii, care cuprinde inclusiv și mireasma Câmpiei ardelenne, amintită sub atâtea forme în poezia sa, chiar și în titlul sugestiv al unui ciclu (Fată de dealuri) nu găsim în opera sa decât o preocupare de propriul destin, comentat sub unghiul unei viziuni a morții. O inspirație izolată, unilaterală și subiectivă. Pe plan ideologic această poezie se integra de altfel unui curent de modernizare a liriceii, care căuta sub atâtea chipuri să se elibereze de vechile tipare poetice și ca o consecință se produsese o schimbare în conținut, care nu mai viza elementele naționaliste, de vreme ce un ideal de felul acesta se epuizase. Redusă pe plan sufletesc, poezia lui Ion Moldoveanu capătă un aspect de intimitate din cauza acelor anumite întâmplări ale vieții sale, care au fost de așa natură încât l-au readus mereu la sine, făcându-l să interpreteze totul în funcție de un destin izolat, iar sentimentele să capete o culoare de mare tristețe.

Avem deci justificarea poeziei lui în viața care i-a hărăzit un destin aspru și nefericit, făcându-l ca muzica ce o auzea în

¹⁾ De altfel acest lucru se întâmplă parțial în poezia bucovineană de azi, unde iconariștii vor să continue acea tradiție de singularizare, fie chiar prin elemente noi, dintre care cel mai folosit e decorativul.

vis să nu fie decât o continuă readucere lângă atmosfera restrânsă a vieții sale. Dar deși s'ar părea prea accentuat subiectivismul acestei opere poetice, privită însă cu acel ochiu atent al transfigurărilor prin care meridianele atâtor destine se încrucișează și se suprapun, poezia lui Ion Moldoveanu rupe cadrele restrânse ale unui presupus subiectivism și cuprinde în umbra ei atâtea destine identice, se generalizează în sentimente, căpătând acea stemă de poezie general valabilă.

Volumul *Sbor peste ape*¹⁾ conține patru cicluri care, interpretate mai ales în funcție unul de altul, corespund cronologiei vieții. Sunt patru anotimpuri distincte, bine motivate psihologic, redând fiecare o etapă dintr'un destin menit poeziei și morții. Ele fuzionează deci într'aceiași aspect de tragism, dar un tragism diminuat prin limpezimile pe care le aduce resemnarea. E locul aci de a aminti chiar prezența unei obsesii de fatalism, îndreptățit de altfel, gândindu-ne la evoluția acestui destin care se precipita spre un țel hotărât, fără mari posibilități de abatere.

Primul ciclu, « Ev pur », e o matinală deschidere, cuprinsă în poeme de incantație, unde poetul ia primul contact cu viața, desvăluindu-i-se harul deosebit al poeziei, ca pe o detașare de comun și de vulgar, înscriindu-se într'o zodie de lumină, sub steaua poeziei. Intre înălțimile luminate de sus și neagra tulburare de jos, poetul aduce o optare nestăvilă pentru prima, scriind această strofă de confesie, ca pe o permanentă atașare:

Pentru frunți muiate în azur
De sărbătorească înserare,
Port în mine nostalgia mare
Și mirajul cântecului pur.

(In mers, p. 7).

Intâlnim chiar în acest ciclu acea identificare cu miresmele naturii, amintită mai sus, fie în fruntea întoarsă spre luminile copilăriei, (Semn) fie în « Om »:

În sufletu-mi cupolă s'adună cerul plin,
Pădurile, legendele și cerbii,
Și-amurgurile când pe ape 'n seară vin
M'aplec umil cu firu-frate-al ierbii.

sau mai bogat și mai plin de sensuri în « Logodna ».

Am semnalat unilateralitatea poeziei lui Ion Moldoveanu: obsesia unui destin tragic și a morții. În acest prim ciclu găsim

¹⁾ Colecția « Symposion » Cluj (ediția română în teritoriul cedat).

însă două poeme de o altă structură și de o altă inspirație. *Țară* și *Voevodul* (p. 11 și 12) sunt de un caracter vibrant, majestos, contrastând izbitor cu restul. Gruparea lor în acest ciclu de deschidere simbolică, sinonimă cu intrarea în viață și în poezie, e semnificativă și o considerăm drept o indicație a drumului ce îl putea duce spre o inspirație mai limpede și mai detașată de spiritul accedic, dacă împrejurările nu i-ar fi determinat alta. Credem că e necesar să cităm o strofă, ultima, din poemul *Țară*, unde eternitatea e atât de clar prinsă:

Dăinue pe-aripa timpului de za
 Veșnicia prinsă în lumini și-oglinzi.
 Sufletul în ape limpezi îl cuprinzi
 Ca să poarte 'n veacuri nemurirea ta.

Dar chiar peste acest ciclu pătruns de puritate se așterne tristețea, ca o indicație pentru marea tulburare de mai târziu:

Cântarea se leagănă tristă,
 Visul, chemarea mea pesimistă,
 Cad ostenite și fără alean
 Ca o stea în ocean.

Strofa aceasta încheie poemul « Cântec pentru vis nespus », o poezie unde tendința de înălțare e mereu zădărnicită. De aici poate prezența unei tristeți împinse până la pesimism.

Deci chiar acest ciclu de o atmosferă mai liliială primește culoarea ce stăruie permanent în poezia lui Ion Moldoveanu. Peste toate amintirile, această minunată strofă de închidere:

Copilul pe drumuri albastre s'a dus
 Și visele toate pornit-au cu el.
 Armuri mai amintesc trecutul măcel
 Și inima 'ntoarsă spre-apus.

(Ev pur, p. 17).

Cu al doilea ciclu suntem în plină poezie a morții, care revine apoi pagină de pagină, în toate ciclurile, până la sfârșitul cărții, devenind o obsesie. *Schimbarea la față*, titlul ciclului, are tocmai sensul unei intrări într'o zodie a odihnei negre, lângă drumul care duce spre moarte:

Este-o apă mare mai departe
 Cu lumini și odihniri de pluș,
 Unde ¹⁾ împlinit ca un poem în carte
 Poposi-va, cântec în arcuș.

¹⁾ Sufletul.

Strofa citată presupune un peisaj al unei morți senine, calme, netulburate. Am mai amintit în alt loc de această *împăcare cu destinul*, de resemnarea poetului, care așteaptă moartea ca pe o deslegare. *Rugă pe pisc* e o astfel de închinare în fața Creatorului, unde se așteaptă semnul desfacerii de pământ și trecerea în somnul netulburat al morții.

Aci poemele sunt ca niște frunze căzute într'o mare scuturare autumnală. O tristețe cosmică se desprinde de peste tot și uneori curgerea vieții se pare că împrumută în zugrăvirea frumuseților, prin care călătorește, o culoare puternică și vie, devenind adeseori insinuantă, sugestionând o impresionabilă voluptate.

Pe meridianul acestui climat toate lucrurile capătă preț nou în fața ochilor, care în curând se vor închide. A se vedea în poemul dela pagina 34 acea febrilă exaltare pentru peisajul cosmic, confesia puternică a unei mari pasiuni pentru viață. Ambele creiază o atmosferă de favorabilă existență, încât chiar gândul morții poate fi îndepărtat:

Uneori se pare c'am vrea să murim,
Dar mințim, mințim.

Semnalăm o bucată integral realizată, *Poem*, (p. 26) unde prima strofă schițează un admirabil gest de invocare, ca apoi, după căderea visurilor, toate luminile să fie așteptate dela împăratul țării de după zenit¹⁾. Sau poczia *Luntrea stă la mal*, evocatoare și colorată, o curgere înceată, o așteptare a unui miracol care întârzie să se ivească:

Soarele a tivit cu aur fruntea brazilor,
Decorul pare de pe alt tărâm.
Ca purpura din umerii obrazilor
Inflorim pe rând și iarăși veștejim.

La poarta Ierihonului am bate
Dar suntem goi de visuri și vestminte.
Mai sgribulim cu aripile frânte
Pândind bătaia orei în singurătate.

Și mai visăm. De veacuri mai visăm.
Poate Edenul ori poate lumina din noi.
Și iar sunt brazii văduviți și goi,
Și luntrea stă la mal. Și așteptăm.

¹⁾ Acest poem l-am reprodus în cartea noastră *Literatura ardeleană de azi*, p. 19, scrisă înainte de moartea poetului (17 Mai 1939).

Sugestia de trecere lentă o dă versul *înflorim pe rând și iarăși veștejim*, iar cea de atentă așteptare, minunatul rând *Pândind bătaia orei în singurătate*.

Urmează un ciclu erotic, *Fată de dealuri*. Chiar în titlu se vedește o tendință de a adapta această poezie de dragoste unui cadru câmpenesc. Această plimbare a poetului prin sentimentalism se suprapune alteia, de integrare în acea cunoscută devoțiune pentru luminile câmpului. E semnificativă, sub acest raport, poema *Fată de dealuri* (p. 50) care încheie ciclul, unde în sinteza unei simbolice iubiri sunt adunate o seamă de elemente bucolice bine distribuite, sau în *Inscripție* (p. 42) unde sugestia unei morți fizice o redă elocvent participarea efectivă la declin a elementului cosmic. Mai sunt în această poezie câteva curiozități de frazare, proprii modernismului, pe care nu le semnalăm, decât în măsura în care ele subliniază tendința de împrăștiere a expresiei.

Dar caracteristica acestui ciclu, dincolo de alte considerente, o vedem în înfățișarea limpede, în aspectul lui fulgurent și eteric, în absența lascivului și a sensualității. Intr'o lirică plină de lubricități, cum a fost o însemnată parte a poeziei noastre erotice, unde se evidențiau tot mai mult vulgarismele nedibacii ascunse, dacă nu erau chiar înadins căutate, și unde lipsa unei idealizări devenea tot mai acută, poezia din acest ciclu a lui Ion Moldoveanu e ofrandă și închinare, e cântec și slavă. Un spirit liniar dirijează sentimentele acestor poeme, exprimându-le armonios și cald. Sunt în deosebi trei poeme (Dedicație, Endecasilab, Cântec discret) unde *idealizarea* nu e un romantism desuet, ci o superbă accepție a iubirii și a frumuseții clasice. Poezia de dragoste a lui Ion Moldoveanu are chiar o substanță etică, în partea ei de curățenie și de liliac.

Dar și această limpezime e turburată de apele întunecate ale destinului său. *Valuri*, *Scrisoare*, *Estompare*, sunt poeme unde se observă influența acestui destin. Cât conținut au aceste două rânduri, exprimând un obișnuit dualism:

... totuși chipu-ți dăltuit din floare
Nu mă fericește pe cât mă doare.

Cartea se încheie cu ciclul *Sbor peste ape*, ultimul anotimp al unei vieți tulburate de destinul lui. Poemele cuprinse aci au o vie conștiință a morții, așteptată ca pe o mare deslegare. Vom găsi și în poemele acestea toate caracterele poeziei lui Ion Moldoveanu. În primul rând notăm *viziunea limpede a morții*. La acest poet moartea nu are atribute revoltătoare și nici nu este o coborîre, ci mai just o înălțare spre spiritualizate altitudini, spre un « cer iluminat de-un nou destin ». Simbolice și semnifi-

cative în acest proces de neantizare sunt poemele *Intrare în povești* și *Moartea poetului*, unde trecerea în somn e diafan pronunțată și unde imaginea sborului de porumbel, care conduce această ultimă călătorie spre țărnițele serii, e o subliniere mai mult a tendinței de spiritualizare.

Mai ales coborîrea în moarte se face cu atâtea înduioșătoare evocări de peisagiu în *Pământeană trecere*, în *Inaltă destrămare* (titlurile acestea puse înaintea substantivelor amintesc de o anumită manieră stilistică a lui Lucian Blaga) unde strofa aceasta :

Mamă, mâna ta și cerul ochilor,
Lanul stelelor și ploaia snopilor,
Cântecul de clopot al amiezii,
Apele, pădurile și iezii,
Măriuțele de iarbă și omăt,
Jale mi-i că n'o să le mai văd

evidențiază puternica atașare de natură.

Mai e necesar să remarcăm *substanța etică* ce se reliefează în acest ciclu, fapt de care am mai amintit și cu altă ocazie și care vede în moarte apropierea de perfecția spiritului, ori chiar contopirea cu idealul etic, cu un cuvânt *purificarea totală*. Rândurile acestea :

Suntem așa de goi și de
Iluminați ca frescele altarului.
In noi lucrează porumbeii harului

(Duminica mare, p. 60).

arată hotărît această transfigurare.

E locul să notăm aci utilizarea, chiar și în poemă din care am citat mai sus, a unor forme gramaticale ca *rămas-am*, *suna-va*, *zice-se*, toate pentru crearea unei sonorități mai grave, necesară temei.

Și credem că e iarăși necesar să evidențiem forma sub care poetul a conceput existența și poezia. Ambele au fost o *permanentă dăruire*, risipită frenetic și idealist. E în această caldă dăruire dovada unui mare altruism și a unei puternice temelii morale, care se cer subliniate în acest studiu unde e prezentă inima sa.

Steaua se apropie de sfârșit. Strălucirea ei a fost scurtă dar puternică. Și în durerea unui ceas de sfârșit, iată strofa care cuprinde gestul din urmă, indiferent numai în aparență :

Azi nu mai cânt. In treacăt
Arunc ultima carte
Peste viață și moarte
Inchise cu lacăt.

În fața morții poetul a adus trista turburare a unui steag închinat: o viață plină de suferință și de poezie.

Putem afirma cu hotărîre că dacă împrejurările ar fi fost de altă natură și existența lui Ion Moldoveanu ar fi decurs pe un meridian normal, poezia sa nu era forțată să rămână la teme obsedante și unilaterale, ci talentul său, sensibilitatea și subtila sa intuiție, care i-au dat și posibilitatea unei culturi deosebite și remarcabile pentru un învățător, ar fi evadat într'o lume lirică mai compactă și mai variată, cuprinzătoare de alte frumuseți. Dar destinul a vrut altfel, așa că poezia lui Ion Moldoveanu rămâne pentru totdeauna poezia marilor căderi, a multelor deziluzii, a idealurilor frânte, a dorurilor neîmplinite, toate tinzând spre o înaltă spiritualitate. Și peste ele, ca un cer coborît, *ideea obsedantă a morții tinere*.

Pentru cunoașterea integrală a lui Ion Moldoveanu va trebui prezentat unei edituri și volumul său de *eseuri* intitulat «In zodia cumpenei», menționat ca manuscris.

GEORGE POPA

ACTE ȘI MĂRTURII DIN RĂZBOIUL NOSTRU

*Din faptele de arme ale noilor cavaleri ai ordinului Mihai Viteazul,
clasa a III-a*

Generalului de corp de armată în rezervă *Ciuperca Nicolae*: Pentru devotamentul, abnegația și energia cu care a comandat în situații foarte grele armata IV-a, în intervalul dela 22 Iunie la 9 Septemvrie 1941.

Generalului de corp de armată *Dumitrescu I. Petru*: Pentru bravura și destoinicia cu care a condus operațiunile eroicei armate de sub comanda sa.

Generalului de divizie *Atanasiu Vasile*: Pentru destoinicia cu care a condus operațiile corpului său de armată la trecerea Prutului și ulterior în toate luptele din Basarabia și Ucraina.

Generalului de divizie *Avramescu Gheorghe*: Pentru priceperea deosebită, curajul, hotărârea și inițiativa cu care a condus operațiunile de recucerire a Bucovinei, a județului Hotin, forțarea liniei fortificate a Nistrului și urmărirea inamicului în Ucraina până la Bug.

Fiind permanent în apropierea executanților a fost tot timpul exemplu de curaj, sânge rece și voință neșovăelnică.

Generalului de divizie *Racovița Mihail*: Pentru priceperea deosebită, curajul și hotărârea cu care a organizat și condus acțiunea corpului de cavalerie, la forțarea liniei fortificate a Nistrului, și pentru felul cum a organizat și condus acțiunea de urmărire a inamicului, reușind să-i producă pierderi serioase și să captureze un bogat material de războiu.

Generalului de brigadă *Dumitrache Ioan*: Pentru curajul și abnegația de care a dat dovadă în atacul Hotinului, unde a stat tot timpul în zona cea mai primejdioasă pentru a da exemplu trupelor sale.

S'a remarcat în deosebi în luptele dela Savinți și Vierbovka, prin destoinicie în comandă.

Generalului de brigadă *Manoliu V. Gheorghe*: Pentru curajul, abnegația și energia remarcabilă de care a dat dovadă în luptele dela frontieră, apoi Storojineț, Cernăuți și Nordul Basarabiei, asigurând, prin fermitatea hotărârilor luate, manevra Corpului de Munte.

La trecerea Nistrului, de asemenea a organizat reușita operațiunilor, menținând capul de pod cu toate atacurile îndârjite ale inamicului.

Generalului de brigadă *Lascăr Mihail*: Pentru curajul, hotărîrea și energia remarcabilă de care a dat dovadă în operațiunile dela frontieră, cucerirea Bucovinei și Basarabiei de Nord.

La trecerea Nistrului, de asemenea a condus brigada cu fermitate și energie apărînd apoi capul de pod cu înverșunare, respingînd prin contraatacuri toate atacurile dușmanului.

Colonelului *Mociulski G. Leonard*: Pentru destoinicia și energia cu care a condus detașamentele brigadei la trecerea frontierei în zona Vicovul Cindei, la cucerirea regiunii Storojineț și în special la forțarea Nistrului, în zilele de 17 și 18 Iulie, unde, sub focul ucigător al inamicului din cazemate, a impulsionat prin exemplul personal pe direcția de efort a brigadei.

Colonelului *Ludwig Albert*: Pentru curajul și eroismul cu care și-a condus grupul la trecerea frontierei, în ziua de 2 Iulie, reușind să pătrundă 12 km, în regiunea Crasna, silind astfel inamicul să se retragă.

S'a remarcat de asemenea prin destoinicie în comandă și abnegație în acțiunile de forțare a Nistrului, pe care l-a trecut cu primul batalion.

Colonelului *Oncica D. Dumitru*: Pentru curajul și destoinicia cu care a condus regimentul său în luptele dela cota 151, unde, atacat de 6 batalioane rusești, rezistă eroic și respinge, prin contraatacuri furtunoase atacurile inamicului.

La 24 Iulie a. c., la Lihtental, atacat în spate de un batalion rus, a reacționat cu toată energia, reușind să distrugă și să captureze forțele inamice.

Colonelului *Talpeș C. Constantin*: Pentru curajul și hotărîrea cu care a condus atacul Nistrului, reușind să cucerească poziția fortificată a inamicului. Luptînd în linie cu ostașii săi, a arătat bravură excepțională.

Colonelului *Klaus I. Ervin*: Pentru bravura, priceperea și energia de care a dat dovadă în luptele dela Mihăileni, Dealul Pietriș și Liubaewka, precum și în acțiunile de urmărire pînă la Nicolaewka.

Colonelului *Sotir G. Gheorghe*: Pentru bravura și priceperea cu care în zilele de 3 și 4 August și-a îndeplinit misiunea asigurînd stînga și spatele brigăzii 6 cavalerie, prin sdrobirea pas cu pas a inamicului.

În luptele dela Mihailowka-Nemirowka, a învins de asemenea un inamic mult superior.

Colonelului *Bardan Ștefan*: Pentru eroismul de care a dat dovadă în conducerea regimentului la cucerirea capului de pod « Dealul Epurenilor » și pentru dibăcia cu care și-a organizat apărarea în flancul drept al diviziei, reușind prin acțiuni ofensive să producă debandadă în rîndurile inamicului mult mai numeros.

Colonelului *Seracin Ghedeon*: Pentru eroismul excepțional, cu care și-a condus regimentul său în zilele de 8—15 Iulie, la cucerirea capului de pod Est Fălcui, contra unui inamic foarte numeros.

Prin măsurile luate, regimentul a rezistat cu tărie pe poziția cucerită, reușind să stavilească toate încercările de trecere a inamicului în cel mai important subsector de apărare al diviziei.

Colonelului *Rosetti-Băldănescu N. Constantin*: Pentru eroismul și spiritul de sacrificiu de care a dat dovadă pe timpul luptelor de cucerire și consolidare a capului de pod Est Fălciu.

Deși rănit la postul de comandă, a continuat să conducă focul regimentului său, reușind să oprească toate atacurile inamice și să-i pricinuiască mari pierderi.

Colonelului *Constantinescu T. Ioan*: Pentru dibăcia și curajul de care a dat dovadă în conducerea regimentului în luptele pentru cucerirea cotei 102.

La 14—19 August, regimentul său a continuat atacul celorlalte obiective, și prin lupte la baionetă, a pricinuit mari pierderi inamice.

Colonelului *Săulescu A. Gheorghe*: Pentru tenacitatea cu care a rezistat cu regimentul său în condițiuni foarte grele, timp de 3 zile, dincolo de Prut, în capul de pod dela Țiganca, fără a da un pas înapoi.

Ulterior, între 9—12 Iulie, a atacat și ocupat înălțimile Toceni, reușind, după o luptă aprigă de aproape o zi întreagă, să pătrundă 7 km în dispozitivul inamic, căruia i-a produs grele pierderi.

Colonelului *Cozloschi I. Alexandru*: Pentru destoinicia cu care a condus un detașament de 5 batalioane în luptele ce au dus la ruperea dispozitivului de apărare a cazematelor inamice dela Valienatos și Cania și crearea capului de pod din fața Fălciului.

Locotenentului Colonel *Dămăceanu I. Dumitru*: Pentru tenacitatea și spiritul de sacrificiu de care a dat dovadă în luptele dela Nistru, reușind să spargă frontul puternic fortificat al inamicului, găsindu-se tot timpul acolo unde lupta era mai grea.

Locotenentului Colonel *Ionescu C. Ioan*: Pentru priceperea, eroismul și priceperea de care a dat dovadă în luptele pentru cucerirea înălțimei Sărărești, unde luând comanda batalionului 2, conduce atacul cu vigoare, reușind să pună stăpânire pe această înălțime după eforturi de 24 ore, cu tot focul puternic al inamicului, pe un teren mlăștinos și o ploaie torențială ce a ținut toată noaptea.

Locotenentului Colonel *Ignat Virgiliu*: Pentru curajul, abnegația și exemplul personal, dovedite în desfășurarea tuturor operațiunilor brigadei.

În calitate de șef de stat major, a mers permanent în capul unităților, făcând să se înțeleagă cu un moment mai de vreme modul cum comandantul a hotărât desfășurarea operațiunilor.

S'a remarcat în deosebi în luptele din regiunea Crasna, Storojineț, Prut și în special în acțiunile de forțarea Nistrului.

Locotenentului Colonel *Ionescu N. Constantin*: Pentru priceperea și eroismul cu care și-a condus batalionul în acțiunile de pe Dealul Basului, la trecerea frontierei, la Storojineț și la forțarea Nistrului, în ziua de 17 Iulie 1941.

A respins de asemenea în capul de pod dela Coslău, toate contraatacurile înverșunate date de inamic în zilele de 17 și 18 Iulie.

Locotenentului Colonel *Dimitriu C. Gheorghe*: Pentru curajul și priceperea de care a dat dovadă în toate acțiunile pe câmpul de luptă și în special la contraatacul din ziua de 17 Iulie, pe care l-a dat cu succes, la capul de pod

peste Nistru, în zona Coslov, dând astfel celorlalte batalioane posibilitatea să se mențină la Est de Nistru.

Locotenentului Colonel *Mihail D. Ioan*: Pentru curajul și destoinicia cu care și-a condus batalionul pe câmpul de luptă, reușind să ocupe Storojinețul și rupând apărarea inamică dela Mihalcea, a reușit în aceeași zi să ajungă primul la porțile orașului Cernăuți.

S'a remarcat de asemenea în acțiunile de forțare a Nistrului, reușind să se mențină în capul de pod, cu toate atacurile înverșunate ale inamicului.

Locotenentului Colonel *Ștefănescu Gh. Gheorghe*: Pentru pricepera și devotamentul cu care a condus focul regimentului său și a divizionului 45 moto de întărire, în lupta dela Plachteevca, precum și pentru inițiativa de care a dat dovadă, în momentul când detașamentul căpitan Moga era atacat de forțe mult superioare. Reacționând printr'un contraatac viguros, a tras cu tunurile direct dela creastă, reușind să respingă pe inamic. Cu această ocazie este grav rănit la cap.

Locotenentului Colonel *Olteanu Marcel*: Pentru curajul deosebit și spiritul de sacrificiu cu care s'a avântat în fruntea eșalonului de asalt, în luptele date pentru cucerirea capului de pod Bădărăi.

Toate încercările desperate ale inamicului de a recuceri terenul și a distruge podul au fost zădărnice de ofițer prin contraatacuri viguroase, rămânând neclintit pe poziție.

Locotenentului Colonel *Hristea I. Ioan*: Pentru bravura, curajul și hotărârea cu care și-a îndeplinit toate misiunile ce i-au revenit dela începutul campaniei și în special pentru modul impetuos cu care a executat atacul său la Hotin.

Maiorului *Cojocărescu Constantin*: Pentru bravura, pricepera și spiritul de sacrificiu cu care și-a condus subunitățile în luptele pentru forțarea Nistrului în ziua de 17 Iulie, precum și în acțiunile de apărare a capului de pod Cozlov-Negoriani, din ziua de 18 Iulie, rezistând pe poziție la toate atacurile înverșunate ale inamicului.

Maiorului *Georgescu Aurel*: Pentru curajul deosebit și destoinicia de care a dat dovadă în toate misiunile primite.

În ziua de 7 August a condus lupta pentru a scoate din mâinile bolșevicilor un ofițer român și 7 oameni, după ce fuseseră luați prizonieri.

Maiorului *Rusu I. Liviu*: Pentru curajul, abnegațiunea și sângele rece de care a dat dovadă în conducerea batalionului său, în luptele de la Șipca, Bacalovi și cota 102, unde sfărâmând rezistențele inamicului, l-a forțat la retragere desordonată.

Maiorului *Țoița I. Ioan*: Pentru curajul, pricepera și inițiativa de care a dat dovadă cu ocazia trecerii Prutului, în fața poziției dela Țiganca, unde, sub focul puternic al inamicului, trecând prin apă și bărci, reușește să ocupe obiectivul ordonat.

La 12 Iulie, deși aproape înconjurat pe ambele flancuri, la Cania, cu toate atacurile înverșunate ale inamicului, prin măsurile ce ia, reușește să rămână stăpân pe poziție.

Căpitanului *Spaimă P. Constantin*: Pentru priceperea și calmul, deosebit cu care a condus batalionul I în zilele de 8—14 Iulie la atacul Dealului Epu-reni și prin manevre judicioase concepute a sfărâmat rezistența inamică de pe Dealul Țiganca. A reușit să captureze circa 100 prizonieri, 4 mitraliere, mai multe puști mitraliere și un tun a. c.

Căpitanului *Ghedeon R. Josef*: Pentru patriotismul, sângele rece și spiritul de jertfă de care a dat dovadă la atacul asupra dealului Sărășeni, când, în fruntea companiei sale, a reușit să învâluie și să asalteze rezistența ce se opunea înaintării batalionului.

La 25 Iulie, conduce personal o incursiune peste Nistru, dovedind aceleași înalte virtuți ostășești.

Căpitanului *Tacu M. Mihail*: Pentru destoinicia și tenacitatea de care a dat dovadă în luptele de pe dealul Borțoasa, în zilele de 13, 14, 15, 16 și 17 Iulie, unde rezistă cu îndârjire la toate atacurile furtunoase ale inamicului, căzând grav rănit în fruntea ostașilor săi.

Căpitanului *Mihail C. Radu*: Pentru priceperea și inițiativa de care a dat dovadă în calitate de comandant al plajei de trecere nr. 4 din zona Est Cozlov, unde, prin măsurile luate, a reușit să înlăture panica și, schimbând din proprie inițiativă plaja de ambarcare, a scos-o de sub focul ucigător al inamicului. Prin eforturi supraomenești a reușit să asigure trecerea materialului anti-car, a cărui greutate depășea posibilitățile de trecere cu bărcile.

Căpitanului *Antonie L. Ioan*: Pentru destoinicia și spiritul de sacrificiu de care a dat dovadă cu ocazia recunoașterilor fortificațiilor inamice dela Geva, pe care apoi le-a redus la tăcere cu focul bateriei sale, în momentul trecerii trupelor.

În zilele de 17 și 18 Iulie, un contraatac inamic, ajungând până la bateria sa, a reușit prin trageri directe să-i oprească înaintarea.

Căpitanului *Cioc Gh. Constantin*: Pentru modul lăudabil cum și-a condus unitatea sa în luptele dela Cutt Timuș, Plosca și Poniatovka, dând dovadă de înalt spirit de patriotism, bărbăție și abnegație.

Aceleași exemple le-a dat și în atacul dela Nord de Octiabri, antrenând compania la atacul unei poziții puternic organizate, care se ataca pentru a doua oară. A căzut grav rănit.

Căpitanului *Filipescu E. Constantin*: Pentru bravura și disprețul de moarte de care a dat dovadă în luptele dela Rurea pe Prut, precum și în operațiunile de cucerire a satului Cozlov, dincolo de Nistru.

A luat de asemenea parte la luptele dela Sud de Holicolki, contra a 6 tan-curii sovietice.

Deși rănit nu a stat decât 3 zile la spital și, reluând comanda unității sale, ia parte la toate acțiunile spre Bug.

Căpitanului *Curteanu M. Marin*: Pentru vitejia și destoinicia cu care a condus compania sa la trecerea Nistrului, reușind să respingă pe inamic, cucerindu-i 4 cazemate și capturându-i 80 prizonieri și material de războiu.

La 18 Iulie a rezistat tuturor atacurilor inamice, contribuind astfel la păstrarea capului de pod.

REVISTA REVISTELOR

UN MUZICOLOG GERMAN DESPRE DOINELE ȘI CÂNTECELE NOASTRE

Țara — Sibiu — Anul I — Nr. 102 — 1941

Ziarul dela Sibiu publică traducerea unui foileton apărut în *Deutsche Allgemeinezeitung*, iscălit de d. Werner Oehlmann, cronicarul muzical al ziarului german. Menționăm următoarele:

♦ Nu bucuria, ci suferința a învățat pe oameni să cânte. Sentimentul romantic al dorului, este izvorul tuturor cântecelor. Fie dorul dragostei, fie dorul de țară, sau acel sentiment nepotolit și totuși mângâietor care tânjește prin întunericul morții după un suflet iubit spre depărtări necunoscute, dar mai fericite, sunt tot atâtea inspirații pentru cântec, ce devine o necesitate, o chemare a omului singur în fața puterilor ce-l depășesc, o chemare ce se cere îmbrăcată în forme solemne și frumoase, spre a nu se pierde fără sens și fără efect în momentul creațiunii.

Cântecul țăranilor români este trist; el vorbește de dor, care este mai tragic decât toate suferințele de pe fața pământului. Unde pătrunde el, lacrimile nu mai încetează. Amărăciunea învață pe cântăreț să-și cânte nefericirea, face cavatul să sune. « Cine nu cunoaște jalea, nu înțelege cântecul ».

Substanța muzicală a cântecului românesc are diferite izvoare. La cântecul locuitorilor daco-romani s'au adăogat în decursul istoriei elemente orientale și mai târziu slave. Ca structură, însă, cântecul românesc face parte din spațiul sud-est-european, alături de cel maghiar. Melodiile, cu tot caracterul lor târăgănat, sunt, în genere, scurte și precise. Gama minoră predomină asupra celei majore; uneori se recunosc și elemente din vechea muzică greacă. Nota dominantă iese rar în evidență. Tactul este compus, în genere, din două bătăi. Farmecul melodiilor este pur și nealterat. Cântecul românesc sunt mai vioaie ca cele slave și mai intime, mai calde decât cele ungare. Ele sunt variate în formă, dar unitare prin forța sentimentului și prin caracterul sincer al expresiunii. Ele constituie o comoară vie, neconsumată și exploatată, ca și bogățiile și posibilitățile acestei țări, a cărei forță și dăinuire se bazează pe cultura și vitalitatea țăranimii sale ».

În continuare autorul se ocupă de trei lucrări, care au apărut în ultimul timp în limba germană în legătură cu muzica populară românească și anume:

1) culegerea monumentală de cântece din Bucovina, publicată de Matthias

Friedwagner, fost profesor de romanistică la Universitatea din Cernăuți; 2) cartea d-lui Dinu și în sfârșit 3) o lucrare de Elsa Ziehm.

♦ Din toate aceste trei opere — încheie autorul — rezultă imaginea unei admirabile culturi muzicale autohtone, păstrată în cea mai originală puritate și simplitate, o cultură care surprinde prin perfecțiunea și unitatea ei, neobservată până acum, vrednică de a fi iubită, pentru bogăția conținutului ei sufletească și muzical: o nouă comoară descoperită, a cărei vitalitate nu poate fi prețuită în deajuns ».

FRAȚII CORBEA, DOI UMANIȘTI ARDELENI LA CURTEA LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

Ramuri — Anul 33 — Nr. 1-2 — Mai-Iunie 1941

Frații Teodor și David Corbea au avut un rol în cultura românească, primind diferite misiuni și atribuții la curtea lui Constantin Brâncoveanu. Mai ales Teodor, « un adevărat Neculce muntean », a avut condițiile prielnice de a scrie diferite memorii la curte, în timp ce fratele său era trimis ca sol al Principelui muntean la Petru cel Mare, pe lângă care va și rămâne mai târziu. Călătoriile în străinătate ale fraților Corbea au fost numeroase. Se pare că tatăl lor, preotul Ion Corbea, format în tradiția ortodoxă a bisericii Sf. Nicolae din Șcheiul Brașovului, și-a trimis fiii la Academia ortodoxă din Pecerska (lângă Kiev), întemeiată de Mitropolitul Petru Movilă, pentru luminare și pentru ca ei să poată combate mai temeinic, la revenirea în țară, tendințele de ademenire la reformă exercitate asupra fraților ardeleni. Grație unor împrejurări necunoscute, frații Corbea însă nu-și continuă misiunea religioasă în Ardealul lor, ci vin în Muntenia, unde David devine ceauș pe lângă Spătarul Mihail Cantacuzino, iar Teodor logofăt pentru limbile latină și slavonă la curtea Voievodului Brâncoveanu. În amestecul acestui mare voievod ortodox în viața spirituală a Ardealului, ca și în relațiile sale cu Rusia ortodoxă, dela care, la un moment dat, nădăjduia să capete ajutorul cel mare împotriva Turcilor, frații Corbea au avut multe roluri însemnate.

Acestea sunt ideile principale din studiul d-lui Scarlat Struțeanu, intitulat *Doi Umaniști ardeleni la curtea lui C. Brâncoveanu*. Dar partea cea mai interesantă a studiului și care, de sigur, va aduce discuții, o constituie părerea că așa numita cronică anonimă a Țării Românești, care expune evenimentele dintre 1689-1714, are ca autor pe Teodor Corbea și nu pe Radu Popescu, autorul celeilalte cronici care înfățișează fastele dela 1699 la 1729.

D. Scarlat Struțeanu aduce unele argumente în sprijinul afirmației sale că una din versiunile atribuite lui Radu Popescu ar fi scrisă de Teodor Corbea. Acesta și-a manifestat cu timpul ura împotriva Cantacuzinilor. Fiind logofăt pentru limbile latină și slavonă la curte, el putea cunoaște bine evenimentele politice. Mai mult, el redacta corespondența lui Brâncoveanu. Teodor Corbea nu a fost rusofil în măsura în care a fost fratele său și de aceea l-a putut descrie pe Petru cel Mare într'un ton puțin laudativ. Mai târziu, în urma conflictului cu Cantacuzinii, Teodor va schimba și el atitudinea pentru a

căuta adăpost în afară. Nicolae Mavrocordat nu l-a putut alege pentru întocmirea cronicii domniei sale pe Corbea, care fusese favorabil lui Brâncoveanu, ci pe Radu Popescu, dușman al lui Brâncoveanu ca și al Cantacuzinilor.

* De aceea susținem că așa zisa cronică anonimă, pe care o atribuim lui Teodor Corbea, nu are altă legătură cu Radu Popescu decât că acesta s'a folosit de ea, spre a-și întocmi-o pe a sa *. După ce mai aduce și alte argumente, d. Struțeanu arată că fiul preotului Ioan Corbea din Scheii Brașovului a scris o cronică mult mai întinsă decât aceea care ni s'a păstrat și el a avut, ca de altfel și fratele său David, un rol mare în cultura românească, pe care însă nu-l cunoaștem decât foarte puțin.

Studiul d-lui Scarlat Struțeanu aduce, așa dar, în discuție chestiuni de mare însemnătate pentru istoria și scrisul național. Rămâne ca cei competenți să-și spună părerea.

INDRUMAREA RELIGIOASĂ A TINERETULUI

Biserica Ortodoxă Română — Anul LIX — Nr. 5-6 — 1941

Revista Sfântului Sinod își începe sumarul ultimului număr cu un articol al Patriarhului României, Nicodim, * Indrumarea Tineretului *, în care se arată relele urmări ale faptului că astăzi copiii sunt înstreinați de Mântuitor, precum și datoria de a-i readuce la credința creștinească. Patriarhul României schițează, apoi, un plan de readucere religioasă a tineretului, accentuând rolul părinților, al profesorilor și mai ales al preoților în această operă de însemnătate capitală.

CENTENARUL MORȚII LUI J. FR. HERBART

Vremea Școlii — Anul XIV — Nr. 6 — Iunie 1941

Organul Asociației Cuza-Vodă a Corpului didactic primar din Iași, *Vremea Școlii*, își închină ultimul număr comemorării pedagogului Herbart, despre care scriu studii și articole d-nii Prof. St. Bărsănescu, Gh. Buga, I. Dodon și Vasile Uglea, cel de al doilea ocupându-se de * mentalitatea herbartiană în România *.

O ANALIZĂ A LUCRĂRII D-LUI MATTHIAS FRIEDWAGNER DESPRE CÂNTECELE POPULARE DIN BUCOVINA

Acțiunea — Anul II — Nr. 241 — 1941

În *Acțiunea*, d. G. Breazul se ocupă de materialul folcloristic publicat de Profesorul Matthias Friedwagner, sub titlul *Rumänische Volkslieder aus der Bukovina*, I. Band: Liebeslieder, în care textele literare și notele muzicale sunt precedate de o amplă introducere. Latura muzicală a cântecelor de dragoste este analizată de d. Reinhold Harprecht. Cităm din articolul rezumativ al d-lui G. Breazul:

* Pornind dela ideea răspândirii cântecelor românești, autorul constată că la munte (Transilvania și Bucovina) sunt mult dezvoltate cântecele, cele lirice

mai ales, pe câtă vreme cele epice, « cântecele voinicești și haiducești » sunt la șes. În Bucovina se află ambele feluri, lirice și epice, deși deosebirea dintre ele este greu de făcut, întrucât, în balade se găsesc multe elemente lirice. Limitându-și obiectul expunerii sale la cântecele de dragoste, în lirica iubirii, cercetătorul observă că ele sunt în cea mai mare parte produse ale fetelor mari și femeilor, provenind din propria lor experiență sufletească. În aceste cântece, rolul tineretului masculin, al flăcăilor, este mai redus și mai mult realistic. Dar « dragostile se plătesc cu lacrimi ». Astfel începe Friedwagner examinarea procesului sufletesc al producției cântecului, înfățișând substratul psihologic în care ia naștere lirica iubirii, enunțând adevăruri valabile pentru tot ce este natura psihică a poporului român.

Sunt aci note de psihologie românească în care, în afară de realitatea și autenticitatea lor, se relevă prioritatea factorului psihic și necesitatea de studiu al lui, în cercetările asupra producției artistice a poporului.

Răspлата iubirii e dorul și jalea. Cântecele de dor și jale sunt mai numeroase decât cele de noroc în dragoste; cele de despărțire și blestem mult mai multe decât cele de fidelitate. Suferința este starea sufletească a cântecelor. Se poate constata acest fundamental adevăr psihologic și din cele treizeci și trei categorii de cântece pe care le distinge învățatul în bogata sa culegere: 1) Preludiu; 2) Dragostea din ce'i făcută ?; 3) Dragoste tainică; 4) Dor și jale; 5) Speranțe; 6) Dragoste fericită; 7) Stăruință în dragoste; 8) Visuri; 9) Vești și semne; 10) Bucurie; 11) Mândrie; 12) Întâlniri de dragoste; 13) La fântână; 14) De ce nu-mi vii ?; 16) Instrăinare; 17) Vorbe rele; 18) Vrăji și descântece; 19) Fugă sau măritiș; 20) Despărțire și nădejde; 21) Dragoste trecătoare; 22) Ispită; 23) Dragoste cu păcat; 24) Părăsire; 25) Dragoste nefericită; 26) Dragoste stricată; 26) Despărțire și blăstămuri; 28) Refuz; 29) Impotriviri; 30) Căință și împăcare; 31) Mănăstire, boală sau moarte; 32) Mai bine o stâncă de piatră decât fată și 32) Sfârșit amar.

Aceste categorii de cântece de dragoste sunt, în același timp, motive psihologice ale liricei iubirii românești, pe care învățatul le-a putut descoperi din studiul adânc al celor zece mii de texte care au fost adunate din Bucovina, prin acțiunea de culegere condusă de el.

După cum se și cuvine, atenția cercetătorului se oprește stăruitor asupra doinei, care, într'un neîntrecut chip, exprimă tocmai dorul și jalea, suferința provocată de iubire și toate sentimentele violente. Atributele ei principale sunt adânc melancolicele ei melodii și emoționantele texte. După ce caută să determine doina față de cântecul de joc al horei (cântec de veselie), față de horă și strigături și chiuituri, care nu intră în colecția publicată, autorul extinde discuția asupra diferitelor motive psihologice exprimate în doină și relevă dorul (tradus în limba germană prin termenul *Sehnsucht*), ca factor fundamental al cântecelor, distingând și cu privire la dor, diferitele aspecte psihologice sub care se prezintă în lirica de dragoste, personificarea dorului fiind cea din urmă formă evidențiată de cercetător.

Ceea ce urmează apoi să ne atragă deosebita luare aminte, din temeinica expunere a autorului, în afară de vrăjitorie, farmece și leacuri menționate în

cântecele de iubire, este schișarea idealului de frumusețe, conceput de țăranul român nu ca un sistem particular de estetică, ci reprezentat în cântec. Frumusețea este mai puternică decât orice descântec. Ei nu-i poate rezista nimeni.

O întreagă categorie de cântece — a 9-a din cele 33 enumerate — este consacrată bărbatului frumos, fetei splendide. Iar în acest ideal de frumusețe fizică, abia de este vorba și de calități sufletești. Mai curând este iubit sau cântat cel ce știe « să zică din frunză »:

Foaie peliniță,
Bădiță Gheorghică,
Ian' mai zi din frunză,
Cum ai zis aseară,
Cum ai zis și-aseară,
Pe cea dumbrăvioară
Cum ziceai, ziceai,
Inima-mi rupeai.
Ian' mai zi odată
Și mi-o rupe toată !

(pag. 12-13).

Nu am desprins din expunerea învățatului Friedwagner decât câteva elemente, îndestulătoare, socotim, pentru a dovedi interesul cu care se aplică cercetătorul la deslușirea și clarificarea fondului psihologic al liricii de iubire bucovinene, dându-ne cele mai caracteristice trăsături ale sufletului popular, ferindu-se neconținut de a cădea în exagerările elogiilor romantice, ci ținând totdeauna cumpăna dreaptă a judecății obiective, documentându-se la izvorul nefalsificat al expresiei poetice țărănești și pătrunzând cu pasiunea aflării adevărului și a obiectului cercetat până în elementele cele mai subtile ale realității psihice românești. Concluziile la care ajunge nu sunt pentru aceasta de mai mică însemnătate și nici mai prejos de ceea ce prețuim mai mult în firea și darurile artistice ale poporului: « Cântecele populare românești sunt veridice, naturale, fără sentimentalism, pasionate și adeseori tari, aspre ».

Autorul face apoi un scurt istoric al originii poporului român și al tuturor vitregiilor soartei, al tuturor suferințelor care l-au învățat să cânte și să creeze arta noastră populară.

« Cântecul este însă și astăzi înrădăcinat în viața poporului român. El întovărășește viața țăranului dela cântecele de leagăn până la bocete, care s'au păstrat aci, ca în puține țări, ca o datină străveche, ca o datorie solemnă a femeii.

Cântecul bisericesc propriu zis, ieșit aproape în întregime din melodica bizantină, n'are nicio legătură cu cântecul popular românesc. Poporul însuși are cântecele sale religioase specifice, colindele, care povestesc despre cei Trei Crai, care merg spre Stea, sau, la Paști, despre răstignirea lui Isus, pe care Pilat l-a condamnat « pentru că era fratele său ».

Dar și mai clar se desvăluie sufletul acestor oameni în cântecul propriu zis, care nu este legat de timp și loc: Doina. Ea este cântecul târăgănat, al

dorului; iar cuvintele și melodia ei nu reprezintă numai un sentiment, ci o adevărată ființă vie, ca un demon care momește și chinuie și care stăpânește inima oamenilor și le îndrumază acțiunile.

Doina este înainte de toate cântec de dragoste. Ea vorbește despre dragoste și dorință, ca vis, ca pasiune, ca credință, ca fericire și durere. Dragostea este trăită cu realismul unui popor al naturii, care admite momente rigide și chiar brutale; dragostea este considerată uneori și ca o putere supraomenească, de care te apropii prin farmece, prin vrăji, dar și prin puterea nevinovată a buruienilor și florilor.

Legătura cu natura vie este de altfel extrem de strânsă și intimă. Cuvintele « foaie verde », o formulă de conjurare de o rară frumusețe și poezie, se găsesc aproape la începutul fiecărui cântec. Simțul de frumusețe al dragostei este nu mai puțin natural; ceea ce se cântă cu deosebită preferință sunt statura, frumusețea și forța bărbatului, căci în cea mai mare parte femeia este aceea care cântă.

Doina este de asemenea cântec păstoresc și soldătesc; ea cântă dorul de țară, dorul de casă, a celui ce umblă prin străini; ea este visul care adună lacrimile tuturor tristețelor și părăsirilor, tuturor despărțirilor și singurătăților.

Doina este cântată totdeauna de o singură voce puternică și cu mult sentiment.

Corespondentul doinei în dans este hora, cântec de joc. Hora are totdeauna caracter instrumental. Sărbătoarea și la șezători instrumentele muzicale ale țăranului intră în funcțiune, cavaliul ciobănesc, care a influențat în mare măsură melodica cântecului popular românesc, apoi buciumul și cimpoiul.

SPIRITUL MUZICII LUI GEORGE ENESCU

Curentul Literar — Anul III — Nr. 127 — 6 Septembrie 1941

D. Emanoil Ciomac iscălește sub titlul de mai sus un articol, din care cităm următoarele:

« George Enescu întruchipează « tipul artistului pur, desprins din vicisitudinile și relativul adevărilor de o clipă, trăind pentru afirmarea unui adevăr superior și permanent. Pentru a sintetiza marile principii ale adevăratului spirit (al muzicii lui Enescu n. r.), ne-am mărginit la câteva cuvinte, la câteva « motive » conducătoare:

Muzică absolută, jocul gratuit al unei arte ce-și găsește finalitatea în ea însăși, un stil complex de valoare universală, europeism occidental străbătut de refrângerile unei firi etnice reprezentative, în sfârșit o ultimă incarnare — aproape paradoxală în sud-estul continentului nostru — a marelui spirit simfonic.

Personalitatea ce s'a afirmat năvalnică încă de-acum o jumătate de veac la copilul-minune, a mers de-a-dreptul instinctiv la formele de frunte ale muzicii. Nicio clipă n'a fost oprită de strălucirea exterioară a virtuozității facile și scilpitoare pe care o practică zilnic concertistul dar nu compozitorul. Nici banalitățile cerute de gustul publicului nu l-au ispitit pe adolescentul ce începuse a triumfa ca interpret și creator în Apus.

De sigur spiritul muzicii instrumentale, polifonia fără program l-a covârșit. In tot ce a compus, chiar în liedurile tinereții, ca și în lucrarea dramatică, la care a lucrat decenii, *Oedip*, principiul dezvoltării tematice, stăpânește cu toate consecințele legilor sale.

E cerebralitate, profundă și îndelungată meditare, intelectualism, construcție sever controlată, o concepție a muzicii pe care tradiția venerată a veacurilor a stabilit-o cu canoane încercate și auguste.

De sigur elevul precoce al Conservatorului din Viena și Paris a fost a început îndrumat spre formele acele premergătoare marelui simfonii — spre « suitele » ilustrate înainte de secolul al 19-lea, de măștrii francezi, italieni, germani. Dar încă din *Simfonia de școală*, scrisă la 14 ani, Enescu își asimilase elementele fundamentale ale acestei mari arhitecturi sonore pe care geniul german, cu Hady, Beethoven și Brahms, și-a pus pecetea definitivă, făcând din simfonia clasică, organul artistic cel mai înalt și complet.

Figura bătrânului Brahms, ilustrator viu al unei tradiții, în mijlocul acelei Viene, ce fusese altădată capitala muzicii, l-a fascinat pe Enescu în anii dinaintea sfârșitului de veac. Pe viață, idealul academic, formal și sever al ursuzului maestru, îl va stăpâni.

Dar sunt încă două puternice elemente nedespărțite de firea și de educația maestrului român :

1. Glasul propriei sale personalități atât de moldovenești; 2) influența franceză.

Poema română, Rapsodiile, înfățișează împletirea unor melodii de acasă într'o urzeală polifonică și instrumentală care astăzi ni se poate părea ușoară, convențională și oficioasă, depășită chiar de vreme — care însă timp de 40 de ani și acum în urmă la toate posturile de radio din lume, pentru toate continentele, vorbește nespuse de elocvent în numele sufletului muzical românesc.

Dela 13-14 ani încolo, Enescu își face cariera la Paris. Acolo întâlnește o altă lume decât la Viena, o lume care de sigur a revoluționat muzica modernă și care trebuia să-l seducă: impresionismul și simbolismul lui Claude Debussy, al colegului său Maurice Ravel, învățătura luminoasă a seninului, aticului și esențialmente francezului Gabriel Fauré, a muzicianului profesor Gédalge, a școlii lui César Franck și a urmașilor săi cu V. D'Indy în frunte. In sfârșit, soarbe atmosfera, se îmbată de lumina multicoloră și extatică, plină de atâtea corespondențe în muzica noastră populară românească, a Rușilor și Spaniolilor. Numai în capitala strălucitoare de toate noutățile, însuflețită de cel mai liber spirit plămădit din câte au fost vreodată pe pământ, putea Enescu asculta atâtea voci inspirate.

Natura lui își însușește organic orice fel de expresie muzicală. Înțelege cu spiritul său eclectic și universal, până la asimilare, cele mai extreme năzuinți și realizări. Nu e încercare muzicală din univers să-i fi rămas străină. Nici atonalismul, nici politonia, pe care a practicat-o odată cu inițiatorii ei, nici amorfismul, pe care însă l-a repudiat cu oroare, nici la extrema cealaltă, liricii sentimentalii, veriștii melodramelor italienești, nici noile tărâmurii pe care le descoperea Schoenberg, cu școala lui, nici jazzul afroamerican, nimic nu-i

rămânea străin — orice îi putea folosi, fie și fragmentar, ca hrană. Astfel, cultul formelor, vocabularul său de simfonist, se lărgea considerabil. Nu trebuie uitată nici înrăurirea magiei wagneriene, cea de neînălțurat. Nici pilda arhitecturilor amplificate, până la supraîncărcare și haotic și a speculațiilor, a prelucrărilor teoretice ale unui Mahler și Strauss.

Toate acestea Enescu le-a trăit, le-a trecut prin organismul său muzical complex și creația sinceră, autentică a individualității sale a rămas nealterată, cu toate aporturile pe care le-a primit cu dragoste și inteligență deschisă.

O mare problemă ce i s'a pus în toată amploarea ei, mai cu seamă la sfârșitul războiului celuilalt, când spiritul naționalist se afirma bătaios și imperios, și în artă, a fost cea a folklorului. Folosirea simfonică a temelor naționale populare n'a găsit în el, dela început, un adept cu totul convins. A considerat muzica aceasta de cultivare a florilor rustice — ca o ramură numai a marei muzici, atât de felurite și evolute. A și făcut anumite declarații în privința influențelor ce le-a suferit folklorul românesc, care au stârnit oareșicare vâlvă și turburare.

Dar oricărui contestații de simț național astfel înțeles, el le-a răspuns mai târziu cu acea admirabilă sonată pentru vioară și pian, în care trăiește halucinant toată poezia priveliștilor, a cântecelor și dansurilor noastre.

Simfoniile și suitele lui Enescu topească inspirația adeseori specific românească — dar nu cu idei luate aidoma din popor ci create în spiritul acestuia — în vastele desvoltări polifonice ale unui muzician modern, care nu se vrea și nu este un revoluționar, ci un tradiționalist îmbogățit cu toate câștigurile timpului pe care l-a trăit.

Anii din urmă au întărit tendința spre un clasicism mai despoiat, mai străveziu, ce s'a manifestat și în admirabila sa tragedie lirică « Oedip ». Aici găsim un răsunset depărtat al fluerelor pastorale strămoșești, al modurilor antice, al aceluși suflet străvechi ce cântă încă din munții Pindului până în Carpați.

În suita sătească, inspirația românească — evocare de simțiminte nostalgice, de zări și peisagii și jocuri din copilărie — se armonizează într'o atmosferă descriptivă ce nu pierde, totuși, niciun privilegiu al muzicii absolute, cu formele consfințite ale tradiției celei mari apusene.

Încă o ultimă trăsătură:

Discreția, pudoarea acestei arte idealiste, care, tocmai de aceea, nu-i înțelegească uneori în dorința ei de a nu se revela numai inițiatului răbdător. E una din caracteristicile adevăratei arte românești, în rarele-i exemplare autentice și adânci.

Să închei citând aceste rânduri scrise mai de mult: « De aici izvorăsc toate acele meandre învăluitoare, toată acea disimulare chinuită, parcă, a prețiosului gând original. Trebuie să trecem prin multe curți și pridvoare până ajungem la Arca sfântă a templului înălțat în eterul precurat sau pe culmea învăluită în nouri... ».

Organul «Asociației pentru cultura și literatura poporului român» — «Transilvania» — a pășit în 1941 în al 72-lea an al unei sbuciumate activități, înscriindu-se astfel printre cele mai vechi publicații periodice dela noi. Surprindem în manifestarea aceasta necurmată spiritul dârz al Românilor Ardeleni afirmând cu durități de stâncă și energii de vulcan existențe naționale ce se vor impuse și respectate peste vremi și împrejurări. În evoluția «Transilvaniei» de aproape trei sferturi de veac se poate ceti ca într'o succesiune geologică de straturi sedimentare istoria Ardealului însuși în momentele și faptele lui reprezentative. Răsfoirea revistei confirmă, încă odată și definitiv, funcțiunea națională a culturii și literaturii ardelenesti: spiritul de solidaritate social, oțelit în jarul tuturor adversităților întâmplătoare sau permanente. Marile figuri ale Ardealului dela Gh. Barițiu și până la Octavian Goga și-au purtat același nestins alean prin paginile revistei care reprezenta fără îndoială matca de totdeauna a răzvrătutului torent transilvan.

Nu cea mai neînsemnată virtute a «Transilvaniei» a rămas elastica ei puțință de adaptare la diversitatea momentelor istorice prin care a trecut. Când cu aspect de monitor oficial,

când cu cel de arhivă națională, când cu vădite țeluri propagandistice, când cu straiu cu pretenții belestristice, revista și-a schimbat cu îndemănare fețele după bătaia aprigă a vânturilor vremii. După războiul întregirii a trecut și ea printr'o epocă a crizei de orientare, îndreptându-se spre forme pur literare, din care n'au lipsit totuși niciodată caracterele etice ale literaturii ardelenesti. *Horia Petra Petrescu* a simbolizat, prin toată structura lui sufletească, adevărata configurație culturală a Ardealului militant pe teren social, moral și național. A urmat apoi în ultimii ani o interesantă fază de «tehnică a culturii» cu directive ce au purces dela prof. *Iuliu Moldovan* președintele «Astrei», fiind realizate de dr. *Gh. Preda* și de semnatarul acestor rânduri, și după care se tindea la utilizarea unor metode de ridicare a maselor pe baza strădaniilor unor oameni experimentați. Cedarea nordului Transilvaniei schimbând însă fundamental obiectivele momentului, revista a trebuit — folosind mai sus pomenita ei virtute de adaptare — să-și lepede straietele neutrale ale specializării și să îmbrace zalele aspre ale războiului. «Transilvania» și-a ascuțit deci armele luptei spirituale și și-a deschis larg paginile studiilor și articolelor menite să susțină sfânta noastră cauză națională.

Numerele anului în curs sunt toate diriguite în această albie, în care se rostogolesc apele răsvrătite ale suferinței în adâncuri, dar nu răzbesc la suprafață decât ecourile molcome ale adevărului științific cu decență înfățișat. Nu sunt multe atitudini pe lume cari să se bucure de atâta demnitate și civilizație. Universitatea din Cluj-Sibiu contribuie în mare măsură la realizarea acestei ținute, imprimând « Transilvaniei » pecetea științifică, dar și pe cea a conștiinței luptătoare pentru drepturile naționale.

Ne întrebăm totuși dacă nu cumva s'a pierdut din vedere un obiectiv de mare urgență! Comunicarea roadelor acestor strădanii și străinătății de care depindem, prin rezumarea, cel puțin în ultimele pagini, în limba germană a conținutului articolelor sau chiar reluarea integrală a spiritului lui « Revue de Transylvanie.»

Al. Dima

În vreme de toamnă și în zi de treisprezece poetul G. Bacovia a împlinit șaiszeci de ani.

Datele acestea întăresc parcă o veche superstiție. Poetul toamnelor ploioase și al desnădejzii desemnate nu se putea naște într'un alt anotimp. Modest, trăind departe de lume o vieță surdinizată, de monadă încercuită în propria-i suferință și mângaiată doar de conștiința-i poetică, acest intimist care « aude materia plângând » și simte cum peste tot se întinde « un gol istoric » își are aniversarea tocmai într'o epocă de mare plinătate istorică și de energetică prefacere a materiei și a lumii. În afară de actualitatea noastră, Bacovia cântă, totuși, cu o

obsesivă constanță, stări pe care fiecare dintre noi le avem în anumite momente. El este conștiința celui plictis sau *urît de a trăi*, împotriva căruia reacționează epoca noastră, străbătută de acte și tendințe energetice.

A reciti pe Bacovia în aceste zile de încercare și triumf nu înseamnă, însă, a te lăsa pradă acelorași stări și sentimente triste. Dimpotrivă, contactul cu poezia sa ne arată, prin contrast, cât de plină poate fi acțiunea sau lupta dramatică față de o contemplație pesimistă, ce-a rodit ca un blestem al decadelor trecute. Pentru aceia care mai cred că decadele trecute au fost mai fericite, substanța poeziei bacoviene apare ca o izbăvire de această tendință de a auri trecutul și a ponegri prezentul. Cu autenticul său dar poetic, Bacovia ilustrează ceea ce a fost adeseori în toți înaintașii noștri, ceea ce mai poate fi uneori și în noi, dar, deodată, și ceea ce combate timpul nostru, spre a nu mai fi cu aceiași stăruință și frecvență.

Grație artei lui, G. Bacovia rămâne, dincolo de orice considerații un adevărat poet, cum foarte puțini am avut și avem. În poeziile sale ca și în picturile lui Theodor Pallady — cu care arta lui este mai apropiată ca substanță și modalitate de expresie, decât de aceea a lui Andreescu, mai realist și mai obiectiv — cântă melancolia sufletului moldovenesc, acea mistică învăluire în plumb și cenușiu, străbătută, ici, colo, de tonuri violente și directe, care, îndată însă, se potolesc în atmosfera de desnădejde. Oricât de orășan ar fi poetul dela Bacău și oricât poetica lui ar fi fost fecundată de Poe, Baudelaire, Verlaine, Rodenbach, Rollinat și alte temperamente sau conștiințe înrudite,

stările sufletești ce le exprimă își au obârșia și în românescul sentiment al dragostei de natură.

Lirismul său anistoric — pe care îl găsim și în poezia populară — chiar dacă este mai rafinat și mai intelectualizat — exprimă sfâșierea sufletului în fața descompunerii naturii, a naturii care moare în fiecare toamnă, sub bătaia ploii și a vânturilor. Frunza gălbejită și alungată de vânturi, chiar dacă Bacovia o vede în parc și nu în pădure, constituie un regret și o suferință ca și în lirica populară, aceasta desigur mai viguroasă și mai optimistă, pentrucă așteaptă și reînvierea naturii. Dar, în fond, tot metamorfozele naturii, cu care se identifică sufletul poetului, sunt acelea ce îl copleșesc: ploile, noroiul, căderea frunzelor, moartea, pe care, ca și Pallady, Bacovia le sugerează cu o muzicalitate surdinizată — înrudită, la rândul ei, cu muzicalitatea violonistului și compozitorului Enescu, născut în același an și anotimp cu Bacovia — și printr'un colorit subtil și vaporos, în care anumite stări și anumite tonuri stăruiesc ca leit-motive. Intre parcurile lui Bacovia și Pallady sau între interioarele intime și melancolice ale poetului desnădăjduit și ale pictorului de naturi moarte se pot face numeroase comparații și asociații relevante, pentrucă amândoi au aceeași plămadă, aceeași formație și aceeași atmosferă, deși calitativ rafinamentul estetic le este deosebit.

Va trebui odată să se arate cât de muzicală și picturală este poezia melancolic toamnăteacă a lui Bacovia și cât de poetică și muzicală pictura lui Pallady, precum și cât de Români sunt acești artiști, cu care se sfârșește un secol și se închide o lume boierească și rafinată, mai depărtată de

energicele timpuri noi decât de peisajul și atmosfera țării.

Fugind de retorică și de dinamismul vieții citadine, Bacovia a cântat descompunerea naturii și a vieții, tresărind și suferind organic cu ele, pentru rest păstrând acea tainică și cumplită tăcere a neființei. S'a născut, acum șazeci de ani, în vreme de toamnă, într'o zi de treisprezece.

Petru Comarnescu

Prof. *Al. Marcu* își publică într'o luxoasă plachetă, în cadrul unor odihnitoare spații albe ca niște limanuri ale seninătății, textul înaripat al conferinței ce a închinat-o marelui florentin. Din greul material al cercetătorului, din sutele de izvoare și comentarii, din toată complexitatea de liane a dantologiei pe care cu alte prilejuri conferențiarul a străbătut-o cu plăcerile paradisului dar și cu sbuciumul infernului cunoașterii, autorul a desprins numai — cu sufletul mântuit în purgatoriul științei — înălțimile pure ale spiritului dantesc și a încheagat din linii de lumină făptura poetului și profetului în cadrul real al vremii lui. Chinurile stridente ale omului coexistă cu liniștea serafică a operei și încheagă din toate contrastele lumii, straniile armonii ale unui cântec epic și liric tot deodată, cum nu s'au înălțat multe Domnului. Cu rădăcini adânc și întortochiat înfipte în pământul veacului său de răscruce, a cărei adevărată epopee a trăit-o până la sângerarea cării, Dante a izbutit, totuși, să pătrundă prin artă în empireul de peste veac. O neîntrecută lecție de funcție umană și națională a artei poetice ne oferă acest poet-profet, așa cum o reliefează d. *Marcu*.

Divina Commedia este Italia, așa după cum Italia se recunoaște în Poeză: cu idealurile și decepțiile ei; cu oamenii și locurile dintr'însa; cu religiozitatea și profanul; cu genialitatea și avântul de care se simte în stare; cu îndrăzneala concepțiilor și cu arta cuprinderii lor într'o compoziție perfect definită; până și cu profeția făcută acum șeaze veacuri a unui Duce mântuitor al Destinului italic, așa cum apare Ducele Italiei de azi, ca îndrumătorul Destinului Patriei sale spre cea de a Patra Renaștere, după Imperiu, după Renașterea umanistă și după ultima renaștere politică a recentului Risorgiment.

Italianii citesc *Divina Commedia* în fiecare Duminică, în public, cu cartea în mână, vers cu vers.

Ea este cartea lor națională prin excelență. În ea trăiește tot sufletul Italiei, cu ce este el în Politică, Lirism, Dramă și Epopee.

Fuține rânduri mai proprii și mai aprinse ca acestea au fost scrise la noi ca un omagiu lui Dante. Prof. Al. Marcu s'a identificat încă odată cu spiritul lumii dantești, printr'un fericit act de simpatie estetică.

Al. Dima

În *Almanah pentru Români* pe anul 1858 — Iași, Tipografia «Buciumului Român», p. 92 — este publicată o poezie a lui N. Voinov, referitoare la România basarabeni. Poezia a fost probabil scrisă după ce Congresul dela Paris (1856) a aprobat realipirea Basarabiei de sud la Moldova. O publicăm pentru actualitatea ei, acum, când înfocata dorință a poetului s'a realizat din

nou. Poezia are titlul «*La soldații români*» de garnizoană în Basarabia, 2 Februarie 1857.

Luați pușca de-a spinare
Sumca, ranița 'ncingați,
Vă gătiți pentru plecare
Să păziți pe-ai voștri frați.

Cântând vesel «doba bate»
Grabnic, iute mărșuiți
Peste Prut, l'al vostru frate
De care-ați fost despărțiți.

Mândru-i dragă soldățele
La cei frați de peste Prut,
Ei au fete frumoșele
Și vin dulce de băut.

Ei cu noi închin' o lege
Și o limbă toți vorbim,
Voi cu ei ve'ți înțelege
Și uniți de-amu să fim.

Patruzeci de ani trecură
De când sântem despărțiți,
Patruzeci de ani gemură
Ei, de noi stând rezlețiți.

Patruzeci de ani mai bine
Plâns-amar după noi frați!..
Domnul însă dete 'n fine
Să fim iar întrocați.

Plecați dară cu grăbire,
Peste Prut desfășurați
Steagul și în falfăire
Zimbru lor le arătați.

Zimbru ce des în rezbele
Noi cu ei brav l-am purtat
Și cu fală 'n timpuri grele
Impreun'am triumfat.

Ei cu brațele voioase
Vă așteapt' a vă primi,
Și fetele frumoase
Cununi vă vor împleti.

Tromba sună de pornire,
 Hai cu grabă și plecați
 Peste Prut și la sosire
 Voi pe dânsi 'nbrașoșați.

Noi cu ei sântem de-un sânge
 Toți o mamă am avut,
 La sân fraged, vă vor strânge
 Căci un lapte noi am supt.

Cale bună, voinicele,
 Peste Prut e mândru loc.
 Cale bună, soldăcele,
 Cale bună, și noroc.

N. Camariano

Poziția biologică a României în spațiul dunărean e prezentată într'un scurt, dar substanțial articol al lui *Fritz Ruland* din « *Volkstum im Süd-Osten* » (1941 Octomvrie) cu puține comentarii, însă cu date statistice hotărâtor vorbitoare.

Se înfățișează mai întâi contribuția diferitelor rase europene la cadrul general al populației continentului însemnându-se cifre ca acestea: în intervalul dintre 1830 la 1930 procentul contribuției popoarelor germane a scăzut dela 31,6 la 30,0 %, al celor romanice dela 33,7% la 24,4%, în timp ce Slavii au crescut dela 34,7% la 45,6%. Dela 1930 la 1960 se așteaptă o creștere cu 100 milioane a populației Europei, dintre cari 80 milioane vor fi Slavi.

F. Ruland privește poziția biologică a României în cadrul maselor slave înconjurătoare și e fericit să constate predominarea noastră în spațiul dunărean. Intr'adevăr, între 1860 și 1915 populația vechiului regat a crescut dela 3.917.000 la 7.897.000 de suflete, iar cea din România întregită dela 15.541.000 în 1920 la aproape 20 milioane în 1940. Cu alte date

statistice cuprinzând cifrele dela 1931 la 1935 se dovedește că România posedă numărul cel mai mare de nașteri din întreaga Europă și anume 33,4 la o mie de locuitori față de 20,5 cazuri de moarte. Procentele statelor înconjurătoare se prezintă după cum urmează: Jugoslavia 32,4, Bulgaria 28,8, Ungaria 22,5, Polonia 27,4 Cehoslovacia 20,1. (Datele privesc de asemeni intervalul dintre 1931—1935). Tineretul României e apoi procentual superior celorlalte state din jur. Iată cifrele: tineri până la 19 ani: România 46,4%, Jugoslavia 43,8%, Ungaria 37,1%, Bulgaria 35,7%.

Autorul își încheie articolul solicitând, printr'o politică de stat, înlăturarea pricinilor ce ar împiedeca valorificarea la maximum a virtualităților biologice românești.

E de la sine înțeles că un astfel de potențial demografic poate constitui fundamentul unui mare stat românesc cu misiuni însemnate în cadrul statelor slave înconjurătoare și alături de anemicul stat maghiar.

Răspândirea cifrelor de mai sus de către o importantă revistă germană ca aceasta ne aduce desigur servicii ce depășesc covârșitor pe cele ale propagandei directe.

Al. Dima

Scriitorii noștri încep să prelucreze bogatul material oferit de experiența ultimelor luni. Astfel, asistăm la o prețioasă și însemnată prefacere a tematicii poetice, la exprimarea semnificativă a altor adevăruri și realități decât acelea cu care ne obișnuisem și care, de bună seamă, impun simultan formei poetice altă ținută și altă tonalitate.

Constituirea unei noi poezii lirice și epice se săvârșește sub semnul războiului actual și ne putem aștepta la realizări majore, dacă ținem seama de calitatea și puterea de sugestie a noii experiențe. Un ethos nou începute de mai multă vreme să străbată și să inspire literatura noastră. Pierderea Basarabiei și a Ardealului de Nord a inspirat o seamă de cântece de jale ca și de ode pline de nădejde. Revistele din ultimul an sunt pline de astfel de poezii, iar un volum întreg — acela al d-lui I. D. Pietrari: *Ne fac dojană grea străbunii* — a fost consacrat dureroaselor pierderi din anul 1940. Pe linia conștiinței dacice, d. V. Opreșcu-Spineni a căutat să înfățișeze o frescă a trecutului nostru, alegând în volumul său *Țara Dacilor* o seamă de motive patriotice și încercând să depășească didacticismul pentru o viziune de baladă.

Iată că, după astfel de binevenite străduințe, se ivește și un volum al războiului actual, unul din primele roduri ale recente experiențe, anume *Cântece de luptă* de d. Constantin Salcia. Autorul și-a schimbat odată cu noul volum orizonturile și preocupările. Acum îl stăpânesc alte sentimente și alte viziuni, acelea ale patriei încercată și triumfătoare. Dela « Ruga pentru ostașii căzuți » și până la preamărirea fraților desrobiți, poetul cântă cu tristețe și mândrie jertfele țării și bucuriile izbânzii.

Pe urmele lui Alecsandri, Coșbuc și Goga, autorul aduce o ținută eroică și totodată patetică, schițând gesturi dramatice, înduioșeri omenești, mândrii legitime, într'o luminoasă atmosferă în care însăși moartea se arată necesară, împlinind o menire. Suntem siguri că poezii de felul « Scrisorii de pe front » vor găsi în rândurile

tineretului școlar răsunetul ce-l merită, acolo fiind vorba de legătura sfântă dintre țară, ostași și părinți:

Te simt aproape, mamă, cu fiecare gând
Și port adânc în suflet figura ta duioasă
Când se aude moartea prin aer șuerând,
Tu mă păzești cu fruntea-ți atât de
credincioasă.

Am înfruntat tot iadul, dar am scăpat
mereu,
Și-aceeași bucurie mi-a tremurat pe
buze,
Când peste câmpul umed de sânge,
Dumnezeu
Se pogora la mine prin ploaia de obuze.

C'am învățat de-acasă, de când eram
cu tine
Și frământam în palme făina din
ogoaie,
Să fiu creștin; și mâna subțire să se
încine
De câte ori în lupte primejdia e mare.

Te simt mereu aproape și cum mă
mângâi mamă.
Tu stai cu mine noaptea în apă pân'la
brâu,
Vin gloanțele șiroaie, dar nouă nu
ni-e teamă,
Că-i secerăm ca vara poloagele de grâu.

.
Și de-oi muri pe-aicea tu vin cu gândul
iară
Să-mi înflorești tăcerea ce s'o ascunde
în mine,
Și să-mi strecori pe pleoape, în fiecare
seară,
O lacrimă din luna ce-o arde 'ntre
ruine.

Să nu plângi niciodată, dacă-am căzut
în luptă,

Sau amintirea scumpă să-mi depeni
cu tristețe,
Mândria să se înalțe din inima ta
ruptă
Și jertfa mea să-ți fie toiag la bătrânețe.

Poezia d-lui Constantin Salcia se arată alteori mai măreață sau cu un material poetic mai complex, dar, ca și în aceste versuri, este totdeauna emoționantă prin curățenia și simplitatea ei, prin omenescul de-a-dreptul legat de valorile naționale.

Din cântarea Basarabiei și Bucovinei, a luptelor dela Odesa, Dalnic și Tatarca, a lui Ion, plugarul-ostaș, mijesc speranțe luminoase și mărețe, prin durere făurindu-se falnicul destin al neamului. Invocarea Ceahlăului se preface în proorocire :

Ca un profet peste porunca 'naltă
Ce ne-a 'ntregit de-atâtea ori moșia
Tu chemi din zări toți frații laolaltă
Să apere cu tine România.

(*Ceahlăul*)

Bun început pentru noua tematică a liricii noastre, cartea d-lui C. Salcia *Cântece de luptă* va fi de sigur continuată și de alte conștiințe românești blagoslovite cu darul de a scrie versuri.

Petru Comarnescu

Statistica este o disciplină utilă, mai ales când este vorba de stabilirea factorilor etnici, care alcătuiesc o regiune sau o provincie. Rezultatele ei sunt puncte de sprijin sigure pentru demintirea afirmațiilor tendențioase.

Faptul acesta reiese cu destulă evidență din articolul *Siebenbürgen und das Banat in der Statistik*, apărut în revista *Nation und Staat*, anul 14,

Martie 1941. În *Glasul minorităților* revista care apare la noi în limba română și germană, s'a susținut că, după arbitrajul dela Viena, din cauza numeroaselor plecări, numărul Românilor ar fi scăzut simțitor. În revista germană se combate această părere spunându-se că numai pătura intelectuală a fost aceea care a părăsit aceste ținuturi; țărănimea, legată de glie, a rămas. Dimpotrivă, emigrarea maghiară spre Transilvania deslipită a fost la început foarte puternică, dar la câțva timp a fost oprită de autoritățile ungare. Se ajunge la concluzia că diferențele numerice nu sunt prea mari față de cele de mai înainte.

Situația grupului etnic german a rămas staționară. O comparație între statistica oficială română din 1930 și cea recentă germană dă o diferență de treizeci de mii. Se crede că această diferență se datorește creșterii naturale de populație, sau unei tendințe de micșorare, inerentă oricărei statistici de grupuri poporane străine ale unui stat; probabilitate ce trebuie exclusă dacă luăm în considerare criticele făcute de statisticienii germani. Aceștia s'au arătat mai mult decât mulțumiți de rezultatele și metoda de prelucrare a recensământului din 1930 (Dr. W. Krallert, *Geschichte und Methode der Bevölkerungszählungen im Südosten in Deutsches Archiv für Landes und Volksforschung*, anul III, caietul 3/4, Dec. 1939, pp. 490—508 vezi și *Revista Fundațiilor Regale* anul VII, Decembrie 1940, pp. 708—710).

Cu atât mai puțin este lipsită de îndreptățire această părere, cu cât se dă, în continuare, o altă diferență de 11.000 în plus a statisticii române pe religii față de cea germană, care caută să fie explicată printr'o lipsă de prevedere.

De altă parte, se subliniază că religia trebuie să fie considerată ca un mijloc sigur de orientare în statistică. «Religia se confundă în Sud-Est cu naționalitatea». Se mai amintește faptul că cei trecuți la rubrica greco-catolică sau ortodoxă sunt exclusiv români. Romano-catolici ar fi în primul rând Ungurii; în Banat însă și Germanii. Reformații și unitarii ar fi în majoritate Unguri, iar cei de religie evanghelică Sași.

Se mai dau, apoi, două tabele din 1938, care cuprind școlile confesionale maghiare, de toate gradele, recunoscute atunci de Statul Român, și aceste statistici dau dovada felului onest și larg în care Statul Român a înțeles să poarte de grije educației și libertății spirituale a minorității etnice maghiare.

Altă dovadă că însăși revista recunoaște exactitatea rezultatelor recensământului român delat 1930 este reproducerea lor în două tabele ale județelor din Transilvania rămasă României și cealaltă cedată Ungariei. Deși se spune că rezultatele nu sunt exacte, din cauza timpului trecut și ultimelor schimburi de populație, totuși pot fi luate drept bază.

Reținem următoarele date. Populația totală a Transilvaniei: 5.549.806. Au fost cedați Ungariei 1.166.434 Români și 1.007.170 de Unguri; în restul Transilvaniei au rămas 2.067.723 Români; 473.551 Unguri și 481.128 Germani.

Alte argumente, credem, sunt de prisos.

Caius Jiga

S'a scris mult despre gestul generos al editorului Miron Neagu din Sighișoara: înfăptuirea unei edituri ardelenene atât de dorite și atât de

discutate. O editură în Ardeal, în înțelesul adevărat al cuvântului, nu mai ființa de câteva decenii. Scriitorii ardeleni pătrundeau cu mare greutate la editurile din Capitală, de unde adeseori ieșeau fără onorarii, dacă nu se compromiteau, plătindu-și costul ediției. Asociația Scriitorilor Români din Ardeal, în fruntea căreia este profesorul Victor Papilian, a pus această temă într'o adunare generală din 1937, ca apoi să fie discutată într'una, gândurile bune izbindu-se mereu de lipsurile materiale. Un început de colecție a Asociației (cu un volum de Iustin Ilieșiu) a fost oprit de evenimentele. De aceea, inițiativa particulară a d-lui Miron Neagu, care realizează ceea ce Ardelenii nădăjduiau de decenii, a fost într'adevăr ceva uimitor.

Se poate vorbi chiar de un anumit eroism, care stă în faptul că un editor, atunci când pornește la o astfel de întreprindere, e conștient de sacrificiul material care i se cere, cel puțin pentru un timp. Miron Neagu a știut aceasta, dar n'a stat la îndoială. Veselia și optimismul care îl caracterizează i-au fost buni prieteni în această acțiune. Miron Neagu a făcut o bună faptă culturală, dar a pierdut o sumă importantă. Cerând mai de mult un ajutor oficial, i s'a acordat o sumă ridicolă de 2.000 lei.

Nu trebuie uitat *caracterul românesc* al editurii într'o vreme când în Ardeal minoritarii își aveau editurile lor, cum au fost, de pildă, aceea realizată de gruparea *Erdélyi Helikon*, la Cluj. Dar, mai aproape de noi, realizarea lui Miron Neagu apare într'un veșmânt de faptă românească fiindcă se ridică într'un centru cum este Sighișoara, începând modest, în 1928, cu o librărie, ca apoi să înjghebeze o tipografie, azi bine utilată. Miron Neagu

s'a îndreptat și spre alte orașe din Ardeal, cum a fost de pildă Mediașul, unde acum câțiva ani a deschis *prima librărie românească*.

Vom încerca o prezentare cât de sumară a scrierilor apărute în această editură.

Editura având ca sfătuitor pe d. Emil Giurgiuca, au apărut aci o seamă de scriitori din gruparea revistei *Pagini literare* și a mai vechiului *Abecedar* (apărut în 1933 la Brad) în amintirea căruia d. Giurgiuca a înființat și o colecție cu același nume. Cu toată impresia supărătoare de clan, operele apărute s'au dovedit a avea trăinicie și au întrunit bune aprecieri din partea criticii.

Dintre poezii publicate menționăm pe *Mihai Beniuc* cu cele două volume, *Cântece de pierzanie* și *Cântece noi*, în care se descopere un poet dinamic, care sacrifică formele de expresie emnamente lirice, pentru o poezie cu fond social. Apoi poemele cu duh românesc, realizate lângă inima naturii și lângă plaiul ardelean, ale d-lui Grigore Popa din *Cartea anilor tineri*, sau clasicul liniar și exoticul cald din *Poeme și imnuri* de N. Caranica, din care ne aducem aminte două poeme, unul care deschide cartea (o simbolică « Fântână arteziană ») și altul care o închide, acel *Imn de pe câmpie*, fluid și evocator, scris într'un ritm larg care sugerează întinderile șesurilor. Nu vom uita *Lilioara* d-lui Teodor Murășanu, inspirație tânără și plină de mireasmă folclorică.

Dintre volumele de proză ne amintim evocarea medievală a d-lui Dan Botta din *Comedia fantasmelor*, cu calități care s'ar evidenția mai bine printr'o punere în scenă, ori amintirile unui scriitor mai vechiu, d. Octavian Tăslăuanu, adunate în volumul *Sub*

flamurile naționale. D. Al. Ceușianu a încercat să ne dea în *Cremene* un roman interesant, cu profiluri energice și bine reliefate. O carte de preț pentru literatura noastră: *Povestirile despre bunul Dumnezeu* ale lui Rainer Maria Rilke, în traducerea d-lui Nichifor Crainic, care ne dă și un cuvânt introductiv asupra religiozității marelui poet german. Un succes meritat au avut cărțile de proză ale d-lui Ion Vlasiu: *Am plecat din sat*, premiată de Academia Română și *Hanul roșu* de V. Beneș, prima evocând câmpia transilvană în cadrul unei autobiografii; a doua exploatănd nuvela fantastică. Părintele Gala Galaction și-a reeditat romanul său cu mari calități literare și psihologice, *Papucii lui Mahmud*, iar criticul Octav Suluțiu și-a adunat în volumul *Pe margini de cărți* o seamă de pagini critice.

Aceasta e (cu ceea ce eventual ne-a scăpat din vedere) recolta de până azi a editurii lui Miron Neagu. De o vreme încoace nu s'au mai produs apariții noi. Motivul trebuie căutat în împrejurările prin care trecem, fiindcă, deși editura a fost realizată cu jertfă, Miron Neagu nu a capitulat.

George Popa

Dintre artiștii care expun la Salonul Oficial de Toamnă continuă să se afirme și prin desene sculptorului *Ion Gr. Popovici*. Cinci schițe de nuduri, dintre care trei colorate, evidențiază preocupările sculptorului pentru formă și volum. Nudurile sunt prilej de adevărate studii, în care artistul Popovici își pune și rezolvă probleme nespuse de grele: articulația corpului omenesc, organicitatea și consistența volumului, jocul perspectivelor și al propor-

țiilor, racourciurile și desfășurările spațiale, pe care el le vede într'o splendidă totalitate, pe cât de variată în amănunte, pe atât de unitară. Studii pentru viitoare compoziții sculpturale, desenele expuse rămân însă valoroase prin știința și armonia lor proprie, prin decanta lor sensua-litate care ne duce cu gândul la frescele greco-romane, unde totdeauna găsim un echilibru măreț și luxuriant între rațiune și sensibi-litate, între contemplație și mișcare.

Realizat și în desene, unde totul pare vibrant și temeinic articulat, ne apare pictorul *George Vânătoru*.

Dintre expozanții cu un bun început de carieră amintim pe d-ra *Magda Nistor*, iarăși o sensibilitate care știe să privească lucrurile mai amplu și mai deosebit, redându-le într'o coerență expresivă, și pe d. *Horia Damian*, la care stăruie o vi-ziuine dramatică și în desene, ca și în picturi, d-sa descriind cu o vi-brantă poezie tristețea străzilor pustii și a caselor singuratiche.

Dintre tinerii în formație, d-nii *Eugen Drăgușescu* și *Dimitrie Berea* sunt în mare progres, șederea în străinătate dovedindu-și roadele. Pri-mul descrie cu humor câteva tipuri fin trasate, iar cel de al doilea evocă aproape muzical peisajul italian. Poe-tul *Radu Boureanu* se manifestă și ca un talentat desenator. Interioa-rele sale îi arată simțul decorativ, iar în portretul unui mare pictor al nostru d-sa dovedește o serioasă pă-trundere psihologică. Ingenioase, afi-șele pictorului *Iosif Iliu*, mereu preocupat în desene de cucerirea volumului prin linii mari cât mai vibrante și constructive.

Nu ne-am oprit decât asupra ex-pozanților care au adus ceva deosebit

față de manifestările lor precedente sau la care am observat o depășire pe drumul apucat. Salonul de Toam-nă, însă, cuprinde și alte lucrări ale unor artiști mai cunoscuți, precum și o pusderie de încercări, majori-tatea onorabile, dar încă neconclu-dente, ale unui tineret care vrea să se devoteze artei.

Petru Comarnescu

D. Olimpiu Boitoș nu este la întâia d-sale lucrare despre Ion Slavici.

Cu ani în urmă, în 1927, d-sa ne-a dat un temeinic studiu despre *Activitatea lui Slavici la «Tribuna» din Sibiu* — desigur epoca cea mai remarcabilă a întregii activități pu-blice a acestui mare prozator arde-lean — studiu pe urmele căruia au pornit apoi și alți cercetători de peste munți — din 1927 încoace apă-rând în Ardeal o bogată serie de cercetători asupra realizărilor literare determinate de apariția celui dintâi cotidian românesc al Ardealului.

De altfel, studiul acesta este și cea mai prețioasă contribuție adusă până acum la cunoașterea ideilor și operei literare și politice a lui Ion Slavici.

Reluând firul acestor cercetări, d. Olimpiu Boitoș ne-a dat în decursul verii trecute o nouă contribuție (extras din volumul *«Omagiu profesorului Ion Luțaș»*) asupra formației intelectuale a lui Slavici, prezentân-du-ne legăturile cu Italia ale acestui scriitor român.

Intitulată *Slavici și Italia*, placheta aceasta ridică vâlul de pe unul din cele mai interesante capitole ale vieții autorului *Popei Tanda*.

Legăturile lui Slavici cu Italia au început în anul 1882, când, la în-

demnul și cu sprijinul lui Titu Maiorescu, fecundul scriitor a vizitat orașele Triest, Veneția, Padua, Bolonia, Napoli și Roma.

Impresiile sale asupra acestei călătorii le-a povestit scriitorul în două scrisori adresate lui Titu Maiorescu, în una din ele găsim și acest prețios amănunt biografic: « La urma urmei voi fi având eu simțul frumosului, dar sunt un om incult. Abia de când am avut parte să intru în casa d-stră mi s'a îndreptat luarea aminte asupra formelor frumoase, și asta era în București, unde toate se petrec pe auzite și unde niște mizerabile copii îi reamintesc originalul celui ce l-a văzut, însă nu celui ce nu l-a văzut ».

Aceste frumoase arte plastice, le va cunoaște acum cu prisosință în țara lui Michelangelo.

D. Boitoș fixează în două categorii impresiile din Italia ale lui Slavici: cele despre *lumea aievea* și cele despre *lumea închipuită*, sau lumea artei.

Iată, din categoria celor dintâi, o sugestivă prezentare a femeii venețiene: « Nu e vorba de frumusețe, căci frumoase mai sunt și alte femei; e însă vorba de felul frumuseții și mai ales de port, de cum își ține trupul, cum își poartă capul, cum își duce pasul, cum te măsoară cu ochiul, și venețianca învelită cu cârpa cea neagră și făcându-și mereu vânt cu evantaiul mai ales, tot negru și el, venețianca ușoară și lină cel puțin mie mi-a rămas adânc întipărită în minte ».

Tot atât de interesante și de precise sunt și cele din categoria a doua: « Veneția are ce are, e frumoasă, dar e frumoasă în amănunte, cum e totdeauna ceea ce e într'adevăr frumos. Padua te fură prin dimensiuni, iar Bolonia îți ia min-

țile. » Puternic impresionat de arta lui Rafael și a lui Michelangelo scrie despre capodoperile acestuia din urmă: « creațiunile lui toate ne înfățișează momente de cea mai violentă acțiune, săvârșite cu o putere mai presus de fire. Și de aceea unde dă el cu dalta, începe să curgă sânge cald și o fioroasă musculatură străbate prin piatra cioplită ».

A doua călătorie a scriitorului român în Italia, s'a produs în anul 1894, dar asupra ei avem prea puține informații.

Cercetări ca aceasta a d-lui Boitoș merită toată atențiunea, și ele vor trebui extinse și asupra altor scriitori, contribuția lor fiind esențială pentru cunoașterea procesului de formație intelectuală al scriitorilor și cărturarilor noștri.

Vasile Netea

În « Revista Geografică Română », anul IV, fasc. 1 (1941), pp. 32—45, d. Victor Tufescu publică o interesantă contribuție la istoricul migrațiunilor dinăuntru hotarelor noastre: *Migrațiuni sezonale pentru lucru în Moldova de Nord*. Studiul migrațiunilor este de cea mai mare importanță pentru analiza sociologică; fără cunoașterea aportului adus de alojeni într'un mediu dat, nu se poate face un studiu temeinic asupra realităților sociale ale acestui mediu. Aproape întreg procesul de populare al regiunilor de câmpie dela periferia Carpaților s'a desăvârșit prin mișcări mai mult sau mai puțin masive de populație; ele au continuat să se producă și mai târziu, până în zilele noastre, « contribuind — alături de transhumanță, — la aceea neconținută frământare și ameste-

care a populațiilor românești de pretutindeni, reîmpopulând golurile produse de vitregia vremurilor și cimentând neconținut unitatea masivă de limbă, obiceiuri și tradiții ale neamului românesc » (p. 44).

D. Tufescu expune procesul de pendulare sezonieră a muncitorilor agricoli între regiunile de munte și podiș din Neamț și Suceava și între Câmpia Moldovei (Dorohoi, Botoșani, Iași). Condițiile neîndestulătoare de existență din munte și podiș, pe de o parte, necesitatea de mână de lucru în câmpie, pe de altă parte, au determinat această pendulare. « Cele două regiuni își pot completa una altele lipsurile, creind o adevărată atârnare economică între ele » (p. 34). De obicei, muncitorii agricoli se întorceau spre iarnă acasă, dar un procent oarecare rămânea în fiecare an pe loc, întemeind așezări independente, mai ales așa numitele odăi. În compoziția populației județelor Dorohoi, Botoșani și Iași intră deci, într'o cantitate apreciazabilă, emigranți din Neamț și Suceava, numiți *munteni* (după regiunile muntoase din care provin) și *corduneni* (adică oameni de dincolo de cordon, vechea graniță cu Austria).

Memoriul d-lui Victor Tufescu face parte dintr'o monografie a Câmpiei Moldave, pe care o așteptăm cât mai curând.

C. Racovița

Cercetări istorice, revista de istorie românească condusă de I. Minea, anul XIII—XVI, nr. 1—2 (Iași, 1940), conține o serie bogată de studii îmbrățișând toate epocile istoriei românești și pătrunzând în toate ramurile ei. Cercetări asupra ve-

chiului regim juridic și fiscal (I. Minea și L. T. Boga despre regimul de moștenire al moșiilor în Țara Românească, Virgil Pântea despre impozite și amenzi în Moldova înainte de 1504), caracterizări de domnii Dimitrie Ciurea despre Simion Movilă, Victor Motogna despre epoca lui Matei Basarab și a lui Vasile Lupu; monografiile asupra boierimii (I. Ionașcu, N. Grigoraș, Al. Iordan, L. Predescu, I. Minea); studii de istorie modernă și contemporană (N. Corivan, E. Diaconescu, T. Holban); note despre texte, documente și însemnări vechi (Paul Mihailovici, M. Popescu, St. Bujoranu, T. G. Bulat, Gr. Scorpan, I. Minea), până și câteva note de lingvistică ale d-lui I. Minea — acestea și încă altele și-au găsit locul în acest volum. Este imposibil a semnală aici toate studiile, nici măcar transcriind tabla de materii. Fiecare din ele va trebui relevat separat; cu atât mai mult cu cât lectura și analiza lor nu se poate face lesne, din cauza profunziunii prețioase, dar și capabile de a rătați a datelor și amănunțelor.

Oricât ar fi de diverse studiile, volumul prezintă totuși oarecare omogeneitate, datorită unei trăsături care se regăsește la toți autorii: tendința de a se adresa aproape numai la izvoare, evitând pe cât posibil utilizarea de interpretări. Să vadă cineva numai notele dela subsol; în marea lor majoritate sunt trimiteri la documente sau la ediții de documente. De altfel și subiectele alese sunt dintre cele foarte puțin studiate până acum; în aceasta rezidă valoarea deosebită a contribuțiilor din *Cercetări Istorice*. Abordând, pe baze strict documentare,

subiecte noi, ele pun pietre de temelie pentru discuții ce vor duce, dacă va mai fi nevoie, la definirea rezultatelor.

C. Racoviță

Iniințată ca o anexă a cotidianului *Tribuna Ardealului* — ce apare la Cluj și este condus cu atâta devoțiune de d. Emil Hațieganu, conducătorul Românilor din Ungaria, având ca redactor pe onestul și stăruitorul Gh. V. Giurgiu — așa cum apăreau pe vremuri (1884—890) și cărțile *Tribunei* lui Slavici din Sibiu, și uneori utilizând direct chiar material publicat în coloanele ziarului, *Biblioteca Tribuna Ardealului*, a ajuns în timp de câteva luni la al cincilea număr.

Ținând seama că, în afară de cărțile bisericești editate de mult obidite noastre episcopii, *Biblioteca « Tribuna Ardealului »* este singura întreprindere pentru tipărirea de cărți românești în această provincie, rolul ei este de o covârșitoare importanță.

Ca și vechile cărțile dela Sibiu, plachetele dela Cluj — ce se vând pentru câte 20—30 de fileri — se adresează cetitorilor de toate categoriile, dela intelectualul desăvârșit și până la țaranul cu gust de lectură, căutând să vadă și în unul și în celălalt același lucru: *Românismul*.

O astfel de editură nu poate avea preferințe și aspirații în afara cercului de imediată și permanentă utilitate. Iar utilitatea aceasta, acolo în țara zisă Ungaria, are o definiție

foarte clară: afirmarea și apărarea limbii, a culturii și a economiei românești.

Procesul lor trebuie ținut mereu la suprafață. Prin el am învins ieri, prin ele vom învinge totdeauna.

Felul cum *Biblioteca « Tribuna Ardealului »* face față acestei obligații, reiese limpede din titlul celor cinci lucrări tipărite până acum: Nr. 1. *De pe Mureș și Câmpie* — hore și chiuituri; Nr. 2. *Iosif Vulcan* — 100 de ani dela nașterea lui — de preot Ion Georgescu; Nr. 3. *Doine și Balade — Obiceiuri de nuntă*. Culegeri de folklor de pe Mureș și Câmpie. Adunate de Dr. C. Nicoară; Nr. 4. *Vechea cultură românească în « Țara Bihariei »* — de prof. Vasile Vartolomei; Nr. 5. *Orientări fiscale* — de Iacob Peptea.

O recenzie critică a acestor lucrări e inutilă. Nu pentru astfel de preocupări editează *Biblioteca « Tribuna Ardealului »* colecția sa de cărțile. Gândurile ei se îndreaptă spre țeluri mai pozitive. Iată-le schițate în numărul dela 1 Noemvrie al *Tribunei Ardealului*: *« Pregătim acum câteva broșuri din bună vreme — ca să fie citite iarna — pentru a fi de folos la primăvară cu privire la apărarea pomilor de insecte, cultivarea pământului și altele, lucruri bune îndeosebi pentru cititorii noștri dela sate »*.

Intelectualii și scriitorii din Ardealul de Nord au reluat preocupările populare ale bătrânei tradiții ardelenice.

Vasile Netea

INCUNOȘTIINȚARE PENTRU COLABORATORII NOȘTRI

COLABORATORII REVISTEI SUNT RUGAȚI CA, ODATĂ CU MANUSCRISELE TRIMISE, SĂ MENȚIONEZE ADRESA EXACTĂ, UNDE SĂ LI SE EXPEDIEZE ONORARIUL ȘI, EVENTUAL, PRIMA CORECTURĂ. — AUTORII CARE DORESC SĂ LI SE TIPĂREASCĂ EXTRASE VOR CERE ACEST LUCRU ODATĂ CU TRIMITEREA MANUSCRISULUI, ARĂTÂND NUMĂRUL DE EXEMPLARE DORIT, CARE SE VA IMPRIMA PE CHELTUIALA D-LOR,

ÎN CEL MULT TREI LUNI DELA DEPUNEREA FIECĂRUI MANUSCRIS, AUTORUL VA PRIMI RĂSPUNS DACĂ MANUSCRISUL A FOST ACCEPTAT SPRE PUBLICARE.

MANUSCRISELE ACCEPTATE VOR FI PUBLICATE DUPĂ NECESITĂȚILE DE ORDIN REDACȚIONAL.

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOAIAZĂ, AUTORUL CONSIDERÂNDU-SE OBLIGAT SĂ-ȘI PĂSTREZE COPIILE NECESARE.



MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ, BUCUREȘTI 1942